2012

Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД

II Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

26 – 28 травня 2012 р.

Секції:

Біологічні науки
Географія та геологія
Екологія
Економіка
Історія
Математика
Мистецтво
Педагогіка
Політологія
Право
Психологія
Сучасні інформаційні технології
Фізична культура та професійний спорт
Філологічні науки
Філософія

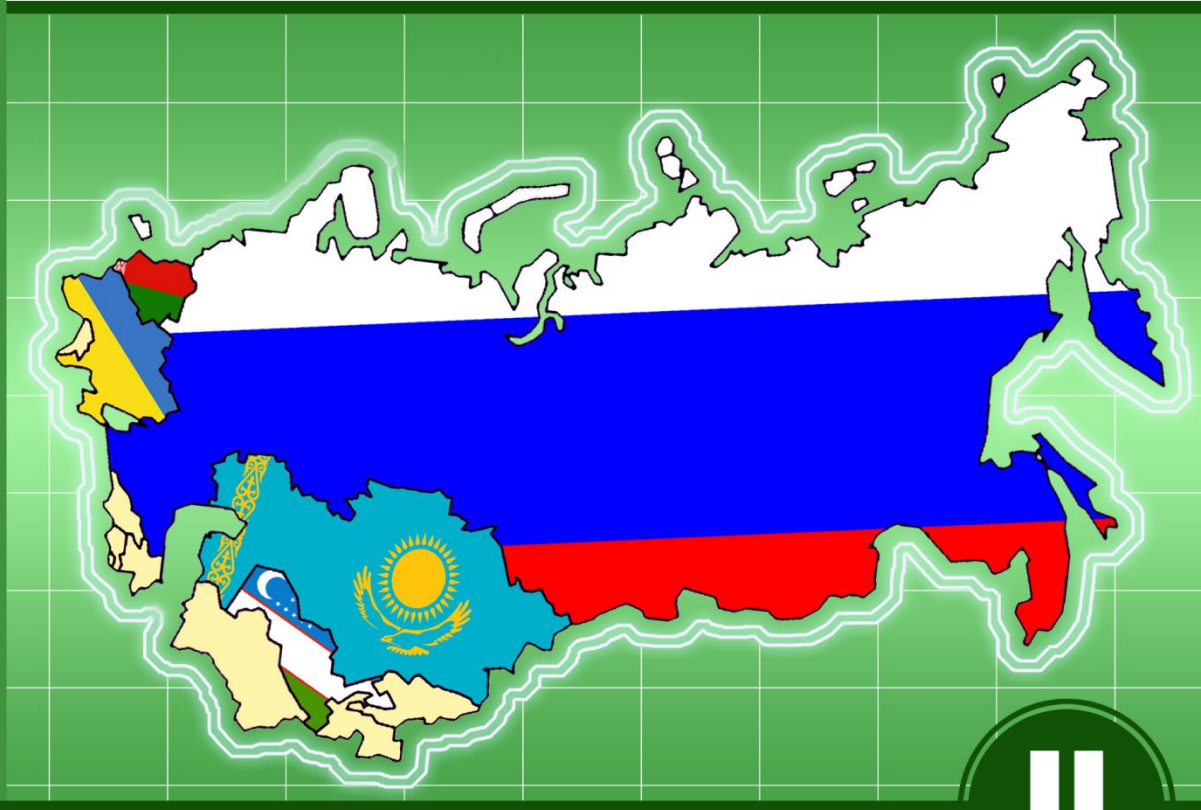

II

Переяслав-Хмельницький
2012

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

ІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»

26-28 травня 2012 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Переяслав-Хмельницький – 2012

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ, МОЛОДЕЖИ И СПОРТА УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

II Международной научно-практической интернет-конференции
«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»

26-28 мая 2012 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Переяслав-Хмельницкий – 2012

Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2012 р. – 214 с.

Материалы ІІ Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»** // Сборник научных трудов. - Переяслав-Хмельницкий, 2012 г. – 214 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
В.П. Коцур,
доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
В.П. Коцур,
доктор исторических наук, профессор, действительный член АПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический університет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
С.М. Рик к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко к.і.н., доцент;
Т.М. Боголіб д.е.н., професор;
Г.Л. Токмань д.п.н., професор;
Н.В. Ігнатенко к.п.н., професор;
В.В. Куйбіда к.біол.н. доцент;
В.А. Вінс к.псих.н.;
Ю.В. Бобровнік к.і.н.;
С.М. Кикоть к.і.н.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
С.М. Рик *к.ф.н., доцент;*
Я.О. Потапенко *к.и.н., доцент;*
Т.М. Боголиб *д.э.н., профессор;*
Г.Л. Токмань *д.п.н., профессор;*
Н.В. Игнатенко *к.п.н., профессор;*
В.В. Куйбида *к.биол.н. доцент;*
В.А. ВИнс *к.псих.н.;*
Ю.В. Бобровник *к.и.н.;*
С.М. Кикоть *к.и.н.*

Члени оргкомітету інтернет-конференції:
Ю.В. Бобровнік,
С.М. Кикоть.

Члены оргкомитета интернет-конференции:
Ю.В. Бобровник,
С.М. Кикоть.

Упорядники збірника:
Ю.В. Бобровнік,
С.М. Кикоть,
Ю.С. Табачок.

Составители сборника:
Ю.В. Бобровник,
С.М. Кикоть,
Ю.С. Табачок.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Дмитрий Князев
(Нижний Новгород, Россия)

ОКИСЛЕНИЕ ЛИПИДОВ И СОСТАВ МЕМБРАН ХРУСТАЛИКА КРЫС В ПРОЦЕССЕ СТАРЕНИЯ

Введение. В настоящее время роль активных форм кислорода (АФК) в биохимических и физиологических процессах оценивается двойственно. С одной стороны, АФК рассматриваются как негативные агенты, инициирующие неконтролируемые процессы свободнорадикального окисления, что может приводить к необратимой дисфункции клеточных структур, преждевременному старению и гибели клеток [1]. Тем не менее, в ходе последних двух десятилетий выявлена существенная роль АФК в процессе пролиферации клеток [2,3]. Наряду с этим, в настоящее время исследуются изменения липидного состава волокон хрусталика, которые могут играть важную роль в функциональной активности мембран и влиять на восприимчивость белков хрусталика к повреждающему действию продуктов липопероксидации [4,5]. Таким образом, целью настоящей работы явилось изучение связи липидного состава мембран и интенсивности свободнорадикальных процессов в ткани хрусталика крыс в процессе постнатального развития.

Материалы и методы. Эксперименты проведены на крысах самцах линии Wistar трёх возрастных групп: 1 месяц (n=20), 12 месяцев (n=16), и 24 месяца (n=20) при продолжительности жизни крыс 30–40 месяцев. Хрусталики гомогенизировали на льду в стерильном физиологическом растворе в соотношении 1:25 (масса хрусталика к объему раствора). Гомогенат использовался при дальнейшем анализе. Спектрофотометрические и спектрофлуориметрические измерения выполнены с использованием прибора «Флюорат 02 Панорама» (С.-Петербург 2009).

Экстракцию и очистку липидов из анализируемого материала проводили методом Folch [6]. Уровень общих липидов определяли с помощью набора «Bio-Test Total Lipids» (PLIVA-Lachema, Чехия). Содержание диеновых конъюгатов и сопряжённых кетодиенов оценивали спектрофотометрически [7]. Уровень ТБК-активных продуктов, соответствующих, содержанию малонового диальдегида (МДА) оценивали спектрофотометрически [8]. Оценку уровня α-токоферола и ретинола проводили спектофлюориметрически [9,10]. Уровень всех параметров, относили к количеству липидов и выражали в нмоль/мг липидов (для ТБК-активных комплексов) или в относительных единицах. Для хроматографического анализа использовались пластины марки Sorbfil (Краснодар, Россия). Система растворителей для разделения липидных классов - хлороформ : метанол: вода : гептан - 65 : 25 : 4 : 9 [11]. Визуализацию зон липидов проводили обработкой пластин 10% раствором фосфорномолибденовой кислоты в этаноле с последующим инкубированием при 120°С в течение 10 минут. Количественная обработка хроматограмм выполнена с использованием программы NIH ImageJ (http://rsb.info.nih.gov/ij/index.html). Статистическая обработка данных выполнена с помощью программы Statistica 6.0. Оценку межгрупповых различий проводили с использованием дисперсионного анализа ANOVA с post-hoc поправкой Бонферрони. Данные представлены в виде <среднее ± стандартная ошибка среднего>. Выборки считались принадлежащими к разным генеральным совокупностям при $p<0,05$ [12].

Результаты и обсуждение. Уровень первичных продуктов ПОЛ - диеновых и триеновых конъюгатов – статистически значимо увеличивался от 1 к 12 месяцам и уменьшался приблизительно вдвое от 12 к 24 месяцам (рис 1). В то же время, концентрация ТБК-активных комплексов, соответствующих малоновому диальдегиду, продукту, образующемуся на промежуточных стадиях ПОЛ, снижалась в ходе постнатального развития: 1 мес. – 23,31±1,62; 12 мес. – 18,94±2,34; 24 мес. – 15,14±2 нмоль/мг липидов. Различия между группами 1 и 24 мес. были статистически значимы.

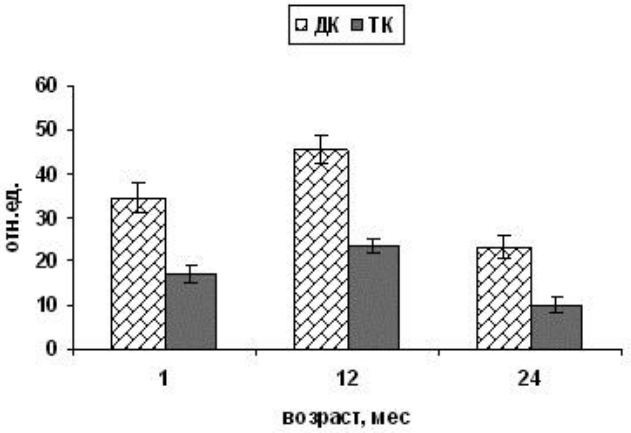

Рис.1. Уровень диеновых конъюгатов (ДК), сопряжённых кетодиенов/триеновых конъюгатов (ТК) в ткани хрусталика крыс. Различия между всеми группами статистически значимы.

Изменения уровня α-токоферола между группами были незначительны, тогда как уровень ретинола был снижен у группы 24 месяца по сравнению с остальными (табл.1). Таким образом, можно предположить, что липофильные антиоксиданты α-токоферол и ретинол, в малой степени влияют на интенсивность процессов свободно-радикального окисления.

Основные компоненты фосфолипидной составляющей мембран хрусталиков представлены в табл.1. Выраженными чертами возрастной динамики липидного состава явились увеличение доли сфингомиелинов, снижение доли фосфатидилэтаноламинов и повышение относительного содержания нейтральных липидов.

Преобладание начальных продуктов липопероксидации (ДК, ТК) в хрусталиках крыс младших возрастных групп может быть обусловлено активностью мембранной НАДФН-оксидазы. Данный ферментный комплекс участвует в передаче сигнала с рецепторов факторов роста [13,14], и продуцируемые НАДФН-оксидазой АФК являются промежуточным звеном реализации сигнальных каскадов, ответственных за пролиферацию [15]. В связи с этим можно предположить значительный вклад мембранной НАДФН-оксидазы в генерацию продуктов ПОЛ у крыс возраста 1 месяца. В связи с тем, что процесс дифференцировки контролируется теми же ростовыми факторами, можно так же предположить весомую роль НАДФН-оксидазы в интенсификации перекисного окисления липидов хрусталика у крыс возраста 12 месяцев.

Таблица 1.

Уровень липофильных антиоксидантов и основных липидных классов мембран хрусталика крыс.

возраст, мес	1	12	24
α-токоферол, отн.ед.	5,16±0,37	5,6±0,75	5,19±0,99
ретинол, отн.ед.	1,73±0,16	2,08±0,21	0,87±0,07*
СМ, %	6,54±0,63**	13,90±1,47**	27,34±1,49**
ФХ, %	24,40±1,22	18,05±1,84	20,88±1,23
ФЭ, %	44,97±1,50	42,27±2,12	28,85±2,16*
Фл / Нл, моль/моль	1 / 2,97#	1 / 3,59	1 / 4,05

СМ – сфингомиелины, ФХ – фосфатидилхолины, ФЭ – фосфатидилэтаноламины, Фл – фосфолипиды, Нл – нейтральные липиды; ** - статистические значимые различия между всеми группами, * - статистические значимые отличия группы 24 мес. от остальных, # - статистические значимые различия между группами 1 и 24 мес.

В связи с равномерным уменьшением концентрации ТБК-активных комплексов в ряду 1-12-24 месяца можно предположить, что продукция малонового диальдегида специфическим образом связана с активностью митохондрий клеток эпителия и слабо-дифференцированных волокон хрусталика, снижающейся в процессе старения.

Повышение с возрастом доли сфингомиелинов и нейтральных липидов в целом объясняется увеличением доли зрелых волокон, составляющих ядро хрусталика, по сравнению со слабо- и умеренно- дифференцированными волокнами и клетками эпителия. Такой молекулярный состав мембран зрелых волокон обеспечивает их относительную физическую и химическую стабильность, в частности жёсткость и устойчивость к пероксидации. Показано, что сфингомиелины и холестерин эффективно препятствуют процессам латерального транспорта кислорода по мембранам и окисления ненасыщенных жирных кислот в составе фосфолипидов [16,17]. Таким образом, повышение уровня сфингомиелинов и нейтральных липидов может являться прямой причиной снижения интенсивности свободно-радикальных процессов на мембранах клеток хрусталика, что отражается в снижении уровня диеновых и триеновых конъюгатов у группы 24 мес.

Заключение. В ходе исследования наблюдалась динамика накопления продуктов ПОЛ, антиоксидантов и изменения липидного состава в хрусталиках крыс в ходе постанатального развития. Отмечено более высокое содержание диеновых конъюгатов и сопряжённых кетодиенов в возрасте 1 и 12 месяцев по сравнению с возрастом 24 месяца. Концентрация ТБК-активных комплексов с возрастом равномерно снижалась. Полученные результаты позволяют предположить, что обогащение мембран сфингомиелином и нейтральными липидами ингибирует свободно-радикальные процессы, тогда как присутствие липофильных антиоксидантов имеет незначительный эффект.

Литература:

1. Harman D. Free-radical theory of aging: increasing the functional life span. Ann. N. Y. Acad. Sci. 1994. 717, 257-266.
2. Sundaresan M., Yu Z.X., Ferrans V.J., Irani K., Finkel T. Requirement for generation of H2O2 for platelet-derived growth factor signal transduction. Science. 1995;270:296-299.

3. Burdon R.H. Superoxide and hydrogen peroxide in relation to mammalian cell proliferation. Free. Radic. Biol. Med. 1995;18:775-794.
4. Grami V., Marrero Y., Huang L., Tang D., Yappert M.C., Borchman D. α-Crystallin binding in vitro to clear human lenses. Exp. Eye Res. 2005. 81, 138-146.
5. Yappert M.C., Borchman D. Sphingolipids in human lens membranes: an update on their composition and possible biological implications. Chem. Phys. Lipids. 2004:129, 1-20.
6. Folch P.J., Lees M., Stanley G. A simple method for the isolation and purification of total lipids from animal tissue. J. Biol. Chem. 1957. 226, 497-509.
7. Shenstone F.S. Ultraviolet and visible spectroscopy of lipids.-N.Y.-1971.p.77-93.
8. Smith J.B., Ingerman CM. Lab. Clin. Med. 1976. 88: 167 - 172.
9. Hewavitharana A.K., Lanari M.C., Becu C. Journal of Chromatography A. 2004; 1025(2): 313-317
10. Parrish D.B., Moffitt R.A., Noel R.J., Thompson JN(1985) In:J. Augustin B.P., Klein D.A., Beckery P.B. (Eds.), Methods of Vitamin Assay. John Wiley and Sons, New York, pp153.
11. Шаршунова М., Шварц В., Михалец Ч. Тонкослойная хроматография в фармации и клинической биохимии. В 2-х ч. Ч.2. Пер. со словац. М.:Мир, 1980, с.536-540.
12. Гланц С. Медико-биологическая статистика. Пер. с англ. М.,Практика, 1998. 459 С.
13. Wang Y., Lou M.F. The regulation of NADPH oxidase and its assotiation with cell proliferation in human lens epithelial cells. IOVS. 2009;50:2291-2300.
14. Lovicu F.J., McAvoy J.W., De Iongh R.U. Understanding the role of growth factors in embryonic development: insights from the lens. Phil. Trans. R. Soc. B. 2011. 366: 1204-1218.
15. Chen K.C., Zhou Y., Xing K., Krysan K., Lou M.F. Platelet-derived growth factor (PDGF)-induced reactive oxygen species in the lens epithrlial cells: the redox signalling. Exp. Eye Res. 2004; 78: 1057-1067.
16. Raguz M., Widomska J., Dillon J., Gaillard E.R., Subczynski W.K. Characterization of lipid domains in reconstituted porcine lens membranes using EPR spin-labeling approaches. Biochim. Biophys. Acta. 2008. 1778, 1079-1090.
17. Oborina E.M., Yappert M.C. Effect of sphingomyelin versus dipalmitoyl-phosphatidylcholine on the extent of lipid oxidation. 2003. Chem. Phys. Lipids. 123, 223–232.

Научный руководитель:
д.б.н., зав.лаб. физико-химических исследований НИИ ПФМ НижГМА Росздрава Иванова И.П.

Светлана Трофимова
(Нижний Новгород, Россия)

ВЛИЯНИЕ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ ИЗЛУЧЕНИЯ ПЛАЗМЫ НА ОКИСЛЕНИЕ В МОДЕЛЬНЫХ РАСТВОРАХ

В последние десятилетия активно изучается влияние низкотемпературной плазмы на эукариотические, прокариотические клетки и ткани организма [1]. В отличие от плазмы, которая контактирует только с поверхностью, некогерентное излучение плазмы искрового разряда может проникать внутрь объекта. Исследования показали, что воздействие излучения плазмы искрового разряда на биологические объекты обладает уникальными особенностями. В зоне разряда в процессе плазмохимических реакций образуются радикальные продукты, вызывающие биоцидные и другие биомедицинские эффекты [2]. Поэтому оценка концентраций продуктов, образующихся как в газовой, так и в жидкой фазе при генерации излучения плазмы искрового разряда является актуальной, особенно для биомедицинских исследований, позволяя трактовать механизмы действия на клетки. Образованию активных частиц под действием электрического разряда уделяется много внимания [3]. Однако детальный анализ продуктов и спектрального диапазона излучения плазмы, вызывающих биологические эффекты, не проводился.

Поэтому целью данной работы было определение основного действующего спектрального диапазона излучения плазмы и динамики накопления окислителей и восстановителей в модельных растворах неорганических и органических веществ после воздействия излучением плазмы искрового разряда.

Материалы и методы. В работе использовалось экспериментальное устройство, генерирующее низкотемпературную плазму с уникальной плотностью частиц до 10^{22} $(см^2с)^{-1}$, которая не встречается в зарубежных аналогах. Устройство разработано в ФГУП РФЯЦ Всероссийского НИИ экспериментальной физики (г. Саров). Энергия, подводимая к разрядному промежутку 5 Дж в 1 импульсе, длительность импульса 1 – 10 микросекунд, частота повторения импульсов 1 Гц. Полный поток излучения 75 кВт/$м^2$ распределялся по диапазонам излучения в следующих пропорциях: ультрафиолетовый диапазон (310 – 380 нм.) – 17% от полного потока излучения; видимый диапазон (600 – 700 нм.) – 49%; инфракрасный диапазон (более 700 нм.) – 33% [4]. Обрабатываемая жидкость объемом 4 мл помещалась в чашку диаметром 4 см, толщина слоя порядка 3.5 мм. Расстояние до области разряда 3 - 4 см. Время обработки варьировалось от 5 до 600 секунд.

Для определения основного действующего спектрального диапазона излучения плазмы выход активных продуктов исследовали в трёх режимах обработки: без фильтра, фильтры с нижней полосой

пропускания 185 и 275 нм. В качестве модельных растворов использовались дистиллированная вода и раствор хлорида натрия.

Для оценки накопления окислителей и восстановителей под действием излучения плазмы были использованы моно- и многокомпонентные растворы неорганических и органических веществ, таких как хлорид калия, бикарбонат натрия, глюкоза и альбумин.

Концентрации веществ во всех модельных растворах были физиологически сбалансированы.

В обработанных жидкостях определяли величину pH, содержание восстановителей и окислителей. Величину pH измеряли pH-метром pH-150M (г. Гомель). Содержание восстановителей оценивали титрованием 0.005H раствором перманганата калия при температуре 60□C в кислой среде. Содержание окислителей определяли добавлением в обработанный раствор 5% KI и разбавленной (1:4) серной кислоты с последующим титрованием 0.0318H тиосульфатом натрия [5].

Данные, полученные в эксперименте, были обработаны статистически с помощью пакетов прикладных программ EXCEL, Statistica – 6.0.

Результаты и обсуждение. Известно, что полный поток излучения низкотемпературной газоразрядной плазмы, генерируемый используемым в данной работе устройством, распределяется по диапазонам излучения в следующих пропорциях: ультрафиолетовый диапазон (310 – 380 нм.) – 17% от полного потока излучения; видимый диапазон (600 – 700 нм.) – 49%; инфракрасный диапазон (более 700 нм.) – 33% [4]. Согласно литературным данным, основной вклад в цитотоксический эффект вносит УФ-излучение [6], но какая область его спектра – длинноволновая или коротковолновая – играет главную роль неизвестно. В связи с этим на первом этапе эксперимента, для определения основного действующего спектрального диапазона излучения плазмы, использовали фильтры, отсекающие длинноволновую и коротковолновую часть ультрафиолетового спектра (фильтры с нижней полосой пропускания 185 и 275 нм).

После воздействия на дистиллированную воду длинноволновой областью спектра ультрафиолета (полоса пропускания 275 нм) изменения уровня pH не наблюдалось. После воздействия излучением без фильтра и коротковолновой областью спектра ультрафиолета (полоса пропускания 185 нм) в течение минуты и более наблюдалось постепенное снижение уровня pH на 25-55% и 49-51% соответственно. Вероятно, изменение pH обусловлено как окислительно-восстановительными процессами, так и подкислением под действием оксидов азота, образующихся в зоне плазмы с дальнейшим растворением в жидкой фазе [7] .

Оценка накопления окислителей и восстановителей в дистиллированной воде после воздействия излучением низкотемпературной газоразрядной плазмы в различных режимах показала, что воздействие длинноволновой областью спектра ультрафиолета вызывает не значительное накопление окислителей и восстановителей. После обработки излучением без фильтра в течение минуты наблюдается накопление окислителей, а после обработки воды через фильтр с полосой пропускания до 185 нм окислители накапливаются только после обработки в течение 5 минут. Показано, что накопление восстановителей в воде после обработки излучением без фильтра и коротковолновой областью ультрафиолета происходит постепенно по мере увеличения времени воздействия, но к 600 секундам относительная концентрация восстановителей в воде после обработки через фильтр на порядок меньше.

Все биологические жидкости, внеклеточные и внутриклеточные среды являются системами, содержащими хлористый натрий, поэтому представляло интерес провести аналогичную серию исследований для раствора хлорида натрия, так как за счёт присутствия дополнительных ионов в растворе возможно более интенсивное протекание цепных процессов [8]. Изменения показателя pH в растворе хлорида натрия после воздействия излучением низкотемпературной газоразрядной плазмы в различных режимах были такими же, как в дистиллированной воде. Накопление окислителей и восстановителей в растворе хлорида натрия после обработки излучением без фильтра и коротковолновой областью ультрафиолета было значительно выше, чем в дистиллированной воде. Можно предположить, что это связано с тем, что в растворе хлорида натрия возможно образование ионов $ClO^{\square}$, тоже являющихся окислителями [9].

Наибольший эффект накопления активных форм кислорода в растворах наблюдается после облучения без фильтра, хотя фильтр с полосой пропускания □ > 185 нм обеспечивает те же спектральные характеристики, что и воздух. Это означает, что ускоренные частицы излучения также играют важную роль. Время разряда и высвечивание излучения составляет $10^{\square 6}$ секунды. Ударная волна достигает поверхности обрабатываемой жидкости примерно через 10^{-4} секунды (скорость звука примерно 300 м/с). То есть на активацию первичных свободно радикальных реакций в жидкости ускоренные частицы влиять не могут. Однако они будут влиять на вторичные реакции. Таким образом, можно считать установленным, что основным действующим фактором излучения низкотемпературной газоразрядной плазмы, генерируемой используемым в данной работе устройством, является жёсткое УФ-излучение с длинами волн, близкими к вакуумному ультрафиолету.

На следующем этапе работы оценивали интенсивность окислительно-восстановительных процессов, протекающих под действием излучения плазмы, в моно- и многокомпонентных растворах неорганических и органических веществ. Было показано, что после воздействия излучением плазмы на модельные растворы неорганических и органических веществ в течение 5-60 секунд изменениям водородного показателя и накопления окислителей практически не происходит, длительное воздействие в течение 300-600 секунд приводит к значительному снижению уровня pH и увеличению количества окислителей. Однако в растворах, содержащих альбумин, процесс снижения pH идет менее

интенсивно. Накопление восстановителей в модельных растворах после воздействием излучением плазмы происходило по мере увеличения времени воздействия, но в растворах содержащих альбумин образования восстановителей зарегистрировано не было.

Таким образом, можно заключить, что присутствие альбумина в модельных растворах блокирует активацию радикальных процессов и стабилизирует буферную ёмкость растворов.

Выводы.

1. Основной вклад в накопление окислителей и восстановителей в растворах вносит коротковолновая область УФ-излучения низкотемпературной газоразрядной плазмы
2. В изученных модельных растворах под действие излучения плазмы происходит снижение pH, накопление окислителей и восстановителей
3. Присутствие альбумина в модельных растворах блокирует активацию радикальных процессов и стабилизирует буферную ёмкость растворов

Литература:

1. Kong M.G., Kroesen G., Morfill G. et al. Plasma medicine: an introductory review // New Journal of Physics. 2009. № 11: 35pp. http://iopscience.iop.org/1367-2630/11/11/115012/pdf/13672630_11_11_115012.pdf
2. Иванова И.П., Заславская М.И. Биоцидный эффект некогерентного импульсного излучения искрового разряда в экспериментах in vitro и in vivo // Соврем технол мед. 2009. № 1. С. 28–31.
3. Fridman A. Plasma Chemistry. Cambridge: Cambridge University Press; 2008; 1024 p. Internet: http://www.cambridge.org/9780521847353
4. Спиров Г.М., Шлёпкин С.И, Волков А.А., Крючков Э.В., Ковалдов О.А., Моисеенко А.Н., Пискарёв И.М. Импульсные устройства для генерирования светового и ультрафиолетового излучений // Высокоинтенсивные физические факторы в биологии, медицине, сельском хозяйстве и экологии. Труды международной конференции, Саров. 26-28 апреля 2004г., С. 244-250.
5. Беляева Т.В. Аналитическая химия. С-Петербург, 2004. - 103 с.
6. Иванова И.П., Заславская М.И. Биоцидный эффект некогерентного импульсного излучения искрового разряда в экспериментах in vitro и in vivo // Современные технологии в медицине. 2009. № 1. С. 28-31.
7. Кузьмичева Л.А. Плазмоинициируемые окислительно-восстановительные процессы в растворах неорганических электролитов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата химических наук, Иваново. 2005. 20 с.
8. Сараева В.В. Развитие радиационной химии в России. Вехи истории. 2005. 114 с. http://rap.chem.msu.ru/doc/Historyofradiationchemestry.pdf
9. Кутьин А.М., Поляков С.В., Лобанов А.С., Чурбанов М.Ф. Окисление хлоридов теллура и вольфрама в ёмкостном высокочастотном разряде и его анализ на основе неравновесной химической модели плазмы // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2010. № 1. С. 99-107.

Научный руководитель: д.б.н., Иванова Ирина Павловна.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Юрій Караван
(Львів, Україна)

ЕКОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

Теорія сталого розвитку в даний час, мабуть є найважнішою серед теорій подальшого розвитку світу. Вона говорить про такий розвиток, який дозволить сьогоднішнім жителям землі задовольнити свої потреби і дати таку ж можливість наступним генераціям [6]. Сталий розвиток є альтернативою сучасному розвитку промисловості, яка ґрунтується на споживанні, сприяє знищенню навколишнього середовища.

Сталий спосіб життя – спосіб життєдіяльності та поведінки соціуму, що сприяє формуванню високої моральності та культури, підвищенню рівня і якості життя, раціональному використанню природних ресурсів та зниженню природоємності продукції та послуг, не ставлячи при цьому під загрозу потенційні потреби майбутніх поколінь.

Значно пожвавилися зусилля з розроблення принципів сталого туризму після ухвалення у 1992 році конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро програми дій «Порядок денний на XXI століття», яка тлумачить сталий розвиток як такий, що задовольняє потреби сучасності, не ставлячи під загрозу потенційні потреби майбутніх поколінь [3, с. 2]. Важливим кроком стало розроблення у 1996 році СТО, Світовою радою з подорожей і туризму та Радою планети Земля власного «Порядку денного на XXI століття у сфері подорожей та індустрії туризму». Крім цього, протягом 1990-х років була ухвалена ще низка міжнародних документів. Зокрема, Міжнародна конференція з туризму, яка відбулася у Ланшеро (Канарські острови) в 1995 році, ухвалила «Хартію зі сталого туризму» У квітні 1999 року рішенням Генеральної Асамблеї та Комісії зі сталого розвитку ООН була ухвалена «Міжнародна програма зі сталого розвитку туризму». У цьому ж році у Сантьяго (Чилі) був ухвалений Глобальний етичний кодекс туризму». В документах зазначено [5], що розвиток туризму має бути оснований на критерії сталості, тобто, що він є екологічно прийнятним на тривалий період часу, економічно життєздатний, а також етично та соціально справедливий і рівноправний щодо місцевих громад.

В усіх вищезгаданих документах значна увага приділяється взаємозв'язку між природоохоронною діяльністю і сталим туризмом. Зокрема, в екологічних принципах сталого розвитку туризму наголос робиться на раціональному використанню ресурсів, яке передбачає мінімізацію і утилізацію відходів, впровадження систем очищення та повторного використання води, матеріалів та технологій із якнайменшим впливом на природне та культурне довкілля, ефективне використання енергії та залучення альтернативних джерел енергії, зменшення шкідливої дії транспорту, активне застосування дружних до довкілля його видів. Акцентується також увага на збереженні біорізноманітності та необхідності обережного поводження із вразливими природними системами.

Індустрія туризму є одним з найбільших роботодавців і найважливішим фактором економічного розвитку в багатьох регіонах і місцевих громадах. Туризм є також відповідальним за п'ять відсотків всесвітніх викидів двоокису вуглецю, участь в яких готелів та інших об'єктів розміщення становить два відсотки.

Реальний вплив туризму на довкілля залишається прихованим за рахунок того, що транспортні, а особливо повітряні перевезення, готельний та ресторанний бізнес сприймаються як окремі сектори сфери послуг, а не як взаємопов'язані компоненти єдиного комплексу, головним завданням якого є задоволення все зростаючих потреб власне туристичної сфери.

Колосальним споживачем енергії та води у світовому масштабі є готельне господарство, яке розширюється з кожним роком. У нових туристичних регіонах зазвичай реалізуються проекти будівництва великих готелів, які продукують відходи та забруднення в обсягах, із якими не здатні впоратися місцеві громади. Надмірне споживання туристами енергії, води, палива часто відбирає ці ресурси в корінного населення.

Можна навести низку прикладів інтеграції екологічних технологій у туристичну галузь.

Деякі з них пов'язані зі збереженням води, зокрема шляхом пропозиції клієнтам готелів не міняти щодня рушники та постільну білизну. Це дає можливість заощадити в середньому 114 л води на кожен номер. Крім того зберігається енергія та мийні засоби. Електроенергію можна економити за рахунок переходу до енергоефективних ламп, впровадження пластикових карток як ключів до електронних замків кімнат, здатних при виході відключити приміщення від струму аби випадково не вимкнений прилад не витрачав енергію. Готельні номери оздоблюються матеріалами, придатними до вторинного перероблення.

Застосовуються дружні до оточуючого середовища джерела енергії (сонячна, вітрова тощо), немоторизовані транспортні засоби, прокладаються туристичні стежки, споруджуються оглядові майданчики, накладається заборона на відвідування найбільш уразливих місць.

Все більшого поширення та популярності набувають програми сертифікації та екологічного маркування, в яких туристичні об'єкти і заклади беруть участь на добровільних засадах.

Одним з ефективних методів збереження природного середовища є створення національних парків, частка яких у площі країни становить трохи більше відсотка. Площа всіх природоохоронних територій становить близько 4%. Це дуже далеко від показника 12%, рекомендованого Всесвітньою

комісією з навколишнього середовища, як передумови сталого розвитку та охорони екологічної різноманітності і збереження генетичного фонду.

Вже із заснування перших природоохоронних територій та заохоченні населення до їхнього відвідування було закладене протиріччя, що невирішене і до сьогодні: намагання зберегти унікальні ландшафти в незайманому вигляді і водночас розвивати туризм, а отже, приваблювати відвідувачів до територій, що потребують охорони та збереження. Заохочуючи подорожі до неторканих місць, туризм може спричинити їхню деградацію, а то й повну руйнацію.

Безперечно, впливу відвідувачів не уникнути. Питання в тому, як його мінімізувати. Цілком зрозуміло є те, що недостатньо лише закликати їх не брати з собою із подорожей нічого, крім світлин на пам'ять. Політика невтручання в діяльність парків є неприйнятною. Необхідним є чітке планування, менеджмент, регулятивні заходи [4, с. 170].

Важливим регулюючим заходом розвитку рекреації і туризму на території парків є їхнє функціональне зонування. Це дає змогу уникати конфліктів між несумісними видами діяльності при просторовому використанні парку та створити симбіозні зв'язки парку із туризмом та рекреацією. У національних парках України виділяють заповідну зону, зону регульованої рекреації, зону стаціонарної рекреації та господарську зону [2, с. 67].

Сталий туризм, з повним дотриманням принципів гармонійного розвитку, є складним для досягнення мети, але водночас він є ідеалом, орієнтиром, до якого слід прагнути. У цьому привабливість і життєздатність концепції сталого розвитку.

Сталий розвиток туризму задовольняє нинішні потреби туристів та прймаючих їх регіонів, захищаючи і розширюючи можливості в майбутньому. Є надія, що протягом короткого часу технічний прогрес рухатиметься вперед, відкриваючи нові способи утилізації відходів, ресурсозбереження а також екологічний транспорт.

Туризм в Україні, як у всьому світі, належить до секторів економіки, які надзвичайно динамічно розвиваються. Відповідно до останніх тенденцій, замість популярного донедавна масового нерухомого туризму, зростає інтерес туристів до різних форм активного і пізнавального туризму, у тому числі природного туризму. Такі форми є більш екологічними і місцеві громади розуміють, що умовою залучення туристів і тим самим підвищенням їхнього рівня життя, є чисте довкілля а також привабливість природних і ландшафтних цінностей. Крім того, туризм породжує все більше і більше доходів, не тільки в глобальних, але й у місцевих масштабах. Частина цих прибутків може бути використана для цілей, пов'язаних з охороною природи і її кращим захистом перед зростаючим потоком туристів.

Щоб мати можливість завжди користуватись перевагами, які дає нам природа, необхідно постійно контролювати тиск, який чинить на неї діяльність туризму і звести його до мінімуму за рахунок використання раціональних методів управління.

Є два обмеження, пов'язані з туризмом, які не повинні бути перевищеними. Цими границями є природна абсорбційна здатність і туристична екологічна ємність.

Природна абсорбційна здатність – максимальна кількість туристів, які можуть використовувати даний район, не викликаючи виникнення негативних екологічних змін.

Туристична екологічна ємність – безпосередньо залежить від інфраструктури. Це ступінь, в якій екосистема, пейзаж, або туристичний регіон можуть переносити різні наслідки розвитку туризму і відповідної інфраструктури без істотної втрати привабливості і цінності.

Перевищення будь-якої з цих меж призводить до необоротних деградаційних наслідків. Точне оцінювання навантаження на природу не просте завдання [1, с. 251], оскільки воно вимагає глибоких біологічних і екологічних знань, а також значних досліджень та спостережень спеціалістів.

Для дальшого успішного впровадження принципів сталості у розвиток туризму необхідна консолідація зусиль всіх зацікавлених сторін на всіх рівнях, урахування інтересів всіх груп, включаючи місцеві громади, туристів, представників туристичного бізнесу тощо. Незаперечно важливою є роль уряду, оскільки він покликаний розробити стратегічну основу планування розвитку індустрії туризму з урахуванням принципів сталості, забезпечити вивчення рекреаційної ємності територій, зініціювати розроблення систем сертифікації, показників стійкого розвитку з метою контролю за наслідками туристичної діяльності з соціальної, екологічної та економічної точок зору. Україна власне лише формує сучасну інфраструктуру і має своєрідну перевагу – відразу розвивати туристичну індустрію на засадах сталості.

Література:

1. Караван Ю.В. Основи прикладної екології: навч. посіб. / Ю.В. Караван, Б.А. Мельничук, Т.Ю. Осадчук, Ю.С. Токар. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 264 с.
2. Кукурудза М.М. Менеджмент національних парків: навч. посіб. / М.М. Кукурудза. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 124 с.
3. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» / Перекл. з англ..: К.: Інтелсфера, 2000. – 359 с.
4. Смаль В. Туризм і сталий розвиток: / В. В. Смаль, І. В. Смаль // Вісник Львів. Ун-ту, серія географічна, 2005. Вип. 32. С. 163-173.
5. http://www.gdrc.org.eco-tour.charter.htlm.
6. http://www.sustainable-development.gov.uk/what_is_sd/what_is_sd.htm.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Умурзак Алтаев, Бахытжан Кедельбаев,
Айнур Шиналиева, А.Т. Бердембетова
(Шымкент, Казахстан)

ПОЛУЧЕНИЕ КСИЛИТА ИЗ ОТХОДОВ ПЕРЕРАБОТКИ ДАРМИНЫ В ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Промышленное производство пищевого кристаллического ксилита из непищевого растительного сырья впервые организовано в СНГ и применен этот продукт для питания больных сахарным диабетом [1]. В дальнем зарубежье ксилит применяется в основном в пищевой промышленности. Так в США разрешено употребление ксилита для специального диетического питания, а также он применяется при приготовлении джемов конфитюров и мармеладов. Пищевая промышленность СНГ выпускает большой ассортимент кондитерских изделий с применением ксилита-шоколад, зефир, пастилу, мармелад, печенье, консервы, варенье, фруктовые воды. Ксилит рекомендуется применять как заменитель сахара для людей страдающих ожирением. Он также довольно широко используется для медицинских целей. Являясь физиологически активным продуктом, ксилит применяется в качестве желчегонного послабляющего препарата и улучшающего функцию печени.

Ксилит стимулирует выделение пузырной и печеночной желчи, выделение панкреотических ферментов способствует лучшей перисталтике кишечника. Он обладает также гликонезирующим действием на функцию печени, широко применяется при диагностике заболеваний желчевыводящих путей и кишечника, антикариесным действием, дает освежающий эффект.

На сегодняшний день масштабы производства ксилита далеко не удовлетворяют возросшие потребности, в связи с этим, в настоящее время исследователями изучаются различные возможности их производства из пищевого и непищевого сырья с использованием и микробиологических методов.

Промышленным сырьем для производства ксилита являются растительные отходы сельского хозяйства, в основном шелуха хлопковых семян.

Для гидролизной промышленности основное значение имеет содержание в сырье полисахаридов [2].

С целью изучения возможности расширения ассортимента растительного сырья нами исследован процесс гидролиза полисахаридов дармины-Artemisia cina Berg. Следует отметить, что дармина и мак широко используются в химико-фармацевтической промышленности для получения лекарственных препаратов. При этом в отходах их переработки присутствует значительное количество полисахаридов.

Измельченное растительное сырье для удаления нежелательных примесей обрабатывали 10%-ным раствором H2SO4 в течение 2-х часов при соотношении исходное сырье: растворитель равном 1:10. Неполный гидролиз проводили 2%-ным раствором H2SO4 при температуре 110˚С в течение 3-х часов. В полученных гидролизатах содержание редуцирующих веществ определяли методом Бертрана. Индивидуальные моносахариды анализировали бумажной хромотографией с использованием бумаги Filtrak FN-3, 11 и 14 в системах растворителей бетанол-уксусная кислота-вода (4:1:5). Вещества обнаруживали опрыскиванием сначала первым проявителем K2SO4, затем смесью бензидина, ацетона и соляной кислоты в соотношении 10:2:1.

Содержание моносахаридов в ксилозном гидролизате приведено в таблице 1. Полученные данные свидетельствуеют о пригодности выбранного вида растительного сырья для получения моносахаридов.

Гидролизат дармины, после соответствующей очистки на ионообменных смолах подвергали гидрированию в присутствии сплавных медных катализаторов, модифицированных ферросиликохромом (ФСХ).

Сплавы готовили в высокочастотной плавильной печи марки ОКБ - 8020 по разработанной ранее технологии [3]. В кварцевый тигель помещали расчитанное количество Al в виде слитков и постепенно нагревали до 1000 – 1100 ^{0}С, затем вводили необходимое количество Cu и добавку ферросплава в виде стружки или порошка.

Таблица 1

Содержание моносахаридов в гидролизате.

Сырье	Выход РВ в % от сухого сырья	Содержание в гидролизате, г на 100 г				
		ксилоза	арабиноза	галактоза	глюкоза	манноза
Дармина	58,7	12,7	2,2	2,0	32,7	2,5

В результате экзотермической реакции температура расплава поднималась до 1700-1800 ^{0}С, перемешивание индукционным полем длилось 3-5 мин. В графитовых изложницах сплав охлаждали на воздухе и измельчали до зёрен 0,25 мм. Активацию сплавов проводили следующим образом: 1,0 сплава выщелачивали 20%-ным раствором едкого натра, взятом в объёме 40 см^3, на кипящей водяной бане в течение 1 часа, после чего катализатор отмывали от щёлочи водой до нейтральной реакции по фенолфталеину.

Изучение кинетических закономерностей проводили в видоизменённом реакторе системы ЛенНИИХиммаш (ёмкость 0,5 л) перодического действия. Аппарат снабжён герметическим приводом мощностью 0,6 кВт, число оборотов мешалки 2800 об/мин.

Полный анализ продуктов реакции заключался в определении редуцирующих сахаров по методу Макэна-Шоорля и многоатомных спиртов методом бумажной хроматографии [4].

Из результатов экспериментов, приведенных в таблице 2, видно, что наибольшую активность проявляет катализатор из сплава с 10 мас. % ФСХ. Выход ксилита на нем при 100 ^{0}С и МПа на 60 минуте гидрирования составляет 67,2%.

Известно [5], что добавки ферросплавов увеличивают удельные поверхности и объемы пор с относительно высокими размерами за счет диспергирования частиц скелетной меди оксидами металлов, одновременно уменьшая долю микро- и супермикропор в катализаторах Все эти изменения в структуре и адсорбционных свойствах разработанных нами катализаторов и определяют, в конечном счете, их высокую каталитическую активность при восстановлении гидролизатов дармины.

Таблица 2

Гидрирование гидролизата дармины на модифицированном ферросиликохромом медном катализаторе, P_{H2} =6 МПа, Топ.=100˚ С.

Добавка ФСХ в масс. (%)	Выход ксилита (%) во времени (мин)				W· 10^4 Моль г кт/мин
	10	20	40	60	
1,0	23.4	30.9	43.6	55.0	14.2
3,0	26.4	33.6	46.3	59.9	15.4
5,0	27.0	35.8	51.7	64.3	17.2
7,0	28.8	36.3	52.6	65.2	17.5
10,0	29.0	37.1	53.7	67.2	18.2

Таким образом, в результате проведенных исследований показана возможность использования альтернативного вида сырья для получения ксилита – отходов переработки дармины. В процессе каталитической переработки гидролизатов дармины предложены эффективные сплавные медные катализаторы, модифицированные ферросиликохромом. Полученный ксилит по органолептическим, фармацевтическим и медико-биологическим свойствам соответствует требованиям ТУ-64-10-40-89 и может быть использован для нужд фармацевтической и медицинский промышленности.

Литература:

1. Надиров Н.К., Слуцкин Р.Л. Каталитическое гидрирование и
2. гидрогенолиз углеводов, М. «Химия», 1976,192 с.
3. Шарков В.И., Куйбина Н.И. Химия гемицеллюлоз, М. «Лесная промышленность»,1972,440с.
4. Бижанов Ф.Б. Исследование процесса гидрирования на никелевых катализаторах под давлением. – Дисс. докт.хим.наук. – Алма-Ата, 1976, 305 с.
5. Кедельбаев Б.Ш., Аширов А.М., Керимбаева К.З. Ксилит из растительного сырья. ХПС, №3, 1997, с.458
6. Кедельбаев Б.Ш., Шертаева Н.Т., Уразбаева К.А. Разработка метода синтеза катализаторов для получения промышленно важных продуктов. Поиск, №1,2002 г. С 8-10.

Валентина Громова, Ольга Пчеленок,
Ирина Борисова, Александр Шушпанов
(Орел, Россия)

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАГРЯЗНЕНИЯ АТМОСФЕРЫ ПРОДУКТАМИ РАСПАДА СРЕДСТВ ХИМИЗАЦИИ

Из всех проблем, вставших перед человечеством, наиболее актуальными оказались экологические. От того, справится ли человечество с ними или нет, зависит ответ на вечный вопрос «быть или не быть» современной цивилизации. Одним из таких вызовов современности является загрязнение нижних слоев атмосферы газообразными продуктами. Многочисленными исследованиями показано, что к основным источникам загрязняющих веществ относятся выбросы промышленных производств и автотранспорта, доля которого непрестанно увеличивается. Особенно критическая ситуация по этому показателю возникла в городской среде. Среди приоритетных газообразных загрязнителей выделяют оксид углерода, диоксид серы, оксид и диоксид азота, метан, этилен, ацетилен, альдегиды и другие [1, с. 194-196]. Более 80 % загрязняющих веществ обусловлены работой автотранспорта. Исследования выбросов промышленных производств Орловской области показали, что значительное место среди загрязняющих веществ занимают такие вещества как серная кислота, оксид железа, хлористый водород, толуол, ацетон.

В сельской местности, по данным [2, с. 56-58], концентрация приоритетных загрязнителей значительно меньше. Сопоставимые значения отмечаются только для аммиака: в воздухе сельской местности его средняя концентрация по России составляет 1,4 мг/м^3, в городской среде - 70 мг/м^3. Необходимо отметить, что в списке приоритетных загрязнителей для воздуха сельской местности отсутствуют такие соединения как пестициды. Очевидно, что это обусловлено резким снижением объема применяемых средств химизации, снижением площадей земель, используемых в сельскохозяйственном производстве. В то же время, эта проблема сохранилась и не только для воздуха сельской местности, но и в целом для атмосферы, т.к. она не имеет территориальных границ.

В XX1 веке остро встала проблема экологически безвредной утилизации накопившихся токсичных соединений, в том числе стойких к разложению хлорорганических пестицидов (ХОП), вышедших из употребления. Эта глобальная проблема, вероятно, может решиться только совместными усилиями высокоразвитых государств.

Еще в конце прошлого века появились работы, свидетельствующие о том, что ХОП представляют опасность не только в силу токсичности и способности накапливаться и долго сохраняться в живых организмах, но и способности разлагаться с образованием таких ядовитых газов, как хлористый водород и фосген. Исследования газообразной составляющей в продуктах распада пестицидов, применяемых в настоящее время, не проводятся.

В связи с этим, цель настоящих исследований состояла в определении газообразной составляющей в продуктах распада пестицидов, как вышедших из употребления и хранящихся в приспособленных складах, так и выделяющихся при разложении современных пестицидов в почве. В качестве объектов исследования явились вышедшие из употребления ХОП (в основном ГХЦГ) и широко используемые в настоящее время гербициды: лонтрел – хлорпроизводное пиридинов, трицепс – производное сульфонилмочевины, бицепс – производное карбаматов. Определение закономерностей выделения газообразных продуктов распада ХОП проводилось около складов. Учитывались особенности микроклиматических условий, высота от поверхности земли, расстояние от склада, масса хранящихся пестицидов. Газообразные продукты распада современных пестицидов определяли при их разложении в моделируемых условиях. Газообразные продукты распада гербицидов представляют спектр различных соединений. На первом этапе нами были выбраны следующие газообразные вещества: хлористый водород (HCL), фосген ($COCL_2$), сероуглерод (CS_2) и цианистый водород (HCN). Методики постановки опытов, отбора и анализа проб общепринятые.

Результаты исследований.

Проведенные исследования показали, что количество выделяющихся газов из мест хранения остатков ХОП зависит от многих факторов, в т.ч. от сезона года. Начиная с момента установления положительных температур, концентрация газов увеличивается, достигая максимума в летний период. Характер временной и пространственной динамики у хлористого водорода и фосгена различен. Интенсивность выделения HCL в значительной степени зависит от температуры окружающего воздуха. Особенно наглядно это подтверждается при сравнительном анализе данных, полученных в 2010 и 2011 годах. Как известно, весенне-летний период 2010 года характеризовался аномально высокими температурами. Суммарное содержание HCL было в 3 раза выше, по сравнению с идентичным периодом 2011 года. Максимальная концентрация HCL, как правило, фиксируется на расстоянии 4 м от склада на высоте 1,0-1,5 м.

Динамика $COCL_2$ имеет другие признаки. В идентичные временные периоды, но при разных температурных условиях отличия в его концентрациях незначительны. В отличие от HCL максимальная концентрация зафиксирована вблизи склада в приземном слое атмосферного воздуха на высоте 0,10 - 0,20 м. Изменение температурного и ветрового режима способно изменить характер вертикального распределения как хлористого водорода, так и фосгена. К особенности динамики фосгена относится так же выделение его в воздух даже глубокой осенью при пониженной температуре воздуха. В зимний период выделение хлорсодержащих газов продолжается. Об этом свидетельствует содержание ионов

хлора в снеговой воде, в то время как в образцах снега с контрольных участков ионы хлора в снеговой воде не определяются.

Для современных пестицидов, после внесения их в почву, определены следующие газообразные продукты распада. При разложении трицепса обнаруживается только сероуглерод, при разложении бицепса – сероуглерод и цианистый водород, при разложении лонтрела – сероуглерод, и в последний срок экспозиции – цианистый водород. Хлорсодержащие газы не обнаружены ни в одном варианте. Наибольшее количество CS_2 и HCN определяется при разложении бицепса и лонтрела. При этом, в варианте с лонтрелом суммарное количество выделившегося сероуглерода в 2,5 раза больше, чем в варианте с бицепсом. В то же время, в варианте с бицепсом на порядок больше выделяется цианистого водорода.

Таким образом, из газообразных продуктов, принятых нами в качестве тест-объектов, определяется преимущественно сероуглерод и в меньшей степени цианистый водород. Сравнительный анализ данных, полученных в опыте и контроле, позволяет предположить, что определяемый в воздухе сероуглерод и цианистый водород являются, в основном, продуктами разложения почвенного органического вещества. Возможно, что бицепс и лонтрелл, оказывают стимулирующее воздействие на деградационную активность различных видов почвенных микроорганизмов. К газообразным продуктам деятельности которых среди прочих соединений, относятся сероуглерод и цианистый водород.

Заключение. Проведенные исследования показали, что приоритетными загрязнителями атмосферы необходимо считать хлорсодержащие продукты распада вышедших из употреблении ХОП и до сих пор находящихся на хранении в хозяйствах. Разложение в почве современных пестицидов так же может способствовать увеличению поступления в атмосферу токсичных газообразных соединений. Исследования в этом направлении продолжаются.

Литература:

1. Луканин В.Н., Трофименко Ю.В. Промышленно-транспортная экология // Под ред. В.Н. Луканина. – М.: Высшая школола, 2003 г. – 273 с. 194-196
2. Мельников Н.Н. Пестициды. Химия, технология и применение // Н.Н. мельников. – М.: Химия, 1987. – 712 с.

Лейла Мамедова, Джамиля Якупова,
Гулия Сдикова, Нина Череватова,
(Уральск, Казахстан)

ТЯЖЕЛЫЕ МЕТАЛЛЫ В ОБЪЕКТАХ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Металлами, относящимися по рекомендации ведущих токсикологов ЮНЕП (программа ООН по окружающей среде) и EPA (агентство по защите окружающей среды, США) к числу наиболее опасных загрязнителей относятся Be, Al, Cr, Ni, As, Cd, Hg, Pb, Cu, Zn, Co, Ag, Ba, Ti [1].

В настоящее время в районах, где расположены промышленные предприятия, а также в местах интенсивного использования осадков сточных вод в сельскохозяйственном производстве в почвах накапливаются избыточные количества тяжелых металлов [2].

Проблема загрязнения растений тяжелыми металлами, вследствие интенсивного развития промышленности и автотранспорта обостряется еще и в связи с тем, что почва является не единственным источником поступления их в растения. Тяжелые металлы могут поступать в растения непосредственно из атмосферы [3].

В связи с увеличивающимся загрязнением биосферы особый интерес и важное практическое значение имеет, с одной стороны, познание механизмов и закономерностей поведения и распределения тяжелых металлов в окружающей среде, с другой стороны, тот факт, что свыше 90 % всех болезней человека прямо или косвенно связано с состоянием окружающей среды, которая является либо причиной возникновения заболеваний, либо способствует их развитию.

Тяжелые металлы нарушают нормальный ход биохимических процессов, влияют на синтез и функции многих активных соединений: ферментов, витаминов, пигментов. При высоких концентрациях тяжелых металлов (кадмий, свинец, медь, цинк) происходит снижение количества хлорофилла в листьях растений, вследствие ингибирования синтеза магний-порфирина. Под действием тяжелых металлов снижается содержание фосфора, кальция, магния в растениях, при этом тяжелые металлы тормозят синтез фосфорорганических соединений клетки. Тяжелые металлы поступают в почву в форме различных соединений (карбонатов, сульфатов) с ограниченной растворимостью. Поэтому только часть из них может быть усвоена растениями.

Для растений представляет опасность, так называемая доступная форма, которая может быть усвоена непосредственно через корневую систему. Доступными считаются те формы соединений тяжелых металлов, которые переходят в вытяжку азотной кислоты. Именно эти формы тяжелых металлов поступают из почвы в растения и оказывают на них токсическое действие [4].

Цинк. Наиболее распространенные формы в окружающей среде –Zn^{2+}. Степень токсичности – низкая. Токсические эффекты – рвота при приеме больших доз. Источники поступления в окружающую среду – сплавы, металлические покрытия, металлургия, рудные воды. Содержание цинка в подстилках и

органогенных горизонтах изучаемых почв равнинных территорий варьирует в диапазоне значений от 9 до 36 мг/кг, в горных – от 31 до 54 мг/кг. Степень обогащения цинком на суглинистых породах более высокая, чем на песчаных отложениях.

Свинец. Наиболее распространенные формы в окружающей среде – Pb^{2+}.

Степень токсичности – очень высокая. Токсические эффекты – анемия, почечная недостаточность, заболевания мозга, может заменять кальций в костях. Источники поступления в окружающую среду – свинцовые трубы, краски, металлургия.

Кадмий представляет собой один из самых опасных токсикантов (токсичнее свинца). Кадмий опасен в любой форме. Доза в 30-40 мг смертельна. Наиболее распространенные формы в окружающей среде – Cd^{2+}. Степень токсичности – очень высокая. В природной среде кадмий встречается лишь в очень малых количествах, поэтому его отравляющее действие выявлено лишь недавно. Он содержится в мазуте и дизельном топливе, сплавах (в качестве присадки), гальванических покрытиях, кадмиевых пигментах (используемых в производстве лаков, эмалей, керамики), пластмассах (как стабилизатор), электрических батарейках, серебряно-кадмиевых аккумуляторах, сигаретном дыме. Токсические эффекты – появление белка в моче, почечнокаменная болезнь, гипертония, уменьшение гемоглобина в крови, накапливающийся яд, разрушение нервной системы [5].

В связи с вышесказанным, определение тяжелых металлов в водных, почвенных и растительных образцах представляется актуальным.

Целью данной работы явилась определение тяжелых металлов в водных и почвенных образцах и поглощение их растениями.

Анализ образцов на содержание цинка, свинца и кадмия выполнен в аккредитованной лаборатории биогеохимии и экологии Западно-Казахстанского государственного университета им. М. Утемисова. Отбор образцов был произведен в зимний и весенний периоды 2012 г. Были взяты водные, почвенные и растительные образцы рек Урал, Чаган и образцы с территории учебного корпуса. В качестве водных образцов с территории учебного корпуса была взята водопроводная вода. Содержание тяжелых металлов было определено на приборе - анализатор жидкости вольтамперометрический «Экотест-ВА». Подготовка водных и почвенных образцов проводилась методом минерализации «до влажных солей», растительные образцы – методом «мокрого озоления».

Метод инверсионной вольтамперометрии основан на проведении измерений в растворе предварительно подготовленной пробы воды. Предварительную подготовку проводят с целью устранения мешающего влияния матрицы пробы и органических веществ.

Метод основан на свойстве определяемых элементов электрохимически или путем адсорбции накапливаться на индикаторном электроде из анализируемого раствора (фоновый электролит и подготовленная проба), а затем электрохимически окисляться при определенном потенциале, характерном для каждого элемента. Процесс накопления элементов на индикаторном электроде проводят при заданных значениях потенциала и времени электролиза. Электроокисление определяемых элементов с поверхности электрода проводят в режиме меняющегося потенциала (линейном или другом) при заданных параметрах.

Вольтамперограмма регистрирует аналитические сигналы (максимальные анодные или катодные токи) определяемых элементов. Потенциал максимума сигнала тока идентифицирует конкретный элемент. Максимум сигнала тока прямо пропорционально зависит от концентрации определяемого элемента. Массовые концентрации элементов в пробе анализируемой воды определяли по методу добавок АС определяемых элементов [6].

Нами было определено содержание вышесказанных металлов в водных, почвенных и растительных образцах р.Урал. Результаты анализа представлены в таблице 1. Из таблицы видно, что из почвы растениями поглощается 10 % цинка, 20 % свинца и лишь 1,3 % кадмия, что говорит о низкой кумулятивной способности кадмия. Низкий индекс аккумуляции свидетельствует о слабом биологическом поглощении этого элемента из почвы. Возможно, это объяснимо тем, что в процессах метаболизма в растениях образуются разнообразные органические соединения с хелатирующими свойствами. При проникновении химических элементов в корни происходит их связывание и как следствие снижение подвижности. Содержание тяжелых металлов в водных образцах значительно меньше, чем в почвенных и растительных образцах.

Таблица 1 - Содержание определяемых показателей в водных, почвенных и растительных образцах р.Урал

№	Название	Вода, мг/дм^3	Почва, мг/кг	Растение, мг/кг
1	Цинк	0,0032	2,1123	0,2015
2	Кадмий	0,0048	0,7530	0,0090
3	Свинец	0,0018	0,5552	0,1045

Нами было определено содержание тяжелых металлов в водных, почвенных и растительных образцах р. Чаган. Результаты анализа представлены в таблице 2. Из таблицы видно, что содержание цинка, кадмия и свинца в растениях составляет 21, 7 и 22 %, соответственно от их содержания в почве.

Таблица 2 - Содержание определяемых показателей в водных, почвенных и растительных образцах р. Чаган

№	Название	Вода, мг/дм^3	Почва, мг/кг	Растение, мг/кг
1	Цинк	0,0036	2,1210	0,4556
2	Кадмий	0,0035	0,1182	0,0080
3	Свинец	0,0021	0,7230	0,1650

Также нами было определено содержание тяжелых металлов в водных, почвенных и растительных образцах на территории учебного корпуса. Результаты анализа представлены в таблице 3. Из таблицы видно, что содержание цинка, кадмия и свинца в растениях составляет 14, 4 и 22 %, соответственно от их содержания в почве.

Таблица 3 - Содержание определяемых показателей в водных, почвенных и растительных образцах на территории учебного корпуса

№	Название	Вода, мг/дм^3	Почва, мг/кг	Растение, мг/кг
1	Цинк	0,0033	2,1245	0,3015
2	Кадмий	0,0050	0,0520	0,0023
3	Свинец	0,0026	0,4505	0,1020

Содержание тяжелых металлов во всех водных образцах не превышает предельно-допустимых концентраций. Наблюдается лишь превышение содержания кадмия в почвах близ р. Урал и составляет 1,4 ПДК, в остальных почвенных образцах не превышает предельно-допустимых концентраций. Во всех исследуемых растительных образцах содержание вышеназванных тяжелых металлов находится в пределах ПДК.

Таким образом, определяемые показатели токсичных металлов – цинка, кадмия и свинца во всех исследуемых образцах (за исключением содержания кадмия в почве) позволяют судить об удовлетворительном состоянии водоемов, их назначении в рыбохозяйственных целях, пригодности, как среды обитания для многих гидробионтов. Водопроводная вода соответствует требованиям, предъявляемым к питьевым водам. Образцы с повышенным содержанием тяжелых металлов являются объектом исследования при региональном мониторинге.

Литература:

1. I. Mc. Kinney, R. Rogers Metal Boavailability // Envor. Sci.Technol., Vol. 26, 7(1992) 1288.
2. Алесеев Ю.В. Тяжелые металлы в почвах и растениях. Ленинград, Агропромиздат.-1987.-142 с.
3. Соколов О.А., Черников В.А. Экологическая безопасность и устойчивое развитие.-Пущино: ОНТИ ПНЦ РАН.-1999.-164 с.
4. Wallace A. Excess trace metal effects on calcium absorption in plants // Commun. Soil Sci. and Plant Anal.1979.- №1-2. P.473-477.
5. Перельман А.И., Касимов Н.С. Геохимия ландшафта.- М.- 1999.-768 с.
6. ГОСТ Р 52180-2003 Вода питьевая. Определение содержания элементов методом инверсионной вольтамперометрии.

Научный руководитель:
к.х.н., профессор кафедры химии Западно-Казахстанского государственного университета имени М. Утемисова Нина Константиновна Череватова.

Елена Романова, Дарья Дубовицкая, Елена Савельева
(Нижний Новгород, Россия)

ИММУНОЦИТОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ КРОВИ ЗЕЛЕНЫХ ЛЯГУШЕК, ОБИТАЮЩИХ В ОЗЕРАХ УРБАНИЗИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ

Для определения степени воздействия антропогенного загрязнения используют методы биоиндикации с оценкой морфологических, гематологических, цитогенетических и иммунологических характеристик состояния живых организмов [4]. Амфибии характеризуются вполне развитой кроветворной и иммунной системами, отражающими любые функциональные изменения, происходящие в процессе жизнедеятельности животного[9]. Существенный вклад в методы в биоиндикации вносят

исследования иммуногематологической системы, четко реагирующей на внешние раздражители и обладающей высокой степенью клеточного обновления.

Целью работы являлась оценка иммуноцитологических показателей крови зеленых лягушек рода *Rana,* обитающих в качественно разных условиях среды.

Для достижения поставленной цели были решены следующие задачи:

1. Оценка качества среды по стабильности развития зеленых лягушек по уровню флуктуирующей асимметрии билатеральных признаков. 2. Дифференцированный подсчет клеток костного мозга миелоидного и эритроидного рядов дифференцировки зеленых лягушек. 3. Анализ лейкоцитарной формулы периферической крови зеленых лягушек, обитающих в качественно разных условиях среды. 4. Дифференцированный подсчет видов микроядер в эритроцитах периферической крови зеленых лягушек.

Объектом исследования являлись зеленые лягушки рода *Rana*: озерная (*Rana ridibunda P.*) и прудовая (*Rana lessonae C.*) (75 особей), собранные в трёх экспериментальных точках: точка 1 – оз. Свято (Нижегородская обл., Арзамасский район); точка 2 – оз. Вторчермет (г. Н. Новгород, Канавинский район); точка 3 – озеро, расположенное на территории очистных сооружений (г. Н. Новгород, Нижегородский район). Степень отклонения качества среды от нормы определяли по нарушению стабильности развития амфибий и оценивали по пятибалльной шкале [6]. Для оценки цитогенетического гомеостаза использовали микроядерный тест [3]. Лейкоцитарную формулу и подсчет клеток костного мозга миелоидного и эритроидного рядов дифференцировки проводили по окрашенным мазкам костного мозга общепринятым методом [5]. Для обработки экспериментальных данных использовали пакет прикладных программ Statistica V.8.0 [8]. Статистическую обработку экспериментальных данных проводили с помощью непараметрических критериев (Крускала-Уоллиса и Манна-Уитни). За величину статистической значимости принимали p = 0,05.

Как известно, амфибии являются связующим звеном между водными и наземными экосистемами и состояние их организма отражает качество локального местообитания [1,8]. Мерой стабильности развития живых организмов является величина флуктуирующей асимметрии (ФА), под которой понимают незначительные ненаправленные отклонения от строгой билатеральной симметрии [4]. Оценка состояния зеленых лягушек по флуктуирующей асимметрии выявила возрастание нестабильности развития амфибий. Так, величина ФА популяции амфибий, обитающих в оз. Свято (точка 1) составляла (0,30±0,02), что соответствовало I баллу качества среды (условно нормальное). Популяция зеленых лягушек, обитающая в оз. Вторчермет (точка 2) характеризовалась более высокой величиной ФА – (0,60±0,02), соответствующей IV баллу качества среды (существенные отклонения от нормы). В точке 3 отмечена самая большая величина ФА – (0,70±0,02), что соответствовало V баллу (критическое состояние).

Центральным гемопоэтическим органом является красный костный мозг. В нем находится основная часть стволовых кроветворных клеток, происходит их созревание и дифференцировка. Костный мозг отвечает на изменения условий среды усилением или ослаблением кроветворных процессов. После созревания оформленные клетки из костного мозга поступают в кровоток.

У исследованных популяций амфибий было установлено возрастание количества промиелоцитов в 4,4 раза (Z_{1-2}=2,24; p=0,02) и полихроматофильных нормоцитов в 1,6 раза (Z_{1-2}=2,72; p=0,006) в выборке из популяции лягушек точки 2 (оз. Вторчермет, IV балл качества среды) по отношению к условно – контрольной точке (точка 1, оз. Свято, I балл качества среды). Полученный результат может свидетельствовать об усилении пролиферативных процессов кроветворных клеток, что вызвано необходимостью усиления метаболизма организма при постоянном обитании животных в условиях повышенного загрязнения среды (рис. 1).

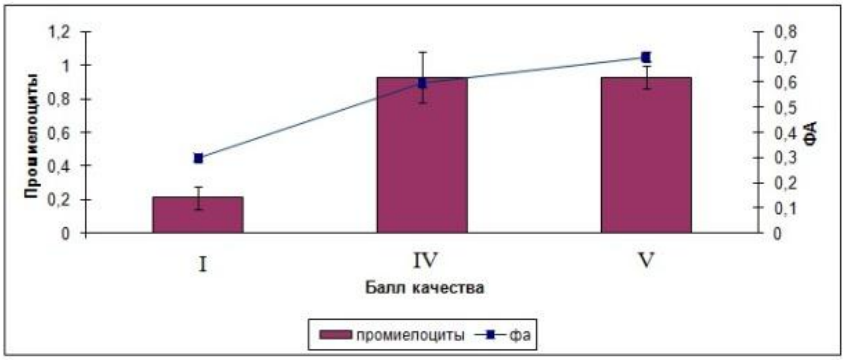

Рис.1. Содержание промиелоцитов (в %) в костном мозге лягушек, обитающих в экспериментальных точках

Известно, что периферическая кровь, одна из самых реактивных клеточных систем организма, и соотношение маркерных показателей лейкоцитарной формулы позволяет определить тип адаптационной реакции организма к различным воздействиям среды. Показано, что наиболее значительными сдвигами в процентном содержании характеризовались нейтрофильные и базофильные гранулоциты. При этом характер реакции белой крови в условиях воздействия комплекса антропогенных

факторов определялся возрастанием пресса нагрузки на среду обитания. При существенных отклонениях от нормы (IV балл качества среды, оз. Вторчермет, точка 2) выявлен сдвиг лейкоцитарной формулы вправо, что проявлялось в увеличении числа моноцитов и статистически значимом снижении числа гранулоцитов: палочкоядерных нейтрофилов и базофильных гранулоцитов (рис.2).

Рис. 2. Лейкограмма периферической крови зеленых лягушек, обитающих в точке 2 (оз. Вторчермет, IV балл качества среды)

При V балле качества среды (Точка 3, озеро, расположенное на территории очистных сооружений) выявлен сдвиг лейкоцитарной формулы влево за счет увеличения доли миелоцитов, юных форм нейтрофильных и базофильных гранулоцитов, на фоне снижения числа лимфоцитов (рис.3).

Рис. 3. Лейкограмма периферической крови зеленых лягушек, обитающих в точке 3 (озеро, расположенное на территории очистных сооружений, V балл качества среды)

Такой характер лейкограммы, свидетельствовал о стрессовой реакции земноводных, вызванной, по-видимому, действием комплекса неблагоприятных факторов, в том числе различных химических веществ (солей тяжелых металлов, пестицидов и др.).

Большинство загрязнителей среды являются ксенобиотиками и мутагенами, под воздействием которых эритроциты крови способны образовывать внутри себя особые ядерные структуры - микроядра. Различают три вида микроядер: стандартные, прикрепленные и неоформленный ядерный материал. Наличие в клетках периферической крови микроядер стандартного вида, является естественным [2], тогда как присутствие в клетках микроядер других видов является результатом различных цитогенетических нарушений [10].

Соотношение видов микроядер в крови зеленых лягушек, обитающих в условиях IV балла и V балла качества среды (точка 2 и 3), существенно отличалось от особей контрольного водоема. В периферической крови лягушек этих популяций выявлено снижение доли стандартных микроядер, на 69% у особей точки 2 и на 72% у особей, обитающих в точке 3. У особей этих популяций в эритроцитах периферической крови преобладали клетки с микроядрами прикрепленного вида (рис. 4),

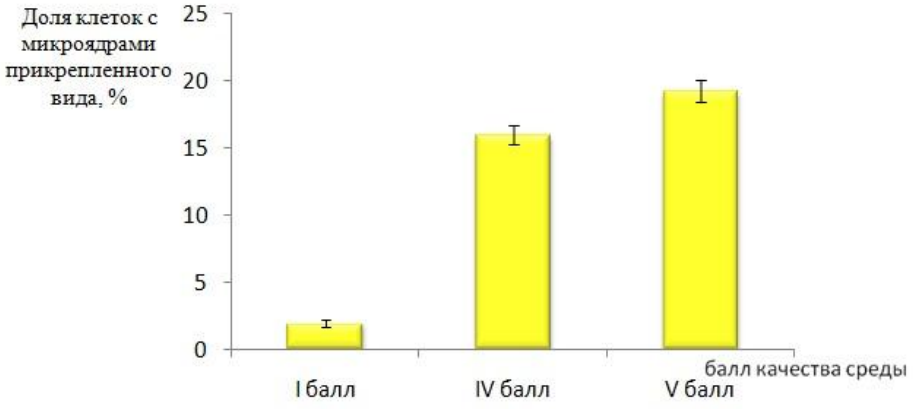

Рис. 4. Доля клеток с микроядрами прикрепленного вида в периферической крови зеленых лягушек, обитающих в качественно разных условиях среды

наличие которых свидетельствовало о нарушениях цитогенетического гомеостаза и связано с нарушениями в структуре хромосом, вызванными мутагенными факторами окружающей среды [10]. Кроме того, отмечено уменьшение доли неоформленных микроядер в эритроцитах лягушек, обитающих в точке 3.

Полученные результаты свидетельствуют о существенных изменениях, происходящих в крови животных, подверженных воздействию урбанизации и загрязнения, и указывают на эколого-генетическое неблагополучие среды обитания.

Литература:

1. Большаков В.Н. Специфика формирования видовых сообществ животных в техногенных и урбанизированных ландшафтах/ Большаков В.Н., Пястолова О.А., Вершинин В.Л. // Экология. – 2001. – №5. – С.343 – 354.
2. Гелашвили Д. Б. Оценка степени симметрии тест-организмов в биомониторинге наземных и водных экосистем / Гелашвили Д.Б., Чупрунов Е.В., Радаев А.А. // Международная научная конференция «Малые реки: современное экологическое состояние, актуальные проблемы». Тольятти, 2001. – С.7-11.
3. Жулева Л. Ю. Использование микроядерного теста для оценки экологической обстановки в районах Астраханской области / Жулева Л.Ю., Дубинин Н.П. // Генетика. – 1994. – Т. 30. – №7. – С.999– 1004.
4. Захаров В. М. Здоровье среды: Методика оценки / Захаров В.М. , Баранов А.С., Борисов В.И. – М.: Центр экологической политики России, 2000. – 68с.
5. Меньшиков В.В. Лабораторные методы исследования в клинике/. Меньшиков В.В, Делекторская Л.Н. , Золотницкая Р.П и др.– М.: Медицина, 1987. – 368 с.
6. Методические рекомендации по выполнению оценки качества среды по состоянию живых существ (оценка стабильности развития живых организмов по уровню асимметрии морфологических структур). М., 2003. – 24с.
7. Реброва О.Ю. Статистический анализ медицинских данных. Применение пакета прикладных программ STATISTICA / Реброва О.Ю. – М.: Медиа Сфера, 2008. – 306с.
8. Чубинишвили А.Т. Морфогенетическая и цитогенетическая характеристики природных популяций зеленых лягушек гибридогенного комплекса *Rana esculenta* в естественных условиях и подверженных антропогенному воздействию: Автореф. дис…канд. биол. наук. / Чубинишвили А.Т. – М.,1997.
9. Manning M.J. RES structure and function of the Amphibian the reticuloendothelial system: A comprehensive treatise/ Manning M.J., Horton J.D. // Eds. Cohen N.I. – Plenum Press. New York, London, 1982.– Vol. 3. – 393 p.
10. Sawada S. Chromosome aberration, micronuclei and sister-chromatide exchanges (SCEs) in rat liver induced in vivo by hepato-carcinogenes including heterocyclic amides / Sawada S., Yamanaka T. , Yamatsu K.et al. // Mutat.Res.1991.V.251. №1.P.59-69.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Ганна Білоус
(Вінниця, Україна)

ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Іноземний капітал виступає найважливішим засобом забезпечення умов виходу з економічної кризи, структурних зрушень у народному господарстві, зростання технічного прогресу, підвищення якісних показників господарської діяльності на мікро- і макрорівнях. Активізація інвестиційного процесу є одним із найнадійніших механізмів соціально-економічних перетворень у державі.

Дослідженням проблеми залучення іноземного капіталу в національну економіку приділяли увагу такі вчені: В. С. Марцин, І. Соломко, В. А. Худавердієва, С. О. Шосталь, А. Бутняров, М. І. Диба та багато інших. Ці дослідження головним чином стосуються проблематики інвестиційної привабливості України, загальної динаміки й обсягів надходжень іноземних інвестицій.

Метою статті є аналіз основних проблем, які перешкоджають залученню іноземного капіталу в національну економіку, тобто недоліків інвестиційного клімату держави; визначення позитивних та негативних аспектів функціонування іноземного капіталу в економіці України.

Вивчення соціально-економічних досягнень окремих зарубіжних країн дає змогу обґрунтувати переваги та недоліки залучення й функціонування іноземного капіталу. До переваг залучення іноземного капіталу відносять: створення стратегічних альянсів між українськими й зарубіжними підприємствами; використання зарубіжного організаційного й управлінського досвіду; збільшення обсягів капітальних вкладень; впровадження сучасних технологій; стимулювання розвитку експортного потенціалу; підвищення рівня зайнятості та кваліфікації робочої сили; прискорення темпів структурної перебудови економіки; підвищення ступеня адаптації суб'єктів господарювання до умов конкурентного середовища. Серед недоліків виділяють: збільшення залежності країни від іноземного капіталу; трансферт частини прибутків за кордон; жорстку експлуатацію вітчизняних сировинних ресурсів [2, с. 30].

З огляду на досвід залучення іноземного капіталу в інших країнах (насамперед в колишніх соціалістичних) та в Україні, можна назвати такі перешкоди у здійсненні цього процесу: відсутність відповідного інвестиційного клімату; недосконалість ринкового механізму; нестабільність політичної ситуації; низький рівень ділової та професійної кваліфікації підприємців; відсутність зацікавлених партнерів; нестача привабливих інвестиційних проектів; недосконалість податкової системи; відсутність дієвої системи страхування інвестицій; надмірний монополізм в економіці; надвисокий рівень інфляції; невирішеність питання щодо приватної власності на землю; неконвертованість валюти [1, с. 63].

Держава має різні важелі для сприяння залученню іноземного капіталу:

- Інформаційне забезпечення;
- Надання податкових пільг;
- Надання митних пільг;
- Використання фінансового механізму;
- Державні гарантії (неможливість примусового вилучення іноземного капіталу) [4, с. 64].

Тобто, для залучення іноземного капіталу в будь-яку країну необхідно мати певні передумови, так званий сприятливий інвестиційний клімат – сукупність політичних, соціально-економічних, фінансових, соціально-культурних, організаційно-правових і географічних факторів, які притаманні певній країні і визначають привабливість її для іноземного інвестора.

Найбільш серйозним недоліком інвестиційного клімату в Україні іноземні інвестори вважають політичну, економічну, та правову нестабільність. Також іноземні інвестори вказують на низьку дієздатність механізмів забезпечення ринкових прав і свобод інвесторів та захисту їхніх інтересів. За цими показниками Україна суттєво відстає від країн Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). За розкриттям інформації та рівнем захищеності прав власності, Україна серед 70 найбільших країн світу посідає 58 місце і поступається всім країнам ЦСЄ [2, с. 31].

Україна у 2009 р. отримала 37 балів із 100 можливих за індексом якості державного управління. Це у 1,5 разу менше, ніж у середньому по країнах СНД, у 2 рази – ніж у країнах ЦСЄ і 2,5 рази – ніж в Естонії, що відповідно впливає на обсяги залучення ПІІ в Україну на одного жителя, серед перелічених країн він є найнижчим [1, с. 67].

Також недоліками, які заважають поліпшенню інвестиційного клімату України є переобтяженість регуляторними нормами та складність податкової системи. В Україні нараховують 98 видів податкових платежів, на опрацювання і сплату яких компанії витрачають 2185 год. робочого часу щороку. При цьому підприємство має заповнити 92 сторінки податкових декларацій, тоді як середній у світі показник становить 35 сторінок.

Ще одним елементом, який перешкоджає залученню іноземного капіталу в Україну є істотне податкове навантаження. Ставка податку на прибуток в Україні (яка становить 21%) є вищою, ніж у багатьох країнах Центрально-Східної Європи [3, с. 4].

Щодо правової бази діяльності іноземних інвесторів в Україні, то вона є досить недосконалою та нестабільною. Законодавчо-правова база щодо регулювання іноземних інвестицій налічує понад 100 різних нормативних документів (законів, указів, постанов, інструкцій тощо), окремі положення яких є неоднозначними і суперечливими, що призводить до погіршення умов діяльності іноземних інвесторів.

Недосконале законодавство в Україні є однією з головних причин, що гальмують розвиток іноземного інвестування в країну. Особливістю правового регулювання інвестиційної діяльності на території України є те, що, поряд із Законами України «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування», інвестори мають враховувати також положення цілого ряду інших законів та підзаконних нормативних актів.

До того ж Україна має негативний міжнародний імідж, який склався внаслідок відсутності масових «успішних» інвестиційних історій, які б могли слугувати засобом реклами національної інвестиційної ситуації; низький рівень підготовки суб'єктів національної економіки до формування інвестиційних пропозицій; значні диспропорції регіонального та галузевого розвитку, що обумовлюють концентрацію інвестицій у вузьких сегментах ринків і територій, застарілість інфраструктури тощо [4, с. 69].

Загалом на початок 2011 р. обсяги надходжень прямих іноземних інвестицій в національну економіку становили 44,7 млрд. дол. США, більша їх частка 87,2 % надходить від країн ЄС та СНД, це свідчить про пожвавлення інвестиційної активності в Україні порівняно з попередніми роками, проте інвестиційний потенціал все ж таки використовується недостатньо, адже на одного мешканця нашої держави припадає 978,5 дол. США, що є значно менше ніж у більшості провідних країн світу. Іноземний капітал оминає високотехнологічні галузі (станкобудування, авіаційну промисловість, електроніку тощо), хоча саме ці галузі в Україні найбільше потребують капіталовкладень для модернізації, інтенсифікації та інноваційного розвитку. Основна його частка припадає на фінансовий сектор – 33,7% [3, с. 7].

Отже, на даному етапі економічного розвитку Україна перебуває в такій ситуації, коли власними силами їй не можливо досягти значних зрушень в соціально-економічному становищі, тому залучення іноземного капіталу в національну економіку є необхідним для сприяння цього процесу. Проте інвестиційне середовище України має дуже багато недоліків, з поміж провідних інвестиційних рейтингів вона займає останні місця, але варто пам'ятати й про значний інвестиційний потенціал, яким багата наша держава і який може проявитись при проведенні ефективної інвестиційної політики з боку уряду держави.

Література:

1. Боднар І. Р. Проблеми залучення іноземних інвестицій в Україну на сучасному етапі / І. Р. Боднар // Регіональна економіка. - 2009. - №4. - С. 62-70.
2. Бутняров А. Сприятливий інвестиційний клімат країни - запорука залучення іноземних інвестицій / А. Бутняров // Ринок цінних паперів. - 2008. - №3-4. - С. 29-32.
3. Марцин В. С. Особливості залучення іноземних інвестицій за умов виходу з кризи / В. С. Марцин // Проблеми науки. - 2011. - №3. - С. 2-9.
4. Худавердієва В. А. Стратегія залучення іноземних інвестицій у економіку України / В. А. Худавердієва // Фінанси України. - 2010. - №6. - С. 62-71

Науковий керівник:
асистент кафедри філософії та економічної теорії, Юрчик Ірина Борисівна.

Петро Боровик, Катерина Мазур
(Умань, Україна)

ПРОБЛЕМИ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ З ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Нині одним із бюджетоформуючих податків в Україні є податок з доходів фізичних осіб. Слід зазначити, що в ході справляння цього, порівняно молодого, податку виникла низка проблем, викликаних численними змінами механізму прибуткового оподаткування громадян.

Зокрема, до 2004 року оподаткування доходів громадян здійснювалось відповідно до вимог Декрету Кабінету міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» [5]. У 2004 році з прийняттям Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» № 889 від 22.05.2003 року відбулось реформування оподаткування доходів фізичних осіб в Україні [4]. Внаслідок цього прогресивна шкала ставок прибуткового податку з громадян змінилась на пропорційні ставки податку з доходів фізичних осіб, які, порівняно з попереднім періодом, значно зменшились. Крім того, в 2011 році після прийняття Податкового кодексу України ставки податку з доходів фізичних осіб стали малопрогресивними [3] та відповідають 15 % для доходів у розмірі до 10 мінімальних заробітних плат та 17 % стосовно доходів у розмірі понад цю величину.

Слід зазначити, що в результаті описаних нами реформ оподаткування доходів фізичних осіб в Україні не стало досконалим. Адже статистичні дані свідчать, що в українському суспільстві 90 % населення мають низькі доходи а 10 % надвисокі [2, с. 30]. При цьому всі громадяни України, залежно від розмірів їх доходів, сплачують податок за малопрогресивними ставками, які нині становлять 15% та 17% [3].

На наше переконання, з метою створення в Україні оптимальної системи прибуткового оподаткування потрібно вивчити уже існуючі механізми справляння податку з доходів громадян в інших країнах.

Зокрема, зарубіжний досвід прибуткового оподаткування свідчить, що в більшості країн світу шкала ставок податку з доходів фізичних осіб прогресивна і максимальний їх розмір сягає значних

величин: 40 % у Великобританії, 53 % у Німеччині, 56,8 % у Франції, 50 % у Японії та в Австрії, 55 % у Бельгії [6, с. 69-97].

Крім того, на особливу увагу заслуговує досвід прибуткового оподаткування громадян Сполучених Штатів Америки. Зокрема в США функціонує прогресивна шкала оподаткування доходів фізичних осіб зі ставками податку від 15 до 28 %. При цьому оподатковуватись за вибором платників податку можуть або доходи окремо взятого громадянина, або ж прибутки всієї родини. В останньому випадку за базу оподаткування слугує сумарна вартість усіх видів доходів членів сім'ї за рік [1, с 103]. Слід зазначити, що нині в цій країні розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян в рік сягає 3 тис. доларів США для одиноких громадян і 5 тис. доларів США для подружжя [8, с. 64]. Сутність американської системи оподаткування доходів громадян полягає в тому, що кожен громадянин розглядається як підприємство, яке повинне оплатити послуги, що надаються щодо охорони здоров'я, паркування, штрафи і т. д., які зменшують оподатковувані доходи громадянина. В результаті цього ставки податку для фізичних осіб номінально досягають 28 %, а реально становлять 15 – 20 % за рахунок виплат платника податку на власне утримання, на розмір яких зменшуються оподатковувані доходи [1, с. 107].

Безперечно це країни з високим рівнем життя та з суттєвим рівнем доходів на душу населення. Україна ж створила систему прибуткового оподаткування зі значним податковим навантаженням на малозабезпечених громадян, що не є справедливим, адже громадяни в яких місячний доход більший 10 мінімальних заробітних плат сплачують податок ставкою 17 %, що несуттєво відрізняється від ставки ПДФО для громадян з порівняно низькими доходами [3], в результаті чого в нашій країні значну частину прибуткового податку за громадян України, що отримують відносно високі доходи фактично сплачують українці з низькими доходами.

Слід також зазначити, що з 2004 року з введенням в дію Закону «Про податок з доходів фізичних осіб», в Україні неоподатковуваний мінімум доходів громадян замінила податкова соціальна пільга, порядок застосування якої продубльовано практично без змін у Податковому кодексі України. Згідно з вимогами Податкового кодексу, на податкову соціальну пільгу має право платник податку, який отримує доходи у вигляді заробітної плати, якщо її розмір за звітний місяць не перевищує місячного прожиткового мінімуму, встановленого на 1 січня звітного податкового року, збільшеного на 140 % та округленого до найближчих десяти гривень. [3].

Звичайно, функціонування податкової соціальної пільги дещо послаблює податковий тиск на малозабезпечені категорії громадян. Проте, на нашу думку, нині вона не забезпечує виконання одного з визначальних у світовій практиці податкових відносин принципів соціальної та фіскальної політики, згідно з яким рівень доходу, що забезпечує базові потреби громадянина, звільняється від оподаткування. Через поширення практики приховування доходів від оподаткування значна частина податкових соціальних пільг надається тим платникам, що насправді її не потребують, оскільки вони отримують порівняно високі доходи, які ними приховуються від оподаткування. Враховуючи це, на нашу думку, податкову соціальну пільгу слід замінити на звільнення від оподаткування частини заробітної плати за рахунок якої фінансуються витрати на транспортні послуги, на харчування, придбання товарів першої необхідності, тощо. Тобто, формально податкову соціальну пільгу, яка не виконує основне своє завдання – не підвищує належним чином доходну спроможність малозабезпечених громадян можна просто відмінити, одночасно дозволивши включати до податкового кредиту більшу частину мінімально необхідних витрат платників податку з доходів фізичних осіб.

Іншим шляхом вирівнювання доходної спроможності малозабезпечених громадян може бути запровадження неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, що й передбачав Декрет Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» [5], який діяв в Україні до 2004 року.

При цьому, в будь-якому випадку, розмір неоподатковуваної частини доходів фізичних осіб в Україні повинен бути значно вищим від величини чинної податкової соціальної пільги, що забезпечить як зростання купівельної спроможності порівняно небагатих громадян, так і підвищення розмірів надходжень до бюджету інших платежів, зокрема податків на споживання та податку на прибуток підприємств.

Таким чином, оподаткування доходів фізичних осіб потребує негайного та суттєвого вдосконалення, насамперед, шляхом вирішення проблем, описаних в цьому дослідженні.

Зокрема, беручи до уваги низький рівень доходів більшості громадян а також враховуючи рівень безробіття в нашій країні, при оподаткуванні доходів фізичних осіб доцільно використовувати сукупний дохід усієї родини, тобто оподатковувати доходи всіх членів сім'ї разом, а не окремо. Такий порядок можна запровадити як обов'язковий для всіх платників податку, а також як альтернативу до загальної системи оподаткування доходів громадян, що закріплена Податковим кодексом України. Тобто сім'я може оподатковувати доходи як окремо, так і в сукупності, як сумарний дохід усіх членів родини. Це дозволить мінімізувати податковий тиск на малозабезпечений прошарок населення, оскільки в деяких родинах працездатною особою є один член сім'ї.

Досягти соціальної справедливості та максимального економічного ефекту при оподаткуванні доходів фізичних осіб, як показали результати дослідження, можливо лише шляхом запровадження прогресивної шкали ставок прибуткового податку, причому верхня межа ставок за такої моделі оподаткування доходів громадян має бути досить високою. Але, слід зазначити, що ця модель передбачає існування великої кількості встановлених соціальних, майнових вирахувань, податкових кредитів, або економічно обґрунтованого неоподатковуваного мінімуму. Тому ця форма оподаткування буде досить громіздкою, хоч і забезпечуватиме формування значної частини доходів бюджетів та

вирівнюватиме купівельну спроможність малозабезпечених громадян.

Література:

1. Дема Д.І. Оподаткування сільськогосподарських товаровиробників у США і Україні. / Д.І. Дема – Житомир : Полісся, 2001. – 228 с.
2. Демиденко Л.М. Оподаткування доходів громадян: досвід США та України. / Л.М. Демиденко // Фінанси України. – 2005. – № 9. – С. 30-33.
3. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/2755-17.
4. Про податок з доходів фізичних осіб : Закон України № 883-4 від 22.05.2003 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : – // Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2012.
5. Про прибутковий податок з громадян : Декрет Кабінету Міністрів України від 26.12.92 року № 13-92 [Електронний ресурс] – Режим доступу : – // Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2012.
6. Ткаченко Н.М., Горова Т.М., Ільєнко Н.О. Податкові системи країн світу та України. Облік і звітність : навчально-методичний посібник / Н.М. Ткаченко., Т.М. Горова, Н.О. Ільєнко – К. : Алерта, 2004. – 554 с.

Игорь Гребенщиков
(Екатеринбург, Россия)

МАРКЕТИНГ И МЕНЕДЖМЕНТ

Сформированная сегодня в России рыночная экономическая система и связанные с этим процессы формирования многоукладного хозяйства на основе разных форм собственности, становления и развития инфраструктуры рынка и его хозяйственного механизма коренным образом изменили экономическую, информационную и правовую среду функционирования предприятий. Эти изменения затронули все стороны деятельности предприятия и отразились на самом понятии предприятия как субъекта рынка товаров и услуг, его статусе и положении в системе общественного производства.

Одним из значимых факторов конкурентной позиции предприятия, непосредственно влияющих на результативность финансово-хозяйственной деятельности и общую эффективность системы менеджмента, является организация управления персоналом на предприятии. Управление персоналом должно все меньше основываться на административных методах и все в большей степени ориентироваться на осознанную кадровую политику, базирующуюся на системе интересов как государства так и его служащих. Поэтому необходимы новейшие научные знания и эффективные технологии в области управления человеческими ресурсами, методы формирования и управления трудовым коллективом, освоение инновационных технологий работы с кадрами. Нужны новые подходы к таким проблемам как: кадровое планирование, профотбор и оценка служащего; формирование резерва и планирование карьеры; руководство и обучение кадров в процессе трудовой деятельности; нормативно-правовая база управления персоналом; стиль управления персоналом и оптимизация труда руководителей; контроль в системе управления персоналом; этика и этикет деловых отношений; формирование здорового морально-психологического климата в коллективе.

Сущность кадрового планирования заключается в предоставлении людям рабочих мест в нужный момент времени и необходимом количестве в соответствии с их способностями, склонностями и требованиями производства.

Кадровое планирование должно создавать условия для мотивации более высокой производительности труда и удовлетворенности работой. Людей привлекают в первую очередь те рабочие места, где созданы условия для развития их способностей и гарантирован высокий и постоянный заработок. Одной из задач кадрового планирования является учет интересов всех работников организации.

Создание систематического и по возможности охватывающего все функции кадрового планирования имеет большое значение для работодателей и работе получателей, а также для государственных и региональных органов труда и занятости, для потенциальных наемных работников организации. В принципе при систематическом планировании должно сокращаться число ошибочных решений в будущем, так как благодаря высокой интенсивности планирования значительно увеличивается качество решений по сравнению с теми, которые принимаются импровизированно, исходя из сложившейся ситуации. При этом возможность ошибочных решений в кадровой сфере очень велика и их влияние на экономические и социальные цели может быть весьма весомым. С этой точки зрения на кадровое планирование возлагается основополагающая задача создания предпосылок для осуществления целей работодателя и работников организации.

Кадровое планирование имеет много измерений. Помимо временного подразделения на долгосрочное, среднесрочное и краткосрочное важным является подразделение планирования на стратегическое, тактическое и оперативное. Каждый из этих видов планирования имеет свои цели, мероприятия и потенциалы по группам функций каждой подсистемы системы управления персоналом.

Планирование потребности в персонале - одно из важнейших направлений кадрового

планирования, позволяющее установить на заданный период времени качественный и количественный состав персонала. Следует различать качественную и количественную потребность в персонале. Эти виды потребности в практике планирования численности рассчитывают в единстве и взаимосвязи.

Качественная потребность, т.е. потребность по категориям, профессиям, специальностям, уровню квалификационных требований к персоналу, рассчитывается исходя из общей организационной структуры, а также организационных структур подразделений; профессионально-квалификационного деления работ, зафиксированных в производственно-технологической документации на рабочий процесс; требований к должностям и рабочим местам, закрепленным в должностных инструкциях или описаниях рабочих мест; штатного расписания организации и ее подразделений, где фиксируется состав должностей; документации, регламентирующей различные организационно-управленческие процессы с выделением требований по профессионально-квалификационному составу исполнителей.

Расчет качественной потребности по профессиям, специальностям и т.п. сопровождается одновременным расчетом количества персонала по каждому критерию качественной потребности. Общая потребность в персонале находится суммированием количественной потребности по отдельным качественным критериям.

Количественная потребность в персонале планируется посредством определения его расчетной численности и ее сравнения с фактической обеспеченностью на определенный плановый период. Можно выделить несколько основных методов расчета количественной потребности в персонале [3, с.260-268;]: метод, основанный на использовании данных о времени трудового процесса. Данные о времени процесса дают возможность рассчитать численность рабочих-сдельщиков или рабочих-повременщиков, количество которых определяется непосредственно трудоемкостью процесса; метод расчета по рабочим местам и нормативам численности. Данный метод следует рассматривать как частный случай использования метода норм обслуживания, так как и необходимое число работников по числу рабочих мест, и нормативы численности устанавливают исходя из норм обслуживания.

Приведенные методы позволяют определить общую потребность в персонале. Однако более важной величиной для кадрового планирования является фактическая потребность в персонале. Расчет фактической потребности учитывает необходимость покрытия планового или внепланового выбытия персонала, а также его плановое поступление. В качестве планового поступления следует рассматривать возвращение сотрудников после обучения, службы в армии, длительного отпуска и т.п.

К плановому выбытию персонала относятся сокращение численности в связи с реорганизацией производства или услуг, реорганизацией организационной структуры; направление сотрудников на обучение, стажировку и т.п.; призыв в армию; выход на пенсию. В этих случаях выбытие персонала можно с той или иной точностью прогнозировать и заблаговременно принять меры по приему или перестановке работников.

Прогнозирование потребности в персонале строится на основе анализа прогнозов спроса и предложения для определения перспективной нехватки или избытка кадровых ресурсов. Главной задачей прогнозирования является установление влияния тенденций развития рынка на изменение потребности в персонале. Решение этой задачи позволяет организации заблаговременно принимать и реализовывать решения, рассчитанные на перспективу (например, по подбору или обучению персонала, ориентированного на изменение продукции или услуг организации).

В теории прогнозирования разработаны различные методы, которые могут быть применимы и для прогнозирования потребности в персонале. К этим методам относятся [2, с.269]: построение прогнозного дерева целей развития организации, уровень задач которого предусматривает решение кадровых проблем; экстраполяция, заключающаяся в установлении устойчивых зависимостей (пропорций) между различными параметрами, которые влияют на потребность в персонале, и перенос этих зависимостей на будущий период; экспертные оценки; факторный анализ с использованием элементов корреляции и регрессионного анализа. Прогнозирование потребности в персонале должно осуществляться в тесном контакте со службами, непосредственно решающими вопросы прогнозирования развития организации.

Основой оценки эффективности системы планирования и прогнозирования персонала является разработка параметров контроля. Без контроля кадровое планирование не может быть успешным. При этом контроль нельзя путать с надзором над людьми в организации. Этот контроль нельзя также понимать и применять как выражение недоверия по отношению к сотрудникам. Контроль как функция руководства всегда направлен на конкретные задачи и является составной частью целенаправленного процесса принятия кадровых решений.

Первейшей задачей контроля является фиксация результатов кадрового планирования. За сопоставлением запланированного и полученного результатов следует анализ отклонений и разработка мероприятий по корректировке. В соответствии с этой интерпретацией кадровый контроль является регулярной заключительной фазой процесса принятия кадровых решений.

Наряду с задачей информационной поддержки кадрового планирования кадровый контроль в рамках общего организационного контроля направлен на оптимизацию использования персонала в организации. Контроль дает информацию для отчетности и позволяет документировать соблюдение трудовых и социально-правовых норм.

Расширение традиционного понимания кадрового контроля корректирующего типа дает кадровый контроллинг [1, с. 239]. Кадровый контроллинг уходит от предписательного характера традиционного контроля и сам активно участвует в кадровом планировании. В качестве целей кадрового контроллинга можно назвать: поддержку кадрового планирования; обеспечение гарантии надежности и

повышения качества информации о персонале; обеспечение координации в рамках функциональных подсистем системы управления персоналом, а также по отношению к другим функциональным подсистемам организации (например, управление производством и т.п.) и др.

Важную роль в современном кадровом планировании играет внедрение маркетинговых принципов. Маркетинг персонала означает содержательное расширение функции производственного маркетинга в область управления человеческими ресурсами [2, с. 249].

Маркетинг персонала трактует рабочее место как продукт, который продается на рынке труда. С этой точки зрения понятийные элементы маркетинга персонала могут быть представлены следующим образом: он выступает направлением стратегического и оперативного планирования персонала; создает информационную базу для работы с персоналом с помощью методов исследования внешнего и внутреннего рынка труда; направлен на достижение привлекательности работодателя через коммуникации с целевыми группами (сегментами рынка). В существующих в зарубежных организациях подходах к определению состава и содержания задач маркетинга персонала следует выделить два основных принципа [1, с. 249-250].

Первый принцип предполагает рассмотрение задач маркетинга персонала в широком смысле. Под маркетингом персонала в данном случае понимается определенная философия и стратегия управления человеческими ресурсами. Персонал (в том числе и потенциальный) рассматривается в качестве внешних и внутренних клиентов организации. Целью такого маркетинга является оптимальное использование кадровых ресурсов путём создания максимально благоприятных условий труда, содействующих повышению его эффективности, развитию в каждом сотруднике партнерского и лояльного отношения к предприятию. фактически это "продажи" предприятия своим собственным сотрудникам. Принцип маркетинга персонала в его широком толковании опирается на рыночное мышление, что отличает его от традиционных административных концепций управления кадрами.

Второй принцип предполагает толкование маркетинга персонала в более узком смысле - как особую функцию службы управления персоналом. Эта функция направлена на выявление и покрытие потребности предприятия в кадровых ресурсах.

Главное отличие между вышеназванными принципами заключается в следующем:

Широкое толкование маркетинга персонала подразумевает его отнесение к одному из элементов кадровой политики организации, реализуемому через решение комплекса задач службы управления персоналом (разработка целевой системы, планирование потребивши, деловая оценка, управление карьерой, мотивацией и т.п.).

В узком смысле маркетинг персонала предполагает выделение определенной специфической деятельности службы управления персоналом. В целом можно сказать, что маркетинговой концепцией управления персоналом является утверждение, согласно которому одним из важнейших условий достижения целей организации выступает четкое определение требований к персоналу, его социальных потребностей в процессе профессиональной деятельности и обеспечение удовлетворения этих требований и потребностей более эффективными, чем у конкурентов, способами. Таким образом, процесс обеспечения организации кадрами состоит из нескольких последовательно осуществляемых составляющих: планирования трудовых ресурсов подбора кадров, отбора персонала, найма работников. А непосредственно планирование трудовых ресурсов включает в себя три основных этапа: оценку наличных трудовых ресурсов; оценку будущих потребностей; разработку программы для удовлетворения этих потребностей.

Литература:

1. Управление персоналом / Под ред. А.Я. Кибанова. – М.: ИНФРА-М, 2004. - 638 с.
2. Управление персоналом. /Под ред. А.А. Крылова, Ю.В. Прушинского. - М: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. - 495 с.

Олег Горленко, Татьяна Можаева,
Валентина Ерохина
(Брянск, Россия)

УПРАВЛЕНИЕ МОТИВАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ В СИСТЕМЕ МЕНЕДЖМЕНТА КАЧЕСТВА ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ ИДЕНТИФИКАЦИИ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ЦЕННОСТЕЙ

В соответствии с требованиями международных стандартов ИСО серии 9000 версии 2008 г. персонал, выполняющий работу, влияющую на качество продукции, должен быть соответствующим образом мотивирован. При этом сам персонал рассматривается, с одной стороны, как важнейший, специфический ресурс, поддерживающий организационные ценности и определяющий конкурентоспособность организации, а, с другой стороны, как внутренний потребитель системы вознаграждения (заработной плата и льгот, карьерного роста, программы обучения, значимости и престижности работы), предлагаемой работникам за качественный труд.

Очевидно, что практически невозможно добиться качественной работы сотрудников организации, если у отдельных работников отсутствует четкое представление о ее корпоративных целях и ценностях. Поэтому важным является идентификация доминирующих ценностей, типичных для организации, декларация и реализация которых позволит: снизить уровень неопределенности у

персонала в понимании одобряемой и поощряемой модели поведения; соотнести получаемые блага от организации (систему вознаграждения) с трудовым поведением работника, отвечающим декларируемым организационным ценностям.

В этой связи представляется целесообразным:

- разработка процессной модели «Управление мотивацией персонала на основе идентификации организационных ценностей»;
- определение технологии идентификации организационных ценностей;
- выявление доминирующих организационных ценностей, поддерживающих корпоративную культуру;
- установление связи между организационными ценностями и типами мотивации, направленными на реализацию этих ценностей.

В соответствии с данным подходом был разработан и реализован процесс «Управление мотивацией персонала на основе идентификации организационных ценностей» в СМК одной из проектных организаций, предусматривающий выявление поставщиков и потребителей мотивационных процессов предприятия, определение их входных и выходных показателей, значений результативности и эффективности, а также выявление необходимого ресурсного обеспечения данных процессов и разработку регламентирующей документации.

В качестве поставщика мотивационных процессов выступает предприятие, готовое предоставить персоналу (выступающему внутренним потребителем результатов этих процессов) удовлетворяющую его систему вознаграждения в случае, если трудовое поведение работника соответствует декларируемым организационным ценностям. От того, насколько совпадают ожидания работника относительно системы предоставляемых вознаграждений и предприятия относительно возможности персонала реализовать организационные ценности, зависит:

- удовлетворенность персонала собственной трудовой деятельностью;
- повышение конкурентоспособности предприятия за счет обеспечения его мотивированным и компетентным персоналом.

Формализация процессной модели предполагает разработку методики выявления организационных ценностей, соответствующих корпоративной стратегии предприятия, и мотивирующих деятельность работников факторов, что позволяет установить направления мотивационной программы, соответствующей запросам и ожиданиям сотрудников. В качестве базовой модели в исследовании может быть использована модель конкурирующих ценностей К. Камерона и Р. Куинна [1], недостатками которой являются:

- упрощенный подход к рассмотрению организационной культуры лишь в четырех полярных типах («Клан», «Адхок», «Рынок», «Иерархия»), ценностные ориентиры которых на практике могут присутствовать в различных соотношениях в доминирующей культуре, тем самым деформируя ее;
- отсутствие связи доминирующих организационных ценностей, характерных для конкретного типа корпоративной культуры, и типа мотивации, соответствующей запросам и ожиданиям работников.

Алгоритм идентификации организационных ценностей, а также выбор на их основе мотивационной стратегии, позволяющей избежать данных недостатков, могут быть представлены следующим образом.

1. На основе модели конкурирующих ценностей К. Камерона и Р. Куинна [1] выявляется тип корпоративной культуры и стратегия, которая соответствует по своему содержанию корпоративной стратегии организации, а затем устанавливаются ценностные ориентиры (рис.). Оценка типа корпоративной культуры производится на основе опроса руководящего состава организации.

Рис. Доминирующие ценности и стратегии организации на основе модели Куинна-Камерона

Типы корпоративных культур, находящиеся в матрице в одной плоскости по вертикали («Клан» - «Иерархия», «Адхок» - «Рынок») или по горизонтали («Клан» - «Адхок», «Иерархия» - «Рынок») являются совместимыми при доминировании одной из культур. Культуры, расположенные в матрице по диагонали («Клан» - «Рынок», «Иерархия»- «Адхок»), являются несовместимыми и нуждаются в коррекции своих ценностей в пользу декларируемой культуры. В нашем случае проектная организация придерживается стратегии «Рынок», направленной на удержание (расширение) доли рынка, ориентированной на победу над конкурентами и повышение показателей рентабельности. Для данной стратегии типичны следующие доминирующие ценностные ориентиры: выполнение задач; победа и победители; продуктивность.

2. Определяются следующие направления мотиваций, позволяющие удовлетворить доминирующие ценности работников, ориентированных преимущественно [4, с. 21]:

- на содержательность труда: содержание работы; профессиональное развитие;
- на общественную значимость труда: служебная карьера; безопасность в работе;
- на материальную значимость труда: оплата труда и иные материальные блага;
- на сбалансированность разных ценностей.

3. Составляются альтернативные ценности по каждому из мотивационных направлений, соответствующих типам организационных культур (табл. 1), позволяющие персоналу понять, какую модель поведения ожидает от него организация в обмен на предлагаемую систему вознаграждений, удовлетворяющую требованиям сотрудников.

4. Определяются персональные ценности работников на основе методики, позволяющие:

- выявить, насколько организационные ценности и предлагаемая модель организационного поведения совпадает с ожиданиями работника;
- установить, какие ценностные ориентиры характерны для персонала, и чем его мотивировать для достижения корпоративных целей.

Таблица 1

Мотивационные направления и ценности организационных культур

Мотивационные направления	**Ценности организационных культур**			
	Клан	***Адхок***	***Рынок***	***Иерархия***
Содержание работы	1. Коллективная работа с делегированием ответственности за результаты труда – качество продукции	2. Творческая, инновационная работа в проектных группах в условиях риска по совершенствованию продукции	3. Индивидуальная форма работы, позволяющая продемонстрировать собственные достижения по повышению конкурентоспособности продукции	4. Стабильная и гарантированная работа в рамках должностной инструкции по обеспечению сложившегося спроса на продукцию
Профессиональное развитие персонала	5. Постоянное развитие и совершенствование профессионального мастерства	6. Развитие профессионализма путем участия в работе творческих, проектных групп	7. Саморазвитие и совершенствование в целях повышения собственной конкурентоспособности среди сотрудников	8. Повышение квалификации и обучение в соответствии с требованиями должностной инструкции
Карьера	9. Постепенное продвижение по служебной лестнице, вызванное качественной работой и самосовершенствованием	10. Динамичное служебное продвижение, вызванное демонстрацией творческих способностей, инновационными разработками и готовностью к риску	11. Стремительное служебное продвижение, вызванное демонстрацией превосходства в здоровой конкуренции (соревновании) среди коллег	12. Последовательное продвижение по служебной лестнице, вызванное четким выполнением правил и процедур
Безопасность в работе	13. Поддержка коллектива, соучастие и преданность	14. Поддержка формальной группы в рамках творческого проекта	15. Поддержка организацией конкурентоспособных и значимых для нее работников	16. Поддержка формальной группы в рамках установленных правил и процедур
Оплата труда и иные материальные блага	17. Материальное вознаграждение на основе четких критериев качества труда	18. Материальное вознаграждение за совершенствование своей деятельности и творчества в работе	19. Материальное вознаграждение за достижение поставленных целей (запланированных результатов)	20. Материальное вознаграждение за четкое выполнение правил и процедур

Работнику предлагается проранжировать альтернативные ценности по каждому из мотивационных направлений, соответствующих типам организационных культур, для выявления наиболее весомозначимых для него. Полученные данные по каждой ценности заносятся в таблицу для последующей статистической обработки на основе применения известных статистических критериев.

В нашем случае, результаты проведенного обследования сотрудников технического отдела проектной организации показали (табл. 2):

Таблица 2

Ранговые оценки альтернатив и их статистическая обработка

№ члена груп-пы, m	Альтернативы, n									T_j
	n1	n2	n3	n4	…	n17	n18	n19	n20	
1	12	11	0	14	…	9	19	4	2	–
2	12	10	0	14	…	11	16	8	6	–
3	15	11	1	10	…	19	13	6	4	–
4	12	10	1	15	…	11	19	8	0	–
5	11	6	1	12	…	8	20	2	1	–
6	12	10	4	14	…	7	16	5	6	–
7	12	8	4	17	…	11	19	1	2	–
Ранговые оценки альтернатив										
1	12	11	1	14	…	9	19	5	4	12
2	13	10,5	1,5	15	…	12	17	8	7	12
3	14	10	2,5	18	…	19	12,5	8	6,5	18
4	13	11	3,5	15	…	12	19	9	1,5	18
5	13	9	3,5	14	…	11	20	5	3,5	18
6	13	11,5	6	15	…	9	17	7	8	12
7	14	10	8	18	…	13	20	3,5	5,5	18
Данные по статистической обработке оценок										
S_i	92	73	26	109	…	85	124,5	45,5	36	–
$S_i \quad \bar{S}$	18,5	-0,5	-47,5	35,5	…	11,5	51	-28	-37,5	–
g_i	0,04	0,05	0,08	0,02	…	0,04	0,01	0,07	0,08	–
g_i'			+		…			+	+	–

Примечание:

«+» – обозначение существенно значимых (доминирующих) ценностей

- работники в целом разделяют организационные ценности и придерживаются декларируемой культуры «Рынок» (ценности n3, n7, n11, n15, n19), при этом для них характерны организационные ценности совместимых культуры «Адхок» (n10) и «Иерархии» (n20);

- в качестве мотивационной стратегии должна использоваться комплексная, ориентированная преимущественно на сбалансированность разных ценностей; при этом у работников превалирует карьерная и мотивационная направленность.

Предлагаемая методика выявления организационных ценностей и мотивирующих факторов работников позволяет не только определить уровень согласованности взаимных требований и ожиданий работодателя и персонала, но и установить направления мотивационной программы, соответствующей запросам сотрудников.

Литература:

1. Камерон, К. Диагностика и изменение организационной культуры / К. Камерон, Р. Куинн; Пер. с англ. под ред. И.В. Андреевой. – СПб.: Питер, 2001. – 320 с.
2. Шапиро, С.А. Мотивация и стимулирование персонала / С.А. Шапиро. – М.: ГроссМедиа, 2005. – 224 с.

Мендыгали Досмухамбетов
(Астана, Казахстан)

БАНКОВСКИЙ ИНЖИНИРИНГ

Конструирование новых банковских продуктов, отвечающих повышенным требованиям банков и их контрагентов в доходности, ликвидности и управлении рисками, представляется на нынешнем этапе доминирующим направлением развития банковского дела [1].

Банковский инжиниринг как экономическое понятие отражает, с одной стороны, процесс проектирования, разработки и практической реализации конкурентоспособных инновационных банковских инструментов, продуктов и бизнес-процессов, а с другой,— виртуозное владение методом

системного подхода к экономическим процессам в плоскости творческого поиска и решения актуальных проблем банковской практики. Суть банковского инжиниринга состоит в создании инновационных банковских продуктов и услуг, которые применяются банками для перераспределения финансовых ресурсов, рисков, ликвидности, доходности и информации в соответствии с собственными интересами, специфическими потребностями контрагентов и переменами в макро- и микросреде банка.

ЦЕЛИ БАНКОВСКОГО ИНЖИНИРИНГА

Главная цель банковского инжиниринга — извлечение дополнительной прибыли на базе искусного использования «белых пятен» рынка (свободных сегментов и несовершенств) посредством достижения в инновационных банковских продуктах оптимального соотношения между конкурирующими характеристиками (риском, доходностью и ликвидностью).

К подцелям банковского инжиниринга относятся:

Создание необходимых условий для движения фиктивного капитала. Следуя марксистской терминологии относительно финансового капитала, который трактуется как фиктивный капитал, одной из главных функционально-целевых задач банковского инжиниринга является создание фиктивного капитала и обеспечение его движения;

Получение дополнительной нормы прибыли на основе использования законодательных несовершенств, свободной «ниши» в инфраструктуре рынка и его недостаточной развитости;

Диверсификация банковских рисков. Банковский инжиниринг нацелен, с одной стороны, на «распыление» рисков на сторонних инвесторов, а с другой,— на получение повышенной толерантности к рискам для снижения стоимости своих затрат;

Безрисковое извлечение прибыли. Одной из подцелей банковского инжиниринга является налаживание механизма спекулятивных операций для безрискового получения дополнительной прибыли. Примером спекуляций могут служить различные опционные стратегии.

Таким образом, перед банковским инжинирингом ставятся целевые задачи по конструированию таких параметров банковского продукта, при которых, с одной стороны, структура банковского продукта и формируемые им денежные потоки в наибольшей мере соответствуют основным интересам эмитента, а с другой, – гарантируется максимально возможная инвестиционная привлекательность продукта, что обеспечивается за счет наилучшего соотношения риска, доходности и ликвидности созданного продукта. Эта цель достигается за счет обоснованного выбора и тщательного конструирования каждого отдельного параметра банковского продукта, что обусловливает необходимость умелого применения определенных методов банковского инжиниринга и использовании его инструментов.

Исходя из выявленных целей банковского инжиниринга, зонами его функциональной ответственности являются сегменты банковской деятельности, связанные с управлением рисками, разработкой и выполнением спекулятивных стратегий при торговле ценными бумагами, производными финансовыми инструментами и, самое главное, инновационными банковскими продуктами.

Банковский инжиниринг, выступая как искусство создания инновационных продуктов, расширяет возможности управления ликвидностью, рискованностью и доходностью банковских операций. Это многогранный способ решения проблемных задач, связанных с формированием и движением денежного капитала [2].

Банковская инновация оправдывает свое конструирование, если она удовлетворяет интересы и потребности, по меньшей мере, одной из сторон — покупателя или продавца. Это может быть и более высокая доходность для инвестора или более низкая стоимость капитала для эмитента, уменьшение налогооблагаемой базы, обход регулятивных требований, хеджирование рисков — словом, все те аспекты, которые относятся к внутрибанковской деятельности. При этом выгода от инновации должна превышать затраты на ее создание и продвижение или, по меньшей мере, быть равным им.

На банковском рынке сомнения инвесторов еще более обострены: во-первых, в случае отсутствия истории обращения какого-либо инновационного банковского продукта велик ожидаемый кредитный риск по ней; даже хорошая репутация заемщика не всегда означает минимальный кредитный риск; во-вторых, на ранних этапах весьма невелика ликвидность рынка инноваций: о какой вообще ликвидности может идти речь, если рынок только формируется? Кроме того, многие банковские инновации сложны для понимания потенциальными инвесторами. Во-первых, инвестору бывает сложно оценить преимущества от использования новинки; во-вторых,— разобраться в честности сделки, оценить принимаемые в результате такой сделки риски. Зачастую инвестор или эмитент не используют инновацию лишь по причине неосведомленности о том, что он мог бы добиться тех же финансовых результатов при меньших затратах. Инвестиционные банки в принципе не обязаны информировать клиентов о лучших альтернативных инвестиционных решениях (особенно об альтернативах своих конкурентов). Во многих случаях компании могли бы найти лучшее инвестиционное решение, но они сталкиваются с трансакционными издержками, издержками по сбору информации, законодательными ограничениями, которые препятствуют использованию более благоприятной возможности. Перечисленные обстоятельства позволяют называть банковские инновации товаром, требующим опыта. Инновации должны быть использованы, прежде чем их преимущества станут очевидны большинству потребителей.

Гарантией результативности банковского инжиниринга служит адаптированная к условиям банковских реалий, предусматривающая его рассмотрение как процесса, последовательно проходящего следующие этапы:

На первом этапе банк-эмитент инновационного продукта должен определиться с целевыми установками, ради которых и осуществляется банковская «магия». К ним может быть, прежде всего, отнесено банальное извлечение дополнительной прибыли в различных формах (маржи, эмиссионного дохода от выпуска вексельных суррогатов, комиссионного вознаграждения, платы за открытие и ведение ссудного счета и т. д.). Посредством «запуска» инновационного банковского продукта могут решаться целевые установки по совершенствованию управления ликвидностью банка-эмитента, аккумулированию дополнительных заемных ресурсов, росту банковской капитализации. Банк также может в качестве подцели внедрения нового продукта выдвинуть секъюритизацию наиболее проблемных активов для «рассеивания» кредитных рисков на сторонних инвесторов.

На втором этапе анализируются специфические потребности потенциальных контрагентов, которые могут выражаться в следующих формах: потребность в привлеченных ресурсах заемного характера; снижения различных видов риска; обеспечения ликвидности пассивов и активов контрагента; оптимизации управления акционерным капиталом (привлечения новых инвесторов в капитал, сохранения контрольного пакета акций, слияния и поглощения новых предприятий); получения прибыли за счет высокорентабельного размещения активов; учета законодательных ограничений в банковской деятельности (законного снижения налогооблагаемой базы, преодоления ограничений в расчетах с контрагентами, преодоления ограничений в перемещении капиталов).

Третий этап процесса банковского инжиниринга предусматривает полномасштабную оценку рисков по видам, уровню, необходимым методам оценки и финансовым последствиям для банка и контрагента от внедрения инновационного банковского продукта. Для реализации требований данного этапа используется группа методов. Большое распространение получила оценка возможностей убытков, исходя из теории вероятностей и экстраполяции прошлых событий (прошлого опыта) на будущее.

На четвертом этапе осуществляется выбор одного или нескольких альтернативных банковских продуктов (или их различных комбинаций). Как правило, на этом этапе выбираются несколько банковских продуктов (финансовых инструментов), берутся их различные модификации (или создается «идея», которая включает в себя то, что должен представлять новый банковский продукт, как работать и какие задачи он должен решать).

Пятый этап банковского инжиниринга призван решать задачи соответствия инновационного банковского продукта процедурам и методам внутреннего контроля рисков в банке, то есть тестирования на «уживаемость» с системой банковских отношений. На основе произведенного анализа вносятся определенные коррективы либо в инструментарий вновь созданного банковского продукта, либо в банковский риск-менеджмент Инструментарий банковского инжиниринга, как правило, зависит от стратегии банка в управлении рисками. Толерантность к рискам может носить агрессивный, умеренный или консервативный характер, что устанавливает определенные рамки при создании банковского инновационного продукта.

На шестом этапе банковского инжиниринга решается задача оценки соотношения риска, доходности, ликвидности и альтернативных издержек при выборе необходимого банковского инструментария. Применительно к кредитному портфелю из множества вариантов соотношений выбирается, условно говоря, наиболее приемлемый портфель активов, лучше всего диверсифицированный. Рассматриваются возможные альтернативные издержки при создании эффективного портфеля (например, на получение ссуд в различных кредитных институтах). Анализируется «временной горизонт» портфеля и его ликвидные возможности на случай изменения экономической ситуации (ошибок в выборе портфеля, увеличения издержек и т. д.). Если речь идет, например, о кредитном портфеле, рассматриваются возможности его секъюритизации.

Седьмой этап предусматривает сценарный анализ внедрения инновационного банковского продукта. Банковская деятельность подвержена воздействию множества факторов, что предопределяет многовариантность ее развития. Поэтому банк должен уметь прогнозировать будущее вновь созданного продукта при изменении внешней среды.

На восьмом этапе альтернативное рассмотрение производных финансовых инструментов завершается окончательным выбором банковского продукта. Чаще всего этот выбор производится группой экспертов, оценивающей различные факторы и производящей «обкатку» нового банковского продукта. Затем окончательное решение принимается целым рядом коллегиальных органов банка: правовым, технологическим, кредитным, инвестиционным и финансовым комитетами.

Девятый этап банковского инжиниринга предполагает организационные мероприятия внутри банка по созданию инновационного банковского продукта: выделение финансовых и трудовых ресурсов; выбор уполномоченных подразделений банка по созданию нового продукта, утверждение порядка их взаимодействия в рамках зон ответственности каждого; составление графика работ по созданию инновационного банковского продукта; разработка необходимой документации и «схем» бухгалтерского учета; «запуск» вновь созданного продукта в действующую банковскую практику.

Десятый этап банковского инжиниринга (продажа) в силу его очевидности нет необходимости рассматривать.

На одиннадцатом этапе осуществляется сопровождение банковского продукта, его рыночная поддержка. Бывают случаи, когда продукт необходимо поддерживать на рынке, например, курс акций, путем системы котировок, системы поддержки продаж. Поэтому банк обязан следить за продуктом на рынке и при необходимости вносить в него свои коррективы, разумеется, если это возможно.

Таким образом, предложенная методология банковского инжиниринга базируется на последовательном прохождении одиннадцати этапов и может быть задействована во всех спектрах

банковской деятельности по производству специфического «товара» банка — инновационного банковского продукта.

Литература:

1. http://www.businessstudio.ru/buy/modelshop/bank_book
2. http://www.web-standart.net/magaz.php?mid=324

Назым Калиева
(Караганда, Казахстан)

УЧЕТ ИНВЕСТИЦИОННОГО ИМУЩЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Главной особенностью современного этапа мировой экономики является возрастающая роль таких процессов как глобализация и интеграция. Все больше и больше, в основном, развивающихся стран вовлекаются в международные финансово-экономические отношения. С одной стороны, открытость экономики благотворно влияет на привлечение инвестиций, что в свою очередь, позитивно влияет на уровень покупательной способности населения. С другой стороны, развивающиеся страны в полной мере начинают ощущать изменения мировой конъюнктуры, которые не всегда бывают положительными. [4, с. 8].

Сегодня Республика Казахстан является страной с рыночной моделью экономического развития. Изменение принципов, методов, способов хозяйствования, пересмотр правовой базы, закрепление частной собственности способствовали значительной активизации деятельности различных субъектов хозяйственного оборота, появлению широких возможностей для развития рынка недвижимости, проведения приватизации [3, с. 7].

Инвестиционная деятельность в сфере недвижимости является значимой сферой экономической деятельности развитых стран и занимает существенное место в общем инвестиционном процессе страны, создавая высокий мультиплицирующий эффект и серьезное влияние на окружающую среду. Объект недвижимости является не только особым товаром, но и одновременно капиталом, приносящим доход, и основанием для оказания услуг с целью ведения эффективной предпринимательской деятельности, что доказывает влияние инвестиций в недвижимость на социально-экономическое развитие страны.

Сегодня в Республике Казахстан созданы благоприятные условия для успешного ведения бизнеса. Обычной и довольно распространенной формой ведения бизнеса становятся компании, извлекающие экономические выгоды от вложения средств в деятельность других компании. Такие операции вместе с перспективами достижения определенных финансовых результатов дают возможность установления корпоративных отношений, позволяют инвестору в отдельных случаях влиять на деятельность компании – объекта инвестиций. Когда компания инвестирует свободные денежные средства в недвижимое имущество, то такие инвестиции классифицируются как специфический вид активов – инвестиционное имущество [5, с. 1]

В бухгалтерском учете стандартами, регулирующими вопросы учета и отражения в отчетности инвестиционного имущества, являются: Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 40 Инвестиционное имущество и Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 17 Аренда.

Основным стандартом, регламентирующим подходы к учету и отражению в отчетности инвестиционного имущества, является МСФО (IAS) 40 Инвестиционное имущество, который был изменен в рамках проекта по улучшению действующих МСФО. Новая версия стандарта вступила в силу с 1 января 2005 года и были внесены поправки в мае 2008 года. Предприятие должно применять указанные поправки перспективно в отношении годовых периодов, начинающихся 1 января 2009 года или после этой даты.

Согласно МСФО (IAS) 40 инвестиционное имущество – недвижимость (земля или здание, либо часть здания, либо и то и другое), находящаяся во владении (собственника или арендатора по договору финансовой аренды) с целью получения арендных платежей или прироста стоимости капитала, или того и другого, но не для использования в производстве или поставке товаров, оказании услуг, в административных целях, а также не для продажи в ходе обычной хозяйственной деятельности.

Примеры инвестиционного имущества:

- земля, предназначенная для получения прироста стоимости капитала в долгосрочной перспективе, а не для продажи в краткосрочной перспективе в ходе обычной хозяйственной деятельности;
- земля, дальнейшее предназначение которой в настоящее время пока не определено;
- здание, принадлежащее предприятию (или находящееся во владении предприятия по договору финансовой аренды) и предоставленное в аренду по одному или нескольким договорам операционной аренды;
- здание, не занятое в настоящее время, но предназначенное для сдачи в аренду по одному или нескольким договорам операционной аренды;
- недвижимость, строящаяся или реконструируемая для будущего использования в качестве инвестиционного имущества.

Инвестиционное имущество следует признавать как актив тогда когда существует вероятность поступления в предприятие будущих экономических выгод, связанных с инвестиционным имуществом и можно надежно измерить стоимость инвестиционного имущества. В соответствии с этим принципом признания предприятие оценивает все затраты на инвестиционное имущество на момент их возникновения. Такие затраты включают затраты, первоначально понесенные при приобретении объекта инвестиционного имущества, и затраты, понесенные впоследствии на дооборудование объекта, замену части или обслуживание объекта недвижимости.

Инвестиционное имущество первоначально должно измеряться по фактическим затратам. В состав фактических затрат на приобретение инвестиционного имущества входят цена покупки и все прямые затраты. Прямые затраты включают, например, стоимость профессиональных юридических услуг, налоги на передачу недвижимости и иные затраты по операции.

После первоначального признания инвестиционного имущества, предприятие может выбрать модель учета по справедливой стоимости или модель учета по фактическим затратам.

Предприятие, выбравшее модель учета по справедливой стоимости, измеряет все объекты инвестиционного имущества по справедливой стоимости.

Справедливая стоимость инвестиционного имущества должна отражать рыночные условия на конец отчетного периода. Наилучшим подтверждением справедливой стоимости являются действующие цены на активном рынке подобной недвижимости с аналогичным местонахождением и в таком же состоянии и являющейся объектом аналогичной аренды и прочих договоров.

В исключительных случаях, может оказаться, что справедливая стоимость инвестиционного имущества не может быть надежно определена. Это происходит лишь в тех случаях, когда сопоставимые операции на рынке осуществляются нечасто и отсутствуют альтернативные надежные оценки справедливой стоимости (например, на основе прогнозов дисконтированных потоков денежных средств).

После первоначального признания предприятие, которое выбирает модель учета по фактическим затратам, должно измерять все объекты инвестиционного имущества в соответствии с требованиями МСФО (IAS) 16 Основные средства для этой модели, за исключением тех объектов, которые отвечают критериям классификации в качестве недвижимости, предназначенной для продажи в соответствии с МСФО (IFRS) 5 Долгосрочные активы, предназначенные для продажи, и прекращенная деятельность [1].

По МСФО (IAS) 40, включение в состав инвестиционного имущества и исключение из него производится только в тех случаях, когда имеются очевидные доказательства изменения в пользовании ей. Если инвестиционное имущество, учтенная по справедливой стоимости, становится собственностью, занятой собственником, или запасом, то стоимость такой собственности для целей дальнейшего учета – это справедливая стоимость на дату перемены формы использования.

Если имущество, занятая собственником, становится инвестиционным имуществом, записываемой по справедливой стоимости, то до даты перемены формы использования следует применять МСФО (IAS) 16 Основные средства.

Если имущество, являющаяся запасами, становится инвестиционным имуществом, учитываемой по справедливой стоимости, то ее оценка должна соответствовать стоимости реализованных запасов, согласно МСФО (IAS) 2 Запасы. Разница между справедливой стоимостью имущества на эту дату и ее предыдущей балансовой стоимостью таким образом является чистой прибылью или убытком за данный период.

Инвестиционное имущество при ее выбытии следует списать с баланса (прекратить их признание). Выбытие может произойти а результате продажи или договора о финансовом лизинге. Инвестиционное имущество следует так же списать, если она навсегда изъята из пользования и от ее выбытия не ожидается никаких экономических выгод. [2, с. 246-247].

Литература:

1. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 40 Инвестиционное имущество (Предприятие должно применять настоящий стандарт для годовых периодов, начинающихся 1 января 2005 г. или после этой даты).
2. Д. Александер, А. Бриттон, Э. Йориссен. Международные стандарты финансовой отчетности: от теории к практике [Пер. с англ. В.И. Бабкин, Т.В. Седова].- М.: ООО «Вершина».
3. Кусяпова Н.В. Правовые проблемы определения недвижимости как объекта гражданских прав. Автореферат, Алматы, 2005.
4. Аскаров Д.Т. Современное состояние и тенденции развития рынка недвижимости города Алматы. Автореферат, Алматы, 2008.
5. Михалева Е. «Учет инвестиционного имущества». – «Бюллетень бухгалтера» Международные стандарты финансовой отчетности №8, 2009 г.

Научный руководитель: к.э.н., доцент Торшаева Шырынкуль

Ирина Князева, Нана Беруашвили
(Омск, Россия)

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ПОНЯТИЯ «ИМИДЖ ТЕРРИТОРИИ»

Имидж территории, как объект исследования, находится в сфере внимания и зарубежных, и российских ученых. Но поскольку исследованиями в этой области занимаются экономисты, психологи, политологи, социологи, маркетологи, рекламисты и другие специалисты, то на сегодняшний день существует множество разнообразных определений понятия «имидж территории». Более того, специалисты, развивающие тематику имиджа территории, отмечают, что понятийный аппарат данного термина до сих пор находится в стадии разработки. Отсутствие единой трактовки приводит к сложностям не только в теоретическом понимании термина, но и вносит существенные расхождения в практическом плане, например, при определении механизмов формирования и оценки имиджа.

Рассмотрим составные концепты понятия: «имидж» и «территория».

Территория, выступающая как один из субъектов-носителей имиджа, некоторыми авторами воспринимается достаточно узко – всего лишь как часть земной поверхности. На наш взгляд, содержание понятия «территория» в наибольшей степени отражено в подходах, предлагаемых российскими учеными М.Д. Шарыгиным и В.В. Ворониным [1]**.** Они выделяют следующие подходы:

- территория как синоним пространства;
- как субстрат для жизнедеятельности людей;
- как естественный ресурс (природное богатство);
- как хозяйственных ресурс (хозяйственное освоение новых территорий);
- как социальный ресурс (социальный фактор функционирования социума);
- как рекреационный ресурс;
- как генетический ресурс (особо охраняемые территории);
- как среда жизни населения.

Но с учетом экономико-социального развития территорий и приобретения ими новых статусов, появления новых подходов к формированию имиджа, необходимо, по нашему мнению, дополнить подходы к пониманию этого термина:

- территория – как товар, геопродукт (в рамках маркетингового подхода);
- территория как культурный ресурс (носитель исторических, культурных, духовных ценностей в рамках семиотико-геософского подхода);
- территория – как экономический ресурс (источник получения прибыли).

Далее в статье, под термином территория мы будем подразумевать страну, что в наибольшей степени вмещает в себя всю совокупность возможных трактовок.

В современной мировой экономике, за ресурсы конкурируют не только отдельные индивиды, компании, но и регионы, страны. Наличие уникальных отличительных признаков у территории становится важным инструментов в ее узнавании, идентификации и развитии. И имидж здесь выступает одним из факторов, оказывающих влияние на принятие решений, в том числе и экономических. Поэтому так важно понимать, что мы подразумевается под термином «имидж».

Исходя из существующих трактовок, можно утверждать, что имидж – это сложное междисциплинарное понятие, некий мультикультурный символ, инструмент достижения стратегических целей. Имидж, основываясь на свойстве уникальности, способствует выделению его носителя из ряда других субъектов, повышая, таким образом, привлекательность и конкурентоспособность его носителя.

В рамках психологического подхода к имиджу территории, рассматриваемого А.В. Поповым, можно выделить довольно распространенное понимание имиджа как «трехмерного феномена», который представляет собой комплексное образование, включающее семиотическую, образную и эмоциональную составляющие [2, с. 55-63.]**.** Здесь, мы можем говорить о том, что имидж рассматривается как некий аттитюд.

В психологии «аттитюд» представляет собой долговременные устойчивые системы позитивных и негативных оценок, эмоциональных переживаний и тенденций действовать «за» или «против» по отношению к социальным объектам» [3]. Такое понимание имиджа находит свое отражение в работах, где в качестве объектов оценки выступают индивиды и предприятия. Аттитюд рассматривают как социальную установку, а имидж как разновидность социальных стереотипов. Аттитюд, имея трехкомпонентную структуру, включает в себя когнитивный, аффективный (эмоциональный) и конативный (поведенческий) компоненты. Еще одним примером, подтверждающим трехкомпонентность модели имиджа могут служить результаты исследования, проведенного среди жителей крупных городов Северной Америки, на которое ссылается в своей работе П.А. Слуцкий [4].

По нашему мнению, несмотря на то, что территория является в своем роде социально-экономический объектом, а не только социальным, как личность, имидж территории также может рассматриваться как аттитюд. Это обусловлено тем, что аттитюд указывает на сущность и степень значимости для субъекта того или иного социального объекта или классов объектов, что в равной степени справедливо и для имиджа территории. Он выступает в качестве ориентира жизнедеятельности личности в мире. Имидж же выступает как ориентир поведения для потребителей, инвесторов и др. целевых аудиторий. В этой ситуации, выступая ориентиром поведения, имидж формирует потребительские намерения, что тем самым формирует рейтинги своих носителей.

Д. Гавра в своей работе указывает на существование трех уровней имиджа у территории [5], впрочем, не используя понятие «аттитюд». На основе суждений Д. Гавры авторами представлена схема имиджа территории (рис.1).

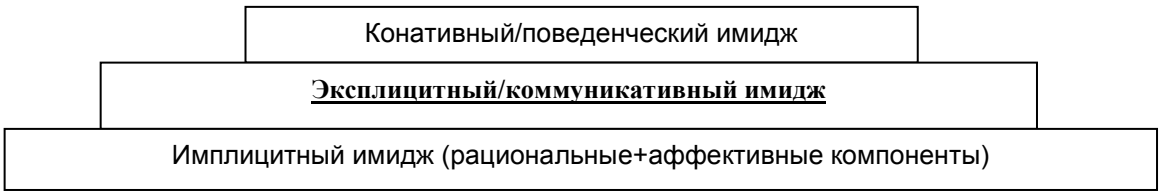

Рис. 1. Схема трехуровневой модели имиджа

Исходя из описания структурных компонентов аттитюда, имидж представляет собой набор эмоциональных и рациональных суждений по поводу определенного объекта, что не противоречит трактовке имиджа территории, предложенное Всемирной организацией по туризму, а также рядом других авторов.

Таким образом, имидж территории представляет собой трехмерную структуру, состоящую из когнитивной, аффективной и конативной компонент, что позволяет трактовать его как «гало-эффект».

Рассматривая функции имиджа, необходимо отметить, что основной его функцией является формирование благоприятного впечатления об объекте оценки [6, с.91-95.]. В этом проявляется его основное сходство с брендом. И здесь, необходимо отметить, что помимо незавершенности процессов формирования понятийного аппарата имиджа территории, существует методологическая путаница между понятиями «имидж» и «бренд».

Ряд отечественных исследователей [см., например, 6, 7] рассматривают основные сходства и различия имиджа и бренда. Так, одним из отличий бренда от имиджа называют следующее: «У имиджа, как правило, нет бренда. У каждого бренда есть свой имидж, причем – положительный. Брендов с негативным имиджем не может быть по определению» [8]. Однако такое свойство имиджа как изменчивость проявляется в том, что имидж одного и того же объекта разнится от субъекта к субъекту. Нам известно понятие «имидж бренда», введенное Дэвидом Огилви [9]. Тогда возникает вопрос: равнозначно ли утверждение о том, что «имидж у каждого субъекта по отношению к одному и тому же объекту может быть разным» для бренда? Ведь он тоже может являться объектом имиджа.

Имидж как социальный стереотип обладает рядом стереотипных эффектов, которые вызывают специфические искажения и ошибки восприятия. Среди таких эффектов – эффект первичности, заключающийся в том, что информация поступившая первой, автоматически воспринимается как более убедительная. Исходя из данных утверждений, первый этап знакомства с брендом, характеризуется эффектом первичности. Если источником информации будет индивид, имевший негативный опыт знакомства с брендовым товаром, то у индивида с познавательной функцией возникнет отрицательное восприятие товара. Т.е., тем самым товар-бренд приобретет отрицательный имидж. В данном случае налицо существование бренда с негативным имиджем.

Из этой ситуации следует вывод-парадокс: товар, имеющий отрицательный имидж, не может стать брендом, тогда как брендовый товар может иметь имидж с негативной оценкой.

Применительно к территории как товару, данное утверждение также имеет место быть.

Таким образом, имидж является основой для построения бренда, и при успешном брендинге взаимосвязь между этими понятиями усиливается. Так как имидж территории оказывает влияние на ее бренд, следовательно, бренд территории можно представить как комбинацию имиджевой компоненты (нематериальное восприятие) и компоненты, состоящей из рыночной оценки политико-экономической ситуации (основы) [10].

Литература:

1. Экономическая, социальная и политическая география: учеб. пособие для аспирантов / В.В. Воронин, М.Д. Шарыгин. – Самара: Изд-во Самар.гос.экон. ун-та, 2006. – 392 с.
2. Попов А.В. Имидж территориального образования: понятийно-терминологическая систематизация проблемного поля / Имиджелогия – 2008: Имидж как инструмент привлекательности и конкурентоспособности: Материалы VI Международного симпозиума по имиджелогии / Под ред. Е.А. Петровой. М.: РИЦ АИМ, 2008. – 349 с.
3. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. - http://ezolib.ru/5138.html
4. Слуцкий П.А. Экономический имидж территориального государственного образования. - rudocs.exdat.com/docs/index-93740.html
5. Гавра Д.П. Построение интегральной модели имиджа государства в мировом информационном пространстве.-rus.jf.spbu.ru/upload/files/file_1293443745_ 1992.docx
6. Дагаева Е.А. Сравнительный анализ понятий «имидж», «деловая репутация» и «бренд» // Вестник Таганрогского института управления и экономики. - 2008. №1.
7. Важенина И. Бренд территории: определения, сущность, формирование // Проблемы теории и практики управления. - 2011. -№9
8. Панкрухин А., Игнатьев С. Имидж страны: смена парадигмы // Корпоративная имиджеология – 2008. - №2. - http://www.ci-journal.ru

9. Официальный сайт компании Компания ONIX Research http://onixm.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=86
10. Pantzalis John, Rodrigues Carl A. Country names as brand: symbolic meaning and capital flows.- http://www.sba.muohio.edu/abas/1999/pantzajo.pdf

Игорь Лапшин
(Москва, Россия)

ЭФФЕКТИВНЫЕ КОММУНИКАЦИИ В ПОСТКРИЗИСНЫЙ ПЕРИОД В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ: УРОКИ ПРОШЛОГО И ЗАДАЧИ НА БУДУЩЕЕ

Совсем недавно маркетинг лег в основу работы всех основных подразделений банка. Сложность изменений, происходивших в финансовой сфере России за последние двадцать лет, потребовали их осмысления и разработки эффективных подходов к проведению конкурентной политики. Реализация коммуникативной политики заключается во включении банка во внешнюю среду, в улучшении имиджа банка, укреплении отношений с банковским сообществом, государственными органами, финансовыми институтами и общественными организациями, что, в свою очередь, работает на фактор доверия. Банку, помимо непосредственной работы с клиентами, необходимо постоянно поддерживать соответствующий имидж, деловую репутацию и корпоративную культуру.

В банковской сфере на практике происходит сближение функций PR и маркетинга. Маркетинговая и коммуникативная составляющие стратегии банка призваны обеспечивать его жизнеспособность и мощь по отношению к конкурентам. Современный опыт реализации маркетинговых и коммуникативных стратегий в банковской сфере свидетельствует о наличии широкого спектра разработок в данной отрасли знания. Поэтому коммерческие банки ведут свою деятельность в условиях, определяемых как собственно спецификой деятельности банков, так и уровнем развития финансовых услуг, формами и методами финансового и межбанковского посредничества, проникновением на финансовый рынок нефинансовых организаций, влиянием интеграционных процессов финансовых и нефинансовых организаций на конкуренцию на этом рынке, влиянием государственных интересов, стабильностью финансовой сферы и даже технологическим развитием и уровнем финансовой культуры населения.

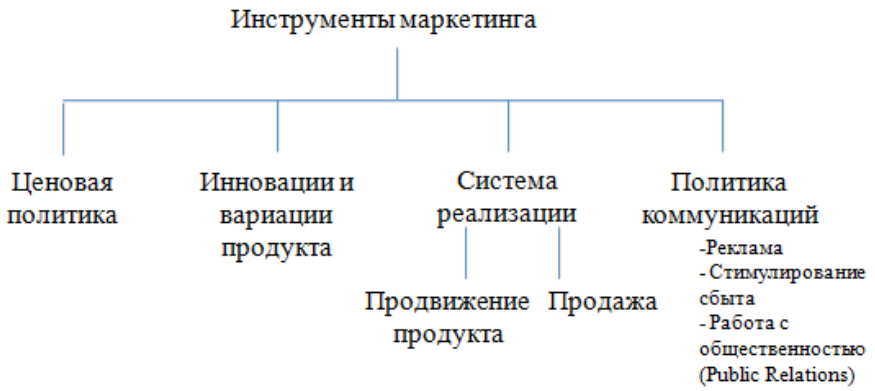

Маркетинг в банковской сфере зиждется на концепции планирования маркетинговых коммуникаций, которая отдает должное детальному плану, где оцениваются стратегические роли различных коммуникационных дисциплин, чтобы обеспечить ясность, последовательность и максимальное коммуникационное воздействие на потребителя. ИМК предполагают использование различных элементов коммуникационного комплекса таким образом, чтобы преимущества одного возмещали недостатки другого.

Между тем, рекламные объявления не всегда побуждают к немедленному действию. Они призваны создавать высокий уровень понимания и благоприятное отношение к марке, но они не дают заключительного «толчка», необходимого для формирования запроса, желания опробовать марку или совершить покупку, а применительно к банковской сфере – получить первичную информацию о характере конкретного банковского продукта, предлагаемого конкретным банком. В такой ситуации сразу же после рекламной кампании рекламодатель должен использовать прямой маркетинг или продвижение продаж. Таким образом, речь идет о необходимости интегрирования маркетинговой стратегии в среднесрочный коммуникативный план.

Маркетинг банковских продуктов, в конечном счете, определяется характером коммуникативной среды, в которой действуют банки. В отличие от других видов потребительского маркетинга, в банковской сфере классическое сочетание «4-Р» (Product-Price-Place-Promotion) приобретает несколько иную конфигурацию. В частности, в большинстве своем банковский маркетинг

развивается в рамках традиционных коммуникативных каналов и конкуренция в данном случае ведется исключительно на уровне качества коммуникаций и маркетингового анализа, а также снижения коммуникативных издержек. Реклама, являясь одним из главных инструментов банковского маркетинга, играет крайне сложную функциональную роль.

Вот почему важным моментом каждого маркетингового действия является и остается процесс сегментации рынка. Сегмент в случае необходимости сужается до персонализации продукта для одного клиента. Такой подход дает возможность воспринимать потребителю продукт как предложение, предназначенное исключительно для него одного. В целом, речь идет о реализации принципов виртуальной индивидуализации банковских услуг и взаимоотношений с клиентом.

Стратегическая цель – побудить потенциального клиента к выбору компании, а продукты и услуги будут подбираться индивидуально для каждого клиента. Этот маркетинговый ход применяется большими финансовыми корпорациями, такими как Merrill Lynch, Citigroup, HSBC, BNP Paribas и др. Причем Merrill Lynch использует эту стратегию в чистом виде, поскольку она заинтересована только в крупных («штучных») клиентах, которым следует оказывать услуги по управлению капиталом, по финансовому консалтингу и пр.

Примечателен опыт Юниаструм банка , созданного в 1994 году. Имидж банка как организации, делающей ставку на инновационные технологии, поддерживается и спонсорскими проектами. Так, Юниаструм Банк оказывает значительную спонсорскую поддержку развитию нанотехнологий. Банк выступил спонсором первого и второго конкурсов молодежных проектов в области нанотехнологий (в апреле и декабре 2004 года). При поддержке банка создан сайт по нанотехнологиям в России www.nanonewsnet.ru и выпущена первая в России научно-популярная книга в этой сфере – «Нанотехнологии для всех». К тому же, поддержка инновационных технологий, венчурных проектов – достаточно модное сегодня направление для проявления «социальной ответственности бизнеса». Поэтому грамотное освещение подобной деятельности банка может послужить значительному укреплению его имиджа.

Укреплению позитивного имиджа банка среди целевой аудитории (которая, очевидно, представляет собой, помимо экспатриатов, достаточно обеспеченную западно-ориентированную молодежь больших городов) способствует и поддержка культурных мероприятий, в основном – концертов мировых звезд. Специфика репертуара – граница между популярной и классической музыкой (например, джаз, французский шансон). Юниаструм выступил спонсором концертов Шарля Азнавура, Шер, группы Beegees в Москве, оперного певца Лучано Паваротти в Ледовом Дворце в Санкт-Петербурге. Вэб-сайт известного джазового музыканта Алексея Козлова разработан и поддерживается специалистами банка. Банк также оказал спонсорскую поддержку XV Российскому международному кинофестивалю «Кинотавр» (2004 г.), на котором, в отличие от Московского международного кинофестиваля, представлены фильмы так называемого «авторского кино».

Другой пример – маркетинговый подход банка «УралСиб». Согласно поставленным задачам, одной из стратегических целей ФК «УРАЛСИБ» является формирование новой, более эффективной системы управления, в которой серьезные полномочия должны отводится региональным дирекциям, формируемым по принципу разделения страны на Федеральные округа. «УралСиб» обладает второй по величине (после Сбербанка) филиальной сетью – более 300 точек в 70 городах России и обслуживает более двух миллионов клиентов. И до объединения банки «УраСиб» и Автобанк-Никойл стабильно занимали высокие места в рэнкингах российских банков. По прогнозам банковских аналитиков, объединенный банк «УРАЛСИБ» будет занимать прочное место в пятерке лидеров банковского сектора России: 3 место по величине уставного капитала среди российских банков, 2 место по количеству точек обслуживания (после Сбербанка), 5 место по объему средств частных лиц, 6 место по показателю собственного капитала, 6 место по показателю работающих активов.

Согласно планам руководства корпорации, основная ставка в работе банка будет сделана на:

- депозитные вклады,
- потребительское кредитование,
- автокредитование,
- ипотечное кредитование,
- паевые инвестиционные фонды,
- страхование.

Общей целью объединения банков является амбициозный план – стать лидером финансового рынка России по масштабу розничной сети, спектру предоставляемых услуг и качеству обслуживания. Однако реализация такого проекта невозможна без масштабной PR- кампании.

Основными составляющими PR-позиционирования Финансовой корпорации «УРАЛСИБ» являются:

- Подчеркивание универсальности и широкого спектра предоставляемых услуг (не только банковских, но и таких как страховые, инвестиционные, факторинговые и др.). Работа по этому направлению через СМИ ведется и на федеральной и на региональных площадках.

- Активное позиционирование ФК на фоне позитивных поводов, касающихся контролируемых ею бизнесов. Пример последнего времени – разработка крупной инвестиционной программы для «Новороссийского морского торгового порта» (НМТП)[1], входящего в десятку крупнейших портов Европы.
- Поддержка имиджа за счет профессиональных финансовых аналитиков ФК «УРАЛСИБ», комментарии которых присутствуют в СМИ по широкому спектру тем.

Пример маркетинговой политики Альфа-Банка – образец антикризисного корпоративного PR. В кризисной ситуации Альфа-Банк вел согласованную и агрессивную PR и маркетинговую политику, однако не смог вовремя «остановиться» и попытался превратить тактический публичный успех в реальную финансовую выгоду. В процессе достижения этой цели банк получил оценку как «жесткий» по отношению к вкладчикам и СМИ, способный на максимально агрессивные действия в плане депозитной политики.

В кризисной ситуации Альфа-Банк вел согласованную и агрессивную PR и маркетинговую политику, однако не смог вовремя «остановиться» и попытался превратить тактический публичный успех в реальную финансовую выгоду. В процессе достижения этой цели банк получил оценку как «жесткий» по отношению к вкладчикам и СМИ, способный на максимально агрессивные действия в плане депозитной политики.

Одной из общих для российских банков задач является более тесная координация между маркетинговой и PR деятельностью, особенно в рамках осуществления стратегических проектов. PR-поддержка должна являться базисом для эффективного маркетинга, поскольку он невозможен без опоры на репутационные и имиджевые характеристики банка. Необходимо развивать работу по формированию собственного клиентоориентированного имиджа продуктов банка, согласующегося с их маркетинговой стратегией.

При этом все работы по маркетингу и PR-продуктов должны вестись параллельно с оценкой динамики операционных расходов банка. Некоторым банкам целесообразно разработать и внедрить прозрачные схемы управления маркетинговой и PR-деятельностью и их координацией. В рамках решения этой задачи необходимо создавать комплексные аналитические базы маркетинговых знаний.

Можно уверенно утверждать: PR ориентирован преимущественно на имидж банка – он создает подсознательный фон для принятия решений о выборе банка, а реклама формирует имидж продуктов банка и стимулирует потребителей к их покупке. При этом банк и его продукты в системе восприятия потребителя, как правило, не разделяются. Позитивный имидж банка может подтолкнуть клиента выбрать именно его продукт из ряда таких же, а негативный опыт от потребления продукта, напротив, критически скажется на общем отношении клиента к банку.

Примечательно, что еще в начале XX века крупные компании, располагающие штатом PR-менеджеров, признали необходимость включения коммуникационных стратегий в долгосрочное планирование деятельности компании. Однако даже при достаточно высоком уровне развития PR-коммуникаций в России, в финансовой сфере коммуникации продолжают осуществляться часто по односторонним моделям в рамках жесткой информационной политики, что обусловлено историческим развитием банковского сектора в России.

Действительно, важным условием построения и реализации успешной коммуникационной кампании, после проведения скрупулезного исследования и анализа результатов, формулирования целей и задач кампании, а также определения перечня основных целевых аудиторий и ключевых сообщений для них, является выбор наиболее эффективных для достижения целей технологий PR, где под термином «технологии» мы будем понимать совокупность методов, связанных между собой в устойчивый алгоритм – стратегию извлечения знания[2].

Не удивительно, что коммуникации до сих пор не включены в общую стратегию деятельности компании, что зачастую проявляется в отсутствии слаженности работы жизненно важных для успешного функционирования бизнеса подразделений компании. И, наконец, PR-подразделения не используют в полной мере весь доступный инструментарий.

Между тем, результатом перспективного планирования являются следующие показатели[3]:

- объединенная программа, при надлежащем исполнении которой общие усилия приводят к достижению конкретных целей;
- содействие и участие управляющих;
- программа, которая носит скорее наступательный, а не оборонительный характер;
- тщательное обсуждение выбора тем, тактики и согласованных действий.

Энн Грегори - автор книги «Планирование и управление PR-кампаниями» предлагает при постановке целей пользоваться сформулой – **SMART**[4], которая представляет собой пять основных

---

[1] Президент финансовой корпорации «УРАЛСИБ» Николай Цветков, уже несколько лет является председателем совета директоров ОАО «НМТП».

[2] Старых Н.В. Стратегическое планирование в PR-коммуникациях//Реклама и журналистика: культурная эволюция. М., 2009. С. 192.

[3] Катлип С.М., Сентер А.Х., Глен М. Паблик рилейшнз. Теория и практика. М., 2008. С. 413.

компонентов, которые должна содержать правильно поставленная цель: **s**tretching (цель должна быть гибкой), **m**easurable (цель должна быть доступной для оценки), **a**chievable (цель должна быть реальной для достижения), **r**ealistic (цель должна быть реалистичной) и **t**imebound (цель должна иметь объективный временной промежуток для ее достижения).

Таким образом, в новых условиях назрела необходимость в разработке рекомендаций для совершенствования работы PR-подразделений денежно-кредитных учреждений и для повышения качества коммуникаций с целевой общественностью. Для банков, не входящих в транснациональные корпорации, рекламно-имиджевая составляющая также важна. Однако они, в первую очередь, нацелены на продажу своих товаров и услуг, поэтому вынуждены уделять большее внимание рекламной стратегии.

Богдан Мізюк, Галина Пенцак
(Львів, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Актуальність дослідження. В умовах світової фінансової кризи аналіз зовнішнього середовища набуває дедалі більшого значення, оскільки стан і напрям розвитку зовнішнього середовища певною мірою визначають можливості підприємства щодо локалізації кризи та виходу з неї. На сьогоднішній день актуальність теми дослідження підтверджується потребою постійного аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства. В статті детально розглянуто основні фактори впливу зовнішнього середовища підприємства державної форми власності, яке підпорядковане державній адміністрації автотранспорту Міністерства транспорту та зв'язку України, на основі якого були виконані дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З метою дослідження чинників зовнішнього середовища та їх впливу на ефективність управління підприємством вивчені праці таких авторів, як В. Лопатовський, Т. Примак, Б. Мізюк, К. Мамонов, Б. Скоков, О. Короп, що визначали зовнішнє середовище як один з факторів стратегічного процесу.

В. Лопатовський зазначає, що аналіз зовнішнього середовища спонукає керівництво фірми до систематичних і детальних обговорень стану та структури ресурсного потенціалу підприємства [2, с.179]. Т. Примак розглядає зовнішнє середовище підприємства як сукупність суб'єктів господарювання, економічних, суспільних і природних умов, що діють у глобальному оточенні. Кожен з цих науковців визначив перелік факторів зовнішнього середовища та проаналізував їх вплив на діяльність підприємства.

Аналіз праць зазначених авторів показав, що на сьогоднішній день розглядається багато різноманітних чинників, що впливають на ефективність управління підприємством. Однозначності в поглядах, щодо складу чинників як внутрішнього так зовнішнього середовища, які впливають на ефективність управління підприємством, серед різних авторів не існує. При цьому недостатньо уваги приділяється питанням оцінки впливу зовнішніх факторів на підприємство, яке підпорядковане державній адміністрації автотранспорту Міністерства транспорту та зв'язку України.

Метою дослідження є визначення впливу факторів зовнішнього середовища на ефективність діяльності підприємства. Оскільки, визначення факторів впливу зовнішнього середовища на підприємство дає йому час для прогнозування можливостей та розробки таких стратегій, які дозволять перетворити загрози на будь-які вигідні можливості.

Новизна. Наукова новизна полягає у визначенні зовнішніх факторів впливу на підприємство, основною сферою діяльності якого є підготовка робітничих кадрів автомобільних професій.

Виклад основного матеріалу. В ринкових умовах господарювання підприємство є відкритою системою, діяльність якої являє собою взаємодію внутрішнього і зовнішнього середовища. Ці два компоненти постійно перебувають у тісному взаємозв'язку. Залежно від сили впливу чинників кожного середовища, одне з них є домінуючим над іншим і впливає на його функціонування. Діяльність будь-якого підприємства значною мірою залежить від впливу багатьох факторів, які взаємодіють між собою, змінюються в часі, є специфічними для кожної сфери діяльності. Зміни, які відбуваються у світі дедалі більше примушують звернути увагу на зовнішнє середовище підприємства.

Щоб успішно функціонувати на ринку, підприємство повинне чітко визначити параметри дослідження зовнішнього середовища і вибрати чинники, які найістотніше впливають на діяльність фірми. Це чинники її макро- та мікросередовища.

Детально розглянемо зовнішні фактори впливу на Львівський державний обласний навчально-курсовий комбінат (надалі ЛДОНКК).

Фактори зовнішнього середовища можна розглядати як можливості та загрози для підприємства, їх позитивний чи негативний вплив на організацію буде залежати від ефективності управління та адаптивності підприємства. Тому головним завданням керівництва кожного підприємства є

[4] Gregory A. Planning and Managing Public Relations Campaigns. London and Philadelphia, 2008 .P. 96.

ретельне дослідження поведінкового впливу зовнішніх факторів на життєздатність економічної одиниці, своєчасне визначення найсуттєвіших за впливом зовнішніх факторів та оптимізація їх впливу на підприємство.

Фактори зовнішнього середовища характеризуються [3, ст.179]:

- об´єктивний чинник виникнення впливу: умови виникають незалежно від діяльності підприємства і впливають на нього;
- взаємозалежність факторів: сила, з якою змінність одного фактора впливає на інші фактори;
- складність, кількість та різноманітність факторів, що суттєво впливають на підприємство;
- динамічність: відносна швидкість змінності середовища;
- невизначеність: відносна кількість інформації про середовище та ступінь її імовірності.

Діагностика середовища ЛДОНКК здійснюється з метою формування відповідної реакції підприємства на зміну певних чинників для досягнення сформульованих цілей. Дослідження середовища проводиться за такими складовими: зовнішнє, яке охоплює макро- і мезооточення, та внутрішнє середовище.

Аналіз макрооточення здійснюється для того, щоб дослідити загальні умови перебування в зовнішньому середовищі та встановити перспективи її довгострокової життєдіяльності. Як правило, фактори макросередовища є непідконтрольні і однаково впливають на всі організації. Однак на кожну організацію ці фактори впливають по-різному, оскільки це залежить від сфери діяльності. Аналіз макрооточення на ЛДОНКК проводиться з метою визначення рівня впливу на підприємство таких компонент середовища: демографічної, економічної, природної, технологічної, політико-правової та соціально-культурної. Характеристика макрооточення ЛДОНКК у розрізі основних компонент і чинників представлена в табл. 1.

Таблиця 1

Діагностика макрооточення ЛДОНКК

Компонента, чинник	Стан чинника	Тенденції розвитку	Характер впливу на підприємство
1	2	3	4
Демографічна			
Чисельність населення	Негативний	Стабільне зменшення населення молодого віку, “старіння нації”	Зменшення кількості потенційних клієнтів у зв’язку з перевищенням смертності населення над народжуваністю
Міграційні тенденції	Високі темпи еміграції	Зменшення населення області	Зменшення кількості потенційних клієнтів
Економічна			
Купівельна спроможність населення	Середній	Падає у зв’язку з ростом інфляційних процесів, але в перспективі прогнозується зростання через поступовий вихід країни з кризи	Зменшення кількості потенційних клієнтів через ріст вартості навчання
Природна			
Рівень впливу державних органів на інтенсивність ресурсоспоживання	Низький	Можливе підвищення впливу	Призводить до зростання витрат, а значить і цін на навчання та відпливу клієнтів
Технологічна			
Темпи технологічних змін	Швидкий	Зростає зацікавленість до якісніших послуг шляхом впровадження нової техніки і технологій	Зростання обсягів наданих послуг через збільшення кількості потенційних клієнтів
Політико-правова			
Стан законодавства, яке регулює господарську діяльність	Недосконалий	Можливе покращення	Діють подвійні стандарти (напр., ЗУ “Про ліцензування” і Постанова КМУ “Про акредитацію НЗ”), недосконалість податкового законодавства
Соціально-культурна			
Ставлення людей до праці	Достатньо високий	Подальше зростання	Додаткове залучення клієнтів через кращу якість підготовки

В результаті аналізу видно, що більшість факторів макросередовища підприємства знаходяться в негативному стані. Держава не сприяє зручним та інтенсивним умовам розвитку підприємства на ринку. Саме тому, країні необхідні якісні зміни у політико-правовій, економічній, демографічній та інших сферах.

ЛДОНКК – підприємство державної форми власності, яке діє в умовах жорсткої конкуренції з приватними автошколами. Тому, для підприємства важливий аналіз мезооточення, який ґрунтується на

результатах таких ринкових сил, як конкуренти, покупці та постачальники передбачає визначення аспектів діяльності, від яких залежить ефективність роботи підприємства загалом. Результати діагностики мезооточення досліджуваного підприємства представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Діагностика мезооточення ЛДОНКК

Компонента, чинник	Тенденції розвитку	Вплив на підприємство	Характер впливу на підприємство
1	2	3	4
Конкуренти			
Галузеві конкуренти, які надають аналогічні послуги і реалізують їх на тому ж ринку	Зниження цін на навчання, розширення номенклатури послуг, покращення якості, оперативність надання	Зниження конку-рентоспроможності, скорочення обсягів діяльності	Гнучка цінова політика, розширення номенклатури послуг, підвищення якості послуг з метою більшого залучення клієнтів
Потенційні конкуренти	Розширення діяльності	Послаблення конкурентних позицій на ринку	Пошук нових ринкових можливостей
Покупці			
Географічне розташування	Розширення мережі філій та освоєння нових ринків збуту	Збільшення витрат, проблеми контролю з центрального офісу за процесом роботи	Реалізація наданих послуг в інших районах Львівської області та в інших областях України
Ставлення покупців до послуг	Зростання вимог до якості наданих послуг	Орієнтація підприємства на запити і вимоги курсантів	Надання послуг у необхідному обсязі та відповідної якості
Постачальники			
Гарантія якості матеріалів та засобів	Удосконалення механізму співпраці через договірну політику	Впевненість у надійності постачальників та якості матеріалів, що постачаються	Налагодження довготривалої співпраці на основі аналізу попередньої діяльності
Пунктуальність виконання замовлення	Можливе покращення	Незадовільна дисципліна постачальників призводить до несвоєчасного виконання замовлення	Укладення угод з чіткою регламентацією умов постачання та вартості
Вартість матеріалів та засобів	Можливе зниження вартості	Зниження собівартості наданих послуг	Ймовірний пошук нових постачальників

Наведений аналіз мезооточення ЛДОНКК свідчить, що необхідно стежити за діяльністю як потенційних, так і наявних у даній галузі конкурентів з метою підтримання конкурентних позицій на ринку та збереження статусу “Лідера галузі” (шляхом розширення номенклатури, гнучкої цінової політики, підвищення якості послуг, умов навчання тощо). Основними клієнтами підприємства є фізичні особи віком від 18 років, що проживають на території Львівської області. Однак, у перспективі спостерігаються тенденції до розширення діяльності на інші області України, що призведе до збільшення витрат шляхом створення нових філій комбінату в цих регіонах. Існує також потреба переглянути умови співпраці з наявними постачальниками.

Результати діяльності ЛДОНКК значною мірою залежать від купівельної спроможності клієнтів. Адже в кризовій ситуації при такому рості цін на всі види товарів і послуг в країні населення стало значно біднішим. Це, в свою чергу, зменшує притік курсантів на навчання. Проте вже з початку 2010 року спостерігаються позитивні зрушення в економіці України і тому очікується уповільнення інфляційних процесів, а значить і росту цін, та підвищення купівельної спроможності потенційних клієнтів.

ЛДОНКК слід остерігатися непередбачуваного впливу потенційних конкурентів, кількість яких стрімко зростає на ринку, і постійно оновлювати у своїй діяльності технологію та техніку інтенсивними методами.

Варто також зазначити, що ціни на навчання тримаються, в основному, на стабільному рівні, не зважаючи на жорстку конкуренцію. Підвищення вартості навчання допускається лише при значному підвищенні вартості комунальних послуг, пального, запасних частин та матеріалів.

Висновок: Чинники зовнішнього середовища, які визначають зовнішню ефективність управління, доцільно встановлювати відповідно до суб’єктів зовнішнього середовища, що взаємодіють з підприємством. Саме таке визначення та поєднання чинників, які впливають на ефективність управління підприємством, надасть змогу установити необхідний перелік напрямів, складових і показників процедури оцінки ефективності управління підприємством. Визначення найвпливовіших факторів зовнішнього середовища підприємства дозволяє отримати всю можливу та необхідну інформацію про нього.

Отже, виникає необхідність удосконалення ефективного управління підприємством, що передбачає вирішення наступних завдань: сканування середовища, тобто пошук сформованої інформації, моніторинг середовища – відстеження поточної та нової інформації, прогнозування, тобто спроби створити інформацію про майбутній стан середовища. Аналіз зовнішнього середовища підприємства і врахування факторів макро- і мікросередовища в стратегії розвитку – важливий чинник виживання та ефективне функціонування підприємства в сучасних умовах, що потребує детального відстеження процесів у середовищі, оцінки факторів і встановлення зв'язків між факторами, сильними і слабкими сторонами, а також можливостями і загрозами.

Література:

1. Вагнер І. Особливості стратегічного аналізу зовнішнього середовища підприємства / І. Вагнер // Університет банківської справи НБУ.
2. Лопатовський В.Г. Аналіз зовнішнього середовища підприємства : характерні риси та перспективи проведення. / В. Г. Лопатовський //Хмельницький національний університет, Вісник, випуск 2, ст.179-184.
3. Мізюк Б.М. Основи стратегічного управління: Підручник. / Б.М. Мізюк – Львів: Магнолія 2006, 2009. – 544 с.
4. Міщенко А.П., Стратегічне управління: Навчальний посібник. / А.П. Міщенко - К: „Центр навчальної літератури", 2004 .

Лілія Монич
(Київ, Україна)

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ ЖУРНАЛИ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАПРОСТОРІ

Літературно-художні журнали – явище не нове для українського медійного ринку. Рівень їх функціонування в суспільстві є одним із об’єктивних критеріїв, який віддзеркалює стан літературного процесу на певному етапі, а також одне із джерел вивчення історії літератури та літературної критики в майбутньому. "Широкий асортимент літературної періодики свідчить про активний органічний розвиток літературного літературного процесу в країні, про його життєвість та потенційні можливості [3].

Загалом періодика про мистецтво слова характеризується соціальною інституціалізованістю, виступає самостійним гравцем у просторі соціальних комунікацій з, для і про літературу, який їх упорядковує, санкціонує й забезпечує реалізацію. "У розмовах про літературу і для літератури у сфері мас-медіа має місце інтерсуб’єктивний контакт і формується контекст (поточних, суперечливих, вільних, ангажованих, щирих, неправдивих, цікавих, тривіальних, глибоких тощо) вражень, висловлених у компетенції й логіці ініціатора такої комунікації — літературно-мистецької періодики, що у свою чергу дозволяє досліджувати і її як експлікованого спостерігача та комунікатора".[2]

Медіа надає можливість мистецтву слова «прямої» актуалізації. Це комунікація з літературою у формі публікації творів та публічних виступів літераторів (інтерв’ю, коментар, нарис, рецензія тощо). Літературно-мистецька періодика — це репрезентоване уявлення про літературу певної епохи разом зі всіма правилами, керуючись якими, суспільство надає літературі соціокультурного статусу. [2]

А. Москаленко зазначав, що "історія преси (…) є водночас історією розвитку нашої публіцистичної спадщини в громадській свідомості, історією духовних цінностей", і "саме ця специфіка кращих творів газетної і журнальної публіцистики минулого вимагає й особливого підходу до вивчення фактів і явищ історії преси". "Не відриваючи певне явище журналістики від історичного ґрунту, не модернізуючи його під нашу сучасність, ми повинні зрозуміти його живе значення і для нашого часу". [4, с. 35]

Літературно-художні газети та журнали в історії української журналістики завжди були носіями національної ідеї, засобом утвердження українства, посідали одне з провідних місць у пресовому дискурсі. Своєю появою вони ознаменували початок зародження української журналістики у XIX 43м.. Саме літературно-художні видання стояли в центрі західноукраїнського галицько-буковинського життя, формували основні національно-державницькі дискусії у міжвоєнні 30-і роки, а по війні перенесли дискурс національного самоусвідомлення в еміграційні реалії. [1]

Коли вся Україна жила в умовах “заблокованого” простору літературно-мистецька преса взяла на себе обов’язок творити духовну альтернативу тоталітарній системі. Самвидав втілив національно-духовні пошуки українських “незгідних”, людей опору. Літературно-художні видання одними з перших спричинили переоцінку цінностей наприкінці 80-х років минулого століття та висунули ідею української незалежності, вона ж стала активним чинником її утвердження під час національного пробудження 90-х і творить багатоаспектний дискурс національної культури, формує культурологічний текст нашої доби донині.[1] Все це засвідчує репрезентативність її духовного досвіду, уможливлює встановлення певних пресових тенденцій на основі її публіцистичного дискурсу.

Сучасну літературно-художню періодику складають друковані та електронні журнали, часописи та газети, які містять художні твори різних жанрів, розділи літературної критики, публіцистичні матеріали тощо, пов’язані з культурно-мистецькою тематикою, а також видання, що, окрім літературного, мають культурологічне, мистецьке чи громадсько-політичне спрямування.

У сучасному літературному процесі кожен із часописів має певну роль і місце, представляє або одну зі сторін літературного життя, репрезентуючи "постмодерну" чи "молоду" українську літературу, або є органом певного літературного об'єднання, або претендує на незалежне об'єктивне представлення усієї української літератури, мистецтва та інших явищ суспільного життя.[3]

На жаль, сучасний ринок літературної періодики залишається нестабільним. Його основу складають добре відомі авторитетні видання, що існують уже тривалий час, і пожвавлюють нові видання, які майже щороку з'являються на книжковому ринку чи у віртуальному інформаційному просторі. Найстабільніший сегмент ринку літературної періодики впродовж тривалого часу складають журнали, що виходять під егідою Спілки письменників України. Саме завдяки функціонуванню цього органу та державній підтримці, вони визначаються як відносною чисельністю, так і тривалістю існування (окремі з них існують ще з 1920—30 х рр.). Як періодичний орган СПУ, літературні журнали мають свою визначену роль в літературному процесі, характеризуються певною обмеженістю, навіть "герметичністю", у представленні письменницького кола сучасної та класичної літератури з одного боку, а з іншого — така ж обмеженість є в колі читачів цієї періодики.[3]

Важливим є визначити, що ж включає в себе поняття «літературно-художній журнал». Адже тільки так можна скласти повну картину розуміння цього феномену. Дослідниця Іванова О. подає таке визначення: "Літературно-мистецьке журнальне видання – це спеціалізований ЗМК, який конструює (через селективний відбір фактів і коментарів) образ літератури як соціокультурної реальності; транслює його аудиторії, спілкуючись з якою навіює їй цей образ, формуючи цим і аудиторію; встановлює контакт між літературою та соціумом в аспекті координації запитів та очікувань споживачів і пропозицій виробників; надає слово творцям літератури, проте також лише на умовах селекції, реалізуючи у своїй комунікаційній діяльності уявлення культури про соціокультурний ціннісно-функціональний статус мистецтва слова. Журнал – це розповідь і розповідач про поточне життя літератури, що позиціонується на фоні пережитого минулого та очікуваного майбутнього як її образ у динаміці й змінах, шануванні традиції та очікуванні новаторства." [2]

За кількісним вмістом літератури журнали такого типу можна поділити на:

- літературно-художні (містять первинні літературні твори та критику: "Критика", "Сучасність", "Четвер");
- літературні (література плюс довкола літературна інформація – інформаційні повідомлення, статті, інтерв'ю: "Вітчизна", "Кальміюс", "Дніпро", "Київська Русь");
- змішаного типу (поєднання літературно-художньої складової з іншими змістовими аспектами як рівноправних частин журналу: "Всесвіт","Книжковий огляд", "ШО", "Ї"). [5]
- Інформація в літературному журналі може бути :
- за ступенем опрацювання: первинною (художні твори, інформаційні статті, інтерв'ю); вторинною (огляди, рецензії, анотації, відгуки);
- за мовною ознакою: оригінали творів; переклади.[5]
- За змістовим наповненням літературно-художні журнали мають наступну будову:
- художня література: проза, поезія, драма, гумор, фантастика;
- публіцистика: есеїстика, спогади (спогади — це не лише мемуарна література у звичному вигляді, а й короткі історії літераторів про події минулого, пов'язані з колегами; вони не мають відображати тло епохи, їхнє призначення — розповісти про ситуацію чи розкрити характер і стосунки відомих письменників, діячів мистецтва);
- критика: рецензії, анотації, огляди літератури, відгуки на книгу;
- інформаційні матеріали: інтерв'ю, повідомлення про події у книжковому світі (фестивалі, ярмарки, форуми, зустрічі з письменниками, репрезентації), статті про письменників. [5]

Переважно контент журналу (та й преси загалом) формується «спусканням» вказівки про тему й обсяг матеріалу від редактора до журналіста/автора (назвемо такий принцип формування контенту низхідним). Характерною особливістю літературного журналу є те, що контент формується спонтанно, без заздалегідь встановлених якісних (тема) і кількісних (обсяг) обмежень матеріалів, і саме достатня кількість матеріалів утворює номер видання. Це пояснюється тим, що художні та критичні авторські тексти надходять у редакцію переважно самоплином. Те саме стосується рубрик: у літературному журналі матеріали, уміщені під рубриками, не мають наперед визначених обсягів, наповнення та розмір матеріалів зумовлені лише кількістю відповідних текстів у кожному конкретному числі часопису [5]

Формування специфічних рис літературно-мистецьких видань сучасної України в історичній перспективі пов'язується з розвитком «товстого» журналу, кожен випуск якого – формально-смислова цілісність, що характеризується специфічними ознаками: текстова багатокомпонентність, різнобарвність мовного вираження та свобода думок і позицій, які з'являються в межах одного комунікаційного простору з орієнтацією на програмність спілкування. [2]

Формат випуску як цілого дає змогу скористатися дискретністю форми й плюралізмом позицій комунікаторів на користь широкого залучення різних точок зору та форм творчої реалізації. Таке ціле – вдала форма для поєднання новаторства й норми, оскільки впізнавана структура, стале коло авторів, система орієнтирів у ньому співіснують з відкритістю до ситуативних впливів. Особливо серйозні перспективи в цьому аспекті має інтелектуальний журнал як різновид «товстого», тому що він не обмежується вузьким полем проблематики, охоче залучає до розмови різних партнерів. Можливості, що має цей формат, не тільки сприяють рівноправності спілкування та підвищенню компетентності комунікаторів, а й сприяють збереженню традицій і здобутків культури, де в центрі книга.[2]

Отже, літературно-художній журнал – це досить специфічний представник видань журнального

типу. Незважаючи на те, що він виконує надзвичайно важливу роль у суспільстві, цей вид часопису насправді не "живе", а лише намагається досягти цього рівня. Саме тому є необхідним створити найбільш функціональну модель такого журналу, щоб він зміг стати впевненим учасником боротьби за свого читача.

Література:

1. Василик Л. Концептуально-філософські параметри України як дому у публіцистиці літературних видань другої половини XX – початку XXI 45м.. [Електронний ресурс] / Л. Василик. – Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Mandriv/2008_1/Vasylyk.pdf.
2. Іванова О. Літературно-мистецька періодика в соціально комунікаційному просторі України початку XXI ст..: автореф. дис. … д-ра наук з соц. комунікацій : 27.00.01 [Електронний ресурс] / О. Іванова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2010. — 31 с. — укр.
3. Левицька О. Літературно-художні часописи в сучасному літературному дискурсі [Електронний ресурс] / О. Левицька // Книгобачення. – Режим доступу до статті: http://knyhobachennia.com/?category=10&article=327
4. Москаленко А. Теорія журналістики: навчальний посібник / А. Москаленко. – К. : ЕксОб, 2002. – 334 с.
5. Пилипенко А. Контент літературного журналу: принципи моделювання [Електронний ресурс] /А. Пилипенко // Вісник книжкової палати. – № 2. – 2012. – Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkp/2012_2/st_5_02.pdf.

Науковий керівник:
доктор філологічних наук, Сидоренко Наталія Миколаївна.

Дмитрий Немтинов
(Екатеринбург, Россия)

ОСОБЕННОСТИ МАРКЕТИНГА В ОБЛАСТИ ИНФОРМАТИЗАЦИИ

Традиционно маркетинговые информационные системы (МИС) рассматриваются как системы, оказывающие поддержку в принятии маркетинговых решений. Первое определение МИС было дано в работе Cox D.F. и Good R.E., по которому МИС можно рассматривать как совокупность процедур и методов обычного планового анализа и представления информации для принятия решений [9, с.10]. Дальнейшее исследование этого вопроса было связано с поиском универсального определения МИС исходя из общих задач, стоящих перед маркетинговой службой. Недостатком такого подхода является значительное упрощение и формализация информационных процессов. В связи с этим представляется важным определить основные функции МИС с учетом структуры цикла управления маркетингом на предприятии.

Функции МИС в структуре предприятия могут быть представлены в виде маркетинговой системы поддержки принятия решений (MDSS), которая является начальным и конечным элементом информационных процессов.

Необходимо отметить, что структура и функциональные возможности МИС должны во многом зависеть от специфики и масштабов деятельности предприятия. Ф. Котлер выделяет четыре основных блока в структуре МИС: подсистема внутренней отчетности, подсистема маркетингового наблюдения, подсистема маркетингового анализа и маркетинговых исследований [1, с.52].

Целями таких информационных систем являются сбор, сортировка, анализ, оценка и распределение своевременной и точной информации для принятия маркетинговых решений, а также совершенствование системы планирования и контроля. Schmidt K. P. определил МИС как динамическую комбинацию маркетинговой информации, компьютерных технологий и непрерывно изменяющегося сознания руководящего звена компании. По мнению исследователей, использование ресурсов МИС может быть решающим фактором успеха организации, и должно стать неотъемлемой частью процесса стратегического планирования [7, с.4].

В течение последних 10 лет авторы (Dibb , McDonald, Li , Burns and Bush, Kotler, Ritchie and Brindley и др.) представляли самые разные модели МИС.

Модели МИС разделены на 6 групп по признаку их первичного использования: сбор, анализ данных, маркетинговое планирование, принятие маркетинговых решений, осуществление маркетинговых мероприятий, контроль. При этом можно различать внешний контроль (за маркетинговой средой) и внутренний контроль (за эффективностью деятельности предприятия, персонала, за выполнением плана).

В самом общем виде МИС могут быть разделены на 2 группы, основанные на типе использования и статусе пользователя: управленческие МИС (системы управления и принятия решений) и оперативные МИС (системы операций, продаж и маркетинговых мероприятий). Пользователи систем управления и принятия решений - менеджеры, руководители, эксперты, аналитики. Вторая группа включает оперативные системы текущих продаж и маркетинговых мероприятий, которые необходимы при ежедневной маркетинговой деятельности [6, с.27].

МИС могут быть разделены на следующие группы по признаку их первоочередного использования: сбор, анализ данных, маркетинговое планирование, принятие

маркетинговых решений, осуществление маркетинговых мероприятий, контроль, в т.ч. внешний и внутренний [5, с.12].

Некоторые исследователи считают, что достижение максимальной эффективности отдельного мероприятия может способствовать повышению показателей в целом. Это не всегда так – общая эффективность может при этом и уменьшаться. Итак, маркетинговую информационную систему (МИС) можно определить как совокупность персонала, оборудования, процедур и методов, предназначенную для сбора, обработки, анализа и распределения своевременной и достоверной информации, необходимой для подготовки и принятия маркетинговых решений [2, с.86].

Основной задачей МИС является преобразование имеющейся информации о состоянии объекта маркетинга, также о процессах, протекающих в среде маркетинга, в форму, необходимую и воспринимаемую менеджером, которая позволяет ему оценить состояние объекта маркетинга, оценить развитие ситуации, смоделировать ее изменение [3, с.156].

Последним и важнейшим компонентом МИС являются средства обработки данных: программные средства, экспертные системы и средства поддержки решений, а также различные интегрированные системы управления, которые позволяют стандартизировать процедуру принятия решений в области маркетинга.

Среди программных средств используются программы обработки документов и электронные таблицы. Из них развились системы управления базами данных. Эти средства позволяют работать с простыми и однозначными данными, которые обрабатываются при помощи алгоритма и используются для реализации отдельных маркетинговых функций и локальных задач.

Основным фактором повышения эффективности маркетинговой деятельности является ее способность интегрироваться в общий механизм организационного управления. В зарубежной практике наблюдается тенденция уменьшения размеров формальных, традиционных отделов маркетинга [4, с.220]. Маркетинг распространяется по всей организации.

Маркетинговые блоки предусмотрены в большинстве интегрированных систем управления предприятием, которые распространены на рынке. Однако по сравнению с другими функциональными блоками, такими как финансы и бухгалтерский учет, производство, кадры, они слабо проработаны и недостаточно интегрированы в общую систему управления. По оценке провайдеров интегрированных систем маркетинговые блоки пользуются наименьшим спросом, и большинство инсталляций производится без них. Во многом это связано с тем, что большинство маркетинговых проблем носит качественный характер, и соответствующая информация не может быть обработана алгоритмически. Для решения этих проблем необходимо программное обеспечение, построенное на системе правил эвристики, что связано с внедрением экспертных систем.

Современные направления в работе с системами маркетинговой информации можно назвать: внедрение новых методов сбора и анализа данных: CATI (устройство для компьютеризированных телефонных опросов), CAPI (устройство для компьютеризированных личных интервью), Peoplemeters (устройство для оценки популярности различных телевизионных передач) и др.; формирование новых подходов к анализу рынка с помощью микромаркетинга и маркетинга баз данных. Современные базы данных представляют собой не только адресный список покупателей, но и полную информацию о каждом покупателе и его потребительском поведении в течение длительного промежутка времени; применение нововведений в области имеющихся маркетинговых данных, связанных с концепцией управления знаниями. Маркетинговые знания представляют собой накопленный интеллектуальный капитал компании, способствующий принятию эффективных маркетинговых решений.

Как правило, организации приходят к осознанию внедрения информационных систем самыми различными путями. Данная необходимость может выявиться при решении какой-либо проблемы, при перестройке процесса деятельности предприятия, или даже при анализе деятельности конкурентов. В любом случае, должны быть сформулированы цели и задачи, которые должны быть решены с введением системы. До введения системы в действие важно обозначить ожидаемые выгоды, затем они сопоставляются с издержками, которые понесет предприятие при внедрении системы. Таким образом, производится аргументация решения о введении информационных систем.

Затраты, связанные с разработкой конкретной информационной системы относительно легко измерить, по крайней мере прямые. Обычно их можно измерить во время технического анализа использования системы. Косвенные затраты, возникающие при задержках внедрения информационных систем или при сопротивлении организации изменениям, фактически невозможно оценить. Однако при сравнении гораздо труднее получить четкие свидетельства ожидаемых выгод, чем ожидаемых затрат.

Часто менеджеры организации затрудняются правильно определить, в чем же будут заключаться ключевые функции разрабатываемой информационной системы, во сколько обойдется компании установка и эксплуатация такой системы, и, самое главное, каким образом оценивать те выгоды, которые данная система призвана внести в организацию. Проекты по разработке и эксплуатации информационных систем могут быть весьма дорогими, и не всегда очевидно принесет ли это пользу организации, а если да, то, как количественно оценить данный вклад.

Рассмотрим главные причины того, что приносимую информационными системами прибыль очень трудно оценить: выгоды реализуются в течение продолжительного интервала времени; природа выгод неосязаема; стратегические и конкурентные выгоды трудны для количественного выражения; результаты от введения информационных технологий непрямые и поэтому неразличимы от результатов других введенных факторов; существующие теории и методики не подходят для объяснения ценности информационных систем.

Заслуживает внимания подход к оценке выгод от внедрения МИС, описанный в работе Giaglis G., Mylonopoulos N. и Doukidis G. [8, с.50]. Авторы методики предлагают все выгоды от внедрения МИС разделить на прямые (hard) и косвенные (soft).

Прямые выгоды – это прямые результаты нововведения, которые легко поддаются оценке. Прямые выгоды обычно связаны с уменьшением издержек, например, уменьшение работы по вводу данных вследствие электронной системы заказов, уменьшение количества бумажной работы.

Косвенные результаты внедрения информационных технологий в бизнес-процесс, в конечном счете, включают неосязаемые, непрямые, и стратегические выгоды. Именно с тремя косвенными (soft) выгодами главным образом и связана проблема оценки пользы информационных систем.

Рассмотрим три группы косвенных выгод. Неосязаемые выгоды могут приписываться отдельным направлениям применения информационных систем, но все равно выразить их в количественной форме нелегко. Выгоды возникают с введением, к примеру, системы поддержки принятия решений (DSS) компьютерной информационной системы, которая помогает в принятии решений и улучшает структуру работы пользователя.

Непрямые выгоды теоретически измерить легче, но трудно отнести данную выгоду на счет какого-то определенного нововведения. Они могут быть вычислены только как результат дальнейших инвестиций, основанных на внедрении новой системы. Например, внедрение локальной сети на предприятии (LAN) способствует развитию внутренней инфраструктуры, которая будет основой для различных модификаций информационных систем и программ.

Использование информационной системы в маркетинге на данный момент большей частью направлено на рутинную и тактическую работу, включающую менеджмент баз данных, отслеживание продаж и принятие заказов. На самом деле, использование информационной системы для выполнения функций маркетинга все еще остается достаточно фрагментарным, что объясняется недавним ее внедрением в работу организаций.

Таким образом, использование МИС является необходимым условием повышения гибкости и эффективности системы управления предприятием, поскольку основной задачей МИС является преобразование имеющейся информации о состоянии объекта маркетинга, также о процессах, протекающих в среде маркетинга, в форму, которая позволяет менеджеру оценить состояние объекта маркетинга. В то же время создание маркетинговой информационной системы сдерживается различными барьерами, среди которых выделяются «технологические», «организационные», «личные» и другие.

Литература:

1. Котлер, Ф. Основы маркетинга. Краткий курс [Текст] / Ф. Котлер. - М: Вильямс, 2007. – 656 с.
2. Маркетинг [Текст]: учеб. пособие/ под ред. В.Е. Ланкина. – Таганрог: ТРТУ, 2006. – 304 с.
3. Мхитарян, С.В. Маркетинговая информационная система [Текст] / С.В. Мхитарян. - М.: Эксмо, 2006, – 336 с.
4. Основы маркетинга: Практикум [Текст] / под ред. Д.М. Дайтбегова, И.М. Синяевой. – М.: Вузовский учебник, 2007. – 365 с.
5. Ванифатова, М.М. Системы маркетинговой информации: современные мировые тенденции развития и особенности российского рынка [Текст]/ М.М.Ванифатова // Маркетинг в России и за рубежом. – 2002. - №1. – С. 9-28.
6. Михайлов, А. Проектирование маркетинговой информационной системы [Текст]/ А. Михайлов // Маркетинг. - 2000. - № 2. - С. 27.
7. Chandra, S. A., Subhashish, S., Siddhartha, D. Intelligent marketing information systems: computerized intelligence for marketing decision making [Text] / S. A.Chandra, S. Subhashish, D. Siddhartha // Marketing Intelligence & Planning. - 1995. - Vol. 13 No. 2. - p. 4.
8. Giaglis, George M., Mylonopoulos, Nikolaos and Doukidis, Georgios I. The ISSUE methodology for quantifying benefits from information systems. [Text] / George M.Giaglis, Nikolaos Mylonopoulos and Georgios I.Doukidis// Logistics Information Management.- 1999. - Vol. 12, No. 1, 2. - pp. 50–62.
9. Talvinen, Jari M. Information systems in marketing: Identifying opportunities for new applications [Text] / Jari M. Talvinen // European Journal of Marketing. - 1995. - Vol. 29 No. 1. - p. 10.

Научный руководитель: Накарякова Вера Ильинична

Наталія Петрук
(Миколаїв, Україна)

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОПТИМІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Нині не існує єдиного методу оптимізації структури капіталу підприємства. Зважаючи на багатоваріантність джерел залучення капіталу, необхідно розробити методику оптимізації структури капіталу підприємства з урахуванням галузевих особливостей та сучасних умов господарської діяльності.

Питання управління структурою капіталу та її оптимізації є особливо актуальним у нинішній період нестабільної економіки, оскільки його успішне вирішення дозволить підприємству підвищити

прибутковість, мінімізувати витрати на залучення фінансових ресурсів, забезпечити відповідний рівень економічної стійкості підприємства.

Метою статті є розробка методики оптимізації структури капталу підприємства. Для цього передбачається формування єдиної теоретичної бази, що буде охоплювати увесь комплекс питань оптимізації структури капіталу підприємства (тлумачення поняття «структура капіталу», формулювання цілей і завдань ефективного управління оптимізацією структури підприємств, організаційного механізму її реалізації для формування зручної у користуванні інформаційної бази теоретичних аспектів структури капіталу).

Під оптимальною структурою капіталу розуміємо таке співвідношення джерел власного і позичкового фінансування, яке забезпечує на підприємстві реалізацію його ринкової стратегії (максимізація рентабельності, мінімізація ризиків). Залежно від обраної ринкової стратегії підприємство має обрати відповідний метод оптимізації структури капіталу.

При визначенні оптимальної структури капіталу, необхідно використовувати кількісний та якісний аналіз, а також метод експертних оцінок. До найбільш важливих факторів, що враховуються при експертній оцінці, належать: організаційно-правова форма підприємства, його розмір, галузеві особливості операційної діяльності, кон'юнктура ринку капіталу, довгострокова життєздатність, інтереси менеджерів, відношення кредиторів і рейтингових агентств, ставлення до ризику акціонерів резервний позиковий потенціал, контроль над підприємством, структура активів, темпи зростання, прибутковість, податки, підхід до визначення оптимальної структури капіталу та деякі інші фактори [3, 4].

Проаналізуємо методи визначення оптимального співвідношення власного і позичкового капіталу (рис. 1).

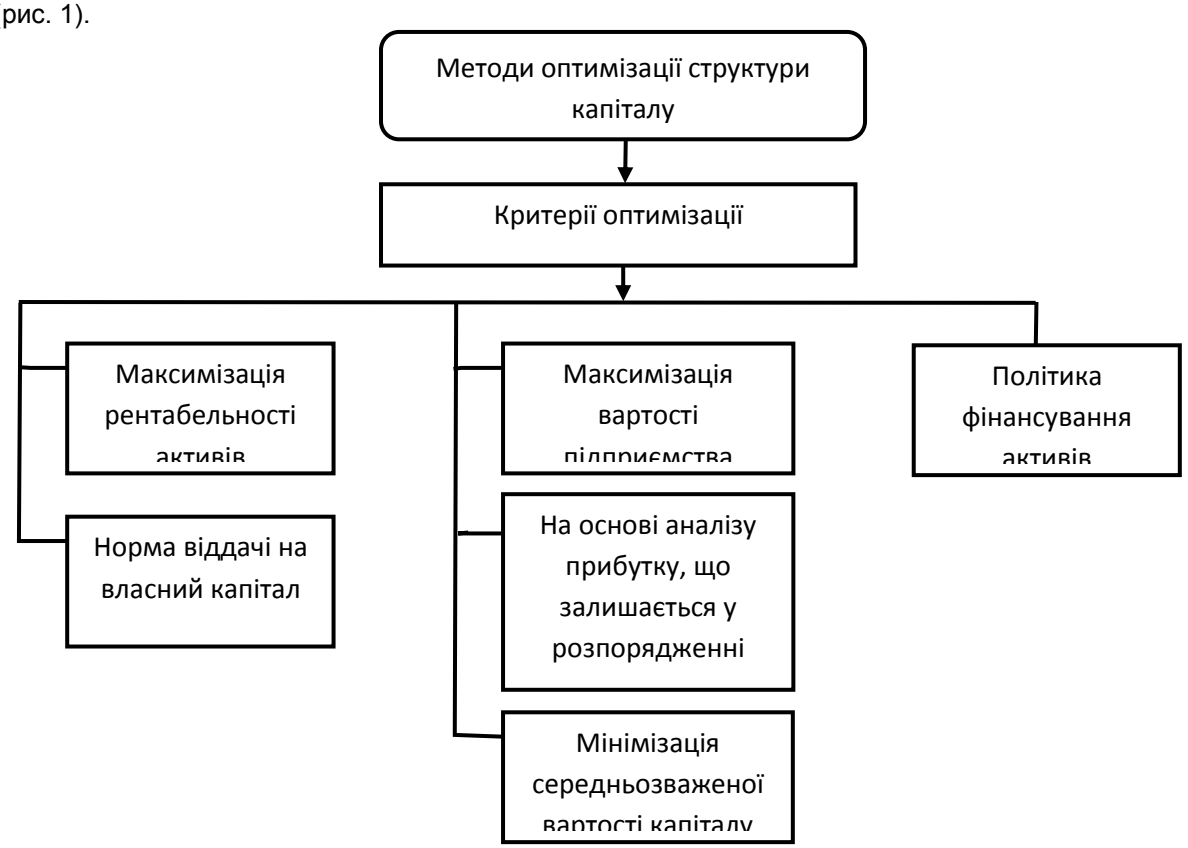

Рис. 1. Методи оптимізації структури капіталу підприємства

Метод оптимізації **за критерієм політики фінансування активів** підприємства заснований на диференційованому виборі джерел фінансування різних складових частин активів підприємства. Для цього всі активи підрозділяються на необоротні і оборотні (постійні і змінні). Цей метод дозволяє оптимізувати джерела фінансування капіталу підприємства, визначає політику фінансування активів, дозволяє визначити співвідношення між джерелами фінансування капіталу. Недоліком є його застосування для вирішення задачі визначення співвідношення між постійними джерелами фінансування (оборотними і необоротними активами) і не дозволяє визначити співвідношення між власним і позичковим капіталом підприємства [1].

Оптимізаційний метод **за критерієм ціни капіталу** підприємства заснований на виборі найдешевших джерел фінансування активів підприємства. Розрахунок середньозваженої вартості капіталу здійснюється за формулою [1]:

$$WACC = (1 - T)Dr_d + (1 - D)r_e \ ,$$

де *WACC* – середньозважена вартість капіталу підприємства;

T – ставка податку на прибуток;

D – частка позичкового капіталу підприємства;

E – частка власного капіталу підприємства;

r_d – ставка за користування позиковим капіталом;

r_e – норма прибутковості власного капіталу.

Перевагою даного методу є вибір найдешевших джерел фінансування підприємства, недоліком – те, що у формулі WACC не відображені галузеві і інші види ризиків, наявна складність при розрахунку WACC полягає в розрахунку ціни одиниці капіталу, одержаного з конкретного джерела засобів, оскільки від цього залежить її точність розрахунку.

Метод оптимізації **по критерію максимізації рівня рентабельності активів** підприємства здійснюється за допомогою розрахунку ефекту фінансового важеля, оскільки підприємство зацікавлене в зростанні економічної рентабельності активів і рентабельності власного капіталу. Розрахунок ефекту фінансового важеля відбувається за формулою:

$$EFL = (1 - T) \cdot (Ra - r_d) \cdot \frac{D}{E},$$

де *EFL* – ефект фінансового левериджу;

R_a – коефіцієнт валової рентабельності активів.

Позитивним є те, що цей метод дозволяє при визначенні оптимальної структури капіталу враховувати зростання вартості власного капіталу підприємства, визначити область фінансової стійкості підприємства, ступінь фінансового ризику, і використовується для визначення сукупного ризику підприємства; негативним – на основі даного методу неможливо визначити співвідношення власного і позичкового капіталу, яке мінімізує його загальну вартість [3, 5].

Визначення оптимального співвідношення власного і позикового капіталу **на основі аналізу прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства**, проводиться на основі використання в якості оціночного показника прибутку і дозволяє встановити пряму залежність між розміром одержаного ефекту і стимулюванням. Тут використовується показник ліквідаційної вартості активів підприємства

$$V = \frac{1}{(1-r)^t} \bar{X} M,$$

де *V* – вартість фірми;

t – час оцінки;

$\bar{X}$ – ліквідаційна вартість активів підприємства;

M – оператор математичного очікування.

Показник ліквідаційної вартості активів підприємства враховує привабливість підприємства для інвесторів. Але із зростанням частки позичкового капіталу в загальній структурі активів прибуток, що залишається у розпорядженні підприємства монотонно зменшується і не має екстремуму. Тому даний метод не дозволяє визначити оптимальне співвідношення власного і позичкового капіталу, яке мінімізує його загальну вартість [1].

Метод оптимізації структури капіталу **на основі аналізу норми віддачі на вкладений капітал** використовує як основний критерій ефективності залучення позичкового капіталу – таке співвідношення власного і позичкового капіталу, при якому збільшується віддача на власний капітал. Розрахунок норми віддачі на власний капітал здійснюється за формулою:

$$r_e' = r_0 \frac{1 - D r_d / r_0}{(1-D)^2},$$

де r_e' - похідна віддачі на власний капітал від зміни частки позич. засобів;

r_0 – норма віддачі на сукупний капітал, що інвестується.

Цей метод дозволяє встановити зміну норми віддачі на власний капітал від коефіцієнта кредитної заборгованості, а також встановити граничне значення ставки позичкового капіталу. Проте він має і суттєві недоліки. Це пов'язано з тим, що норма віддачі на власний капітал може відповідати мінімуму WACC, а може бути менше або більше даного значення. Таким чином, у поєднанні з цим методом необхідно використати інші методи [1].

Оптимізаційний метод на основі аналізу вартості підприємства або метод максимізації вартості підприємства припускає, що при побудові кривої WACC буде знайдена якась базисна точка, яка буде основою для побудови кривої вартості підприємства. При постійному значенні прибутку мінімум вартості капіталу підприємства відповідає такому співвідношенню власного і позичкового капіталу, коли вартість підприємства максимальна. Складність розрахунку ставки дисконтування, складність пошуку інформації і громіздкість розрахунку, наявність великої кількості коригувань, пов'язаних з непрозорістю бухгалтерської звітності – є недоліками цього методу оптимізації [3].

Як бачимо, в основі кожного з вищезазначених методів лежить лише один конкретний показник. Але в сучасній науці не припиняються спроби знайти найбільш ефективний метод оптимізації щодо досягнення оптимальності співвідношення структурних елементів капіталу підприємства, який ґрунтується відразу додержанні вимог відразу декількох критеріїв оптимізації.

Після розгляду методів оптимізації структури капіталу підприємства, що відображають основні погляди сучасних економістів на дану проблему, визначимо основні етапи, через які має пройти кожне підприємство в процесі оптимізації структури капіталу підприємства (рис.2).

Тобто, спочатку мають бути сформульовані цілі розвитку капіталу підприємства, умови, критерії оптимізації, далі визначено оптимальне співвідношення між власним і позиковим капіталом відповідно до визначених цілей, проведена оцінка розробленої структури капіталу, а вже потім здійснено впровадження даних рекомендацій у практику діяльності підприємства.

Рис. 2. Етапи оптимізації структури капіталу підприємства

Отже, оптимізація структури капіталу – це процес встановлення підприємством такого співвідношення залучення коштів з власних і позикових джерел фінансування , яке забезпечує на підприємстві реалізацію його ринкової стратегії. Залежно від обраної ринкової стратегії фірма має обрати відповідний критерії та методи оптимізації структури капіталу. Застосування декількох методів в комплексі дозволить підприємству сформулювати поле допустимих значень оптимальної структури капіталу та покращити його структуру відразу за декількома обраними критеріями

Література:

1. Байстрюченко Н. О. Вплив динаміки структури капіталу на фінансово-економічні результати діяльності підприємства : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Байстрюченко Наталія Олегівна ; Сум. держ. ун-т. - Суми, 2010. - 212 арк.
2. Бідник О.І. Поняття капіталу підприємства та його еволюція / О.І. Бідник // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2007. – № 17.2. – С. 132-135.
3. Бланк И.А. Финансовій менеджмент [2-е изд., перераб. и доп.] / Бланк И.А. - К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. — 656 с

4. Ковальов В.В. Управление финансами: [Учебное пособие]./ Ковальов В.В. – М.: ФБК-ПРЕСС, 1998. – 160 с.
5. Пойда-Носик Н.Н. Оцінка ефективності й оптимізація структури капіталу в системі фінансової безпеки підприємства / Н.Н. Пойда-Носик, Л.В. Петришинець // Фінанси України. – 2010. – №10. – С. 100 – 112.

Науковий керівник:
кандидат економічних наук, в.о. професора Бурлан Світлана Анатоліївна

Юлія Стремедловська, Аліна Польова
(Хмельницький, Україна)

ПРИНЦИП БЮДЖЕТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Актуальність теми. Ринкові умови господарювання потребують ефективніших підходів до управління підприємством. Ефективність знаходить відображення в фінансових результатах роботи підприємства, їх досягнення є однією з важливих завдань діючої системи управління. На багатьох українських промислових підприємствах сьогодні відсутня ефективна система управління, що підтверджують показники їх діяльності. Зміна принципів управління в останні роки обумовила актуальність проблеми розвитку бюджетування в Україні. Це зумовлює необхідність створення адаптованих до вітчизняних умов принципів бюджетування підприємства.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Протягом останніх років теоретико-практичним аспектам бюджетування присвячена значна кількість публікацій. Вагомий внесок в дослідженні принципів бюджетування зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Т.Г. Бень, С.Б. Довбня, О.О. Терещенко, А.Ю. Харко, А.М. Кармінський, Є.І. Сапожніков, Д. Хан та інші.

Мета роботи. Розглянути і доповнити основні принципи бюджетування, які засновані на аналізі літературних джерел і практичної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність підприємницької діяльності залежить, в першу чергу, від її планування та оцінки. Будь-який підприємницький захід, пов'язаний з витратами і зорієнтований на прибуток, потребує розрахунків і оцінки. Оцінка підприємницької діяльності складається з оцінки її складових, таких як: витрати виробництва і прибуток, фінанси, податки, ринок як об'єкт маркетингу, кредити тощо. Проте оцінка окремих, навіть дуже важливих її складових у відриві від всієї виробничої економічної системи скоріше за все призведе до помилок, які, в свою чергу, створять "зону ризику" саме там, де знехтували оцінкою.

Найбільш об'єктивну оцінку підприємницької діяльності, можливість своєчасного виявлення "слабких місць", забезпечення адаптації підприємства до зовнішніх змін, нівелювання несприятливого впливу факторів зовнішнього середовища, а також здатність гнучко реагувати на ці зміни дає бюджетування. Бюджетування є робочим інструментом, що включає в себе всі сторони діяльності підприємства: його виробничі, техніко-технологічні, маркетингові, фінансові, інноваційні, інвестиційні ті інші аспекти. Разом з тим, процес бюджетування базується на загальній концепції розвитку підприємства, більш детально розробляє економічний і фінансовий аспект стратегії і являє собою єдину систему взаємопов'язаних технічних, організаційних і економічних змін на визначений період часу. [1, с. 53]. На жаль, для керівників вітчизняних підприємств процес бюджетування на рівні підприємства залишається не зовсім зрозумілим. Спостерігається повна відсутність взаємозв'язку цілей довгострокового, середньострокового і короткострокового періодів або часткове їх відображення у деяких бізнес-планах.

За відсутності налагоджених процедур і визначеної послідовності операцій планування, планово-економічні служби часто займаються лише збором інформації про величину витрат або доходів по продукції, або підрозділах підприємства, після чого обробляють її і консолідують у загальний бюджет доходів і витрат (результат фінансової діяльності). При цьому складається ситуація, за якої внаслідок розрізнених, нескоординованих дій підрозділів підприємства при плануванні своєї діяльності з'являється так званий "бюджетний зазор"; не забезпечується достовірність та оперативність подачі інформації керівництву, своєчасне складання зведеного бюджету по підрозділах та видах діяльності, центрах відповідальності. Виходячи з цього, набуває значущості проблема бюджетного планування підприємств. Бюджетування - це процес колективний, який дає змогу погодити діяльність підрозділів усередині підприємства і підпорядкувати її загальній стратегічній меті. Завдання бюджетного планування полягає в обґрунтуванні та розширенні річного плану господарської діяльності підприємства з метою усунення непередбачуваних змін, які виникають в процесі його діяльності, визначенні координації дій між окремими його ланками для уникнення прийняття неузгоджених рішень, підвищенні ефективності управлінського контролю щодо виключення неефективних чинників, а також, оцінки вкладеної праці, дій та прийнятих рішень керівництвом підприємства [3, с. 43].

Підприємство самостійно обирає форму бюджету, але формується він на основі певної процедури, яка визначає процес бюджетування.

Бюджетне планування на підприємстві складається з трьох етапів:

- підготовка до планування;
- планування - розроблення бюджетів;

– контроль за виконанням бюджетів.

Основою ефективного впровадження та функціонування бюджетування на підприємстві є розробка науково обґрунтованих принципів, які визначають характер та зміст діяльності підприємства. Серед вітчизняних та зарубіжних вчених відсутня єдина думка щодо принципів бюджетування. Т.Г. Бень, С.Б. Довбня [1, с. 49-50] та А.Ю. Харко [6, с. 87-88] вважають, що бюджет підприємства, як і будь-який з інструментів управління фінансовою діяльністю підприємства, базується на науково обґрунтованих принципах, практичне застосування яких є необхідною умовою ефективності процесу бюджетування. Найважливішими серед таких принципів є:

— принцип повноти, який полягає у тому, що розроблення бюджету має охоплювати всі сторони діяльності та усі підрозділи підприємства. На підприємстві можуть розроблятися різні види бюджетів. Залежно від об ' єкта охоплення це можуть бути загальний (зведений) бюджет підприємства та функціональні бюджети окремих його підрозділів;

— принцип обґрунтованості та реальності, який виходить із необхідності пріоритету реалізації продукції над її виробництвом та врахуванням обмеженості ресурсів, які є в розпорядженні підприємства;

— принцип інтегрованості, що зумовлюється потребами тісного взаємозв'язку (як горизонтально, так і вертикально) між різними видами і рівнями бюджетів. Виконання цього принципу означає: при розробленні бюджетів нижчого рівня (наприклад, бюджети окремих підрозділів підприємства) обов'язково враховуються завдання, передбачені бюджетом вищого рівня (бюджет підприємства). Аналогічно і в часовому плані розроблення короткострокових (поточних) бюджетів здійснюється, базуючись на завданнях, передбачених більш довгостроковими (стратегічними) бюджетами;

— принцип гнучкості, який допускає при розробленні й виконанні бюджетів можливість їх коригування при зміні внутрішніх чи зовнішніх умов діяльності підприємства;

принцип економічності полягає у тому, що витрати на бюджетування повинні раціонально співвідноситися з отриманими результатами. Враховуючи те, що бюджетування – це досить складний процес, який потребує додаткових витрат часу, фінансів тощо, виконання цього принципу є дуже важливим. Воно може забезпечуватися розробкою раціональних форм бюджетів, виключенням дублюючої та нерелевантної інформації, а головне – ефективною організацією всього процесу.

О. О. Терещенко пропонує наступні принципи побудови та функціонування бюджетування: повноти; координації; централізації; спеціалізації; періодичності; прозорості; точності; економічності [4, с. 18].

Принцип повноти: всі операції підприємства, що приводять до надходжень чи виплат коштів, а також впливають на його фінансові результати, повинні бути відображені в бюджеті.

Принцип координації: означає, що бюджети окремих центрів прибутковості, затрат, структурних підрозділів тощо повинні складатися з урахуванням можливості їх зведення в єдиний консолідований бюджет; окрім цього, слід узгоджувати стратегічні цілі з показниками довгострокового та оперативного планування.

Принцип централізації: передбачає, що бюджетування є важливим інструментом фінансового управління підприємством, яке повинно здійснюватися із єдиного центру, а отже, всі грошові надходження повинні служити для покриття всіх вихідних грошових потоків.

Принцип спеціалізації бюджетів: потребує, щоб грошові надходження й виплати відображалися відповідно до їхніх видів і джерел виникнення, завдяки чому можна проконтролювати рух коштів у розрізі окремих центрів прибутковості й відповідальності.

Принцип періодичності бюджетування: означає, що бюджети повинні складатися на певні періоди, термін яких залежить від специфіки організації фінансової діяльності підприємства.

Принцип прозорості: передбачає, що бюджети повинні складатися так, щоб усі задіяні у їхньому виконанні особи чітко уявляли завдання, які перед ними ставляться, й мали стимули до їх виконання.

Принцип точності: всі операції та грошові надходження і виплати в результаті їх проведення мають базуватися на реальних прогнозах.

Принцип економічності: дотримання всіх вищезазначених принципів має сенс, якщо аналіз вигід і витрат свідчить про перевищення перших над останніми.

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що динамічно змінні зовнішні умови зумовлюють необхідність постійного перегляду тактичних і частково стратегічних цілей, балансування між стабільністю та змінністю кінцевих результатів діяльності підприємства. Застосування в практичній діяльності підприємств перелічених вище принципів бюджетування дозволить формувати таку систему бюджетування, яка буде сприяти удосконаленню управління підприємством і поліпшить якісні параметри його діяльності. Впровадження принципів бюджетування на підприємстві означає побудову системи бюджетного управління, до числа переваг якої фахівці відносять:

— узгодження різних напрямків діяльності, підрозділів і проектів підприємства на основі єдиного скоординованого бюджету;

— розмежування відповідальності між керівниками різних рівнів за результатами діяльності;

— оперативне прогнозування забезпеченості підприємства коштами, поліпшення ліквідності;

– оперативне управління ресурсами підприємства, оборотними коштами, запасами, підвищення ефективності їхнього використання.

Використання бюджетування на промисловому підприємстві приносить ефект, якщо воно буде ґрунтуватися на науково обґрунтованих принципах бюджетування. Останні дозволяють обґрунтувати необхідність прийнятих управлінських рішень і спрогнозувати ймовірність одержання очікуваних результатів діяльності підприємства. Правильне їхнє дотримання створює передумови для ефективної й раціональної роботи підприємства.

Література:

1. Бень Т.Г., Довбня С.Б. Бюджетування як інструмент удосконалення системи фінансового менеджменту підприємств // Фінанси України. – 2005. – № 7. – С.48-55.
2. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А.М. Карминский, Н.И. Оленев, А.Г. Примак, С.Г. Фалько. – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 256 с.
3. Сапожников Е. Особенности бюджетирования в российских организациях // Финансовый менеджмент. – 2009. - №6. – С. 42-51.
4. Терещенко О.О. Теоретичні засади бюджетування на підприємстві // Фінанси України. – 2004. – № 11. – С. 17-23.
5. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга: Пер. с нем. / Под ред. и с предисл. А. А. Турчака, Л.Г. Головача, М. Л. Лукашевича. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 800 с.
6. Харко А.Ю. Бюджетування у процесі управління фінансовою діяльністю підприємства // Фінанси України. – 2005. - № 9. – С. 87-91.

Науковий керівник:
кандидат економічних наук, старший викладач, Ксьондз Світлана Миколаївна.

Людмила Христофор
(Хмельницький, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ

Актуальність теми. Галузь машинобудування дає левову долю прибутку, тому питання мотивації праці персоналу є найгострішими серед усіх проблем, що стоять перед керівництвом. Мотивація персоналу є основним засобом забезпечення оптимального використання ресурсів. Основною метою процесу мотивації є отримання максимальної віддачі від використання наявних трудових ресурсів, що дозволяє підвищити загальну результативність і прибутковість діяльності підприємства. Матеріальні чинники не завжди виходять на передній план і не можуть служити єдиною формою винагороди за працю. А тому особливу увагу треба приділяти вдосконаленню системи нематеріальної мотивації персоналу.

Аналіз досліджень. Значний внесок у вирішенні питання мотивації персоналу належить багатьом вітчизняним і зарубіжним вченим, таким як Андрушків Б., Кузьмін О., Бєдний Г., Богиня Д., Тужилкіна О.В., Юкіш В.В., Азарова А.О., Ковальчук О.А., Іванченко Г.В. та інші. В своїх працях вони знайшли глибоке обґрунтування шляхів ефективного управління персоналом та його мотивації. Однак і досі є невирішені проблеми факторів і причин кризи мотивування персоналу машинобудівних підприємств.

Метою статті є аналіз сучасних методів нематеріальної мотивації працівників машинобудівної галузі, як важливого чинника підвищення ефективності праці

Виклад основного матеріалу. На підприємствах машинобудівної галузі, на сьогодні, накопилося безліч проблем, що не дозволяє повною мірою використовувати весь потенціал підприємства. Однією з таких проблем є мотивації персоналу.

Система мотивації персоналу є однією з важливих складових системи управління персоналом в організації. Правильно розроблена система мотивації дозволяє не лише активізувати потенціал людини у напрямі досягнення мети, але й приносить задоволення працівникові в процесі праці через задоволення його потреб та забезпечує безпечні умови діяльності всього підприємства.

Однією з головних видів мотивації є матеріальна мотивація. Основним її видом є заробітна плата. Це звісно найефективніший спосіб мотивації трудової діяльності, але при цьому він – найдорожчий. Іншим недоліком зарплати є те що вона має ефект звикання. Підвищення заробітної плати веде до короткотривалого зростання продуктивності праці і ефект надбавки дуже швидко проходить.

Сучасна практика зарубіжних та деяких українських підприємств свідчить про тенденцію до суттєвих змін в системі мотивації трудової діяльності персоналу. Для працівників, перш за все працюючої молоді, характерні інші ціннісні орієнтації спонукальних мотивів до трудової діяльності. При цьому на перший план висуваються самореалізація і саморозвиток (нематеріальна мотивація).

Нематеріальна мотивація – це спонукання себе та інших до високопродуктивної діяльності за допомогою різноманітних стимулів, не пов'язаних з підвищенням заробітної плати, виплатою премій та отриманням інших грошових винагород.

Нематеріальна мотивація направлена на підвищення лояльності співробітників до компанії одночасно із зниженням витрат на компенсацію співробітникам їх трудовитрат. Під нематеріальним ми розуміємо такі заохочення до високорезультативної роботи, які не видаються співробітнику у вигляді готівки чи безготівкових грошей, але можуть потребувати від компанії інвестицій в якість робочої сили, а саме: можливість розвитку і навчання, планування кар'єри, оздоровлення; пільгове харчування тощо [1, 22].

За сучасних умов застосовують наступні методи нематеріальної мотивації працівників: залучення працівників до процесу управління, цим самим даючи працівникові самоствердитись, відчути себе важливим, а роботодавцю тим самим підвищити потенціал свого підприємства; створення сприятливого психологічного клімату в колективі, головна роль у цьому завданні лягає на керівника, саме він повинен створити таку атмосферу, в якій кожен працівник зміг ,би використати всі свої потенційні можливості; регулювання робочого часу та заохочення вільним часом, що є потребою кожної людини, тому враховуючи цей факт, можна суттєво підсилити дію системи мотивації праці та зробити її більш привабливою для співробітників; просування по кар'єрній сходинці, просування по службі позитивно впливає на трудову активність працівників; визнання заслуг, суть якого полягає у тому що працівники, які позитивно виділилися згадуються у доповідях вищому керівництву і знаходяться на хорошому «рахунку» у керівника, одержують право підпису відповідальних документів, у розробці яких вони брали участь, персонально вітаються з дирекцією з нагоди свят чи сімейних дат [2, 39]; нагородження різного роду дипломами, призами, проведення різних стажувань, покращення умов праці.

Також слід зауважити, що ще одним цікавим способом для удосконалення мотивації трудової діяльності персоналу на машинобудівних підприємствах може бути: мотивація вільним часом або модульна система компенсації вільним часом.

Особливість мотивації вільним часом полягає в тому, що розходження в навантаженні працівників, які обумовлені роботою в різний час доби і дні тижня, компенсуються безпосередньо наданням вільного часу, а не грошовими надбавками, як це прийнято в традиційній системі. Ця форма немонетарної мотивації поки не одержала поширення у практиці українських підприємств, але досвід використання її зарубіжними фірмами свідчить про необхідність впровадження системи компенсації вільним часом на підприємствах України.

Використання гнучких форм зайнятості (скорочений робочий день, збільшення відпустки, гнучкий графік роботи, надання відгулів та ін.) надає можливість вибору працездатному населенню між робочим часом та відпочинком.

Однак, важливо зазначити, що кожна людина індивідуальна і має свої першочергові потребу, тому мотивація для кожного працівника не повинна бути однаковою. Тому при формуванні системи мотивації керівник повинен враховувати соціальний статус, що характеризує місце особистості в системі суспільних відносин, її діяльність в основних сферах життя, та, врешті-решт, містить оцінку діяльності особистості з погляду суспільства, яка проявляється в конкретних кількісних та якісних показниках (зарплата, нагороди, звання, привілеї тощо), а також самооцінку, яка може або не може збігатись з оцінкою суспільства або соціальної групи, вік, стать, темперамент, а також психофізіологічні властивості кожного працівника [3, 63].

Висновок. З огляду на вищесказане, можна дійти висновку, що система мотивації на вітчизняних підприємствах машинобудування повинна базуватися на поєднанні як матеріального так і нематеріального заохочення, при цьому враховуючи індивідуальні особливості кожного працівника. Саме при дотриманні цих умов можна підвищити рівень зацікавленості робітників у результатах своєї праці.

Література:

1. Іванченко Г.В. Особливості використання нематеріальних стимулів на вітчизняних підприємствах / Г.В. Іванченко // Економіст. - 2010. - № 3. - С. 21-23.
2. Тужилкіна О.В. Підвищення вагомості нематеріальних чинників мотивації праці у формуванні людського капіталу сучасного підприємства в Україні / О.В. Тужилкіна // Актуальні проблеми економіки. - 2010. - № 9. - С. 37-41.
3. Юкіш В.В. Застосування матеріальних і нематеріальних методів мотивації лідерства на різних рівнях управління / В.В. Юкіш // Інноваційна економіка. - 2009. - № 8. - С. 62-66.

Науковий керівник: здобувач, Зелена Марія Іванівна

Дарина Яцкова
(Хмельницький, Україна)

ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ ТРУДОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ

В умовах соціально-орієнтованої ринкової системи господарювання проблема пасивності працівників набуває важливого значення. Постійні зміни в економічній та політичній сферах нашої

держави одночасно створюють великі можливості й серйозні загрози для кожної особистості, вносять значний рівень невизначеності в життя практично кожної людини. Сьогодні керівники організацій почали більше уваги приділяти працівнику, його потребам та способам їх задоволення, оскільки персонал є найважливішим ресурсом будь-якого підприємства. У свою чергу, ефективність роботи значною мірою залежить від можливості активізації його трудової діяльності.

Серйозну базу для дослідження проблем праці в умовах ринкової економіки представляють наукові розробки Л. Бесчасного, Д. Богіні, І. Буяна, В. Врублевського, А. Гоша, К. Кривенка, В. Кваснюка, В. Корнієнка, І. Лукінова, В. Логвиненка, А. Чухна та ін. Варто відмітити, що важливими і корисними виявились праці із загальних проблем людини в системі економічних відносин в минулому радянських, тепер російських вчених Л. Абалкіна, А. Анчишкіна, В. Автономова, Е. Вільховченко, Л. Гребньова, С. Дзарасова, А. Дадашева, С. Дятлова, Т. Заславської, С. Шаталіна та інших. У західній економічній і соціологічній літературі значний вклад у дослідження моделі людини, механізму мотивації трудової діяльності внесли такі економісти, соціологи, психологи, спеціалісти з менеджменту і маркетингу, як Х. Альберт, І. Браун, Г. Беккер, Дж. К. Гелбрейт, Ф. Герцберг, Дж. Грейсон, Г. Кірхчесснер, Л. Ланг, А. Маслоу, К. Маркс, В. Майєр, Д. Макгрегор, Е. Мейо, К. Л. Макконнелл, А. Розенберг та інші. Однак багато з аспектів ринкового механізму активізації трудової діяльності залишаються до цих пір мало розробленими. [1, с. 34]

Мета статті – розглянути практичні шляхи активізації трудової діяльності працівників та встановити чинники, які впливають на поведінкову активність персоналу.

Під активізацією персоналу варто розуміти систему заходів, які дозволяють підвищити активність трудової діяльності персоналу.

Сутність процесу активізації полягає у розробці такої системи стимулів, яка б задовольняла найкращим чином усі потреби працівника й зацікавлювала його досягати кращих результатів своєї діяльності. Тому діяльність HR-менеджера має велике значення, адже йому необхідно розробити таку комплексну програму вдосконалення мотивації персоналу, яка б забезпечувала підвищення ділової активності працівників на основі розкріпачення їхнього особистого потенціалу. Ця система включає в себе оплату праці, створення сприятливих умов для роботи та для розширення знань, безперервного підвищення професійної майстерності, самовираження, а також організацію кадрових заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня виконання завдань.

Серед чинників, які сприяють підтриманню «тонусу» діяльності персоналу та його активізації можна виділити наступні:

- мотивація та стимулювання персоналу;
- оцінювання та атестування персоналу;
- активне професійне навчання.

Розглянемо детальніше кожен із чинників. Вдало побудована система мотивації та стимулювання персоналу дозволить на певний час активізувати його професійну діяльність. Притому, стимулюючий вплив на персонал спрямований переважно на активізацію функціонування працівників підприємства, а мотивуючий – на активізацію професійно-особистісного розвитку персоналу. [2, с. 95]

При формуванні мотивації персоналу особливу увагу варто приділяти новим формам організації групової діяльності. Це пов’язано із впровадженням так званого партисипативного стилю керівництва, тобто такого стилю, коли всі працівники беруть участь у вирішенні проблем, які виникають у ході їхньої трудової діяльності.

Оцінка персоналу розглядається як елемент управління і водночас як система атестації кадрів, що застосовується в організації. В широкому розумінні, оцінка персоналу – це процес визначення ефективності виконання працівниками організації своїх посадових обов’язків і реалізації організаційних цілей.

Оцінка персоналу є одним з найважливіших й демонструючих методів оцінки ефективності витрат на персонал. Проведення регулярної оцінки персоналу за обраними важливими для підприємства параметрами дозволяє визначити зони розвитку працівників, спланувати методи їхнього навчання, сформувати у працівників мотивацію до розвитку знань, умінь, навичок, необхідних підприємству.

Важливим чинником активізації трудової діяльності персоналу є його навчання. Досвід Західних країн в області навчання персоналу вдосконалюється і впроваджується на радянських підприємствах. Існують нові методи навчання, такі як secondment, shadowing, montoring, buddying.

Secondment – це різновидність ротації співробітників, точніше обмін персоналом. Співробітників на певний час переводять на роботу в іншу структуру підприємства для оволодівання необхідними навиками. Даний метод навчання персоналу дозволяє співробітникам засвоїти нові навики, технології роботи. Shadowing («бути тінню») – метод, який використовується для навчання студентів, які збираються працювати на даному підприємстві після закінчення навчання. Студент проводить один або декілька днів із спеціалістом в тій області, яку вибрав для себе як професійну. Montoring (наставництво) – дозволяє зорієнтувати працівника на досягнення цілей організації. Buddying – це метод навчання персоналу суть якого полягає в наданні підтримки та допомоги працівнику з боку керівництва, для досягнення його результатів і цілей. [3, с. 48]

Наставництво, як метод навчання персоналу дозволяє зорієнтувати працівника на досягнення цілей організації; визначити направлення розвитку кар’єри працівника в контексті потреб організації, що надалі дасть можливість співробітнику спланувати свій майбутній вклад в досягнення довгострокових цілей підприємства. Існує чотири різних типа наставництва: вислуховування, навчання, стимуляція змін, ментерство. Вислуховування співробітника дає представлення про його почуття, позиції та норми

поведінки, які впливають на роботу. Навчання сприяє передачі знань і навиків. Менторство показує як краще співробітнику вписатися в існуючу і майбутню діяльність організації. Стимуляція змін направлена на недоліки в діяльності співробітника або на застій в його розвитку. Ці типи наставництва доповнюють один одного і часто перетинаються.

Поряд і наставництвом існує інший метод навчання, який називається коучинг і є популярним в останні роки при навчанні персоналу. Наставництво – навчання більш загальним, але важливим навикам. Часто наставництво – це передача культури ведення справ, навчання необхідним професійним і комунікативним навикам. Що стосується коучингу, то це завжди індивідуальна не довготермінова робота присвячена конкретній задачі, а саме пошуку оптимального рішення. [4, с. 20]

Доцільно зазначити, що механізм активізації трудової діяльності не залишається незмінним, - він постійно ускладнюється. Це знаходить відображення, по-перше, у розширенні економічної свободи та незалежності найманого працівника, підвищені його відповідальності за власний добробут та статус. По-друге, у посиленні інституціональних основ соціально-трудових відносин, перетворенні їх у об’єкт жорсткого багатосуб’єктного регулювання. По-третє, у зростанні залежності розподілу кінцевих результатів від трудової діяльності, зусиль працівника. По-четверте, у посилюваному процесі перетворення праці в домінуючий фактор.

Також необхідною умовою активізації праці людей є виробнича демократія. Вона дає змогу поряд з іншими моментами сучасної економіки реалізовувати здібності до праці, активніше включитися у більш широкий спектр економічних та соціальних відносин. Без розвитку виробничої демократії неможлива демократія в суспільстві, і навпаки.

Історичний досвід, концепції економічної людини і трудової мотивації показують, що демократія і трудова ініціатива – це взаємодоповнюючі процеси. Вона додає до традиційних мотивів – оплата праці, добробут, корисність, задоволення потреб – специфічні мотиви діючої особистості: потяг до самореалізації,суперництва, досягнення більшого контролю над зовнішніми обставинами, забезпечення душевного комфорту у самому процесі трудової діяльності та прийняття економічних рішень. [5, с. 23]

Отже, велике значення для досягнення цілей організації має використання функції мотивації. Правомірно вважати, що активне професійне навчання надасть можливість працівникам оволодіти певними загальними методами і прийомами пов’язаними із нешаблонним мисленням і уміннями ініціювати розумову активність, розкривати таланти і тим самим активізує професійну діяльність персоналу. А розвиток виробничої демократії, у свою чергу, сприяє послабленню дієвого впливу результатів праці на її активність та наростанню значимості самої праці і безпосередньо самої діяльності.

Література:

1. Савельєва В.С. Управління персоналом: навч. посібник / В. С. Савельєва, О. Л. Єськов. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 336с.
2. Криворучко О. М. Мотивація трудової діяльності персоналу в умовах економічної кризи / О. М. Криворученко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4(94). – С. 98-105.
3. Ужакина Ю. М. Buddying, shadowing и другие новые методы обучения персонала / Ю. М. Ужакина // Справочник по управлению персоналом. – 2006. – № 1. – С. 45-50.
4. Кроль Л. М. Коучинг: включить дальний свет / Л. М. Кроль // Управление персоналом. – 2007. – №5. – С. 9-22.
5. Колот А. М. Розвиток виробничої демократії як чинник удосконалення соціально-трудових відносин / А. М. Колот. – Україна: аспекти праці. – 2001. – №6. – С. 21-28.

Науковий керівник: здобувач**,** Зелена Марія Іванівна

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Ірина Верховцева
(Ізмаїл, Україна)

ТЮРКИ У ПОДУНАВ'Ї (ЕТНОСОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ)

Вивчення соціокультурної історії окремих регіонів України сприяє формуванню адекватних уявлень їх мешканців про минуле своєї малої батьківщини, піднесенню національної свідомості українців загалом. Дев'ять південно-західних районів Одещини є тою частиною українського соціального простору, якій дослідники завжди приділяли особливу увагу через специфічні історико-культурні процеси, що відбувались тут. Тому в історичній літературі другої половини XX ст. щодо півдня Одещини використовувались назви «Придунайський край», «придунайські землі» [1], а у 1990-2000-х рр. до наукового обігу був введений топонім «Українське Подунав'я» [2; 3]. У силу свого географічного розташування (в Північно-Західному Причорномор'ї, Дунай-Дністровському пониззі, на західній «околиці» Великого Степу) край завжди був контактною зоною між народами, цивілізаціями, соціокультурними світами. На світанку євразійської історії тут проходив кордон між світом осілих землеробських народів і світом кочових скотарів, наприкінці античності – варварів та християн, у середньовіччі – християн та мусульман; у нові та новітні часи за край змагались імперії, що прагнули домінувати в Причорномор'ї і Середземномор'ї та тримати під контролем міжнародні торговельні шляхи, що проходили цими землями. У Подунав'ї склався унікальний соціальний простір – мультикультурний, адже кожна нова сторінка історії краю була пов'язана з приходом чергових переселенців чи з середнього Дунаю, чи з Прикарпаття, чи з Північного, чи з Південного Причорномор'я [3, с. 82].

На початку середньовіччя активним учасниками соціальних процесів у краї були слов'янські, романські і тюркські народи. Якщо для перших двох землі українського Подунав'я можна вважати складовою їх прабатьківщини, то для тюрків вони стали «новою батьківщиною», на землі якої ці переселенці принесли власну культуру, власні традиції – азійські, східні, і у такий спосіб, безумовно, вплинули на етнокультурний розвиток місцевого населення. Слов'янам і східнороманським народам історики приділили чимало уваги, натомість історію тюркських народів у Подунав'ї дослідники, як правило, вивчали фрагментарно, у контексті етнополітичної чи етнокультурної історії народів Північно-Західного Причорномор'я [4 - 9]. Лише незначна частина наукових розвідок присвячена окремим епізодам соціокультурної історії тюрків в цьому регіоні [10 - 13]. Не ставлячи за мету усебічне висвітлення проблеми, спробуємо охарактеризувати етносоціокультурні процеси в Українському Подунав'ї, пов'язані з історією тюркських народів, їх впливом на соціокультурні процеси у краї.

Одними з перших тюркомовних народів наприкінці VI ст. в Подунав'ї з'явились авари (обри). Під їх ударами розпалось антське політичне об'єднання, проте примітивна держава аварів, як відомо, не довго панувала в українських степах. У першій половині VII ст. з розпадом в центрально-азійських степах в ханату тюркютів розпочався активний рух тюркомовних народів на захід. Наприкінці VII ст. землі Подунав'я стали зоною колонізації болгар [12, с. 15], а у X-XI ст. в краї оселились печеніги, торки, половці, в XIII ст. Подунав'я стає складовою татарського улусу Джучі (Золотої Орди) [12, с. 30]. Як відомо, у ранньому середньовіччі в Карпато-Причорноморському регіоні, до складу якого входили землі Дунай-Дністровського пониззя, відбувались активні етногенетичні процеси і у середовищі слов'янських та романських народів. На початкових етапах формування цих народів спостерігається значна культурна взаємодія між ними, вони мають чимало спільних рис у мові, господарському, побутовому житті [14, с.33; 15, с. 17]. Прихід тюркомовних народів дав імпульс процесам етнічної консолідації у слов'яно-романському світі Північно-Західного Причорномор'я, адже, як відомо, ніщо так не спонукає визначитись щодо лінії культурного розвитку, як наявність «іншого», «чужого», у протистоянні, діалозі з яким кристалізується власна етнокультурна традиція. До цього спричинились не тільки мовний фактор та загалом культурні відмінності між місцевими слов'янами і романами, з одного боку, та тюрками-азійцями – з іншого. Наприкінці IX ст. відбулось хрещення за візантійським зразком мешканців першого Болгарського царства, що сприяло прийняттю православ'я і слов'янами. В подальшому саме з цією релігійною традицією буде пов'язаний етнокультурний розвиток і східнороманських народів [14, с. 33]. До цього часу, варто припустити, мовний чинник відігравав провідну роль в етнокультурній консолідації слов'ян та східних романів у рамках їх протистояння з тюрками. Але у X ст. подунайські половці зазнали впливу католицизму (католицька церква, прагнучи поширити свій вплив у Північному Причорномор'ї, навіть заснувала тут половецьку єпархію) [7, с. 68], татари наприкінці XIII ст. прийняли іслам, болгари ж, як відомо, поступово слов'янизувались. Тож у середньовіччі тюркські народи Північно-Західного Причорномор'я були дійсно «чужими», «іншими» для населення слов'яно-романського світу цього регіону. Дослідники І.Грек та М.Руссєв наголошують: у середні віки найважливішим індикатором «своїх» була релігійна традиція [12, с.79]. Конфронтація з тюрками змушує слов'ян масово переселятись на північ, хоча вони і не залишають край повністю [6, с. 40], а романські народи стають на шлях державотворення. У XIV ст. постало Молдавське князівство. Землі Подунав'я, за висловом господаря Стефана Великого (1454-1504), стали «легенями» цього державного утворення, адже молдавська казна могла отримувати значні прибутки завдяки функціонуванню торгових осередків краю міст Кілія та Білгород, відбудованих раніше татарами, що прагнули взяти під контроль торговельні шляхи Причорномор'я [12, с. 42].

З проникненням наприкінці XIV - на початку XV ст. у Подунав'я турок-османів, тюркська експансія в краї посилюється. Тут, по суті, «зустрічаються» два потоки тюркських народів - з Північного та з Південного Причорномор'я. Порта економічно і політично ставить на коліна Молдавію. Дунай-Дністровське пониззя османи розглядають як плацдарм для подальшого просування на захід, в Європу: край перебуває на «вістрі геополітичних інтересів Порти» [12, с. 45]. У Подунав'ї будуються нові фортеці (Ізмаїл), зміцнюються існуючі (Кілія, Білгород-Акерман), в них розміщуються чималі військові сили османів. Крім спроб взяти під контроль міжнародну торгівлю у Причорномор'ї, значну роль у політиці Порти в його північно-західній частині відіграють місіанські ідеї поширення серед місцевих народів «істинної віри» - ісламу. Прагнучи створити ідейну і соціальну опору серед місцевого населення, турецька влада намагається переселити у Подунав'я мусульманське населення з Малої Азії, надає чималі економічні права мусульманським громадам та новонаверненим з «невірних», створює в регіоні релігійно-господарські комплекси вакуфи [9, с. 67]. Християнське населення краю опиняється у приниженному становищі: сплачуює особливий податок – харадж, йому забороняється будувати храми, вищі за мусульманські мечеті. Загалом заходи османів ведуть до збільшення тюркського населення в Подунав'ї, проте масштаби цього процесу, як зазначають дослідники, були незначні, оскільки в умовах швидкого зростання підвладних туркам територій відчувалась нестача людських ресурсів з числа «правовірних» [9, с. 101].

Справжнім лихом для місцевих народів Подунав'я стають татари. У 1569 та 1606 роках сюди переселились кілька десятків родин ногайців з Астрахані. На чолі їх став Хантемир-мурза. У 1622 р. його сили «відкололись» від Кримського ханства і перейшли під владу османів, які розглядали татар у якості передового загону в завоюваннях на південному сході Європи [12, с.48]. Татарські розбійничі напади на місцеві нетюркські народи створювали постійне вогнище напруги у регіоні. Кільце ісламського панування грозило відрізати Причорномор'я від християнського світу, Чорне море перетворювалось на «турецьке озеро». Це загрожувало етнічній самобутності православних мешканців краю. Завдяки Дунаю, що пов'язував край з Заходом, стали можливими контакти між європейськими народами, їх консолідація у протистоянні з мусульманами. За таких обставин Подунав'я – «християнське вікно Європи», слов'яно-романо-тюркське пограниччя, форпост християнського світу перед «обличчям» світу ісламського. Стефан Великий, закликаючи сусідні Польщу, Угорщину, Валахію об'єднати зусилля у боротьбі з османами, називає Дунай-Дністровське межиріччя «християнською брамою Європи» [15, с. 42]. У цілому відносини між тюрками та місцевими народами Подунав'я в пізньому середньовіччі, по суті, набувають характеру християнсько-мусульманського протистояння, а долина Дунаю на три століття стає головним театром військових дій в конфронтації між Оттоманською імперією і християнськими державами Заходу.

Новою силою, що змінила долю місцевих народів Подунав'я та усієї Східної Європи і поява якої в Подунав'ї пов'язана з тюрксько-ісламською експансією, стало козацтво. У Північно-Західному Причорномор'ї запорожці виступають проти турецько-татарської агресії разом з молдаванами. Дослідники відмічають, що впливати на етнополітичну ситуацію у регіоні козаки намагались ще з кінця XV ст. Шукати мотивів їм для цього було не потрібно: допомогти «єдиновірним братам» у боротьбі з «агарянами-мусульманами». Значну частину козацького війська під час походів на Кілію, Варну, Ізмаїл становили місцеві волохи. У подальшому слов'яно-романська «співпраця» українського козацтва і молдавських військових сил продовжилась (цьому, зокрема, сприяла дипломатія Б.Хмельницького). Спільна військова та дипломатична діяльність козаків і молдаван справила вплив на політичні процеси у Молдавії, сприяла зміцненню позицій «проруської» партії серед романської еліти [16, с.70; 17, с. 18].

У ранньомодерні часи (XVII-XIX ст.) позиції тюрків у Подунав'ї слабшають. Молдавсько-українські культурні контакти [14, с. 34], переселення у Подунав'я російських старовірів, втеча у «Волоський степ», за Дністр запорожців, прагнення Росії посилити свій вплив в Північно-Західному Причорномор'ї, збільшення слов'янського населення за рахунок біженців з Балкан, переселення татар до Криму – усе це суттєво зменшило вплив тюрків Дунай-Дністровського пониззя на соціокультурні процеси в краї. З домінуючих у конфесійному і соціально-політичному відношенні вони поступово перетворюються на культурні меншини, а християнство – на провідну релігійну традицію в регіоні. Проте Подунав'я залишається слов'яно-романо-тюркським пограниччям, оскільки край заселяє нова хвиля тюркських переселенців – гагаузів, коріння яких сягає болгарської і печенізької колонізації Дунай-Дністровського пониззя в VII-XI ст. Ці християнізовані нащадки огузів, торків та інших древніх тюрків фактично – єдині представники тюркомовних народів у Подунав'ї і сьогодні. Завдяки спільній з багатьма іншими народами края релігійній традиції – православній, вони мирно співіснують разом, між ними спострегіється значна культурна взаємодія [13, с. 163.; 10, с. 633-635].

Литература:

1. Советский Придунайский край. 1940-1945: Сб. док. и материалов / рук. редколегии И. А. Хливненко. – Одеса: Маяк, 1968. – 386 с.; Бачинский А.Д. В семье советской: Социалистическое строительство в придунайских землях Украинской ССР. – Киев-Одесса, 1984. – 246 с.
2. Кривцова В.М. Етнокультурні процеси в сучасному Подунав'ї // Український історичний журнал. - 1997. - № 6. - С. 63-71.; Лебеденко О.М., Тичина А.К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. – Одеса: Астропринт, 2002. – 208 с.
3. Верховцева І.Г., Дізанова А.В. Українське Подунав'я як історико-культурний регіон // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2009. – С. 78-83.
4. Загоровский Е.А. Очерки истории Северного Причерноморья. – Часть 1. – Одесса: издание автора, 1922. – 100 с.

5. Накко А. История Бессарабии с древнейших времен. – Часть 1. – Одесса: Типография Ульриха и Шульце, 1875. – 900 с.
6. Мельникова Л.С. Слов'янська колонізація Південної Бессарабії (V – перша половина XIX ст.) // Науковий вісник ІДГУ. – Вип. 20. – Ізмаїл, 2006. – С. 34-46.
7. Полевой Л.Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв. – Кишинев: Штиинца. 1979. – 200 с.
8. Параска П.Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства. – Кишинев: Штиинца. 1981. – 176 с.
9. Гонца Г.В. К истории меолдавско-турецких отношений начала XVI в. // Россия, Польша и Причерноморье в XV – XVIII вв. – М.: Наука, 1979. – С. 53-61.
10. Шабашов А.В. Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа. – Одесса: Астропринт, 2002. – 744 с.
11. Мельникова Л.С. Золотоординський період в історії Подунав'я // Науковий вісник ІДГУ. – Вип. 28. – Ізмаїл, 2010. – С. 11-15.
12. Грек И.Ф., Руссев Н.Д. 1812 – поворотный год в истории Буджака и «задунайских переселенцев». – Кишинев: Stratum plus, 2011. – 142 с.
13. Верховцева И.Г. Украинское Придунавье – славяно-романо-тюркское пограничье: базовые факторы формирования коллективной идентичности населения // Актуальные проблемы социологии, политологии, философии и истории: Материалы международной заочной научно-практической конференции (19 декабря 2011 г.). – Новосибирск: Изд. «Сибирская ассоциация консультантов», 2011. – С. 159-164.
14. Верховцева І.Г. Українське Подунав'я – складова слов'яно-романського світу Північно-Західного Причорномор'я: видатні постаті середньовіччя та ранньомодерної доби // Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Український науково-інтелектуальний простір: реалії та перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, квітень 2012 р). – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 33-34.
15. Краткая история Румынии. С древнейших времен до наших дней / Отв. ред. В.Н.Виноградов. – М.: Наука, 1987. – 544 с.
16. Мохов Н.А. Дружба ковалась веками. – Кишинев: Штиинца. 1980. – 280 с.
17. Дамьян В. Украинское казачество в политической истории Молдавского княжества (вторая половина XVII в.): автореф.…док.ист.н. – Кишинеу, 2007. – 25 с.

Ганна Вєтрова
(Ізмаїл, Україна)

ПОЛІТИКА РУМУНІЗАЦІЇ НА ЗЕМЛЯХ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ (1918-1940 рр.)

XX ст. було одним з найскладніших періодів в історії Південної Бессарабії, адже перебування у складі королівської Румунії залишило свій відбиток на духовному, політичному та соціально-економічному житті регіону. Особливості політики румунізації в краї вивчали сучасні історики Т. Рендюк [1] А. Скворцова [7] та інші, однак, деякі аспекти цієї проблематики потребують подальшого висвітлення. Виходячи з цього, у статті зроблено спробу проаналізувати вплив політики румунізації на духовне життя населення Південної Бессарабії.

В результаті Першої світової війни 1914-1918 рр. на політичній карті Центрально-Східної Європи виникла нова держава – Велика Румунія. Внаслідок загарбницьких дій майже одну третину населення Великої Румунії (28,8%) становили національні меншини (угорці – 17%, українці/росіяни – 3%, а також болгари, серби тощо), які прагнули повернутися на історичну батьківщину, а румунів вважала окупантами.

1 грудня 1918 р. вийшла Резолюція Національних Зборів усіх румунів, де Велика Румунія зобов'язувалася забезпечити національну свободу для всіх народів. В документі вказувалося, що «представники кожного народу матимуть право на навчання, самоврядування, судочинство рідною мовою і отримують право на представництво у законодавчих та виконавчих органах країни, пропорційно від його чисельності». У румунській Конституції 1923 р. зазначалося, що «в Румунії приналежність до різних віросповідань і конфесій, до іншої національності та мови не є перешкодою для отримання цивільних і політичних прав та для користування ними». Статті міжнародних документів, підписаних Румунією в рамках Версальської мирної конференції передбачали захист румунською стороною інтересів національних меншин [1, с. 140-141].

Однак румунський уряд з самого початку на приєднаних територіях проводив політику денаціоналізації національних меншин. Політика румунізації, що проводилася в Бессарабії відразу після її захоплення, мала своє ідеологічне підґрунтя, в центрі якого була ідея «Великої Румунії» («România Mare») – проект максимального розширення кордонів Румунського королівства. Ця ідея базувалася на державному централізмі, тотальному контролі над громадськістю, запереченні етнічних та національних прав нерумунського населення країни. Окупанти прагнули поширити в краї засади румунського способу життя з притаманними йому ментальністю, звичаями, офіційними і навіть релігійними святами. Румунська мова директивно була запроваджена в усіх установах, чиновництво могло залишитися на посадах тільки після екзамену з румунської мови, історії та географії. Проводились арешти серед

місцевих священиків, учителів, селян, був установлений жорсткий контроль і поліційний нагляд за «підозрілими» особами. До міст і сіл Південної Бессарабії зі старої Румунії прибували представники нової румунської адміністрації, керівники і спеціалісти, жандарми, священнослужителі, університетські професори, викладачі ліцеїв і сільська інтелігенція, журналісти й працівники для новостворених засобів масової інформації, комерсанти, обслуговуючий персонал тощо [1, с. 141]. Закон про охорону національної праці та розпорядження Міністерства освіти про так звані культурні зони передбачав для вихідців зі Старого королівства, які зобов'язалися пропрацювати в провінції не менше 10 років, отримання низки матеріальних вигод. Українці масово усувалися з посад, які вони займали раніше.

Представники новоприбулої адміністрації дивилися, за влучним висловом сучасника, «…на всіх аборигенів, як на «іноземців»». Особливо охоче румунська адміністрація схильна була вважати «іноземцями» купців, ремісників, власників промислових підприємств і банківських контор, оскільки після висилки їх за терени країни їхні підприємства та банківські контори націоналізувалися [2, с. 123].

В офіційній пресі 21 квітня 1918 р. були роздруковані умови прийому службовців на бессарабську залізницю, які поширилися на всі категорії чиновництва: необхідно було скласти присягу на вірність румунському королю, протягом роки вивчити румунську мову, прийняти румунське підданство, бути згодним із існуючою системою оплати праці. Усі службовці були зобов'язані у півторамісячний термін оволодіти румунською мовою, інакше вони не мали права на свою посаду. Обов'язковою умовою для суддівства, окрім фахової підготовки, стало знання румунської мови, на роль присяжних могли претендувати виключно румунські громадяни. Судовий персонал повинен був вільно володіти румунською мовою, оскільки судові засідання відбувалися лише державною мовою.

Після багатьох століть боротьби за визначення державного статусу України, воєнних інтервенцій на її територію складання присяги на вірність румунському королю вимагало значних внутрішніх зусиль. Поліція Акермана в липні 1919 р. докладала про відмову складати присягу 64 російських, 40 болгарських, 15 молдавських, 7 єврейських і гагаузького вчителя [2, с. 121-124]. Подібні тенденції спостерігалися в Ізмаїлі, Болграді та інших бессарабських містах. В цьому ж році Ізмаїльська префектура звільнила усіх уродженців Бессарабії, які не присягнули королю у встановлений термін [3, с. 148]. Особливий силовий тиск відчули на собі залізничники, що пояснювалося стратегічним значенням залізничного сполучення. Влада йшла на все для того, щоб змусити їх скласти присягу [2, с. 122].

В липні 1918 р. комісар Бессарабії Войтяну видав наказ, згідно з яким усі вивіски, назви вулиць та установ, інформаційні листки та оголошення мали бути написані румунською мовою. За невиконання наказу передбачалося покарання у вигляді штрафу до 3 тис. крб. або позбавлення волі до трьох місяців [2, с. 123]. У громадських місцях, державних установах, судах, навчальних закладах і на вулицях міст і сіл з'явилися надписи «Vorbiţi numai romaneşte» («Розмовляйте лише румунською мовою»). Проти тих українців, які намагалися користуватися рідною мовою, була запроваджена система каральних заходів, їх позбавляли права носити український національний одяг [1, с. 142]. На звичайний танець у селі, весілля чи навіть коляду для дітей потрібен був спеціальний дозвіл влади, який доводилося добувати шляхом довгої процедури. Треба було спочатку йти до священика, потім до двірника (начальника громади), потім до жандармерії, звідти до окружного старости, а часом аж до повітового префекта. За дозвіл треба було платити офіційні такси, а також давати хабарі [2, с. 127].

В органах влади і установах документи тепер оформлялися румунською мовою. Наприклад, в Ізмаїльській примарії був вивішений наказ, в якому повідомлялося, що в її будівлі та інших установах службовцям «категорично заборонено розмовляти з відвідувачами всіма іншими мовами, окрім румунської». Місцевий житель, який не володів цією мовою, був зобов'язаний «найняти за власний кошт перекладача» для того, щоб звернутися до чиновника [3, 145]. В наказі вказувалося, що «службовці, які порушують цю постанову, будуть притягатись до відповідальності, а відвідувачів виганятимуть з установи». Місцеві установи повинні були приймати від населення скарги і ділове листування лише румунською мовою. Кореспонденція на українській, російській та інших мовах взагалі не розглядалась [4, с. 122].

ЗМІ тепер були тільки на румунській мові. У 1939 р. бессарабська періодика налічувала всього лише 29 періодичних видань, разовий тираж яких дорівнював 56,7 тис. примірників [5, с. 196]. В українських парафіях призначались румунські священики, служба велася румунською мовою. Лікарі та адвокати, які не володіли румунською мовою або не бажали присягнути румунському королю, позбавлялись практики [6, с. 164]. З бібліотек вилучалися книги, надруковані російською та українською мовами [3, с. 145]. Було встановлено, що в Болградській бібліотеці населенню, крім румунських, видавали також російській книги, які не значилися в каталогах. Бібліотеку негайно було закрито, книжковий фонд опечатано. Були закриті українські «Просвіти», читальні, театральні гуртки. Демонстрація кінофільмів, спектаклів або інших розваг російською та українською мовами категорично заборонялась. Це призвело до того, що зали театрів, де ставилися спектаклі румунською мовою, кінозали були порожніми, бо населення Південної Бессарабії не бажало їх відвідувати [4, с. 122-124].

Згідно з декретом румунського уряду від 21 липня 1919 р. географічні назви українських населених пунктів перейменовувалися на румунські, наприклад: Глибока – на Адинкату, Білгород-Дністровський – на Четатя Албе, Новоселиця – на Ноуа Суліца, Нагірне – на Мунтень, Кам'янка – на Петрічанка тощо. Етнічним українцям насильно нав'язували румунські прізвища та імена. В багатьох випадках, Боднарюки ставали Бутнарами або Боднарашами, Кравецький – Краєску, Поповичі – Попеску тощо. При реєстрації та хрещенні новонароджених дітей батькам рекомендували імена Кароліке/Кароліна, які походили від імені румунського короля Кароля II, Антон/Антоніна – від імені диктатора І. Антонеску (1940-1944 рр.), Марія – від імені королеви Марії – дружини короля Фердинанда I

(1914-1928 рр.), Єлена – від імені дружини Кароля II тощо. Концепція «Українці – це румуни, які забули рідну мову своїх предків» стала гаслом румунського окупаційного режиму в Бессарабії [1, с. 142-143].

Суворий контроль був запроваджений у навчальних закладах. Спеціальні інструктори міністерства освіти та місцеві жандарми пильно слідкували за тим, щоб жодна з мов, окрім румунської, не лунала в школі. Обов'язковими для вивчення предметами стали румунська мова, румунська історія та географія [3, с. 146]. Навчання нерідною мовою негативно позначалося на інтелектуальному і навіть емоційному розвитку дітей.

Вчителі вважалися небезпечним політичним сегментом і тому перебували під наглядом не тільки шкільної адміністрації, а й жандармерії та сигуранци. Була ліквідована система українських початкових шкіл, гімназій та ліцеїв, їх замінили румунськими навчальними закладами. Відвідувати курси румунської мови були змушені вчителі-українці, в іншому разі їм загрожувало звільнення, або навіть депортація в глибинні села старої Румунії [1, с. 143-144].

В циркулярі Міністерства освіти Румунії від 16 липня 1934 р. директорів середніх шкіл змусили повідомити підлеглих вчителів про те, що вживання будь-якої мови, окрім румунської, в школі й на вулиці каратиметься відставкою. Навіть на батьківських зборах заборонялося говорити російською мовою [7, с. 238]. На одному з батьківських зборів в Акерманській чоловічій гімназії батьки змушені були запросити перекладача для оголошення рішення зборів, оскільки директор гімназії не дозволив вести збори російською мовою. Вчительство зобов'язали брати активну участь у всіх національних румунських святах, в іншому випадку загрожував штраф і публічне попередження. Національна політика румунського уряду була направлена на обмеження участі національних меншин у державних установах, зокрема, на зменшення українських вчителів в навчальних закладах. В умовах хронічних безгрішшя та безробіття, під постійним тиском уряду, вчительство, особливо в містах, вимушено було румунізуватися [2, с. 130-132].

Справжньою метою такого жорсткого режиму управління було проведення більш ефективного нагляду за населенням нерумунської національності. За відповідними територіями був встановлений підвищений контроль, тут заборонялося носіння зброї, проведення зборів, обмежувалося пересування громадян, запроваджувалася цензура преси тощо. Місцеві службовці відповідали перед окупаційною адміністрацією особисто. Сільські старости були зобов'язані вилучати зброю у місцевого населення, доводити до населення накази окупаційної адміністрації, забезпечувати читання наказів священиками у церквах і синагогах. Згідно з наказом директора внутрішніх справ Бессарабії від 28 квітня 1918 р., префекти й начальники повітових міліцій повинні були терміново доповідати про порушення закону, префекти – щоденно відправляти звіти про положення в повіті [2, с. 122-123]. Спеціальними органами окупаційного режиму для боротьби проти інакомислячих була служба «сигуранца» й жандармський батальйон «Молдова». За порушення встановлених порядків мешканців окупованих земель могли піддати жорстоким тілесним покаранням. В українських населених пунктах влаштовувались обшуки та реквізиції, а солдати румунської армії грабували жителів, що посилювало невдоволення українського населення [1, с. 144-145].

Румунська влада спрямувала усі свої зусилля на встановлення політичного, психологічного, етнічного та конфесійного панування титульної румунської нації над національними меншинами. Розвитку освіти, культури та віросповідання мовами національних меншин та етнічних груп чинилися перепони. На окупованих територіях велася пропаганда шовіністичного характеру на користь Великої Румунії. У 1927 р. у Кишиневі відбулася нарада представників цивільних, військових та релігійних властей, «на якій обговорювали способи румунізації «руської» Бессарабії».

Внаслідок насильницької румунізації, на початку 30-х років етнічний образ Великої Румунії суттєво змінився на користь титульної нації, а права національних меншин і надалі грубо порушувалися. У 1938 р. під час королівської диктатури короля Кароля II було схвалено нову конституцію, в якій визначалася ідея первинності румунської нації у державі. До конституції було включено положення про «румунську націю», замість положення про «націю» загалом. Конституція фіксувала різницю у правах між громадянами Румунії «румунського походження й натуралізованими румунами». Міністром в Румунії міг стати «лише румун у третьому поколінні». У 1938 р. було прийнято закон про перевірку громадянства. На всій території країни заборонялося використання будь-якої мови, окрім румунської. Дух конституції 1938 р. був відверто націоналістичним [1, с. 148-148].

Національна політика румунського уряду у міжвоєнний період відзначалася спрямованістю на примусову румунізацію меншин, які проти своєї волі опинилися в межах Великої Румунії. Румунізація культурно-освітньої сфери для українства мали жахливі наслідки.

Література:

1. Рендюк Т. Національна політика королівської Румунії у міжвоєнний період та під час Другої світової війни / Теофіл Рендюк // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 19: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Ін-т історіїУкраїни НАН України, 2010. – С. 137-155
2. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородін та ін. ; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 2. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 512 с.
3. Лунгу В.Н. Политика террора и грабежа в Бессарабии 1918-1920 гг. / В.Н. Лунгу. - Кишинёв: Картя молдовеняскэ , 1979. - 216с.

4. Смішко П.Г. Боротьба трудящих Придунайських земель за возз'єднання з УРСР (1917-1940 рр) / П.Г. Смішко. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1969. – 260 с.
5. История Республики Молдова. С древнейших времен до наших дней / [ред. кол. В.Е. Андрущак, П.А. Бойко и др.] – Ch. : «Elan-Poligraf», 2002. – 360 с. – (Ассоциация ученых Молдовы им. Н. Милеску-Спэтару)
6. Березняков Н.В. Борьба трудящих Бессарабии против интервентов в 1917-1920 гг. / Под ред. д-ра исторических наук проф. Разгана И.М. - Кишинёв: Госиздат Молдавии, 1957. - 316с.
7. Русские Бессарабии: опыт жизни в диаспоре (1918-1940 гг.) / Алла Юрьевна Скворцова. – Ch.: Pontos, 2002 (F.E.-P. 'Tipogr. Centrală).– 280 с.

Анна Котиченко
(Черкаси, Україна)

ПОЛЬСЬКА ШЛЯХТА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.: ВІД "ПОХОДУ НА СХІД ДО ЕКОНОМІЧНОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ КРАЮ"

Історія поляків та українців є тісно переплетеною. Це певною мірою пояснює та обумовлює значні взаємовпливи і взаємозалежності обох народів. Водночас таке взаємозбагачення й мирне співжиття часто-густо супроводжувалося непорозуміннями, котрі й сьогодні не мають повноцінного висвітлення та вирішення.

Однією з цікавих спільних тем української та польської історій є стосунки української та польської шляхти в першій половині XVII ст. Щоправда, трактування цих відносин в українській та польській історіографія різниться. В українській історії проникнення польської шляхти на українські земля та зв'язки української знаті та з польською елітою є, зазвичай, визначеним у поняття полонізація [1, 99]. З польською ж не все так просто, більш того навіть сучасні польські дослідники вказують на те, що рух польської шляхти на схід містив в собі різні спонукальні причини та відповідно мотивації, був складним політичним, соціальним явищем перехідного характеру [2, 45]. Відтак, видається цікавою та актуальною думка сучасних польських фахівців щодо визначення так званої східної за вектором шляхетської міграції та відповідно причин її виникнення.

На думку Є. Коропецького, Річ Посполита першочергово сформувалася як держава шляхти. Відповідно, шляхта поступово відвойовувала собі певні привілеї, котрими забезпечували собі всі можливості для перетворення з войовничо-лицарського стану в досить впливову групу землевласників. Оскільки впливовість визначалася кількісними показниками володінь того чи іншого шляхтича, то цілком закономірно постає проблема розширення владних територіальних впливів, які й зумовили експансію поляків на сусідні східні землі [3, 78]. Окрім представників шляхетського середовища в Україну переселялися і селяни зі східних воєводств Польщі – Люблінського, Жешувського, Краківського. Масове переселення в Україну було викликане певними свободами, що тут були. До середини XVII ст. збільшилося число переселенців з центральних районів Польщі, котрі брали участь у воєнно-землеробській колонізації українських земель.

"Північний та західний вектори від території великої Речі Посполитої не викликали у польської шляхти зацікавлення, а відтак залишились непоміченими та втраченими, оскільки сусідні держави не знехтували цілком реальними можливостями розширити територію" – пише Р. Хейдель-Манку [4, 69]. Увага польської шляхти, на думку дослідника, незважаючи на певну мовну та соціальну спільність із західними територіями, була спрямована в іншому – південно-східному напрямі.

Разом з тим, причини колонізації краю (для нас – полонізації), видаються не зрозумілими для дослідників вповні. На перший погляд все здавалося б просто – це досить густо заселені території з привабливими для ведення сільськогосподарської діяльності землі [5, 78]. Ще одним визначальним фактором для дослідників є наявність торгівельного шляху,котрий мав подвійну важливість для підприємливої польської шляхти. З одного боку, через цей шлях, зароблені на торгівлі зерном дорогоцінні метали перевозили до Леванту; з другого боку, саме цей шлях був джерелом проникнення східних мотивів на територію Польщі [6, 89].

Крім того, південно-східний напрям колонізації видавався найбільш вигідним для шляхти ще з декількох причин. Обраний шляхтою вектор територіально дозволяв уникнути конфлікту з Туреччиною та Росією, попередньо укладена церковна унія цілком дозволяла підкорити польськими шляхтичами руську спільноту [5, 85].

Щодо наслідків польської шляхетської експансії на українські землі, то дослідники оцінюють їх як такі, що не були настільки чисельними, а відповідно й потужними для поляків, адже закріпитися за цими землями їм не вдалося [2, 45].

Специфіка польської колонізації полягала у розвитку великого магнатського землеволодіння на українських землях, що ще раз доводить про обмеженість польських шляхетських впливів на українських землі [5, 23].

Крім того, колонізовані землі становили прикордонну смугу держави, слабо заселені, але придатні для господарської діяльності, були досить нестабільним та суперечливим регіоном. З одного боку, колонізація здійснювалась переважно за рахунок місцевого населення, котре відрізнялося від польського етнічною та релігійною належністю; з іншого – на прикордонних землях, від самого початку слабо заселених, потенційно небезпечних, лише велике землеволодіння могло вдало оборонятися в

умовах постійної зовнішньої небезпеки, а тому ці землі становили крім суто утилітарного господарського додатку, ще й джерелом додаткової могутності та авторитетності шляхтича, котрий відзначався не лише сміливістю освоєння цього краю, але тим що потіснив місцеве населення на "невизначені далі" [6, 36] .

Інший дослідник Й. Клочовські, оцінюючи шляхту як осіб bene nati (добре народжених), досліджуючи еволюцію лицарського стану Польщі, вказував на своєрідну, витворену польською шляхтою політичну модель влади, що полягала насамперед у формуванні сеймиків та часто заздалегідь передбачених та визначених шляхтою рішень сеймових ухвал. На думку історика, ця шляхетська модель була сформована відносно рано та була надто привабливою ще для еліти Великого Князівства Литовського, тож і для України, тому й про колонізацію як таку не йдеться [7, 33].

Існує думка й про те, що на території України, прикордонній зоні, котра зазнавала небезпечних зовнішніх впливів, конче потрібні були "збройні люди " або так звані "лицарі в обладунку ". Відповідно, вдалою діяльність цих людей могла бути лише за умови скоординованої співпраці місцевого та польського елементів [5, 55].

Як видно, процес польської шляхетської колонізації українських земель цікавить і сучасних польських дослідників. Щоправда, одностайного погляду на характер та першочергові причини цього процесу різняться та видаються не до кінця зрозумілими. Можна говорити про різні варіативні способи шляхетської експансії: геополітичний, військовий, аграрний або сільськогосподарський, які в комплексі характеризують перебіг та тенденції соціальних процесів окресленої доби.

Література:

1. Полонська-Василенко Н. Історія України. Україна під Польщею – Т. 1. – К., 1992.
2. Biedeleux R. History of Eastern Europe: crisis and changes. – London-New York, 2006.
3. Koropeskyi J. Polish history the 17th century – 100 years of war. K., 2004.
4. Heydel-Mankoo R. History of Polish titled families and heraldry. – London, 2002.
5. Norman D. History of Poland. V. 1. Origins to 1795. – Columbia University Press, 2003.
6. Czaijkowski J. Short article on Ukrainian nobility. – S., 2001.
7. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні 1793 – 1830 рр. / переклад Зої Борисюк. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с.

Науковий керівник: Михайлюк Ю. М.

Валерія Мотуз
(Черкаси, Україна)

ВІДОБРАЖЕННЯ ГОЛОДОМОРУ В СВІТОБАЧЕННІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА

Українське село початку 1930-х р. пережило відверто ворожу політику більшовицького режиму, одним із результатів якої був соціально-економічний катаклізм – голодомор 1932 – 1933 рр., що розглядається сьогодні як соціоцид проти селянства. Звісно, український народ протягом своєї історії знав багато випадків голоду, який нещадно косив як окремих людей, так і цілі населені пункти, та все ж з таким лихоліттям зіткнувся вперше. Вбачаючи в голоді одну з дієвих форм терору, влада свідомо застосовувала його як новий каральний метод виховання селянства, наслідком якого стало руйнування соціальних основ українського народу, його вікових традицій, духовної культури та унікальної етнічної самобутності.

Досліджуване питання неодноразово привертало до себе увагу сучасних українських істориків. Ті чи інші його аспекти висвітлювались у роботах С. Кульчицького [1], В. Марочки, О. Мовчан, Я. Калакури, Л. Солодкої-Фазелі [2] та інших авторів. Проте розгляд порушеної нами проблеми, стосовно світоглядних змін українського селянина під час голодомору 1932 – 1933 рр., не можна вважати на сьогодні цілком вичерпним. Заповнити деякою мірою цю прогалину – мета даної розвідки.

Оцінивши результати голоду 1921 – 1923 рр., партійно-радянському керівництву останній став достатньо вигідним, оскільки показав, що боротися з непокірним селянством можна і шляхом прямого фізичного винищення, адже аграрна політика більшовиків була не тільки економічно зорієнтованою, а й покликана вирішувати ряд інших важливих завдань уряду, серед яких і забезпечення функціонування тоталітарної системи з притаманними їй слухняністю, покірністю підвладного населення. Достатньо красномовним підтвердженням відповідної думки є фраза з листа генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора, який датується 15 березня 1933 року: «Голод має навчити селян уму-разуму» [2, 29]. Саме завдяки своїй результативності, терор голодом став одним із пріоритетних засобів підвищення ефективності процесу «упокорення» та перевиховання українського народу.

Перебудовчі процеси в радянському селі кінця 1920-х – початку 1930-х рр., як і в добу «воєнного комунізму», призвели до дезорганізації сільськогосподарського виробництва. Процес масового усуспільнення основних засобів виробництва в аграрному секторі викликав у селян природний спротив, оскільки вони по своїй суті були індивідуалістами та прагнули до самостійного господарювання. Влада ж ставила собі за мету в короткий термін вилучити якомога більше продовольства для власних потреб, тому інтереси держави та більшості населення не тільки не співпадали, а й суперечили один одному.

Протистояння було нерівним, адже держава мала за помічників армію членів партії та розгалужений апарат насильства. Але цього, як показала історія, виявилося замало для утримання

селян у повній покорі. Варто лише прослідкувати зв'язок між подіями в УСРР початку 1920-х та початку 1930-х рр., як одразу впадає в око наступне: по-перше, в обох випадках селяни виступали проти економічного грабунку з боку держави, піднімали повстання, відверто висловлювалися щодо необхідності зміни влади; по-друге, в ці роки держава була реально наляканою розмахом заворушень; по-третє, і в першому, і в другому випадках партійно-радянське керівництво вирішило, що найкращим способом швидкого «заспокоєння» населення стане його фізичне та моральне знищення. Однак, ведучи мову про спільні риси, не варто забувати і про специфіку, що проявилась у різних рівнях тоталітаризації режиму. Справа в тому, що радянська влада в періоди громадянської війни та «великого перелому» була відмінною. І саме остання, керована Й. Сталіним, не зупинилася ні перед плачем голодних, ні перед горами мертвих, аби тільки досягти своєї мети. Кістками мільйонів жертв тоталітарний режим побудував міцну державну систему, в якій підростав уже новий радянський народ, щоправда він являв собою лише єдину, слухняну, бездушну, залежну масу.

Немає сумнівів, що голод був не природнім, а політичним катаклізмом. Жахливою була ситуація, коли самі голодуючі це добре усвідомлювали. У травні 1932 р. жителі кількох районів (Глобіно, Кременчук, Олександрія Семенівка, Потоки) написали спільну заяву секретарю ЦК КП(б)У, якою намагалися привернути увагу до голоду: «Від імені п’ятитисячної маси, не худоби, а ще напівживих людей, які виривають себе із міцних кігтів штучного голоду…» [3, с. 26]. Вже із самого звернення можна багато чого зрозуміти: селяни усвідомлювали ставлення до себе з боку партійців, наголошуючи, що вони теж люди! Душевний стан авторів, що складали цю заяву, важко передати без емоцій, важко читати ці рядки на відстані 80 років, важко уявити, як же їх могли читати адресати і ніяк не реагувати.

У ряді листів та звернень до вищого керівництва селяни, в переважній більшості колгоспники, голови колгоспів, висловлюють досить наївні сподівання, які свідчать про беззастережну віру в правильність лінії партії. Досить показовим із цього приводу можна вважати лист П. Чорноватого до Петровського від 25 березня 1932 року, в якому селянин, розповідаючи про труднощі з харчуванням у своєму колгоспі, запитує: «…А може, це непорозуміння, то, будь ласка, прийміть до уваги та застосуйте методи роботи, які б відповідали цьому назначенню…» [4, с. 179].

Жорстокість влади проявилася і у організації так званих «буксирних бригад»: «…Робота буксирних бригад це є боротьба за хліб, викриття запасів, крадіжок, боротьба з куркульською агітацією, конкретне виявлення захованого куркульського хліба, організація транспортування хліба на заготпункти – взагалі повна всебічна допомога відсталим колгоспам та районам, які не виконали з тих чи інших причин свій хлібозаготівельний план» [5, с. 355]. «Уславлені» бригади допомоги сприймалися населенням не інакше, як вбивці, грабіжники, звірі. Майже у всіх спогадах людей, що пережили цей суспільний катаклізм, залишилися комісії, групи, активісти, що забирали останню крихту. Одним із учасників цих подій був Ярмилко Олександр Миколайович, який зазначав: «…У нас у Гельмязові була, так її називали, «комуна». То от чим займалися її «комунари»: чоловік п’ять-шість заходять у хату й забирають усе, що бачать. Відро, подушку, одежину, рядно, горщик з квасолею, а вже хліб – до зернини. Люди кричать: рятуйте, що ж це діється! А вони на це: ви що, проти Радянської влади? Знаєте, що за це з вами буде?» [4, с. 311]. У свідомості людей залишилися примари «законних злодіїв», що в будь-який момент зайдуть, заберуть, – і нічого їм за це не буде, вони ж діють від влади.

Під гнітом всіх тих проблем, які навалилися сніговим клубком на українське селянство під час голодомору, його суспільна психологія зазнала кардинальних змін. Процес «приборкання непокірних» призвів до усвідомлення селянством безвихідності свого становища, наділив депресією, страхом, апатією. Основними висловами того часу були: «Скоро всі помремо», «Нам і куля не страшна», «Ви у мене колгоспом життя відібрали»[3, с. 5]. Ще одним досить показовим свідченням зламаної волі стало те, що селяни перестали скаржитися, а їх звернення до представників влади носили характер прохання: «Дайте їсти», «Допоможіть» [3, с. 7].

Те, що розпач та почуття приреченості укорінилися в суспільній свідомості, й штовхало людей до страшних вчинків: пограбувань, вбивств, людожерства, і як би не хотілось, але ці явища стали реаліями буття; про це свідчить великий масив архівних джерел, опублікованих матеріалів. Зокрема, у с. Степківці батько забив свою дворічну дитину, порізав на шматки, а жінка варила й годувала родину протягом двох днів. Потім хотів забити і другу дитину (4 роки), але дружина заборонила [3, с. 50]. Інший приклад: «жінка-біднячка, має 3 чи 4 дітей – у скрутному становищі, сама хворіла від недоїдання, діти теж у розпачі, рішилась на те, що позбавила свою дитину життя для того, щоб спасти остальних дітей»[3, с. 71].

Психіка багатьох людей не витримувала труднощів голодного часу, люди перетворювалися на звірів: уявити хоча б почуття матері, що поласувала м’ясом власної дитини, неможливо з позиції сучасності. «На ґрунті нестачі хлібу та недоїдання зафіксовано один випадок з психічним захворюванням, а вся родина лежить опухла»[3, с. 33]. Зрозуміло, що це не поодинокий випадок.

Важко усвідомлювати, що подібні вчинки мали місце в цивілізованому суспільстві, а особливо в українському, де споконвіків яскравим штрихом колективного портрета українців є досить сильні почуття любові та прихильності батьків до своєї дитини. Зрозуміло, що ніякі, навіть досить складні, обставини не виправдовують людину, яка переступила через свої моральні та духовні принципи, однак засуджувати її ми теж не маємо права.

Голод загострив у свідків цього жахіття надзвичайну економність та заощадливість. У спогадах В. Мацька читаємо: «1933 рік був на диво врожайним. У криштопівському колгоспі ім. Калініна на кожен трудодень після жнив було видано різного зерна по 3 кілограми. Хліб у людей був, але кожен старався економити його. Варили не галушки, а затірку. Хліб їли потроху і зберігали під замками. Примара голоду

не відступала» [4, с. 127]. Або подібні мемуари М. Євгеньєвої: «Після 1933 року хліб довго пекли з різними домішками. До тіста додавали варену картоплю, або сиру терту картоплю, або трохи муки з жолудів. Зразу ж оббирали від твердої лушпайки, потім били молотком. А вже тоді пускали через жорна. Такий хліб трудно ковтнути, а все одно домішували, щоб довше вистачило муки із зерна. Вже й хліб був, а люди все боялись голоду»[4, с. 149]. І зараз старі люди живуть про запас, зберігають на «чорний день» певну кількість продуктів тривалого зберігання, відкладають гроші, боячись повторення пережитого жаху.

Після такого випробування багато хто так і не повернувся до нормального життя, їхнє уявлення про життя назавжди змінилося, переживши цю трагедію, людина здобувала вічного супутника – страх. Характерною рисою селянина після 1933 року стає покірність. Деякі люди, особливо матері, чиїх синів та дочок забрав голодомор, більше ніколи не їли хліба: не могли дивитися на нього і уявляти, як за ним плакали вже поховані ними ж діти.

Терор голодом став повчальним уроком для непримиренного селянина – всі, хто вижив, більше не сміли чинити опір: боялися повторення жаху, всі навчилися ходити в колгоспи, заробляти трудодні. Голодомор, за висловом Є. Ященка, мав такий наслідок: «Більшовики зі Сталіним на чолі зламали хребет селянському класу в моральному, соціальному та економічному смислі слова» [6, с. 143].

Мільйонні людські втрати, величезний моральний удар – це ще не всі здобутки випробуваного на українських землях методу виховання, голод завдав невиправної шкоди національному життю республіки. Тепер надовго забулися всі недоліки влади в цьому сенсі, бо, виживаючи, борючись кожного дня зі смертельною небезпекою, якось всі інші проблеми відходять на інший план. Соціоцид практично знищив старе українське село з його багатими віковічними народними традиціями, методами господарювання, культом землі та праці. Тисячолітня «цивілізація хліба» внаслідок цілеспрямованого фізичного, економічного, духовного обезкровлення втратила свою силу, зв'язок із поколіннями пращурів-хліборобів та вже ніколи не мала продовження. Виникнення нового колгоспного села, яке вже ніколи не повставало проти радянської влади, призвело до руйнації особливого космосу українського світу.

Голодомор 1932 – 1933 років фактично знищив почуття індивідуалізму, яке було основним для ідентичності українського селянина. Тепер сільське населення, а точніше ті, хто вижив, було позбавлене засобів виробництва, тобто стало економічно залежним від держави: втратили право на вільне пересування, розпоряджатися результатами своєї праці, на працю поза межами державного впливу. В цей час починається процес «із селян – у радянських людей». На декілька поколінь вперед голодомор 1932 – 1933 рр. імплантував у свідомість селянства соціальний страх, політичну апатію і пасивність.

Література:

1. Кульчицький С. 1933: трагедія голоду / С. Кульчицький – К.: «Знання», 1989. – 48 с.
2. Марочко В. Голодомор 1932—1933 років в Україні: Хроніка / В. Марочко, О. Мовчан. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 94 с.; Калакура Я. Новітня історіографія голодомору 1932 – 1933 років як геноциду українського народу: надбання та прорахунки // Персонал. – 2008. – № 10. – С. 105 – 109; Солодка-Фазелі Л. Голод 1933 року як метод впливу радянської влади на традиційну ментальність українських селян // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А. Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. – Вип. 10. – С. 275-277.
3. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20 – Спр. 5255 – Арк. 113.
4. 33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал (укр. яз.) / Упоряд. Л. Коваленко, В. Маняк.– К.: Рад. письменник, 1991.– 584 с.
5. Огляд Укрколгоспцентру про хлібозаготівлі у 1931 році // Колективізація і голод на Україні, 1929 – 1933 / АН України. Інститут історії України та ін.: Упоряд.: Г. Михайличенко, Є. Шаталіна; Відп. ред. С. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1992. – 736 с.
6. Ященко Є. Про одне висловлювання Йосифа Сталіна (Політика Сталіна щодо селян і колгоспів. Колгоспний лад в радянські часи) // Дніпро. – 1997. – № 1 – 2. – С. 138-151.

Ярослав Потапенко
(Переяслав–Хмельницький, Україна)

ТІЛО, ВЛАДА І СЕКСУАЛЬНІСТЬ В РОБОТАХ М. ФУКО

Важливість нового історико- філософського , запропонованого Мішелем Фуко , полягає в його дієвій спроможності по-новому розглянути історичні структури та соціальні явища, «очистивши» їх від поверхових пояснень і банальних тлумачень та виявивши приховані й далеко не очевидні політичні механізми їх функціонування або трансформації.

Подією, котра відіграла виключно важливу роль у європейській історії, М. Фуко вважав Французьку революцію і страту короля як один з головних її символів. Вчений намагався в усьому відходити від традиційних схем, тлумачень і способів реконструкції подій минулого – спроба написати «іншу історію Революції» цілковито вписувалася в подібну стратегію. М. Фуко запропонував ідею щодо виділення двох базових режимів існування влади, старого й сучасного. У першому випадку владу уособлювало «тіло короля», осяяне ореолом величі, сакральності і слави (навіть його страта семантично відсилати до архаїчно-фундаментальної та універсальної для історії цивілізації ідеї-концепту сакрального жертвопринесення, котре уможливлювало рівновагу та стабільність світу). При сучасному

режимі, на думку французького історика, влада розсіювалася по всьому соціальному простору, не належала жодному з його суб'єктів (еліті, верстві чи класу) [4, с. 92].

На іншому від «політичного тіла короля» полюсі у якості його семантичного антагоніста розташоване тіло засудженого, котрий «теж володіє правовим статусом, створює власний церемоніал і викликає окремий теоретичний дискурс, але не для того, аби обґрунтувати «надлишок влади», а для того, щоб виразити «недостачу влади», викарбувану на тілах тих, кого піддано покаранню. У найбільш темній області політичного поля засуджений уособлює симетричний перевернутий образ короля» [5, с. 44]. Подібні міркування й дали підстави стверджувати, що у сфері політичної думки «короля все ще не обезголовлено»: після страти монарха у Франції, на думку М. Фуко, ключовою стратегією домінування і практикою упокорення, що до неї вдається влада, стає дисципліна. Такі класичні дисциплінарні інституції, як в'язниці, лікарні, психіатричні заклади, якнайкраще відображають дисциплінарний тип влади, котрий утвердився на противагу старому репресивно-каральному й визначав, по-суті, режим існування влади за нових суспільно-історичних обставин.

Від старої аристократії, символом і виразником інтересів якої був король, влада перейшла до рук медиків, експертів-психіатрів, менеджерів промислового виробництва й системи освіти, оскільки саме вони стали «агентами влади», котра тримається на дисципліні. Цією обставиною й пояснюється першочерговий інтерес автора «Слів і речей» до історії клініки, в'язниці, безумства, сексуальності – феноменів, через посередництво яких влада після Революції перерозподіляється від єдиного центру до множини центрів (дисциплінарних інститутів і бюрократії, котра їх обслуговує) [4, с. 94]. Дисциплінарна влада була наслідком раціоналізації суспільного життя і здійснювалася, насамперед, через тілесні практики, репрезентовані в публічному просторі в якості «нормальних», «правильних» і толерованих панівними дискурсами. Тому, як вважав М. Фуко, природу влади можна зрозуміти тільки в контексті історично визначених тілесних практик. Історія тіл для мислителя – це історія найрізноманітніших процедур і технологій нагляду, тренування (дресурси), навчання, іспитів, сфокусованих на людському тілі від XVII ст. (становлення новоєвропейської індивідуальності та суб'єктивності стало можливим саме завдяки цим технологіям і продукованим ними типам тілесності). Відповідно до специфіки застосування вказаних технологій, тіла в концепції М. Фуко поділяються на психіатризовані, покарані, ув'язнені, еротичні, слухняні, бунтівні. Дисциплінарний тип влади, котрий діяв через тіла на душі підданих, не скасував остаточно інші типи, а інфільтрувався в них, дозволяючи владним впливам досягати найглибших шарів соціальних відносин та індивідуального буття [7, с. 273].

Серед нових концептів, що їх М. Фуко запровадив до соціогуманітарного дискурсу, особливо часто увага акцентується на понятті «біополітики», котре позначає тип державної політики, що «враховує процеси життя та починає контролювати й змінювати їх» [8, с. 214]. Виокремившись у домінуючий тип державно-адміністративного дискурсу, біополітика в XIX ст. увібрала в себе нові форми знання про смертність, хвороби, народжуваність, здоров'я, тривалість життя – дані статистики дозволяли навіть прогнозувати перебіг цих явищ. Розвиток капіталізму супроводжувався входом життя в історію» [8, с. 213], магістральний напрямок генези біополітики – від «символіки крові» до «аналітики сексуальності» [9, с. 317]. До XVIII ст. влада, як доводив автор «Історії сексуальності», діяла за допомогою смерті, кари, кровопролиття, адже фокусувалася не на суспільних реаліях, а на волі суверена і страхові перед голодом, – в цьому, власне, й полягав сенс «символіки крові». Проте у XVIII ст. сталися певні зміни: юридично-диспозитивний спосіб влади, що контролював статеві відносини стосовно суспільних статусів (спосіб, що опирався на погрозу смертної кари), поступився місцем іншому способу, в центрі якого стояло вимірювання ступеня відхилення від «норми» (а не поділ на дозволене й недозволене, як раніше). Символіку крові замінили статистика та дослідження сексуальності [9, с. 324-325].

За словами М. Фуко , біополітика сприяла позиціонуванню громадян вже не як юридичних підданих, контрольованих страхом тортур і смерті, але у якості «живих істот», котрі мають «організм, умови існування, передбачуване життя, індивідуальний та колективний догляд за здоров'ям, сили, на які можна вплинути, та простір, по якому можна оптимально розподілитися» [8, с. 214]. Втілення біополітики як стратегії влади зробила можливим сприйняття людини у всій повноті її тілесно-сексуального буття. Вікі Бел акцентує увагу на тому, що біополітика, за М. Фуко, також містить суворі дисциплінарні аспекти реалізації влади, описані в книзі «Наглядати й карати», проте ці аспекти спрямовані не так на індивідуальні тіла, як на «колективне тіло» соціуму. Секс посідає винятково важливе місце в історії, оскільки є не тільки однією з моделей біовлади, але й силою, здатною успішно заохотити людей поводитися дисципліновано щодо свого тіла й сексуальних звичок [9, с. 318]. Саме М. Фуко запропонував концептуально нове бачення проблематики людської тілесності: оскільки тіло є сутністю, здатною «виробляти» біль і насолоду, то саме через них влада здатна тілом маніпулювати. Вплив влади на тіло не просто формує його зовнішній вигляд, але й трансформує його матеріальність [10, с. 112]. За словами О. Гомілко, для М. Фуко в аналітиці влади слухняність тіла є центральною темою, адже розглядаючи європейські каральні процедури та техніки, він доводить, що створення «слухняного тіла» було наслідком не так фізичного примусу (просторово оприсутненого), як візуального тиску: постійне перебування тіла під пильним поглядом іншого робить його безвольним та слухняним («видимість – це пастка»). «Оптика» влади над тілом вкорінена у владі бачення: тіло завжди є «візуальним тілом», яке постійно оглядається іншими та самим собою; бачення саме по собі наділене потужною владою [10, с. 112-113].

Запровадивши до інтелектуального обігу поняття «політична економія тіла», французький мислитель мав на увазі те, що люди, по суті, є результатом маніпуляції влади над їхніми тілами, незалежно від того, які методи вона використовує – жорсткі (насильство і покарання) або м'які (корекція

та обмеження тіла). Тіло все більш детально конструюється і трансформується владою і суспільством у міру збільшення різноманітності й інтенсивності застосування дисциплінарних та маніпулятивних технік влади .

В контексті подібних міркувань про владу й тіло як її об'єкт та інструмент, М. Фуко намагався викликати сумніви щодо усталених «істин» та понять, в полоні яких перебуває сучасна людина, і довести, що не існує незмінного людського суб'єкта, «істинних» станів чи «природи» людини. Навіть тіло людини не може бути стабільною підставою для остаточного самовизначення або розуміння іншого. Перервності, розривності й випадковості процесів людського самоусвідомлення призводять до вирішальної ролі в історії довільності, випадковості й нераціональності. Критерії «нормальності» й «раціональності» вкорінені, насправді, в ірраціональному, випадковому й потворному. В історії, за М. Фуко, немає ні сенсу, ні закономірностей, ані жодного поступу, тиску влади позбутися неможливо, оскільки вона є невіддільною ознакою суспільних відносин і знання [11, с. 194-195].

Відштовхуючись від тези М. Фуко про те, що в буржуазному суспільстві інцест одночасно заохочується й забороняється, Вікі Бел висуває доволі цікаве припущення: «Спалах дискурсів про сексуальність не просто спонукав людей коментувати свої сексуальні задоволення та жадання, хвилюватися й наглядати за сексуальними практиками інших, а й створив оповіді про сексуальні практики, які були екстрапольовані на минуле й піднесені в статус фундаментальних істин» (теорії К. Леві-Строса й З. Фройда про табу на інцест у первісному суспільстві дослідниця кваліфікує як «звернені назад теорії, що їх навіяли теперішні клопоти») [9, с. 323].

Здійснюючи кардинально нову для західного мислення реконструкцію владних стратегій домінування й упокорення, М. Фуко проводив аналіз тілесності, сексуальності і влади через дискурси, продуковані останньою. Під впливом ідей М. Ніцше та М. Мерло-Понті французький мислитель обстоював тезу про дискурсивну запрограмованість тілесних і сексуальних практик, про тіло як історико-культурний конструкт, змінний у часі й просторі, залежно від «системи координат», в яку його вписано. Саме завдяки роботам М. Фуко в західній соціогуманітаристиці утвердилося переконання в тому, що тіла не мають жодної позаісторичної субстанції чи сутності.

М. Фуко започаткував традицію вивчення тілесних практик, поширених у соціумі, через аналіз дискурсів, які структурують тіло та способи його репрезентації, візуалізації та аксіологізації. В концепції мислителя тіло набуло статусу «політичної проблеми», довколо якої центровано «біополітику» та «мікрофізику влади», починаючи з XVIII ст.

Серед ключових тез мислителя, що увійшли сьогодні в якості методологічних орієнтирів до робочого інструментарію значної частини західних інтелектуалів, варто виділити уявлення про те, що заборона на сексуальність у «класичну епоху» (XVII-XVIII ст.) виявлялася насправді, при детальному розгляді, повсюдним насадженням сексуальності як різновиду «турботи про себе», яка призвела до формування новоєвропейського суб'єкта пізнання. Саме М. Фуко увів до інтелектуального простору означення сексуальності як «тисячолітнього диспозитиву підкорення», найбільш дієвого інструменту контрою і влади, внутрішньої відносно суб'єкта, а не зовнішньої: влади-знання і влади-стимулювання. «Винаходом» історика була ідея про те, що в західному суспільстві немає й ніколи не було реального придушення сексуальності, а всяка боротьба за сексуальне звільнення представляє собою участь у симулятивній грі владних сил.

Література:

1. Шевчук Д. Культура у мережеві мереж / Д. Шевчук // Критика. – Число 11-12. – 2009. – С. 2-3.
2. Мінко Є. Диктатура прозорості / Є. Мінко // Критика. – Число 3-4. – 2011. – С. 12-13.
3. Дьяков А.В. Жан Бодрийяр: стратегии «радикального мышления» / А.В. Дьяков. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008. – 357 с.
4. Михель Д. Власть, управление, население: возможная археология социальной политики Мишеля Фуко / Д. Михель // Журнал исследований социальной политики. – Том. 1. – С. 91-106.
5. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко. – М.: Ad marginem, 1999. – 364 с.
6. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / М. Фуко. – М.: Праксис, 2002. – 464 с.
7. Культурологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Упоряд.: О.І. Погорілий, М.А. Собуцький. – К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 320 с.
8. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко. – М.: Касталь, 1996. – 384 с.
9. Фуко М. Історія сексуальності / М. Фуко. – Т.1. Жага пізнання. – Харків: Око, 1997. – 240 с.
10. Бел Вікі. Біополітика та привид інцесту: сексуальність і сім'я / Вікі Бел // Глобальні модерності / За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 316-338.
11. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі / О. Гомілко. – К.: Наукова думка, 2001. – 340 с.
12. Ящук Т.І. Філософія історії: курс лекцій / Т.І. Ящук. – К.: Либідь, 2004. – 536 с.
13. Маєрчик М. Жінка в замісі патріархальних традицій / М. Маєрчик // Критика. – Число 7-8. – 2011. – С. 20-23.

Юлія Різник
(Черкаси, Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНИХ КОНТОР ЧЕРКАСЬКОГО ПОВІТУ: КАДРИ І КЛІЄНТИ

Обрана нами тематика досить багатогранна, тому залучення та комплексний аналіз різноманітних джерел дає можливість встановити взаємозалежність визначальних подій в історії держави з поширенням мереж комунікацій, зокрема поштового зв'язку. У період кінця XIX – початку XX ст. створюється постійно діюча державна мережа зв'язку, запроваджується єдиноначальний принцип підпорядкованості – перші ознаки корпоратизації поштової галузі, розробляється нормативно-правова база та приводяться у відповідність до міжнародних стандартів механізм надання послуг та тарифи.

Високими були вимоги до підбору працівників поштової служби. Як свідчать архівні дані від листопада 1912 р., бажаючі вступити на службу в Київський поштово-телеграфний округ повинні бути фізично і розумово розвинені, мати красивий, швидкий і чіткий почерк, керуватися освіченим цензом, мати хороший атестат про закінчення училища, мати бездоганну моральність, по можливості відслуживши вже військову службу чи користуються пільгою по сімейному положенню. Пройшовши складну процедуру оформлення на роботу в поштову установу, новопризначений працівник пошти і надалі перебував під суворим відомчим контролем. Велика увага приділялась віросповідуванню і особистому життю працівника [1, 12].

Підбір кадрів на влаштування до поштово-телеграфної контори відповідав всім вимогам очільника округу та проводився з суворим дотриманням правил. "Вимоги до поштарів": відповідна поведінка; належний спосіб життя та діяльності; ступінь тверезості; середня тілобудова; достатній фізичний та розумовий розвиток; базовий ступінь освіченості (грамотність); про благонадійність взагалі [8, 19].

Для прискорення поточного листування, в 1908 р. запропоновано Начальникам до кожного 1 травня та 1 жовтня подавати списки по штатних працівниках, які достойні і здатні бути назначеними на ті чи інші самостійні посади. Має враховуватися розумовий розвиток, роботоздатність, ставлення до роботи, знання поштово-телеграфних розпоряджень, сімейне положення [7, 22].

У роки загострення воєнних дій підбір кадрів проводився за нижчими вимогами. У циркулярі Начальника Київського поштово-телеграфного округу від листопада 1914 р., говориться, що через відрядження значної кількості чинів в польові заклади, дозволяю брати набір на навчання поштової служби чоловіків віком від 16 до 35 років, що мають право на освіту на виробництво в перший класний чин, тобто закінчили курси чотирьох класів гімназії, вищого навчального і міського училищ чи рівного їм навчального закладу [6, 83].

12 серпня 1914 р. було видано циркуляр, який повідомляє, що на час військових дій надано начальникам відділів право своєї влади та під свою відповідальність надавати вакантні місця листонош особам, які задовольняють вимоги, назначаючи їх по вільному найму і на нижчі оклади [3, 12].

У закладах поштового зв'язку встановлювалася чітка регламентація обов'язків кожного з працюючих. У ДАЧО зберігаються циркуляри від травня 1912 р., в яких містяться обов'язки помічника Начальника: спільне керування завідування та участь в щоденній перевірці казенної суми та цінностей; щоденна перевірка телеграфного відділу контори, включаючи правильність тарифікації прийнятих телеграм і своєчасність доставки вхідних телеграм; щоденний контроль знаків оплати чинів; відкривання і закривання замовної кореспонденції та нагляд за правильністю закриття простої кореспонденції та за своєчасним виходом в дільниці листонош-рознощиків; перевірка книг; нагляд за своєчасною, у встановлений час очисткою поштових ящиків; щоденна перевірка роботи листонош та по необхідності й інші роботи за наказом Начальника контори [4, 28].

Існували й розпорядження щодо роботи тогочасних профспілкових організацій. Нам були доступні циркуляри за липень 1915 р., в яких зазначалися обов'язки київського та інших окружних комітетів в галузі професіонально-правових та окружних інтересів. До них належали: відносини з центральним комітетом; об'єктивна діяльність комітетів; встановлення тісних зв'язків з кооперативними організаціями; вирішення всіх питань, пов'язаних з покращенням економічних, правових, соціальних, службових питань працюючих в даному окрузі; організація і контролювання в окрузі гуртожитків, санаторіїв, лікарень, їдалень; розв'язання всіх конфліктів між службовцями округу; видання окружного друкованого органу; створення дружніх судів [8, 31].

Але із записів, які зроблені раніше, 13 серпня 1893 р., ми прослідковуємо, що в же в той час Начальники часто стали помітно ухилятися від своїх прямих обов'язків і не приходять на роботу під основою хвороби (якої в дійсності не було). Це недобросовісно стосовно колег, адже ті мають виконувати за них роботу. В зв'язку з цим був виданий наказ, в якому зазначалося, що Начальникам потрібно повідомити, хто продовжуватиме це робити – сплачуватиме штраф [5, 27]. В одному з циркулярів ми помітили, що Начальники поштових відділень часто зловживали своїм становищем та не ретельно виконували свої обов'язки. Прикладом є запис від лютого 1893 р., в якому зазначається, що Начальники, яких переводять чи назначають на інше місце, часто залишають після себе не все в порядку: неправильні записи в книгах, необережне їх заповнення, в поганому стані казенне майно. У відповідності до цього був виданий наказ, який зобов'язував при передачі тим, хто буде на їхньому місці, записувати всі порушення і повідомляти рапортами Начальнику округу та налагоджувати все за рахунок винних [5, 13].

Існувало і багато не виконаних циркулярних указів: місячна звітність і термінові повідомлення доставляються довільно, не дотримуючись термінів; звіти не зшиті в одну загальну пачку. Тому 27 квітня 1893 р. виданий наказ, яким вказується, що потрібно прийняти міри: всю звітність подавати в перших числах кожного місяця (не пізніше 10-го числа); звітність зшити і на останньому листі написати число звітності. Також деякі чиновники та працівники пошти не надавали метричних відомостей про шлюб, народження дітей, смерть людей, що призводило до непорозумінь у складанні списків. Вже 27 червня 1890 р. виданий наказ своєчасно подавати всі дані [2, 20].

Встановлення індивідуального телефонного зв'язку було дозволено лише окремим особам та за наявності важливої на те причини. В межах діяльності Смілянської поштово-телеграфної контори такі випадки мали місце між найбільшими сільськогосподарськими одиницями та важливими підприємствами краю, а також при маєтках знатних громадян. В одному з документів ДАЧО ми знайшли запис від 4 квітня 1913 р., де повідомляється, що Довіреному графів Бобринських, Володимиру Володимировичу Ланггаммеру дозволено телефонний пристрій для особистих потреб, телефонних повідомлень між Капітанівським цукровим заводом і станцією Капітанівкою на наступних умовах: телефонне повідомлення має бути належним і дотримуватися правил, прийнятих для телефонних побудов; повідомлення по лінії мають бути виключно по особистим потребам; має підкорятися всім правилам по телефонній частині; повинен мати людину, яка буде доглядати за дотриманням всіх правил та умов [4, 19].

Через досить складну політичну та економічну ситуацію в країні велика увага приділялася охороні пошти, що перевозилась поштовими трактами. Так, циркуляром начальника Київського поштово-телеграфного округу який зберігається в архівному фонді ДАЧО, вказувалося, що для супроводу пошти призначати достатньо благонадійних, спритних і фізично міцних поштарів не молодших за 21 рік; щоб кожен поштар, що супроводжує пошту, вмів стріляти з револьверу і мати навики поводження зі зброєю взагалі; поштарі при супроводженні пошти були в повній подорожній формі і мали в портупеї через плече шашку, а не поясі револьвер з повним зарядом і запасом патронів в патронташі [6, 23].

Але ми бачимо, що ці вимоги не завжди дотримувалися. У записі від серпня 1893 р. зазначається, що працівники не дотримуються форми одягу, не мають зброї, яка повинна бути при супроводі пошти. Тому був виданий наказ не допускати цього, не палити. Якщо будуть порушення – працівники будуть звільнені з служби [8, 40]. Ще один приклад невиконання обов'язків працюючими спостерігаємо у документах від 25 лютого 1908 р. Був випадок, коли поштовий супроводжуючий не міг скористатися для захисту револьвером. У відповідності до цього видали наказ, в якому говориться, що зберігати зброю потрібно в сухих місцях, час від часу змазувати її, слідкувати за справністю зброї, провіряти, щоб завжди була напоготові [9, 21].

У роки військових дій спостерігаються порушення у прийомі охоронців на роботу. Деякі Начальники закладів, приймаючи на службу охоронців та розсильних, не приймали у них присяги на вірність служби. Тому зазначалося, що обов'язково потрібно приймати у них присягу і присяжні листи зберігати при роботі закладу [2, 6].

Від лютого 1917 р. є запис, в якому говориться, що деякі начальники залізнично-дорожніх поштових відділень неуважно відносяться до складання вимагальних відомостей, допускаючи неточності в цифрових даних, окрім того відомості доставляють із запізненням, чим затримується видача поштових перевезень. Тому потрібно доставляти все вчасно та ретельно перевіряти. Цікавий випадок на залізничній пошті трапився в лютому 1917 р., коли служитель поштової контори 1-ї дистанції залізничної лінії вкрав велику суму грошей і втік. Говорили, що він може намагатися переслати ці гроші поштою. Тому Начальникам наказувалося у випадку здійснення цього акту затримати його та передати міліції [7, 36].

При поштово-телеграфних конторах існували збереження, які використовувалися для різних важливих обставин. У циркулярі від 27 квітня 1910 р., наприклад, йдеться про те, що в Санкт-Петербурзі є кошти на поштах, які видаються на похорони працівників пошти (1 рубль; 50 коп.; 25 коп. в залежності від розряду працівника). Тому було видано наказ створити схожі збереження і на нашій території. Начальникам потрібно записати список осіб, які бажають брати участь в цьому; з них будуть вираховуватись чи вони особисто платитимуть зноси на похорон. Відповідно 20 вересня 1911 р. відкрити діяльність Похоронної каси працюючих Київського-поштово-телеграфного округу [7, 1-3].

Велика увага приділялася основному завданню діяльності поштових відділень – пересиланню поштової кореспонденції. 4 квітня 1868 р. Поштовий департамент видав циркуляр про знайдення пересилки по пошті листів з марками, які вже раніше були у використанні. Виданий наказ, щоб був нагляд за марками (типографічні, червоного кольору, з чітким зображенням); не надсилати, якщо зустрінуться з марками попереднього використання; якщо зустрінеться марка на простому листі, який надіслали, то знайти відправника; якщо знаходитимуть винних, то їх судити [5, 3].

Чітко були визначені і грошові норми роботи поштово-телеграфних відділень. Так циркуляр від вересня 1886 р. про листи через Персію на Чигир зазначав, що потрібно сплачувати по 8 копійок за кожне слово телеграми [1, 26]. Як приклад і циркуляр про кореспонденцію з накладеними платежами від листопада 1887 р: вказувати суму (не більше 100 руб.), оплачує відправник, якщо ж оплачує одержувач, то це обов'язково зазначається [1, 31].

У роки військових дій теж не забували перевіряти вміст листів. Це засвідчує запис від січня 1915 р., де говориться, що листи з діючої армії часто мають в середині вкладені гроші. Тому в поштових відправленнях, в яких така пересилка не дозволена, конфіскується четверта частина цих грошей [4, 18].

Поштово-телеграфні контори піклувалися про своїх працівників, про що свідчать наступні архівні дані. В жовтні 1886 р. виданий циркуляр про несвоєчасний найм квартир для працюючих на поштах осіб, про плату за зйомці квартири, про найм візників для підвозу пошти [5, 43]. Від 5 травня 1888 р. зазначається, що велика кількість звичайних меблів для працівників та для самої пошти не відправляється через недостатню платню [3, 7]. Цікаві відомості від 26 березня 1914 р.: відкрито курси французької мови. У відповідності до цього пропонується Начальникам закладів оголосити про це працівникам, щоб бажаючі навчалися французькій мові обов'язково йшли і навчалися [8, 76].

Таким чином, протягом XIX – на початку XX ст. на території України в цілому була сформована мережа поштових установ. Залежно від обсягів виконуваних операцій, установи державної пошти в той час мали різний статус і відповідні штати працівників. До працівників поштових, а згодом поштово-телеграфних установ, висувались надзвичайно високі вимоги. Перебуваючи на державній службі, вони повинні мати відповідний рівень освіченості, бути дисциплінованими, благонадійними, володіти високими моральними якостями, чітко виконувати всі приписи і постанови.

Джерела:

1. ДАЧО. – Ф. 926. Деренковецьке п.-т. відділеня. – Оп. 1. – Спр. 11. – 38 арк.
2. ДАЧО. – Ф. 332. Матусівське п.-т. відділення. – Оп. 1. – Спр. 1. – 29 арк.
3. ДАЧО. – Ф. 866. Ротмистрівське п.-т. відділення. – Оп. 1. – Спр. 3. – 12 арк.
4. ДАЧО. – Ф. 350. Смілянська п.-т. контора. – Оп. 1. – Спр. 1. – 131 арк.
5. ДАЧО. – Ф. 350. Смілянська п.-т. контора. – Оп. 1. – Спр. 4. – 81 арк.
6. ДАЧО. – Ф. 351. Черкаська п.-т. контора. – Оп. 2. – Спр. 5. – 58 арк.
7. ДАЧО. – Ф. 351. Черкаська п.-т. контора. – Оп. 2. – Спр. 10. – 46 арк.
8. ДАЧО. – Ф. 913. Черкасько-Соснівське п.-т. відділення. – Оп. 1. – Спр. 1. – 272 арк.
9. ДАЧО. – Ф. 886. Цвітківське залізничне поштове відділення. – Оп. 1. – Спр. 2. – 72 арк.

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, Шамара Сергій Олександрович

Олена Суденко
(Черкаси, Україна)

НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ДЕМОБІЛІЗОВАНИМ ВОЇНАМ ТА ІНВАЛІДАМ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У наукових дослідженнях присвячених подіям Великої Вітчизняної війни та повоєнного періоду на Україні, значне місце займають питання пов'язані з соціальною тематикою. Для українського повоєнного суспільства був характерним процес творення нових соціальних груп, серед яких особливе місце належало фронтовикам, яким необхідно було пройти важкий процес реадаптації до нових умов життєдіяльності. Серед основних факторів успішності такого процесу слід назвати діяльність органів державної влади та їх здатність надати необхідну підтримку та допомогу, особливо тим, хто найбільше постраждав на фронтах Великої Вітчизняної війни.

В роботі органів державної влади УРСР надавалася значна увага питанням організації зустрічей фронтовиків, проведення масово-політичної роботи, надання матеріальної та медичної допомоги. Визначені питання постійно обговорювались на засіданнях ЦК, Ради Міністрів УРСР, обкомів, міськкомів та райкомів КП(б)У, обласних, міських, районних і сільських Рад депутатів трудящих, на партійних зібраннях первинних організацій, спільних зібраннях робітників та службовців на підприємствах, в установах, колгоспах, радгоспах, МТС та інших організаціях. До роботи з організації зустрічей, перевірки матеріально-побутових умов та виявленню негайно потребуючих допомоги було притягнуто значний громадський актив. В свою чергу, визначені напрями такої роботи значно допомагали фронтовикам адаптуватися до умов повоєнного середовища.

Багато з тих фронтовиків що повернулися додому потребували медичної допомоги. Але система санітарної служби, створена за роки Радянської влади, була майже знищена окупантами, що значно ускладнювало ситуацію. Повністю або частково були зруйновані 18000 будівель медико-санітарних закладів, знищено близько 500 лікарень, 1000 амбулаторій і поліклінік, більш ніж 800 аптек [1, с. 23]. Відчувалася також гостра нестача кадрів спеціалістів. В цих умовах вирішальне значення мали успішна розробка протиепідемічних заходів, а також діяльність партійних та радянських органів, які відповідали за відбудову системи охорони здоров'я. Першими почали діяти військові медики й тилові служби фронтів. Вони встановили на всіх шляхах та їх перехрестях контрольно-пропускні пункти, які перевіряли громадян, що поверталися додому. Частину з них відразу ж відправляли в лікувальні заклади, де вони одержували чисту білизну й відповідно оброблений одяг. Їх годували за спеціальною дієтою. Політпрацівники спільно з працівниками партійних та радянських органів вели роз'яснювальну роботу серед цих людей. Таким чином можна було вирішити проблему поширення багатьох епідемії серед населення регіонів країни та воїнів Радянської армії [2, с. 130-131]. На цьому етапі, відродження сітки закладів охорони здоров'я було однією з найважливіших умов поліпшення побуту населення країни. Для відбудови приміщень та діяльності органів охорони здоров'я було асигновано в 1944-1945 рр. понад 3 млн. крб. Вже на кінець 1944 р. в лікарнях міст та сіл України налічувалося 89 тис. ліжок, а на 1 вересня

1945 р. їх було більше як 103 тис. За короткий період було відбудовано 4025 поліклінік та амбулаторій [3, с. 144]. В цілому, по Україні, на 1 січня 1945 р. діяло 1637 лікарень, 344 амбулаторії та поліклініки, 1638 аптек. Крім того, 12859 лікарів з числа демобілізованих, працювали в медичних закладах [1, с. 24].

Серед наслідків Великої Вітчизняної війни було значне збільшення кількості інвалідів, що було слідством одержаних ушкоджень, каліцтв, хвороб учасниками бойових дій. Це були непрацездатні, або частково непрацездатні громадяни що потребували постійної медичної допомоги, а деякі довготривалого спеціального лікування, соціальної реабілітації та реадаптації. Державним органам необхідно було налагодити роботу спеціалізованих закладів для кваліфікованого профільного лікування та протезування інвалідів війни, а також вирішити складні завдання щодо забезпечення медичної допомоги у медичних закладах загального типу.

Створення мережі спеціалізованих лікувальних закладів для інвалідів війни започаткували спеціальні розпорядження РНК СРСР та наказ НКОЗ СРСР від 14 травня 1943 р. «Про організацію спеціалізованої допомоги інвалідам Вітчизняної війни». Згідно цих документів евакошпиталі реорганізовувалися в лікарні відновлювальної хірургії [4, с. 302]. В червні 1943 р. РНК УРСР була прийнята постанова, яка зобов'язувала республіканські органи влади та охорони здоров'я організовувати у визволених областях республіки мережу лікувальних закладів відновлювальної хірургії та протезування інвалідів війни із загальною кількістю 3000 ліжок [5, с. 151]. Щодо лікувальної допомоги інвалідам війни, то її забезпечувала вся мережа поступово відновлювальних у республіці медичних закладів. Так, в обласних центрах і містах з кількістю населення понад 50 тис. чол. були відкриті відділення при поліклініках для амбулаторного лікування інвалідів. Такі лікарні та відділення при поліклініках були свого роду закладами по диспансеризації інвалідів війни [6, с. 84]. Але часто слідством нестачі матеріального та кадрового забезпечення медичних закладів, був якісно низький рівень такої допомоги, особливо в сільській місцевості. У таких умовах цінною була ініціатива розташованих на території України евакошпиталів, які організовували кваліфіковане відновлювальне лікування інвалідів війни. На території України, у відповідності з постановами РНК СРСР від 29 серпня 1945 р. та РНК УРСР від 15 вересня 1945 р., реорганізації підлягав 71 евакошпиталь, в яких передбачалося розгорнути 17800 ліжок. Уже на 20 січня 1946 р. у реорганізованих шпиталях лікувалося 6 тис. інвалідів війни. Але необхідно підкреслити, що не всі шпиталі були забезпечені необхідною кількістю лікарів-спеціалістів, у деяких з них недостатньо застосовувалося комплексне лікування. В окремих областях шпиталі були незадовільно забезпечені меблями, м'яким інвентарем, іншим майном [5, с. 152-153]. Одним з найскладніших питань було протезування інвалідів. Мережа майстерень, навіть перевиконуючи встановлені норми, не встигала виготовляти протези для усіх тих, хто їх потребував. До того ж, не вистачало сировини та матеріалів [7, с. 11].

Загалом, на 1 вересня 1945 р. у республіці на обліку перебувало 710304 інваліди. Серед них 377889 осіб були інвалідами Великої Вітчизняної війни, у тому числі 6388 осіб – інвалідами I групи (1,7%), 193128 осіб – інвалідами II групи (51,1%), 178423 осіб – інвалідами III групи (47,2%). Станом на 1 січня 1946 р. кількість інвалідів війни становила вже 465,3 тис. осіб, а станом на 1 вересня 1946 р. їх кількість зросла до 529692 осіб [5, с. 149-150]. У наступні роки чисельність інвалідів поступово зменшувалася, але й до кінця 1940-х років залишалася великою.

І надалі, з метою надання матеріальної та медичної допомоги, постановки на облік інвалідів Вітчизняної війни, сімей військовослужбовців, демобілізованих бійців, розгортали свою роботу органи соціального забезпечення. Протягом 1945-1948 рр., по всіх областях України, було видано пенсій та інших виплат демобілізованим бійцям, інвалідам Великої Вітчизняної війни, сім'ям загиблих військовослужбовців на суму близько 14 млрд. крб. [7, с. 11].

Отже, наведені вище показники свідчать, що упродовж складного періоду відбудови піклування і уваги потребувала досить значна частина громадян. Перед усіма ланками державних органів влади постали складні завдання, покликані на реалізацію окреслених заходів. Звичайно, величезну допомогу фронтовикам надавали також профспілкові та комсомольські організації, пересічні громадяни. В цілому, комплекс проведених заходів був всебічним та багатогранним і передбачав повернення учасникам бойових дій гідного місця у суспільстві.

Література:

1. Медицина в солдатской шинели: Сборник к 45-летию Победы. 1945-1990 гг. / [А.Е. Романенко, А.М. Сердюк, В.Д. Братусь и др.]. – К.: Здоровье, 1989. – 317 с.
2. Антипенко Н.А. На главком направлении / Н.А. Антипенко. – М.: Воениздат, 1971. – 391 с.
3. Денисенко П.І. Комуністична партія України – організатор відбудови народного господарства республіки (1943-1945 рр.) / П.І. Денисенко. – К.: Політвидав України, 1968. – 176 с.
4. Здравоохранение в годы Великой Отечественной войны 1941 –1945 гг. Сборник документов и материалов / Под ред. М.И. Барсукова, Д. Д. Кувшинского. – М: Медицина, 1977. – 575 с.
5. Добров П.В. Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація в період відбудови (1943-1950 рр.) / П.В.Добров, І.В. Перехрест. – Д.: ДонНУ, 2007. – 291 с.
6. Кононенко И.Ф. Изучение состояния здоровья инвалидов Отечественной войны на Украине / И.Ф. Кононенко // Медико-санитарные последствия войны и мероприятия по их ликвидации. Труды II конференции (17-19 декабря 1946 гг.). – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – Т. 2. – С. 83 –93.
7. Ковпак Л.В. Найближча історія: Україна 1945-2000 рр. / Л.В. Ковпак. – К.: Наш час, 2007. – 247 с.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор Бушин Микола Іванович

СЕКЦІЯ: МАТИМАТИКА

Абильмажинова Анара
(Астана, Казахстан)

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ПИКАРА ПРИ РЕШЕНИИ ЗАДАЧ КОШИ

Простейшим обыкновенным дифференциальным уравнением является уравнение первого порядка:

$$y' = f(x, y) \qquad (1)$$

Основная задача, связанная с этим уравнением, известна как задача Коши: найти уравнения (1) в виде функции y(x), удовлетворяющей начальному условию:

$$y(x0)=y0 \qquad (2)$$

Геометрически это означает, что требуется найти интегральную кривую y=y(x), проходящую через заданную точку M0(x0,y0) при выполнении равенства (1)

Существование и единственность решения уравнения (1) обеспечиваются теоремой.

Теорема Пикара. Если функция f определена и непрерывна в некоторой области G, определяемой неравенствами

$$|x - x_0| \le a, |y - y_0| \le b \qquad (3)$$

и удовлетворяет условию Липшица по y: существует такое положительное число M, что для любых точек (x,y_1), (x,y_2)€G :

$$|f(x, y_1) - f(x, y_2)| \le M|y_1 - y_2| \qquad (4)$$

то на некотором отрезке , где h - положительное число, существует, и при том только одно, решение y=y(x) уравнения (1), удовлетворяющее начальному условию y0= y(x0).

Здесь M - постоянная, зависящая в общем случае от a и b (Константа Липшица). Если f(x,y) имеет ограниченную в G производную по y, то при (x,y) Є G можно принять M=maxG│f'(x,y) │. Величина h=min(a, b/N) (5), где N= maxG│f(x,y) │(6).

В классическом анализе разработано немало приемов нахождения решений дифференциальных уравнений через элементарные функции. Между тем часто при решении практических задач эти методы оказываются либо совсем беспомощными, либо их решение связывается с недопустимыми затратами усилий и времени.

По этой причине для решения задач практики созданы методы приближенного решения дифференциальных уравнений. Условно эти методы делятся на три основные группы, в зависимости от формы решения:

1) аналитические методы, применение которых дает решение дифференциального уравнения в виде аналитического выражения.

2) графические методы, дающие приближенное решение в виде графика.

3) численные методы, когда искомая функция получается в виде таблицы.

Метод Пикара . Этот метод позволяет получить решение дифференциального уравнения (1) в виде функции, представленной аналитически.

Пусть в условиях теоремы существования требуется найти решение уравнения (1) с начальным условием (2). Проинтегрируем обе части уравнения (1) от x0 до x :

$$\int_{y_0}^{y} 1\, dy = \int_{x_0}^{x} f(x, y)dx, \text{ или } y(x) = y_0 + \int_{x_0}^{x} f(x, y)dx \qquad (5)$$

Очевидно, решение интегрального уравнения (5) будет удовлетворять дифференциальному уравнению (1) и начальному условию (2). Действительно, при x=x0 получим:

$$y(x_0) = y_0 + \int_{x_0}^{x} f(x, y)dx = y_0$$

вместе с тем интегральное уравнение (5) позволяет применить метод последовательных приближений. Положим y=y0 и получим из (5) первое приближение:

$$y_1(x) = y_0 + \int_{x_0}^{x} f(x, y_0)\, dx.$$

Интеграл в правой части содержит только переменную x; после нахождения этого интеграла будет получено аналитическое выражение приближения y1(x) как функции переменной x. Заменим теперь в уравнении (5) y найденным значением y1(x) и получим второе приближение:

$$y_2(x) = y_0 + \int_{x_0}^{x} f(x, y_1)\, dx$$

и т.д. В общем случае итерационная формула имеет вид:

$$y_n(x) = y_0 + \int_{x_0}^{x} f(x, y_{n-1})dx (n = 1,2 \dots) \qquad (6)$$

Циклическое применение формулы (6) дает последовательность функций

$$y_1(x), y_2(x), \dots, y_n, \dots \qquad (7)$$

Так как функция f непрерывна в области G, то она ограниченна в некоторой области G, содержащей точку (x0,y0), то есть:

$$|f(x,y)| \leq N \quad (8)$$

Применяя к уравнению (6) в условиях теоремы существования принцип сжимающих отображений, нетрудно показать, что последовательность (7) сходится. Ее предел является решением интегрального уравнения (1) с начальными условиями (2). Это озночает, что k-ый член последовательности (7) является приближением к точному решению уравнения (1) с определенной степенью точности.

Оценка погрешности k-го приближения дается формулой:

$$|y(x) - y_k(x)| \leq M^k N \frac{d^{(k+1)}}{(k+1)!} \quad (9)$$

Где M - константа Липшица (4), N - верхняя грань модуля функции f из неравенства (8), а величина d для определения окрестности $|x - x_0| \leq d$ вычисляется по формуле:

$$d = \min\left(a, \frac{b}{N}\right) \quad (10)$$

Метод позволяет получить приближенное решение дифференциальное уравнения y'=t(x,y) в виде функции, представленной аналитически. Метод Пикара можно рассматривать как применение метода сжимающих отображений к решению уравнений.

Постановка задачи. Дано y'=t(x,y)(3) необходимо найти решение y=y(x), с начальным условием y(x0)=y0 (4). x=x0 проинтегрируем (3) на отрезке [x0,x] и получим:

$$y(x) = y(x_0) + \int_{x_0}^{x} t(x, y(x))dx \quad (5)$$

решим (5) методом последовательных приближений полагая $x=x_0$ $y(x)=y(y_0)=y_0$

$$y_2 = y_0 + \int_{x_0}^{x} t(x, y_1(x))\, dx$$

$$y_n(x) = y_0 + \int_{x_0}^{x} t\big(x, y_{n-1}(x)\big)dx \;\; n = 1,2,3 \ldots \quad (6)$$

В теории дифференциального уравнения доказано, что если выполняется условие Липшеца последовательность (yn(x)) равномерносходящееся к некоторой предельной функции y(x), то есть удовлетворяет дифференциальному уравнению (3) и условие (4). причем, если функция t(x,y) определена и непрерывна в области Ω'={(x,y):0<=x-x0<=a, |y-y0|<=b} и M=max|t(x,y)|,H=min(a,b/M) и при этом искомая функция y(x) ограниченная прямыми $l_1(x) = y_0 - M(x - x_0) \ll y(x) < y_0 + M(x - x_0) = l_2(x)$ графически можно представить в следующем виде:

$$\varepsilon_n = |y(x) - y_n(x)|\,,\ \tilde{y}(x) = y_n(x),\ \varepsilon_n \ll \int_{x_0}^{x} |t(x,y) - t(x, y_{n-1})|\, dx$$

Условие Липшеца: $\Big\| \leq L \int_{x_0}^{x} |y(x) - y_{n-1}(x)| dx = L \int_{x_0}^{x} \varepsilon_{n-1}(x) dx, \quad n = 1,2,3 \ldots \;\; \varepsilon_0(x) = |y(x) - y_0| = \;\; |\text{Теорема Лагранжа}| = |y'(x)|(x - x_0 \ll M(x - x_0)\ \Big\|$

$$\varepsilon_1(x) \ll L \int_{x_0}^{x} \varepsilon_0\,(x) dx = LM \frac{(x - x_0)^2}{2!} \;\; \varepsilon_n(x) \ll \frac{L^n M}{(n+1)!}(x - x_0)^{n+1} \quad (7)$$

Вывод: метод Пикара используется очень редко. Одна из причин - то, что интегралы, которые необходимо вычислить при построении очередных приближений, чаще всего аналитически не находится, а применение для их вычисления численных методов так усложняет решение, что становится гораздо удобнее непосредственно применять другие методы, которые изначально являются численными.

Литература:

1. Данко П.Е, Папов А.Г, Кожевникова Т.Я «Высшая математика в упражнениях и задачах», учебное пособие для студентов вузов
2. Калантин Н.Н «Численные методы»
3. www.vuz.ilishrb.ru

Научный руководитель:
старший препадаватель Дюсембаева Л.К.

Василь Горбачук, Ігор Толубко
(Київ, Україна)

МОДЕЛЮВАННЯ ПЕРЕДБАЧЕННЯ ВИКИДІВ І АНАЛІЗУ ПОЛІТИКИ

Модель Emissions Prediction and Policy Analysis (EPPA) [22] входить до Integrated Global Systems Model (IGSM) [25], що розробляється в Massachusetts Institute of Technology (MIT). Обидві моделі є людино-машинними [2, 8]. EPPA – це рекурсивно-динамічна багаторегіональна модель загальної рівноваги світової економіки, прилаштована до бази даних Global Trade Analysis Project (GTAP) [17] і додаткових даних для парникового газу (greenhouse gas, GHG) і міських газових викидів. Мета EPPA – розробити довгострокові (до 2100 р.) перспективні оцінки сценаріїв упровадження нових передових технологій, економічного росту й антропогенних викидів аерозолів і газів, пов'язаних із парниковими, а також їхніх прекурсорів.

Актуальними рисами EPPA є [22, 15]:

- докладна регіональна та галузева дезагрегація;
- врахування вибору поєднаного (combined) циклу природного (інтегрованого) газу (з уловлюванням та ізолюванням вуглецю);
- врахування рідинного палива з біомаси [3];
- явне представлення відновлювальної електрики (сонячної, вітрової, біомасної);
- оновлення економічних даних відповідно до нової бази GTAP [16], зокрема до нових таблиць затрати–випуск Європейського союзу (ЄС), США, Японії;
- виділення гідроенергетики у галузі електроенергетики;
- виділення транспорту домогосподарств у категорії самозабезпеченого та купленого транспорту;
- оновлення демографічних даних і перспективних оцінок ООН [29];
- врахування режимів міжнародної торгівлі природним газом (місцевого [9], регіонально специфічного, глобально однорідного);
- уведення галузевих обмежень для парникових газів;
- загальна перевірка запасів парникових газів, відмінних від вуглекислого (CO_2).

EPPA досить гнучка і може застосовуватися до різноманітних питань взаємозв'язку енергетики, навколишнього природного середовища, клімату. Зміни економічних і фізичних потоків EPPA мають братися до уваги такими компонентами IGSM, як землекористування чи вплив забруднення міського повітря на здоров'я людей (і результуючий економічний ефект).

Вбудована в EPPA база даних GTAP має свою дезагрегацію політичних одиниць та економічних галузей: наприклад, серед 25 країн ЄС виділяється 13 окремих регіонів, а в сільськогосподарській галузі виділяється рослинництво, тваринництво, лісництво. Вплив забруднення міського повітря на здоров'я людей додає у галузь домогосподарств спричинений повітряним забрудненням попит на послуги охорони здоров'я, лікування трудових ресурсів домогосподарств, відпочинок; хоча EPPA дає еталонні значення для ключових параметрів, серед них є невизначеність у часі та просторі (серед регіонів) [27].

При побудові моделі обчислюваної загальної рівноваги (computable general equilibrium, CGE) [7] людинно-кліматична взаємодія грунтується на зв'язку фізичних величин (скажімо, енергоспоживання, землекористування, CO_2) та економічних змінних. Обмеження на викиди GHG впливають на розв'язки моделі CGE і на вибір поведінки. Модель включає виробництво, споживання, міжнародну торгівлю, обмеження політики. Результати моделювання залежать від таких динамічних процесів, як еволюція акціонерного капіталу, розвиток населення та робочої сили, тренди різних видів продуктивності чи технологічних змін, виснаження обмежених природних ресурсів. Сценарії викидів унаслідок людської діяльності є входом для поєднаної моделі атмосферної хімії, клімату та сухопутних екосистем, яка виробляє картину змін клімату й атмосферного складу.

IGSM включає модель земної системи, яка зв'язує океан, атмосферу, поверхню, та модель людської діяльності EPPA. EPPA не дає ендогенного моделювання міжнародної торгівлі такими факторами, як капітал і праця.

Океан описує 3-вимірна динамічна модель біологічних, хімічних і льодовикових процесів, атмосферу – 2-вимірна динамічна модель хімічних процесів, поверхню – модель запасів води [1] й енергії і модель біогеохімічних процесів. На земну систему впливають процеси міського повітряного забруднення такими речовинами, як: двоокис вуглецю (CO_2), окис вуглецю (CO), метан (CH_4), закис азоту (N_2O), гідрофлуорокарбони (hydrofluorocarbons, HFCs), перфлуорокарбони (perfluorocarbons, PFCs), гексафлорид сірки (SF_6), сульфати (SO_X), чорний вуглець (black carbon, BC), органічний вуглець (organic carbon, CO), окисли азоту (NO_X), аміак (NH_3), мінливі органічні сполуки (volatile organic compounds, VOCs), неметанові (non-methane) VOCs (NMVOCs), CO_X, CFCs тощо. Земну систему характеризують сонячне світло, водні цикли [4], переноси маси й енергії, температури повітря і морів, поживні речовини, забруднювачі, грунтові властивості, альбедо поверхні, льодовий покрив морів, вбирання (uptake) вуглекислого газу океаном і поверхнею, зміни вегетації та інше; на ці показники впливає природна сонячна та вулканічна стимуляція (forcing), а також антропогенні зміни землекористування.

Земна система впливає на EPPA через сільське господарство й екосистеми (стан вуглецю і первинної продуктивності), охорону здоров'я, рівень моря.

Моделювання дозволяє вимірювати валовий внутрішній продукт, енергокористування, витрати політики, зміни сільського господарства та стану здоров'я, глобальні середню та широтні температури й

осади, рівень моря, льодовий покрив морів, концентрації GHG, рівні забруднення повітря, грунтовий і рослинний вуглець, чисту первинну продуктивність, залишкові газові викиди з екосистем, зону вічної мерзлоти і т. п.

Вимогами IGSM до EPPA є:

– усебічний погляд на викиди основних GHGs (CO_2, CH_4, N_2O, HFCs, PFCs, SF_6);
– перспективні оцінки викидів таких речовин з прямою кліматичною дією, як аерозолі від SO_X, BC, OC;
– подібний погляд на інші речовини, важливі для атмосферної хімії парникових газів, – NO_X, NH_3, CO, NMVOCs;
– просторова дезагрегація тих газів, які повільно перемішуються в атмосфері;
– галузева дезагрегація, достатня для ідентифікації діяльностей з GHGs.
– Мета EPPA як частини IGSM – відповіді на такі питання:
– невизначеність прогнозів майбутніх змін клімату;
– дія на майбутній клімат пропонованих політик викидів GHGs;
– політично-економічні наслідки різноманітних цілей атмосферної стабілізації;
– валідність індексів потенціалу глобального потепління (Global Warming Potential, GWP) за Кіотським протоколом (Kyoto Protocol);
– економічні ефекти політик пом'якшення викидів.
– Різні версії моделі EPPA мали такі застосування:
– вивчення взаємодії кліматичних політик та інших економічних політик [19];
– дослідження наслідків припущень щодо пристосовуваності (malleability) капіталу [20];
– витратні наслідки від контролювання множинних залишкових газів [24];
– розробка питань проектування торгівлі викидами вуглецю [18];
– аналіз взаємодії ядерного електричного сектора та політики зміни клімату в Японії [13], який не включав питання економічної організації [6];
– вивчення впливу Кіотського протоколу на економіку США [10], країни, що розвиваються [14], ЄС [26];
– підготовка інформації з невизначеності перспективних оцінок викидів для використання у кліматичних моделях [27];
– аналіз невизначеності зміни клімату та відповіді політики [28];
– демонстрація дії парникових газів, відмінних від CO_2, і вуглецевих стоків на політику контролю клімату [23];
– обчислення економічних наслідків і наслідків для навколишнього природного середовища від Марракеської угоди [12];
– вивчення альтернативних Кіотських цілей [21];
– аналіз уловлювання та ізолювання вуглецю [21].

Наслідки Чорнобиля 1986 р. і Фукусіми 2011 р. свідчать про важливість моделювання викидів і розробки відповідної політики.

Література:

1. Гайворонский А. А., Горбачук В. М. Эффективные методы расчета рационального водно-солевого режима почв для районов рискованного земледелия // Совершенствование производственного потенциала и снижение ресурсоемкости сельскохозяйственной продукции. Вып. 1. – Днепропетровск: ДСХИ, 1990. – С. 118–121.
2. Гайворонский А. А., Горбачук В. М. Интерактивная система для решения задач стохастической оптмизации (SQG-PC) / Моделирование плановых расчетов и диалоговая оптмизация. – К.: Знание, 1990. – С. 17–18.
3. Гасанов А. С., Горбачук В. М. Виробництво біопалив: математичні моделі та методи / Математичне та програмне забезпечення інтелектуальних систем. – Дніпропетровськ: ДНУ ім. О. Гончара, 2008. – С. 83–84.
4. Горбачук В. М. Оптимизационные модели качества воды (по материалам IIASA). – Препр. 89-60. – К.: Ин-т кибернетики им. В.М. Глушкова АН УССР, 1989. – 22 с.
5. Горбачук В. М. Модели управления риском в эколого-экономических системах / Математическое моделирование в проблемах рационального природопользования. – Ростов-на-Дону – Новороссийск: РГУ, 1990. – С. 26–27.
6. Горбачук В. М. Методи індустріальної організації. Кейси та вправи. Економіка та організація виробництва. Економічна кібернетика. Економіка підприємства. – К.: А.С.К., 2010. – 224 с.
7. Горбачук В. М., Русанов И. А. Калибровка модели вычисляемого общего равновесия // Компьютерная математика. – 2010. – № 1. – С. 10–17.
8. Горбачук В. М., Тарасова Л. Г. Аналіз критичних ситуацій техногенної природи, що призводять до аварій і катастроф у різних галузях господарської діяльності. – Препр. 93-22. – К.: Ін-т кібернетики ім. В.М. Глушкова АН України, 1993. – 28 с.
9. Armington P. S. A theory of demand for products distinguished by place of production // International Monetary Fund Staff Papers. – 1969. – V. 16. – P. 159– 176.
10. Babiker M. H., Bautista M., Jacoby H. D., Reilly J. M. Effects of differentiating climate policy by sector: a United States example / Report of the IPCC workshop on sectoral impacts of mitigation policies. – 2000. – P. 209–221.

11. Babiker M. H., Eckaus R. S. Rethinking the Kyoto emissions targets // Climatic change. – 2002. – V. 54. – № 4. – P. 339–414.
12. Babiker M. H., Jacoby H. D., Reilly J. M., Reiner D. M. The evolution of a climate regime: Kyoto to Marrakech // Environmental science and policy. – 2002. – V. 5. – № 3. – P. 195–206.
13. Babiker M. H., Reilly J. M., Ellerman A. D. Japanese nuclear power and the Kyoto agreement // Journal of the Japanese and international economies. – 2000. – V. 14. – P. 169–188.
14. Babiker M. H., Reilly J. M., Jacoby H. D. The Kyoto Protocol and developing countries // Energy policy. – 2000. – V. 28. – P. 525–536.
15. Babiker M. H., Reilly J. M., Mayer M., Eckaus R. S., Sue Wing I., Hyman R. C. The MIT Emissions Prediction and Policy Analysis (EPPA) model: revisions, sensitivities, and comparisons of results. – Cambridge, MA: MIT Joint Program on the Science and Policy of Global Change, 2001. – 90 p.
16. Dimaranan B. V., McDougall R. A. Global trade, assistance, and production: the GTAP 5 data base. – West Lafayette, IN: Center for Global Trade Analysis, Purdue University, 2002.
17. Dynamic modeling applications for global economic analysis. E. Ianchovichina, T. L. Walmsley (eds.) – Cambridge University Press, 2012. – 448 p.
18. Ellerman A.D., Sue Wing I. Supplementarity: an invitation to monopsony? // Energy journal. – 2000. – V. 21. – № 4. – P. 29–59.
19. Jacoby H. D., Eckhaus R. S., Ellerman A. D., Prinn R. G., Reiner D. M., Yang Z. CO_2 emissions limits: economic adjustments and the distribution of burdens // Energy journal. – 1997. – V. 18. – № 3. – P. 31–58.
20. Jacoby H. D., Sue Wing I. Adjustment time, capital malleability, and policy cost // Energy journal special issue: the costs of the Kyoto Protocol: a multi-model evaluation. – 1999. – P. 73–92.
21. McFarland J., Reilly J. M., Herzog H. J. Representing energy technologies in top-down economic models using bottom-up information // Energy economics. – 2004. – V. 26. – P. 685–707.
22. Paltsev S., Reilly J. M., Jacoby H. D., Eckaus R. S., McFarland J., Sarofim M. C., Asadoorian M., Babiker M. H. The MIT emissions prediction and policy analysis (EPPA) model: version 4. – Cambridge, MA: MIT Joint Program on the Science and Policy of Global Change, 2005. – 72 p.
23. Reilly J. M., Mayer M., Harnisch J. The Kyoto Protocol and non-CO_2 greenhouse gases and carbon sinks // Environmental modeling and assessment. – 2002. – V. **7**. – № 4. – P. 217–229.
24. Reilly J. M., Prinn R. G., Harnisch J., Fitzmaurice J., Jacoby H. D., Kicklighter D., Melillo J., Stone P., Sokolov A. P., Wang C. Multi-gas assessment of the Kyoto Protocol // Nature. – 1999. – 401. – P. 549–555.
25. Sokolov A. P., Schlosser C. A., Dutkiewicz S., Paltsev S., Kicklighter D. W., Jacoby H. D., Prinn R. G., Forest C. E., Reilly J., Wang C., Felzer B., Sarofim M. C., Scott J., Stone P. H., Melillo J. M., Cohen J. The MIT Integrated Global System Model (IGSM) version 2: model description and baseline evaluation. – Cambridge, MA: MIT Joint Program on the Science and Policy of Global Change, 2005. – 40 p.
26. Viguier L., Babiker M. H., Reilly J. M. The costs of the Kyoto Protocol in the European Union // Energy policy. – 2003. – V. 31. – № 5. – P. 393–483.
27. Webster M. D., Babiker M. H., Mayer M., Reilly J. M., Harnisch J., Hyman R. C., Sarofim M. C., Wang C. Uncertainty in emissions projections for climate models // Atmospheric environment. – 2002. – V. 36. – P. 3659–3670.
28. Webster M., Forest C., Reilly J. M., Babiker M. H., Kicklighter D., Mayer M., Prinn R. G., Sarofim M. C., Sokolov A. P., Stone P. H., Wang C. Uncertainty analysis of climate change and policy response // Climatic change. – 2003. – V. 61. – P. 295–320.
29. World population prospects: the 2000 revision. – New York, NY: Population Division, Department of Economic and Social Affairs, United Nations, 2001.

Олеся Косенко, Александр Номерчук,
Евгений Косенко
(Таганрог, Россия)

О ПРИМЕНЕНИИ ТЕОРИИ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПРИ ОПЕРАТИВНОМ ПЛАНИРОВАНИИ ПРОИЗВОДСТВА

Объективной закономерностью развития производства является усложнение функций управления, планирования и организации производственного процесса.

Планирование на современном предприятии является главным направлением, позволяющим достичь наивысших результатов.

Оперативное планирование (ОП), как составная часть внутрипроизводственного планирования является наиболее актуальной проблемой, особенно в рамках единичных или мелкосерийных производств, которые наиболее характерны для российской экономики.

Характерной особенностью процесса решения задач ОП является определение заданий и сроков их выполнения производственными участками в последовательности противоположной ходу производственного процесса. Доминирующую роль здесь играют вопросы развертывания плана выполнения работ во времени или иными словами составление календарных планов-графиков.

Критерием оптимальности в данном случае выступает отклонение от установленных сроков изготовления продукции или оказания услуг.

Очень часто сроки выполнения работ априори плохо известны и оцениваются субъективно. Поэтому строгое задание временных интервалов продолжительности каждой из работ не позволяют учесть сбои в поставке оборудования и материалов, несвоевременное инвестирование проекта, продолжительность пуско-наладочных работ и т.д. Эта неопределенность зачастую приводит к ошибочным конечным результатам продолжительности отдельных видов производства.

Выходом из сложившейся ситуация, является использование математического аппарата теории возможностей.

Базовыми понятиями теории возможности являются понятия неопределенности и неточности. Неопределенность и неточность являются противоположными точками зрения на одну и туже реальность - неполноту информации. Разница между неопределенностью и неточностью заключается в том, что неточность относится к содержанию информации, а неопределенность - к ее истинности, понимаемой в смысле соответствия действительности.

Исходя из теории возможностей сроки выполнения работ можно представить в виде нечетких интервалов.

Нечеткий интервал – это выпуклая нечеткая величина, функция принадлежности которой квазивогнута [1]:

$$\forall u, v,\ \forall \omega \in [u, v],\ \mu Q(\omega) \geq \min(\mu Q(u), \mu Q(v)).$$

Нечеткие интервалы могут быть следующими.

1. Величина *A* определяется с неопределенностью равной нулю.
2. Величина *B* определяется с неопределенностью отличной от нуля.
3. Любая величина может быть получена из интервала *[A,B]* с неопределенностью равной нулю.
4. Любая величина может быть получена из интервала *[C,D]* с неопределенностью отличной от нуля.
5. Величина может быть получена из интервала значений *[C,D],* но в интервале *[A,B]* неопределенность получения равна нулю, причем $C \leq A \leq B \leq D$.
6. Величина может быть получена из интервала значений *[C,D],* но в интервале *[A,B]* неопределенность получения отлична от нуля, причем $C \leq A \leq B \leq D$.

В данном случае ставится задача организации проекта, разбитого на отдельные работы. Множество работ образует семейство дуг некоторого ориентированного графа без циклов. Эти дуги отражают ограничения на порядок следования работ, причем каждой дуге придается определенное значение d_{ij} продолжительности выполнения каждой работы. Известны самый ранний срок начала проекта t_0 и при необходимости – самый поздний срок его окончания T_w. Таким образом, здесь используется представление типа «потенциал - этапы» [2].

Если сроки выполнения работ априори плохо известны и оцениваются субъективно, то можно сроки естественным образом представить в виде нечетких интервалов. Обозначим через d_{ij} нечеткую продолжительность выполнения работ, характеризуемой дугой *(i, j)* а графе *(S,A),* где *i* и *j* – вершины графа.

Для расчета самого раннего срока и самого позднего срока окончания работ в общем случае поступают следующим образом:

- нумеруют вершины графа по возрастающим рангам;
- получают самый ранний срок начала выполнения группы работ, исходящих из вершины **i** с помощью следующей формулы:

$$t_i = \begin{cases} \max\{t_j + d_{ji} \mid j \in P_i\}, \text{ если } P_i \neq \ ; \\ t_0, \text{ если } P_i = \ , \end{cases}$$

где $P_i = \{j \mid (j,i) \in A\}$ – множество работ, предшествующих *i*–й работе. Упорядочение вершин обеспечивает выполнение условия

$$\forall j \in P_i = \varnothing,\ j < i.$$

Самый ранний срок окончания проекта $t_w = \max\{t_i \mid i \in S\}$.

Точно также получается самый поздний срок начала работ с исходной вершиной *i*:

$$T_i = \begin{cases} \min\{T_j \quad d_{ij} \mid j \in S_i\}, \text{ если } \mathrm{S}_i \neq \ ; \\ T_w, \text{ если } \mathrm{S}_i = \ , \end{cases}$$

где $S_i = \{j \mid (i,j) \in S\}$ – множество работ, следующих за *i*–й работой. Упорядочивание вершин обеспечивает выполнение условия:

$$\forall j \in S_i = \varnothing,\ j > i.$$

Интервал $[t_i, T_i]$ определяет для каждой вершины резерв времени начала работ, исходящих из вершины *i* (конца работ, входящих в вершину *i*), так, чтобы самый поздний срок окончания работ по проекту не нарушался. Если $T_i = t_i$, то *i*-я вершина расположена на критическом пути, т.е. на пути, +целиком состоящем из критических работ. Если выбрать значение $T_w \geq t_w$, где t_w – самый ранний срок окончания проекта, то $\forall i,\ T_i \geq t_i$.

Когда продолжительности работ точно не известны и представлены нечеткими интервалами, то этот алгоритм остается справедливым при замене операций сложения, вычитания, максимизации, минимизации их расширениями на случай нечетких аргументов.

Если $M=(\underline{m}, \overline{m}, \alpha, \beta)$ *и* $N=(\underline{n}, \overline{n}, \gamma, \delta)$, *то* $S = M \oplus N = (\underline{p}, \overline{p}, \tau, \sigma)$, причем

$$\underline{p} = \underline{m} + \underline{n},\ \overline{p} = \overline{m} + \overline{n},\ \tau = \alpha + \gamma,\ \sigma = \beta + \delta.$$

Если $M=(\underline{m}, \overline{m}, \alpha, \beta)$ и $N=(\underline{n}, \overline{n}, \gamma, \delta)$, *то* $S=M \ominus N=(\underline{p}, \overline{p}, \tau, \sigma)$, причем

$$\underline{p} = \underline{m} \quad \overline{n},\ \overline{p} = \overline{m} \quad \underline{n},\ \tau = \alpha + \delta,\ \sigma = \beta + \gamma.$$

Для операции максимизации и минимизации используются следующие формулы:

Если $M=(\underline{m}, \overline{m}, \alpha, \beta)$ и $N=(\underline{n}, \overline{n}, \gamma, \delta)$, то

$$\tilde{\max}(M,N) \quad (\max(\underline{m},\underline{n}), \max(\overline{m},\overline{n}), \max(\underline{m},\underline{n}) \quad \max(\underline{m} \quad \alpha, \underline{n} \quad \gamma),$$
$$\max(\overline{m}+\beta, \overline{n}+\delta) \quad \max(\overline{m},\overline{n}))$$

Аналогично получается расширенная операция минимума:

$$\tilde{\min}(M,N) \quad (\min(\underline{m},\underline{n}), \min(\overline{m},\overline{n}), \min(\underline{m},\underline{n}) \quad \min(\underline{m} \quad \alpha, \underline{n} \quad \gamma),$$
$$\min(\overline{m}+\beta, \overline{n}+\delta) \quad \min(\overline{m},\overline{n}))$$

Решение задачи поиска сроков работ можно получить при применении формул расширений сложения, вычитания, максимизации и минимизации.[3]

Данный подход позволяет путем наложения неопределенности на продолжительность каждого из этапов производственного цикла получить календарный план всего производства с определенной степенью достоверности. Это позволит принимать решения более чувствительные к возможным исключительным ситуациям на производстве. Принятие решения по данным анализа нечетких интервалов может найти свое применение в различных областях производства и прогнозной деятельности руководства.

Литература:

1. Габалис Е.Ю., Савкова Е.О., Жукова Т.П. Графовая модель планирования работы автоматизированного технологического участка механообработки деталей // Збірка матеріалів II всеукраїнської науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених – 11-13 квітня 2011 р., Донецьк, ДонНТУ – 2011, с. 49-53.
2. Смоляр Л.И., Модели оперативного планирования в дискретном производстве.-М.: «Наука». Физматлит, 1978г- 318 с.
3. Мелихов А.Н., Берштейн Л.С., Коровин С.Я. Ситуационные советующие системы с нечеткой логикой. - М.: «Наука». Физматлит, 1990г- 272 с.

Бехзод Фармонов, Бахрихон Отахонова
(Фергана, Узбекистан)

ОБ ОДНОЙ ЗАДАЧЕ НА ШАХМАТНОЙ ДОСКЕ

История появления и развития персональных компьютеров является одним из наиболее впечатляющих явлений нашего века. С момента появления первых образцов персональных компьютеров прошло несколько лет, но сейчас без них уже немыслимо огромное количество областей человеческой деятельности - экономика, управление, наука, инженерное дело, издательское дело, образование, культура и т.д. Интерес к персональным компьютерам постоянно растет, а круг их пользователей непрерывно расширяется. В число пользователей ПЭВМ вовлекаются как новички в компьютерном деле, так и специалисты по другим классам ЭВМ.

Любая шахматная задача связана с какими-нибудь перестановками фигур на шахматной доске. Задача о ферзях, как и задача о ходе коня, является одной из самых знаменитых математических задач на доске. Если задачей о коне занимался Леонард Эйлер, то задача о ферзях привлекла внимание другого великого математика – Карла Гаусса.

В этой работе мы рассмотрим, задачу о ферзях и создадим его алгоритм.

Постановка задачи. Перечислить все способы расстановки n ферзей на шахматной доске n на n, при которых они не бьют друг друга.

Построение модели. Очевидно, на каждой из n горизонталей должно стоять по ферзю. Будем называть k-позицией (для k = 0, 1,...,n) произвольную расстановку k ферзей на k нижних горизонталях (ферзи могут бить друг друга). Нарисуем "дерево позиций": его корнем будет единственная 0-позиция, а из каждой k-позиции выходит n стрелок вверх в (k+1)-позиции. Эти n

позиции отличаются положением ферзя на (k+1)-ой горизонтали. Будем считать, что расположение их на рисунке соответствует положению этого ферзя: левее та позиция, в которой ферзь расположен левее.

Дерево позиций для n = 2

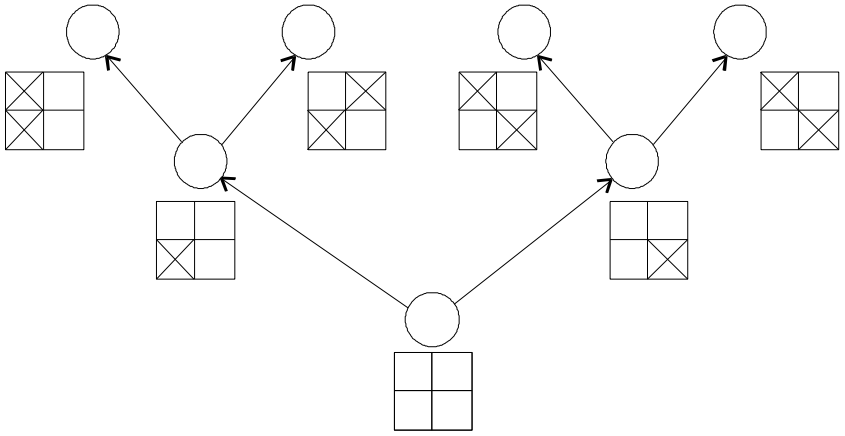

Данное дерево представлено только для наглядности и простоты представления для n=2.

Среди позиций этого дерева нам надо отобрать те n-позиции, в которых ферзи не бьют друг друга. Программа будет "обходить дерево" и искать их. Чтобы не делать лишней работы, заметим вот что: если в какой-то k-позиции ферзи бьют друг друга, то ставить дальнейших ферзей смысла нет. Поэтому, обнаружив это, мы будем прекращать построение дерева в этом направлении.

Точнее, назовем k-позицию допустимой, если после удаления верхнего ферзя оставшиеся не бьют друг друга. Наша программа будет рассматривать только допустимые позиции.

Описание алгоритма. Разобьем задачу на две части: (1) обход произвольного дерева и (2) реализацию дерева допустимых позиций.

Сформулируем задачу обхода произвольного дерева. Будем считать, что у нас имеется Робот, который в каждый момент находится в одной из вершин дерева. Он умеет выполнять команды:

вверх_налево (идти по самой левой из выходящих вверх стрелок)
вправо (перейти в соседнюю справа вершину)
вниз (спуститься вниз на один уровень)
вверх_налево
вправо
вниз

и проверки, соответствующие возможности выполнить каждую из команд, называемые "есть_сверху", "есть_справа", "есть_снизу" (последняя истинна всюду, кроме корня). Обратите внимание, что команда "вправо" позволяет перейти лишь к "родному брату", но не к "двоюродному".

Будем считать, что у Робота есть команда "обработать" и что его задача - обработать все листья (вершины, из которых нет стрелок вверх, то есть где условие "есть_сверху" ложно). Для нашей шахматной задачи команде обработать будет соответствовать проверка и печать позиции ферзей.

Доказательство правильности приводимой далее программы использует такие определения. Пусть фиксировано положение Робота в одной из вершин дерева. Тогда все листья дерева разбиваются на три категории: над Роботом, левее Робота и правее Робота. (Путь из корня в лист может проходить через вершину с Роботом, сворачивать влево, не доходя до нее и сворачивать вправо, не доходя до нее.) Через (ОЛ) обозначим условие "обработаны все листья левее Робота", а через (ОЛН) - условие "обработаны все листья левее и над Роботом".

Нам понадобится такая процедура:

```
 procedure вверх_до_упора_и_обработать
   {дано: (ОЛ), надо: (ОЛН)}
 Begin
{инвариант: ОЛ}
        while есть_сверху do begin
        вверх_налево
   end
   {ОЛ, Робот в листе}
   обработать;
   {ОЛН}
 end;
```

Основной алгоритм:
дано: Робот в корне, листья не обработаны
надо: Робот в корне, листья обработаны

```
 {ОЛ}
```

```
вверх_до_упора_и_обработать
{инвариант: ОЛН}
while есть_снизу do begin
  if есть_справа then begin {ОЛН, есть справа}
    вправо;
   {ОЛ}
    вверх_до_упора_и_обработать;
  end else begin
  {ОЛН, не есть_справа, есть_снизу}
  вниз;
 end;
end;
{ОЛН, Робот в корне => все листья обработаны}
```

Осталось воспользоваться следующими свойствами команд Робота (сверху записаны условия, в которых выполняется команда, снизу - утверждения о результате ее выполнения):

(1) {ОЛ, не есть_сверху} обработать {ОЛН}
(2) {ОЛ} вверх_налево {ОЛ}
(3) {есть_справа, ОЛН} вправо {ОЛ}
(4) {не есть_справа, ОЛН} вниз{ОЛН}

Теперь решим задачу об обходе дерева, если мы хотим, чтобы обрабатывались все вершины (не только листья).

Решение. Пусть x - некоторая вершина. Тогда любая вершина y относится к одной из четырех категорий. Рассмотрим путь из корня в y. Он может:

а) быть частью пути из корня в x (y ниже x);
б) свернуть налево с пути в x (y левее x);
в) пройти через x (y над x);
г) свернуть направо с пути в x (y правее x);

В частности, сама вершина x относится к категории в). Условия теперь будут такими:
(ОНЛ) обработаны все вершины ниже и левее;
(ОНЛН) обработаны все вершины ниже, левее и над.
Вот как будет выглядеть программа:

```
procedure вверх_до_упора_и_обработать
  {дано: (ОНЛ), надо: (ОНЛН)}
begin
 {инвариант: ОНЛ}
 while есть_сверху do begin
  обработать
   вверх_налево
 end
 {ОНЛ, Робот в листе}
 обработать;
 {ОНЛН}
end;
Основной алгоритм:
 дано: Робот в корне, ничего не обработано
 надо: Робот в корне, все вершины обработаны
 {ОНЛ}
вверх_до_упора_и_обработать
 {инвариант: ОНЛН}
 while есть_снизу do begin
  if есть_справа then begin {ОНЛН, есть справа}
    вправо;
    {ОНЛ}
вверх_до_упора_и_обработать;
  end else begin
    {ОЛН, не есть_справа, есть_снизу}
    вниз;
  end;
 end;
 {ОНЛН, Робот в корне => все вершины обработаны}
```

Приведенная только что программа обрабатывает вершину до того, как обработан любой из ее потомков. Теперь изменим ее, чтобы каждая вершина, не являющаяся листом, обрабатывалась дважды: один раз до, а другой раз после всех своих потомков. Листья по-прежнему обрабатываются по разу:

Под "обработано ниже и левее" будем понимать "ниже обработано по разу, слева обработано полностью (листья по разу, остальные по два)". Под "обработано ниже, левее и над" будем понимать "ниже обработано по разу, левее и над - полностью".

Программа будет такой:

```
 procedure вверх_до_упора_и_обработать
  {дано: (ОНЛ), надо: (ОНЛН)}
 begin
{инвариант: ОНЛ}
  while есть_сверху do begin
    обработать
    вверх_налево
  end
  {ОНЛ, Робот в листе}
  обработать;
  {ОНЛН}
 end;
Основной алгоритм:
 дано: Робот в корне, ничего не обработано
 надо: Робот в корне, все вершины обработаны
 {ОНЛ}
вверх_до_упора_и_обработать
 {инвариант: ОНЛН}
 while есть_снизу do begin
  if есть_справа then begin {ОНЛН, есть справа}
    вправо;
    {ОНЛ}
вверх_до_упора_и_обработать;
  end else begin
    {ОЛН, не есть_справа, есть_снизу}
    вниз;
    обработать;
  end;
 end;
 {ОНЛН, Робот в корне => все вершины обработаны полностью}
```

Литература:

1. *Новиков Ф.А. Дискретная математика для программистов. – Изд. Питер, 2007. – 364 с.*
2. *Гик Э.Я. Шахматы и математика. – М.: Наука. 1983., 176 с.*
3. *Гик Э.Я. Математика на шахматной доске. – М.: Наука. 1976., 176 с.*

Научный руководитель: Нишонбоев Азизбек Солижонович.

Шерзодбек Фармонов
(Фергана, Узбекистан)

НЕКОТОРЫЕ КРАЕВЫЕ ЗАДАЧИ ДЛЯ ВЫРОЖДАЮЩЕГОСЯ ЭЛЛИПТИКО-ГИПЕРБОЛИЧЕСКОГО УРАВНЕНИЯ ВТОРОГО РОДА

Пусть Ω - конечная односвязная область плоскости xOy, ограниченная отрезками $\overline{AB}=\{(x,y): x+y=1, x\ge 0, y\ge 0\}$, $\overline{A^*O}=\{(x,y): y=0, -1\le x\le 0\}$, $\overline{B^*O}=$ $=\{(x,y): x=0, -1\le y\le 0\}$ и дугами $A^*B=\{(x,y): \sqrt{-x}+\sqrt{y}=1, x<0, y>0\}$, $B^*A=\{(x,y): \sqrt{x}+\sqrt{-y}=1, x>0, y<0\}$, а $\Omega_0=\Omega\cap\{(x,y): x>0, y>0\}$, $\Omega_1=\Omega\cap\{(x,y): x+y>0, x>0,\ y<0\}$, $\Omega_2=\Omega\cap\{(x,y): x+y>0,\ x<0, y>0\}$, $\Omega_1^*=\Omega\cap\{(x,y): x+y<0,\ x<0, y>0\}$, $\Omega_2^*=\Omega\cap\{(x,y): x+y<0,\ x>0, y<0\}$, $G=\Omega\cap\{(x,y): x>0\}$, где $A(1,0), B(0,1), A^*(-1,0), B^*(0,-1)$.

Задача A_1**.** Найти функцию $u(x,y)\in C(\overline{G})$, удовлетворяющую следующим условиям:

1) в области Ω_0 есть регулярное решение уравнения

$$xu_{xx}+yu_{yy}+\alpha u_x+\alpha u_y=0, \quad 0<\alpha=const<(1/2); \qquad (1)$$

2) в областях Ω_1 и Ω_2^* есть обобщенное решение уравнения (1) из класса R_2 [1];

3) выполняются условия склеивания

$$\lim_{y\to -0}(-y)^{\alpha}u_y(x,y)=-\lim_{y\to +0}y^{\alpha}u_y(x,y),\qquad 0<x<1; \tag{2}$$

4) удовлетворяет краевым условиям

$$u(x,y)=\varphi(x,y),\qquad (x,y)\in\overline{AB}; \tag{3}$$

$$u(0,y)+u(0,-y)=f(y),\qquad 0\le y\le 1; \tag{4}$$

$$u\left[x,-\left(1-\sqrt{x}\right)^2\right]-u\left[\left(1-\sqrt{x}\right)^2,-x\right]=p_1(x),\qquad (1/4)\le x\le 1; \tag{5}$$

$$\lim_{x\to +0}x^{\alpha}u_x(x,y)=g_1(y),\qquad (0,y)\in OB. \tag{6}$$

Задача A_2**.** Найти функцию $u(x,y)\in C\left(\overline{G}\right)$, удовлетворяющую следующим условиям:

1) в области Ω_0 есть регулярное решение уравнения (1);

2) в областях Ω_1 и Ω_2^* есть обобщенное решение уравнения (1) из класса R_2 [1];

3) выполняются условия склеивания (2);

4) удовлетворяет краевым условиям (3) – (5) и

$$\lim_{x\to +0}x^{\alpha}u_x(x,y)-\lim_{x\to +0}x^{\alpha}u_x(x,-y)=g_2(y),\ (0,y)\in OB. \tag{7}$$

Задача A_3**.** Найти функцию $u(x,y)\in C\left(\overline{\Omega}\right)$, удовлетворяющую следующим условиям:

1) в области Ω_0 есть регулярное решение уравнения (1);

2) в $\Omega_1,\Omega_2,\Omega_1^*$ и Ω_2^* есть обобщенное решение уравнения (1) из класса R_2 [1];

3) выполняются условия склеивания (2) и

$$\lim_{x\to -0}(-x)^{\alpha}u_x(x,y)=-\lim_{x\to +0}x^{\alpha}u_x(x,y),\qquad 0<y<1; \tag{8}$$

4) удовлетворяет краевым условиям (3) – (5) и

$$u\left[-\left(1-\sqrt{y}\right)^2,y\right]-u\left[-y,\left(1-\sqrt{y}\right)^2\right]=p_2(y),\qquad (1/4)\le y\le 1; \tag{9}$$

$$\lim_{y\to +0}y^{\alpha}u_y(x,y)-\lim_{y\to +0}y^{\alpha}u_y(-x,y)=g_3(x),\qquad (x,0)\in OA, \tag{10}$$

где $\varphi(x,y)$, $f(t)$, $g_1(t)$, $g_2(t)$, $p_1(t)$, $p_2(t)$, - заданные функции, причем $p_1(1/4)=p_1(1/4)=0$.

Отметим, что уравнение (1) в области Ω_0 принадлежит эллиптическому типу, а в областях Ω_1, Ω_2,Ω_1^* и Ω_2^* - гиперболическому типу, причем отрезки $AO=\{(x,0):0<x<1\}$ и $BO=\{(0,y):0<y<1\}$ являются линиями изменения типа.

Очевидно, что (4), (7) и (10) являются условиями типа условия Франкля, условие (5) связывает значения искомой функции в точках, лежащих на дугах B^*D_1 и D_1A характеристики $\sqrt{x}+\sqrt{-y}=1$ уравнения (1), а условие (9) связывает значения искомой функции в точках, лежащих на дугах A^*D_2 и D_2B характеристики $\sqrt{-x}+\sqrt{y}=1$ уравнения (1), где $D_1(1/4,-1/4)$, $D_2(-1/4,1/4)$.

Пусть $u(x,y)$ есть решение задачи A_1. Введём обозначения:

$$\left.\begin{array}{lll}
\tau_1(x)=u(x,0), & (x,0)\in\overline{OA}; & \nu_1(x)=\lim\limits_{y\to-0}(-y)^{\alpha}u_y(x,y),\ (x,0)\in OA;\\
\tau_1^*(x)=u(x,0), & (x,0)\in\overline{OA^*}; & \nu_1^*(x)=\lim\limits_{y\to+0}y^{\alpha}u_y(x,y), \quad (x,0)\in OA^*;\\
\tau_2(y)=u(0,y), & (0,y)\in\overline{OB}; & \nu_2(y)=\lim\limits_{x\to-0}(-x)^{\alpha}u_x(x,y),\ (0,y)\in OB;\\
\tau_2^*(y)=u(0,y), & (0,y)\in\overline{OB^*}; & \nu_2^*(y)=\lim\limits_{x\to+0}x^{\alpha}u_x(x,y), \quad (0,y)\in OB^*;
\end{array}\right\} \tag{11}$$

$$u_1(x,y)=u(x,y), \qquad (x,y)\in\Omega_1;\ u_2^*(x,y)=u(x,y), \quad (x,y)\in\Omega_2^*.$$

Обобщенные решения $u_1(x,y)\in R_2$ и $u_2^*(x,y)\in R_2$ уравнения (1) в областях Ω_1 и Ω_2^* соответственно представимы в виде[1]

$$u_1(x,y)=\int_0^x s^{-b}T_1(t)dt+\frac{1}{2\cos(bp)}\int_x^h(-s)^{-b}N_1(t)dt, \qquad (x,y)\in\Omega_1; \tag{12}$$

$$u_2^*(x,y)=\int_0^x s^{-b}T_2^*(-t)dt+\frac{1}{2\cos(bp)}\int_x^h(-s)^{-b}N_2^*(-t)dt,\ (x,y)\in\Omega_2^*, \tag{13}$$

где $b=a-1/2$, $x=\left|\sqrt{|x|}-\sqrt{|y|}\right|^2$, $h=\left(\sqrt{|x|}+\sqrt{|y|}\right)^2$, $\sigma=(\xi-t)(\eta-t)$,

$$T_1(t)=sign(t)\frac{c_1}{2}\frac{d^2}{dt^2}\int_0^t(t-z)^{2b}\left(t_1(z)-t_1(0)\right)dz, \qquad 0\le t\le 1; \tag{14}$$

$$T_2^*(t)=sign(t)\frac{c_1}{2}\frac{d^2}{dt^2}\int_0^t(t-z)^{2b}\left(t_2^*(z)-t_2^*(0)\right)dz, \qquad -1\le t\le 0; \tag{15}$$

$N_1(t)=T_1(t)-c_2t^{a-1}n_1(t)$, $N_2^*(t)=T_2^*(t)+c_2|t|^{a-1}n_2^*(t)$, $\nu_1(t)=t^{1-\alpha}\tilde{\nu}_1(t)$, $\nu_2^*(t)=|t|^{1-\alpha}\tilde{\nu}_2^*(t)$, причем $T_1(t)$, $T_2^*(-t)$, $\tilde{\nu}_1(t)$, $\tilde{\nu}_2^*(-t)\in C(0,1)\cap L(0,1)$, $\chi_1=(\beta\pi)^{-1}\sin(\beta\pi)$, $\chi_2=2^{4\beta-1}(1-\alpha)^{-1}\cos(\beta\pi)\Gamma(2-2\beta)\Gamma^{-2}(1-\beta)$, $\Gamma(z)$ - гамма-функция, Эйлера[2].

Кроме того, в силу условия $u(x,y)\in C(\overline{G})$, справедливы равенства

$$\lim_{y\to-x+0}u_1(x,y)=\lim_{y\to-x-0}u_2^*(x,y), \qquad 0<x<(1/4); \tag{16}$$

Подставляя функции $u_1(x,y)$ и $u_2^*(x,y)$, определяемые формулами (12) и (13), в равенство (16), после некоторых преобразований, получим

$$T_1(t)-T_2^*(-t)=c_2t^{a-1}\left(n_1(t)+n_2^*(-t)\right), \qquad 0<t<1. \tag{17}$$

Теперь поставляем функции $T_1(t)$ и $T_2^*(t)$, определяемые формулами (14) и (15), в равенство (17), считая $\tau_1(0)=\tau_2^*(0)=0$, с учётом (4) и (6), имеем

$$n_1(t)=-g_1(-t)+\frac{c_1}{2c_2}t^{1-a}\frac{d^2}{dt^2}\int_0^t(t-z)^{2b}\left(t_1(z)+t_2(z)-f(-z)\right)dz,\ 0<t<1. \tag{18}$$

Далее, с помощью формул (12),(13) находим $u_1\left[x,-\left(1-\sqrt{x}\right)^2\right]$, $u_2^*\left[\left(1-\sqrt{x}\right)^2,-x\right]$ и подставляем в условие (5). Затем, используя равенство (17), условие (4) и считая $\tau_1(0)=\tau_2^*(0)=0$, имеем

$$\tau_1(t)+\tau_2(t)=f(t)+\Phi_1(t), \qquad 0\le t\le 1, \tag{19}$$

где $\Phi_1(t)=\chi_1\int\limits_0^t (t-z)^{-2\beta}(1-z)^{\beta}\,dz\,\frac{d^2}{dz^2}\int\limits_0^z (z-s)^{\beta}\,p_1\left[\left(1+\sqrt{s}\right)^2\Big/4\right]ds$.

Равенство (19) является функциональным соотношением между $\tau_1(t)$ и $\tau_2(t)$, получаемым из того условия, что решение задачи A_1 должно удовлетворить условиям (4)-(6) и равенством (16).

Этим задача A_1 эквивалентно сведена к следующей задаче $\tilde{A}_1$: найти регулярное в области Ω_0 решение $u(x,y)\in C\left(\overline{\Omega}_0\right)$ уравнения (1), удовлетворяющее условиям (3),(6) и (19).

Теорема 1. Задача $A_1\left[\tilde{A}_1\right]$ не может иметь более одного решения.

Эта теорема доказывается с помощью доказанных ниже лемм 1 и 2.

Лемма 1. Пусть $u(x,y)\in C\left(\overline{\Omega}_0\right)$ есть регулярное в области Ω_0 решение уравнения (1), удовлетворяющее условиям $u(x,y)\equiv 0$, $(x,y)\in\overline{AB}$ и

$$\lim_{\varepsilon\to 0}\int\limits_{l_\varepsilon}(xy)^{\alpha-1}u(x,y)\left[xu_x(x,y)dy-yu_y(x,y)dx\right]\equiv 0, \qquad (x,y)\in\Omega_0, \tag{20}$$

где $l_\varepsilon:\ x+y=\varepsilon$, $\varepsilon>0$. Тогда имеет место равенство

$$\iint\limits_{\Omega_0}(xy)^{\alpha-1}\left(xu_x^2+yu_y^2\right)dxdy-\int\limits_0^1 x^{\alpha-1}\tau_1(x)\nu_1(x)dx-\int\limits_0^1 y^{\alpha-1}\tau_2(y)\nu_2(y)dy=0. \tag{21}$$

Доказательство. В области Ω_0 справедливо тождество (1). Умножим обе части этого тождества на функцию $(xy)^{\alpha-1}u(x,y)$ и перепишем в виде

$$\left(x^{\alpha}y^{\alpha-1}uu_x\right)_x+\left(x^{\alpha-1}y^{\alpha}uu_y\right)_y-(xy)^{\alpha-1}\left(xu_x^2+yu_y^2\right)=0.$$

Далее, интегрируем это тождество по области Ω_0. Затем, применяя фор-мулу Грина и учитывая $u(x,y)\equiv 0$, $(x,y)\in\overline{AB}$ и (20), получим равенство (21).

Лемма 2. Пусть $u(x,y)$ есть решение задачи $A_1\left[\tilde{A}_1\right]$ при $\varphi(x,y)\equiv$ $\equiv f(t)\equiv p_1(t)\equiv g_1(t)\equiv 0$ и $u(1,0)=u(0,1)=0$. Тогда справедливо равенство

$$I=\int\limits_0^1 x^{\alpha-1}\tau_1(x)\nu_1(x)dx+\int\limits_0^1 y^{\alpha-1}\tau_2(y)\nu_2(y)dy=0. \tag{22}$$

Доказательство. В силу $f(t)\equiv p_1(t)\equiv 0$, из (19) следует, что $\tau_1(t)=-\tau_2(t)$.

Принимая во внимание это равенство, из (18) следует равенство (22). Отсюда, легко следует утверждение теоремы 1.

Аналогичным методом, задачи A_2 и A_3 эквивалентно сведется к задаче $\tilde{A}_2$ и $\tilde{A}_3$ соответственно:

Задача $\tilde{A}_2$: найти регулярное в области Ω_0 решение $u(x,y)\in C\left(\overline{\Omega}_0\right)$ уравнения (1), удовлетворяющего условиям (3),(19) и

$$\nu_1(t)+\nu_2(t)=\Phi_2(t), \qquad 0<t<1, \tag{23}$$

где $\Phi_2(t)=g_2(t)-\chi_1 t^{\alpha-1}(1-t)^{\beta}\,\frac{d^2}{dt^2}\int\limits_0^t (t-s)^{\beta}\,p_1\left[\left(1+\sqrt{s}\right)^2\Big/4\right]ds$.

Задача $\tilde{A}_3$: найти регулярное в области Ω_0 решение $u(x,y)\in C\left(\overline{\Omega}_0\right)$ уравнения (1), удовлетворяющего условиям (3),(19) и

$$\nu_2(t)+\nu_1(t)=\Phi_3(t), \qquad 0<t<1, \tag{24}$$

где $\Phi_3(t)=g_3(t)-\chi_1 t^{\alpha-1}(1-t)^{\beta}\dfrac{d^2}{dt^2}\int\limits_0^t (t-s)^{\beta}\, p_2\left[\left(1+\sqrt{s}\right)^2\Big/4\right]ds$.

Единственность решения задач A_1, A_2 и A_3 можно доказать и методом принципа экстремума, а существование – методом интегральных уравнений.

Теорема 2. Пусть заданные функции удовлетворяют следующим условиям:

1. $\varphi(x,y)=\left[x(1-x)\right]^{\varepsilon}\tilde{\varphi}_1(x), \qquad \tilde{\varphi}_1(x)\in C[0,1], \qquad \varepsilon>1+\alpha$;
2. $f(t)=\Upsilon\left(t^{-2\beta}-1\right)+\tilde{f}(t), \qquad \tilde{f}(0)=-\Upsilon, \qquad \tilde{f}(t)\in C^{(2,\lambda)}[-1,0]$, $\lambda>0$;
3. $p_j(t)=(t-1/4)^{\gamma_1}(1-t)^{\gamma_2}\,\tilde{p}_j(t),\ \tilde{p}_j(t)\in C[1/4,1],\ \gamma_1\ge 2-4\beta,\ \gamma_2\ge 4,$ $j=\overline{1,2}$;
4. $g_j(t)=|t|^{\delta}\,\tilde{g}_j(t),\ \tilde{g}_j(t)\in C(0,1)\cap L(0,1),\ \delta\ge 1+\alpha,\ 0\le\varepsilon_1<1,\ j=\overline{1,2}$,

где $\Upsilon=\dfrac{4^{2\beta}\beta\Gamma^2(\beta)}{2\pi\Gamma(2\beta)}\int\limits_0^1\tilde{\varphi}_1(t)\left[t(1-t)\right]^{\alpha+\varepsilon-1}dt$.

Тогда задача A_1, A_2 и A_3 имеет единственное решение.

Автор выражает глубокую благодарность А.К.Уринову за постановку задач и постоянное внимание к работе.

Литература:

1. Исамухамедов С.С., Орамов Ж. О краевых задачах для уравнения смешанного типа второго рода с негладкой линией вырождения// Дифференциальные уравнения. - Минск, 1982. Т.18. № 2. – С. 324-334.
2. Бейтмен Г., Эрдейи А. Высшие трансцендентные функции. Т. I. М.: Наука, 1965. - 296с.

Научный руководитель:
доктор физико-математических наук, профессор Уринов Ахмаджон Кушакович.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Степан Гевич, Утеген Губайдуллин
(Шымкент, Казахстан)

ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ ИНТЕРЕС СТУДЕНТОВ КАК МОЩНОЕ СРЕДСТВО МУЗЫКАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Среди современных проблем педагогики требующих первостепенного внимания, – вопросы развития познавательной активности, творческих способностей студентов является проблемой сложной и многоаспектной.

Наблюдения показывают, что многие студенты учатся далеко не в поную меру своих возможностей. Объясняется это частично тем, что преподаватели не всегда применяют формы и методы обучения, способствующие повышению активной познавательной работы студентов.

В результате исследований обнаружено, что музыкально-образовательная деятельность мотивируется художественно-познавательными интересами более 40% студентов первого курса. У значительной части 50% студентов нет интереса к содержательной стороне профессиональных знаний. Музыкально-теоретические познавательные интересы, как самоцель, наблюдаются среди студентов лишь в 3% случаев.

В современной педагогике общеобразовательной школы многие исследователи посвятили свои работы проблеме активности обучающихся (А. М. Арсеньев, Н. К Гончаров, М. А. Данилов, И. Я. Лернер, М. И. Махмудов, Н. А. Половникова, М. Н. Скаткин и другие).

Однако, в области музыкального искусства, данная проблема исследована еще недостаточно. Неразработанность проблемы активизации, развития музыкально-творческой активности студентов является одной из главных причин того, что в периодической печати, методических пособиях, официальных документах указывалось на недостатки обучения студентов.

Психологов, педагогов и музыкантов постоянно волновал вопрос о том, какими путями, методами достигается усвоение знаний, как развивать творческую и музыкальную активность обучающихся. Поэтому в процессе развития музыкальной педагогики и практики обучения педагоги-музыканты кропотливо отбирали и проверяли наиболее эффективные формы, методы, приемы и средства обучения студентов музыкальному искусству.

Мы считаем, что тема данного исследования актуальна и на данный момент требует дополнительного изучения, целью которого является разработка пути стимулирования музыкально-познавательной деятельности студентов на индивидуальных и практических учебных занятиях.

Для достижения этой цели необходимо решить ряд задач:

1.Музыкально-теоретическое исследование сущности, особенностей художественно-творческой активности студента в учебном процессе.

2. Определение дидактических условий, обеспечивающих активную музыкально-познавательную деятельность студентов.

3. Исследование способов и средств активизации музыкально-исполнительской деятельности студентов в условиях модульно-рейтингового обучения.

На данном этапе в рамках статьи мы ограничимся кратким освещением некоторых аспектов художественно-познавательной деятельности студента в процессе обучения.

Составной частью общей проблемы отношений личности является отношение студентов музыкальной специальности к учебной деятельности. В исследованиях структуры отношения к учению имеется несколько подходов, в основу которых положены следующие выводы.

1. Структуру отношения к учению определяет мотивационная сторона.

2. Отношение к учению выражает единство художественного, эмоционального, музыкального и волевого компонентов.

Наиболее глубоко теоретически и экспериментально исследован мотивационный аспект отношения к учению. Многие психологи (Л. И. Божович, Г. С. Костюк, А. Н. Леонтьев, А. К. Маркова, П. М: Якобсон и др.) центральным компонентом, ядром отношения к учению считают учебную мотивацию.

Исходя из имеющихся в литературе теоретических положений и данных экспериментальных исследований мы отношение к учению рассматриваем как «целостную систему индивидуальных, избирательных, сознательных связей личности» с определенной стороной объективной действительности (с учебной деятельностью), понимая под отношением личности целостное структурное образование, представляющее собой единство определенным образом взаимосвязанных различных компонентов.[1]

В структуре отношения к учебной деятельности выделяются такие взаимосвязанные его компоненты, как мотивация учения и эмоциональные переживания, вызываемые музыкально-исполнительской и учебной деятельностью, которые связанные с удовлетворенностью ею студентов.

По содержанию доминирующих в индивидуальных мотивационных комплексах мотивов учения мы выделили следующие типы мотивации, представляющие собой три вида комплексов побуждений к учебной и музыкально-исполнительской деятельности:

1. Положительная мотивация, которая включает мотивацию эстетического, эмоционального и художественно-познавательного содержания - осознание художественно-эстетической значимости образования.

2. Потребность в музыкально-теоретических знаниях; интерес к учебному предмету и содержание учебной деятельности; мотивы профессионально-ценностные.

Такая структура мотивации характерна для студентов с высокой учебной активностью, целеустремленно и самостоятельно работающих над собой, много читающих, и не только литературу по музыкальным учебным предметам. Как правило, они хорошо учатся, принимают активное участие в общественной жизни.

Полученные данные свидетельствуют о том, что чем выше показатели успеваемости учащихся, тем выше показатели их мотивов эстетического и высокого морального содержания. В прямой зависимости от успешного обучения студентов специальности «Музыкальное образование» находится и состояние их удовлетворенности музыкально-исполнительской деятельностью, отражающее не только эмоциональное удовлетворение результатами успеваемости, но и продвижение в осуществлении своих личных планов и реализации творческих интересов. Все это в конечном итоге определяет и формирует положительное отношение к приобретению знаний, которое, развиваясь под влиянием мотивов, стимулирующих процесс овладения знаниями, становится важнейшей детерминантой познавательной активности студентов.

Бесспорно, что уровень мыслительной активности личности при этом будет не на таком высоком уровне, который достигается при помощи вопросов, содержащих область неизвестного, требующих поиска новых знаний.[2]

В основном применяются вопросы, требующие:

1) восстановления ранее усвоенных знаний и их воспроизведения;

2) поиска новых знаний, глубокого анализа фактов, их сравнения, сопоставления.

Для ответа на вопросы первой группы обучающиеся вспоминают те факты, сведения о явлениях, процессах и которые были выдвинуты в процессе учебной, музыкальной деятельности. Подобные вопросы используются на промежуточном этапе контроля текущих знаний студентов (ГКЗ), 1-м и 2-м рубежных контролях (РЗ 1, РЗ 2) и экзаменах, т. е. в процессе контроля знаний и организации их применения на практике. Они способствуют систематизации знаний, обеспечивают прочность запоминания.

Вопросы второй группы содержат в себе элементы неизвестного, спорного, неясного. В дидактике их называют проблемными. Они содержат в себе область неизвестного. Для ответа на проблемные вопросы требуются новые знания, поиск которых максимально активизирует мыслительную деятельность студентов. Обычно познавательная проблема формулируется преподавателем в виде проблемного вопроса. Характерными признаками проблемного вопроса являются:

а) наличие неизвестного, спорного, неясного, которые создают познавательную трудность;

б) опора (связь) этого неизвестного, спорного на ранее усвоенные знания. Решение неизвестного является развитием имеющихся представлений обучающихся об этом явлении, процессе, добавлением в систему знаний новых сведений.

Важно научить студентов правильно формулировать вопросы и уместно их задавать, что является также одним из приемов активизации их познавательной деятельности, развития логического мышления. К сожалению, до сих пор дидактикой не исследованы основы обучения студентов самим задавать вопросы, не проведен анализ вопросов, задаваемых ими преподавателям и друг другу, и не изучено влияние формулировки и постановки вопроса в развитии активности студентов.[6]

Обучение с помощью продуктивных методов принято называть проблемным обучением.

Одним из важнейших средств развития познавательной активности и творчества студентов являются задачи и творческие задания.

Решение задач максимально мобилизует и развивает такие умственные операции, как анализ и синтез, абстрагирование, сравнение, конкретизация, обобщение, обучает студентов правильному, применению этих операций в своей познавательной деятельности. Этот процесс вносит в занятие эмоциональное оживление, повышает интерес к данной дисциплине.[5]

Однако роль и значение задач не следует переоценивать. Решение задач дает положительные результаты только тогда, когда оно применяется в сочетании с другими способами и средствами и когда преподаватель методически правильно и определит место задачи в учебном процессе.

В обучении задачи могут выполнять различную роль. Они применяются с целью:

1) более доказательного разъяснения на музыкальных занятиях отдельных теоретических положений;

2) эффективной организации применения знаний на практике и показа практического значения музыкально-теоретических положений;

3) повторения, воспроизведения и закрепления музыкального материала;

4) контроля и самоконтроля знаний, умений;

5) формирования умений творческого использования знаний в условиях музыкально-творческой деятельности;

6) организации целенаправленной подготовки студентов к индивидуальным занятиям, очередной лекции, семинарским, практическим и лабораторным занятиям.[4]

Задачи могут быть использованы на лекциях, семинарских, практических занятиях, консультациях, во время учебной и педагогической практик и т. д.

Активизации познавательной деятельности студентов способствуют современные технические средства, которые позволяют убедительно и доходчиво в короткий отрезок времени раскрыть содержание сложных явлений.

Анализ опыта работы преподавателей показали, что систематическое использование современных технических средств позволяет:

1) повысить эффективность процесса обучения; при помощи их создается возможность познакомить студентов с широким кругом музыкальных вопросов, недоступных при обучении без применения технических средств; сообщить более полные сведения об изучаемых музыкальных произведениях различных жанров, стилей, направлений и эпох;

2) развивать познавательную активность, самостоятельность, повышать интерес к изучаемой дисциплине;

3) систематически контролировать знания и умения, и повышать качество проверки знаний;

4) совершенствовать формы и методы обучения, уделить больше времени самостоятельной работе студентов;

5) учитывать индивидуальные особенности студентов, развивать их способности.[3]

Активизация познавательной деятельности студента без развития его познавательного интереса не только трудна, но практически невозможна. Вот почему в процессе обучения необходимо систематически возбуждать, развивать и укреплять познавательный интерес студентов и как важный мотив учения, и как стойкую черту личности, и как мощное средство воспитывающего обучения, повышения его качества.

Литература

1. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения. М., 1989
2. Гавриленко Ю. Н. Эффективность применения технических средств обучения//Среднее специальное образование, 1990, № 3. С. 23.
3. Кулыгина А. Н. Активизация обучения: сущность и содержание// Педагогика, 1994, № 1. С 7.
4. Там же, С 11.
5. Харламов И. Ф. Педагогика М., 2000, С .183.
6. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. М.: Просвещение, 1989.

Аға оқытушы Умирзахова Нургуль Алпысбаевна
(Шымкент, Қазақстан)

ВОКАЛЬДІК ТЕХНИКА ЖӘНЕ ОНЫҢ ОРЫНДАЛУ ТАПСЫРМАСЫМЕН БАЙЛАНЫСЫ

Вокальді-педагогикалық процесті И.П. Павловтың оқытуы негізінде кейбір сұрақтарды қарастырамыз.

Ән айту, организмдегі басқа да танымдық қызмет түрлері тәрізді ми арқылы басқарылады. Оның жұмысының маңызды механизмдері бұл рефлекторлық шартты механизмдердің байланысы және талдауыш механизмі. Тітіркенулер іс-әрекетінің қайталануы және бір сәттілігі байланысты қалыптастырудың шарты болып табылады, сондықтан есте сақтап қалу және айтуға үйрету ән айту кезіндегі қимыл-қозғалыс стреотипінің мәнерін қалыптастырумен байланысты.

Әртүрлі музыкалық орындаулар үнемі эмоционалдық күйде бейнеленген бірқатар үлгіде өтеді. Ән айту техникасын сөйлеу қимылының талдауындағы көптеген байланыстың қалыптасу, қандай да болмасын орындау тапсырмаларын іске асыру үшін туындайтын байланыс нәтижесі ретінде қарастыру қажет. «Кәсіп өнердің астарында болып табылады» афоризмі белгілі. Алайда, өнер жетілген кезде кәсіп жойылып, байқалмай кетеді. Тек образ, әсерленіп қамығу тікелей қабылданады, ал техника «орындаушылық кезінде еріп кетеді». Мысалы: Галина Уланова билеген сәтте, біз биде орын алған техника элементтерін байқамаймыз, тек пластикалық үлгіні іске асыру кезінде айқындалған образды, әсерленіп қамығуды көреміз. С.Рихтер ойнаған сәтте, біз ешбір техникалық элементтерді естімейміз, тек біз образды құрау арқылы жеткізіп отырған музыканы ғана қабылдаймыз. Ф.Шаляпиннің ән шырқауы туралы да дәл осыны айтуға болады. Егер біз көптеген әншілердің, жабық нотаның мөлшерінде жетік және дұрыс қойылған жалпы әдемі дауысына, пассаждың жарқырауына көңіл бөлсек, ал Шаляпинде біз Бориске қайғыру, Мефистофельдің кекесін мысқылын, қорқақ Фарлафтың ақымақтығын және мақтаншақтығын және т.б. естиміз. Мұндай актерлар жайында былай деп айтады: «Бұлар таланттылар ғой, оларда бәрі де өздігінен жеңіл жасалады, оларға бірнәрсеге оқудың да қажеті жоқ!».

Кімде кім ірі орындаушылардың өмірбаянымен таныс болса, олар орындаушылардың бала кезінен бастап, өмірлері күн сайынғы тер төгу және мақсатты бағытта жұмыс атқарумен толы болғанын біледі.

И.П.Павловтың физиологиялық оқытуында организмнің барлық реакциясына - детерминизм қағидасына қатысты себепті келісу қағидасы негіз болып табылады. «Сіздердің жеке ойларыңыз немесе үнсіз сөздеріңіз сым арқылы нерв талшықтары бойынша жүгіріп қоздырады, ал қоздыру орталық нерв жүйесіне шабады, ол жерден белгілі байланыстардың көмегімен, өз кезегінде осы органдағы клеткалардың арнайы процесіне орналаса отырып, өзге сымдар арқылы жұмыс органына келеді. Сонымен, осы немесе өзге агент себепті әсер ретінде организмнің осы немесе өзге қызметімен

байланысады» (И.Павлов, IV том, 22 бет). Біздің жағдайда музыкалық образдар - себеп, ал оны техникалық іске асыру - әсер. Олар рефлекторлық байланыста болуы тиіс. Осылайша, тап осы дыбыстық образдар дыбысты іске асыру үшін орындаушыға әдістерді, техникалық құралдарды баяндап отыруы тиіс, сонда ғана оның барлық техникасы белгілі музыкалы-орындаушылық тапсырмаларын айқындау ретінде құрастырылатын болады. Орындалуы тиіс шығарма, яғни орындаушы оны дыбыспен іске асыру үшін, оның қандай құралдарды қолдану қажеттілігін іштей елестету ұғымын тудырады. Орындаушылық әдістерді іріктеу, дауыстық аппарат пен іс-қимылды нақтылаудың тиісті байланыстарын дамыту жолымен жүреді. Іске асырудың тиісті құралдарын іріктеп таңдау процесінде, талдауыш жүйелеріне үлкен рөл атқару жүктеледі - қол жеткізген дыбыстың сапасы туралы баяндап отыратын, есту, көру, резонаторлық және қимыл-қозғалыс. Бірақ, егер орындаушыға қажетті дыбыс нәтижесіне қол жеткізу мүмкін болса және шығарма ойдағыдай шықса, онда іріктеу және нақтылау процесі осымен аяқталмайды. Орындау процесі кезінде, жұртшылықтың қабылдауына, залдың акустикасына және басқа да орын алуы мүмкін сәттерге қатысты баяндалатын, әншінің, орындаушылық тапсырмасына өзінің түзетулерін енгізетін жаңа талаптар пайда болады. Сонымен бірге, уақыт өте шығарма «тозығы жеткен соң», оның мазмұны қайта қаралып, шексіз өзгерістерді және айқындалған құралдарды нақтылауды талап етеді. Сондықтан шебер өзінің техникасын әркезде өңдей отырып, үнемі оқу үстінде болады. Ол әрқашан орындаудың жаңа мүмкіншіліктерін іздеп жүреді.

О.П.Тарская «Менің вокальді-педагогикалық қағидаларым» атты мақаласында былай деп жазады: «ән айту процесі - жиынтықты, күрделі және бір жағынан жабық деңгейдегі құбылыс. Осы процеске тереңдеп бойлау, оны оқып зерделеу, әсіресе жетекшілік жасау - ерекше қиын тапсырма» (137 бет, Вокальдік педагогика сұрақтары В.Л.Чаплиннің 4-шығарылымы).

Қазіргі таңда ғылым ән айту қызметін бүтін автоматты процесс ретінде анықтайды, оның барлық бөлігі бірін бірі өзара алдын ала айқындайды және шартпен ескертеді. Ән айтуды үйренуді табиғи автоматизмді жасырып, жиынтық түрде және жеке бастау қажет. Тыныс алу әрі резонаторлар ретінде қамтамасыз етілетін жұтқыншақ дыбыс операторы болып табылады. Есту қабілеті тек бақылаушы емес, сондай-ақ ән шырқау дауысын жаратушы. Оқушы сыртқы есту қабілетімен шырқалатыны, ал ішкі есту қабілетімен қалай шырқау қажеттілігін бірмезгілде тыңдауы тиіс. Қазіргі таңдағы ғылыми деректер ән айту дыбысының туу бойынша мидың (Юссон) басқарушы рөлін анықтауда. Ән айту дыбысы қайту нервісімен мидан өтетін импульстар арқылы шақыртылған дауыс бұлшық еттерінің қысқаруымен қалыптасады. Қанша күш болса, сонша діріл /вибрация/ болады. Сонан соң түйіннің шетінен бастап түбіне қарай айқасып өткен, екі бастап жіберу түрінде дауыс бұлшық еттерінің құрылысын гистологиялық ашылулар (Гертлер), тек тарту түйінінің өзіндік жұмысын ғана емес, сондай-ақ дауыс саңылауының барлық конфигурациясын өзгертетін дауыс бұлшық еттерінің бұрылуын да айқындады. Дыбыс күші дыбыстың жеңілдігіне және аппараттың иілгіштігіне қарай құрастырылады. Әр дыбыста келесі кезектегі дыбыс потенциалды түрде сезілетін болса, сол кезде дауыс бос шығады, немесе ән айту - дыбыс жолағын қосу, байланыстыру. Жаттығуларды таныс өлеңдерден, әуендерден, ариялардан өз бетінше жеке таңдау, сондай-ақ бірте-бірте күрделенген пьесалардың репертуарларын және вокализдарын қолдану қажет. Бос дауыс дыбыс үлгісі бойынша құрастырылған. Дыбыс «жиектелген» тыныштық тәрізді жеткізіледі. Ол баурап алады, сергітеді және шыңдайды. Ол - өмір сүрудің өзі.

Бұл музыкантшы шебердің дыбысы. Н.М.Малышев «Вокальдік педагогика үшін К.С.Станиславский қағидаларының маңызы» деген еңбекте (Вокальдік педагогика сұрақтары В.Л.Чаплиннің 4-шығарылымы) былай деп жазады: «К.Станиславскийдің «Жүйесі» - бұл актерлық елестету қабілетін дамыту бағыты, оның көмегімен әртіс өзінің «мен» деген сахналық образын орнықтырады. «Жүйенің» элементтері: «объект», «шеңбер», «дөң», «сұхбаттасу», «сезім логикасы», «рөлдің өрлеу сатысы», «аралық іс-қимыл» және т.б. - актерлық елестету қабілетінің саласын қызықтыратын және кеңейтетін сол «үнтақтаулар», сол магниттер болып табылады. Станиславсикйдің «егер де» деген атақты сиқыры актерлық елестету қабілетін толықтырып байытуға бағыт болып табылады. Актер елестету қабілетінің көмегімен «алдын ала болжалынған жағдайларда» «шынайы құмарлығын» іске асыра алады (драмалық іс-қимыл туралы Пушкиннің белгілі формуласына сәйкес).

Әншілер Станиславскийдің «Актердің өз-өзіне жұмыс істеуі» еңбегімен («Өнер» Мәскеу, 1986 ж.) осы сала бойынша қарапайым түрде танысуы студенттерге, олардың тек сахналық тәжірибеде ғана емес, сондай-ақ оған шығармашылық көзқарас елесінің жанды әлементтерін енгізе отырып, дауысты орнату жұмысының процесінде де көмек беруі мүмкін.

Кәсіби әншіге кәсіби дауысты, музыкалылық, әртістік қабілетті меңгеру қажет. Осы үш қабілеттің бірігіп үйлесуі өте сирек кездеседі. Вокальдік тәжірибе әр педагог әншілерді өзінің жеке өңдеген тәсілдері арқылы үйрететіні айқындалды. Ұстаздың тәсілі - бұл педагогтың жан дүниесінің қалыптасуынан қалқып шыққан ішкі тәжірибесінің қорытпасы. Вокалист-педагогтардың тапсырмасы «Бірыңғай тәсілді» өңдеу емес, бірыңғай қағидалармен әншілерді тәрбиелеу, вокальдік «идеалды» бірыңғай түсіну тапсырмаларын өңдеу болып табылады. Дыбыстың толық естілуі - бұл дауыс бостығының тығыздығына тең түрі («шапшаңдық», «жинақтылық», «металдық»).

Дауысты жетектеу туралы

Вокалист legato, staccato, martelatto, marcato әдістерін меңгеруі

тиіс.

Legato ән айту кезінде вокальдік буындардың бірігуін және дыбыстық ағынның үздіксіздігін талап етеді.

Staccato ән айту кезіндегі әр вокальдік дыбыстағы қысқа, үзінді дыбыс.

Martelatto ән айту кезіндегі үзінді, бірақ *staccato* ән айту кезіндегіге қарағанда дыбысталуы айтарлықтай ұзынырақ.

Marcato ән айту кезінде әр дыбысқа *legato, staccato* ән айту кезіндегі тәрізді тікелей көңіл бөлу.

Сонымен бірге кантиленаны және түрлі үлгідегі речитативті меңгеруі тиіс.

Кантилена - бұл вокалдың поэзиясы. Оның дыбысталуы созылмалы және серпінді ресімделуі қажет. Речитатив - сөйлеу екпінімен ән айту («құрғақ» речитативтен бастап (secco)

мелодиялыққа дейін). Операда бұл эмоционалдық мазмұнның

ауысуларын, оның әлсіреуін және қоюланған сәтін жеңіл

байқауға болады.

Опералық ария - қандай да болмасын батырдың құмарлығына немесе сезіміне барлық күшті бейнелеу арқылы үйлестіре отырып, үнемі сюжеттің дамуын тоқтатады.

Речитатив сюжетке оның бастапқы іс-қимылын қайтарады.

К.Станиславский: «Қалай үздіксіз жол құрылады, сол сәттен бастап өнер басталады» деп айтты. «Ән айту» деген сөздің өзі дыбыстың үздіксіз шығуы, әуеннің төгіліп тұрғаны туралы ұғымды елестетуді білдіреді.

Леонар до Винчи өзінің шәкірттеріне көлеңкелі сәуле көркем сурет туындысы туралы былай деді: «Байқаңыздар, бояулар бір бірінен сызбасыз және контурсыз, түтін ретінде ауысады...». Мұны образды түрде вокальдік сөйлемде әншілердің дауыстыларын қатарластыруға жатқызуға болады. Ән айтуда дауыстылар сөзбен органикалық түрде сәйкестендіріліп жетілген. К.Станиславский: «Музыка - «қалай» деген сөз, яғни музыка батырдың «қалауын» түпнұсқада ішкі жай-күйін айқындайды» деп айтқан еді. Сөз, оның қалай іс-қимыл жасайтынын, бұл іс-қимылдар «алдын ала болжалынған жағдайларда» қалай өтетінін анықтайды. Сөз - бұл вокальдік шығарманың «бағдарламасы» тәрізді. Оның мәтіндік ой-пікірі музыка элементтерімен бейнеленеді: әуенмен, үйлесіммен, ритммен, метрмен, қарқынмен. Олардың барлығы сөздің осы немесе өзге эмоционалдық бояуын суреттейді. Композиторлар түрлі вокальдік әдістерді қаншалықты бай және жан жақты қолдануын және олардың мәтіндері қандай екенін, біз келесі мысалдардан байқауымызға болады: Глинка («Руслан» және «Людмила») Рондо Фарлафта staccato- ға белгіленген сөйлемдер түсірілуі тиіс деп тұжырымдайды. Драмалық түрде бұл былай «ақталады»: Наина Фарлафқа әйелдікке Людмиланы беруді уәде еткен соң, Фарлаф қуаныш келуін бастан өткереді. Ол ән айту кезінде: «Княжинаны меншікке алу ойы кезінде» деген сөздермен бақыттан басы айналып, тіпті тынысы тарылады. Ойда жоқта ол кантиленамен ән айтуға ауысып кетеді: «жүрек қуанышты сезеді» - деп тамсанудан үні шықпай қалғандай болады. Әрі қарай ол staccato ән айтады: «және алдын ала сүйсіндіреді» - деп тағы да бұрынғы legato мәтінінде ән айтады: «махаббат пен кек тәттілігі».

Көркемдеп ән айту қиындығы, яғни әнші музыкалы-вокальді-сөйлеу образын іске асыру үшін ол бірмезгілде бірнеше тапсырмаларды орындау шартымен тұжырымдалуы басты міндет болып табылады.

Ф.Шаляпин өзінің «Маска және жан» атты кітабында «Нағыз әртіс, сахнада жұмыс жүргізе отырып, ол бірден екі тұлғаны бірге алып жүруі тиіс - бірі іс-ірекеттегі, басқасы өзінің іс-әрекетін бақылаушы. Ол бір мезгілде әнші де режиссер де» деп жазды.

Мысалы, романс орындау қысқа уақыт аралығына созылады, әртіс осы уақыт аралығында адам өміріне тән қайғы-қайсіретті сан алуан үлгіде көрсете білуі тиіс. Романс алдын ала сюжеттік ешбір дамусыз тыңдаушының алдында туындайды. Сондай-ақ, романстың дамуы және кульманициясы бар құрастырылуы белгілі және жіңішке үлгісі болады. Ол әнді тыңдаушының жадында және жүрегінде қиылып мәңгілікке сақталып қалатындай айтуы қажет. Романсты орындау әншіден жоғары әртістік, жоғары вокальді техникалық қабілетті, музыкалық үлгіні өткір қабылдауды және іске асыруды талап етеді.

О.Далецкий «Халық әндерін сараптау негізінде әдістемелік материалдың вокальділігін бағалау» еңбегінде (Вокальді педагогика сұрақтары. Л.Б.Дмитриевтің 5-шығарылымы, 231 бет), - бұл жұмыстың кейбір қағидаларын анықтау міндет, оның көмегімен музыкалық шығарманың, ән айту жаттығуларының, әуен аралықтарының вокальдік деңгейін анықтауға болады- деп жазады.

Вокальдік қағидаларды білу әсіресе композиторларға өте қажет. Әнші-композитор жалпы өлеңнің оңтайлы шегін диапазонын өзіне нақты елестетуге міндетті. Тәжірибе кезінде көптеген композиторлар болашақ орындаушылардың дауыс дәрежесін ескермейді, бұл олардың шығармаларының әуендік қиылысулары, орындау аралығының күрделі болуы, төмен немесе өте жоғары ноталардың жөнсіз тұйықталып үйлесуіне ықпал етеді. Фольклорлық әндер дауыс қасиеттерінің сипатына жауап береді және ән айтуда өте ыңғайлы, бұлар бұрынғы өткен әнші ұрпақтармен сүзектен өткен.

Халық әні құрамында көпеген вокальдік ыңғайлылықтар бар: орта шек диапазон (октава), ал өз кезегінде, орнықпаған әнші дауыстары үшін ыңғайлы әншілік шек диапазон.

Халық әндерінің диапазонын анықтау үшін біз түрлі ұлттардың және түрлі кезеңдердің фольклорлық жинақтарын қарастырдық: Львов-Причтің, М.Балакиревтің, Н.Римский-Корсаковтың, Н.Лопатиннің, В.Прокуниннің, Е.Линеваның, А. Ладовтың және т.б. классикалық фольклорлық еңбектері.

Халық әндерінің диапазондарын салыстырған қызықты: татар (нона-децима), орыс (октава-нона) лирикалық ақырын, қазіргі таңдағы орыс (октава-нона), дон казактары және украин (октава); якут (кварта-квинта), мордова (секста), орыс (секста), ежелгі-күнтізбелі орыс, украин, беларус (кварта, терция, секунда) әндерінде ең жіңішке диапазон.

Қазақ және орыс лирикалық ақырын өлеңдері халықтың ән шығармашылығының музыкалық биік белесі болып саналады. Орыс, қазақ жеке дауысты ер азаматтардың әндерінің диапазоны жарты октаваға жетеді.

Халық әндерінің сараптамасы авторлық шығарманың вокальді-техникалық қиындығына нақты баға беруге әсер етеді. Педагогикалық материал неғұрлым халық әндерінің вокальдік қағидаларына сәйкес болса, ол соғұрлым бастапқы үйрену кезеңі - әншінің қалыптасуы бойынша жауапты кезеңі үшін бағалы.

Вокальділік - музыкалық-естуде тарихи-ұлттық құбылыс қатынасы. Есту қабілетін тәрбиелеу түрлі ұлт кезеңдерге қатысты музыкалық аумақмен айқындалады. Халық әндерінің өзінің ұлттық ырғағы, музыкалық әдемілігі, орындау мәнері бар, сондықтан әртүрлі ұлт әншілерлі үшін осы және тек осы ғана фольклорлық әуеннің вокальдік жағы әртүрлі болады. Орындаушы тәрбиеленген халық әні ол үшін әдетте вокальдік жағынан ыңғайлы үлгі болып табылады. Сондықтан, студенттердің репертуарына әртүрлі халықтардың әндерін, сондай-ақ музыканың жаңа қол соғу /ладово/ - дауыс ырғақты-үйлесімдік құралдарымен танысу үшін қазіргі таңдағы композиторлардың музыкалық шығармаларын енгізген мақсатты болады.

Әдебиеттер

1. *Дмитриев Л.Б. «Вокальді әдістеме негіздері» - М., 1963 ж.*
2. *Чаплин В.Л. «Вокальді педагогика мәселелері» - М: Музыка, 1969 ж. - 4 шығарылым.*
3. *Дмитриев Л.Б . «Вокальді педагогика мәселелері» - М: Музыка, 1969 ж. - 5 шығарылым.*
4. *Станиславский К. С. «Актердің өзіндік Жұмысы» - М: Өнер, 1985ж.*
5. *Шаляпин Ф.И. «Бетперде және адам жаны» - Алматы: Өнер, 1983 ж.*

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Людмила Бережна
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

Актуальність пошуку оптимальних шляхів підготовки дитини-сироти до самостійного життя, формування її соціальної орієнтації, стимулювання особистісної самореалізації зумовлена передусім зміною освітньої парадигми, труднощами сучасного періоду в розвитку нашого суспільства, рівнем соціальних, культурних та економічних проблем.

Останнім часом на державному та міжнародному рівнях відбувається підвищення статусу дитини-сироти в суспільстві, про що свідчить поява спеціальних міжнародних документів про охорону дитинства, підвищення уваги до дитячої безпритульності, до її причин та наслідків. В зв'язку з цим, існує нагальна потреба в осмисленні соціально-педагогічних умов, що створюються різними закладами навчання, виховання та утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування щодо їх первинної соціалізації та розробці відповідно до цих умов сучасних науково-методичного і програмного забезпечення.

Аналіз саме соціально-педагогічних досліджень свідчить про зростаючий інтерес учених до проблеми соціалізації дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування. Розроблено вітчизняні та зарубіжні концепції соціалізації особистості. Визначено соціально-педагогічні умови збагачення дитячої субкультури на етапі молодшого шкільного віку, формування соціальних уявлень, методи впливу на становлення позитивних взаємин однолітків (В.Абраменкова, В.Алфімов, І.Звєрєва, А.Капська, С.Козлова, О.Кононко, С.Куліковська, Ю.Лебєдєв, С.Литвиненко, А.Мудрик, І.Печенко, Л.Хухлаєва, В.Ямницький та ін.). Підлягали дослідженню теорії системного, особистісного, діяльнісного підходів у розкритті специфіки соціалізації дітей, ролі соціальних інститутів у цих процесах (В.Алфімов, В.Бочарова, І.Звєрєва, А.Капська, А.Мудрик, С. Савченко, Л.Рубашевська, С.Харченко); визначення основних напрямів соціалізації дітей молодшого шкільного віку в різних умовах життєдіяльності (В.Абраменкова, В.Гуров, О.Караман, О.Кононко, В.Кудрявцев, Ю.Лєбєдєв, С.Литвиненко, І.Печенко) технології виховної роботи, що сприяють процесу соціалізації дітей в умовах дитячих будинків (С.Козлова, С.Куліковська, Л.Хухлаєва) [2, с. 4].

Проте, незважаючи на значний інтерес науковців до кожної з вищезазначених проблем, питання соціалізації дітей молодшого шкільного віку в закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування залишається недостатньо дослідженим у теоретичному так і в практичному аспектах.

Важливість середовища у формуванні людської особистості визначають педагоги всього світу. Проте в оцінці ступеня впливу середовища на розвиток особистості єдності немає. Прихильники так званого біогенного (біогенетичного) напрямку в педагогіці надають перевагу спадковості, а соціогенного (соціогенетичного, соціологізаторського) – середовищу. Чимало дослідників намагалися встановити точні кількісні пропорції впливу середовища і спадковості на розвиток людини тому, до соціально-педагогічних механізмів соціалізації науковці відносять: традиційний механізм соціалізації, пов′язаний із засвоєнням дитиною норм, еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, характерних для її сім′ї і найближчого оточення, які засвоюються на неусвідомленому чи підсвідомому рівні за допомогою не критичного сприйняття панівних домінант. Інституціональний механізм соціалізації функціонує у процесі взаємодії людини з інститутами суспільства та різними організаціями, які спеціально створені для її соціалізації і ті, що опосередковано реалізують виховні функції, паралельно зі своїми іншими функціями. Саме у процесі задіяння інституціонального механізму соціалізації відбувається накопичення знань про соціальну дійсність і ширше - про довкілля, діти опановують досвід, практику взаємодії, спілкування, схваленої в суспільстві поведінки з представниками різних соціальних груп, у різних життєвих ситуаціях.

Останні дослідження доводять, що сім´я як персональне середовище розвитку - один з найважливіших інститутів соціалізації особистості, адже воно (середовище) зумовлює спосіб життя дитини, її соціальне існування, впливає на формування нових соціальних якостей, вмінь та навичок. На думку науковців, соціально-позитивний чи негативний вплив сім´ї залежить від числа параметрів, з-поміж яких: соціокультурний, що засвідчує рівень культури сім´ї, соціально-економічний, який визначається її майновими характеристиками, техніко-гігієнічний – особливості способу життя (І.Гребенніков, С.Литвиненко, В.Ямницький та ін.) [1, с. 5-7].

Попередня характеристика сім'ї як джерела й опосередкованого ланцюжка передачі дитині соціально-історичного досвіду, передусім досвіду емоційних та ділових взаємин між людьми, логічно підводить до думки, що втрата сім'ї – найтяжча трагедія в житті дитини. Гостра соціальна криза в країні відбилася не тільки на матеріальному, а й на моральному здоров'ї та благополуччі сім'ї як інституті природного біологічного та соціального захисту дитини. Гіркою ознакою нашого часу є соціальне сирітство. Виховання в умовах державних сирітських закладів, зміни закладів й опікунів, навіть при найкращому розкладі, травмують психіку дитини, унеможливлюють реалізацію природних можливостей, порушують систему її взаємин з навколишнім світом.

Окрім страшенного руйнівного впливу на здоров'я дитини, соціальне сирітство порушує емоційні зв'язки дитини з довкіллям, зі світом дорослих, ровесників, які розвиваються у більш сприятливих умовах, викликає вторинні порушення фізичного, психічного та соціального розвитку. У дитини, яка відірвана від батьків і знаходиться в дитячому сирітському закладі, знижується загальний психічний тонус, порушуються процеси саморегуляції, домінує негативний настрій. У більшості дітей розвивається відчуття тривоги й невпевненості в собі, зникає зацікавлене ставлення до світу, погіршується емоційна регуляція, емоційно-пізнавальна взаємодія та, як результат, гальмується інтелектуальний розвиток. 85-92% випускників дитячих будинків, притулків виявляються не здатними до навчання за програмами загальноосвітніх шкіл (С.Забрамна, І.Кривовяз, О.Стребелева). Резюмуємо: дитина виходить у широке життя з відчуттям своєї незначущості, з незадоволеною потребою у любові, з нечіткою життєвою перспективою, недовірою до оточення, незнанням своїх прав і обов´язків, привчена жити у вузькому й регламентованому соціумі, а відтак, вона навряд чи з часом зможе стати повноцінною компетентною, гармонійною і збалансованою людиною.

Актуальними лишаються питання наступності у роботі сирітських закладів, координації їхньої діяльності, узгодження програм, а також налагодження плідної взаємодії з усіма іншими інститутами, в яких зростають і виховуються діти дошкільного віку.

Істотною характеристикою нового соціального положення, на думку науковців, є те, що навчальна діяльність як цілеспрямована, обов'язкова, довільна, відрізняється від ігрової. Навчальна діяльність виступає предметом суспільної оцінки, а життя маленьких учнів підкоряється системі обов'язкових, однакових для всіх правил. Молодші школярі обирають товаришів, здебільшого орієнтуючись на їх успіхи чи невдачі у навчанні. При цьому вони погоджуються з думкою вчителя. Міжособові відносини цих дітей набувають більшої стабільності, виділяються популярні діти, які вміють спілкуватися, і діти, які не користуються в класі авторитетом. Процес соціалізації останніх проходить з ускладненнями. Кожен із соціальних інститутів (сім′я, група ровесників у інтернатному закладі, педагогічний колектив) виявляється альтернативним референтним джерелом, завдяки якому здійснюється вибір моделей соціальної поведінки.

Зроблений теоретичний аналіз літературних джерел також підтвердив, з одного боку, актуальність проблеми соціалізації дітей, які зростають у закладах інтернатного типу, необхідність урахування специфіки впливу різних інституцій на їхній соціальний розвиток. З іншого боку, знайомство з науковими дослідженнями засвідчило відсутність таких методик соціального виховання, які б ураховували ці особливості.

З огляду на специфіку соціально-педагогічних умов у різних закладах виховний процес передбачав: набуття дітьми досвіду оптимального розв`язання життєвих ситуацій з певною кількістю альтернатив; розвиток уміння усвідомлювати вербалізувати власний стан та стан оточуючих; та враховувати його у взаєминах з ровесниками і дорослими; сприймання, оцінно-етичне коментування художніх творів як основи адекватної оцінки власного стану та стану оточуючих; інсценування конфліктних і безконфліктних способів взаємодії з оточуючими з наступним їх обговоренням; наявність позитивного емоційного середовища життєдіяльності дітей.

Література:

1. Акусок А. Соціалізація особистості як психолого-педагогічна проблема / А. Акусок // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – № 1. – С. 23-25.
2. Петрочко Ж.В. Реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: передумови, реалії та перспективи (за результатами соціологічного дослідження) / Петрочко Ж.В., Калібаба О.А., Шипіленко О.С. та ін.; За заг. ред. Ж.В. Петрочко. – К.: Наук. світ, 2006. – 100 с.
3. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. А.Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.

Олена Березовська
(Київ, Україна)

ДО ПРОБЛЕМИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В МУЗИЧНІЙ ОСВІТІ

Найважливіші завдання вищої педагогічної школи перед суспільством завжди поставали у передачі досвіду знань молодому поколінню, у надбанні високої професійної майстерності в поєднанні з естетичним розвитком особистості, її здібностей та суб'єктивно-творчої позиції. У зв'язку з цим роль музичної освіти у сучасній вищій школі в цілому зростає, так як вона впливає на розвиток загальної активності суб'єкта, вдосконалює його функціональні сторони виконавсько-педагогічної майстерності, формує творчий досвід і досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу, який є необхідною умовою для моральності та культури суспільства. Центральним елементом музичної освіти є процес усвідомлення індивідом себе як суб'єкта педагогічного спілкування за допомогою музичного мистецтва, де результатом є не заданий норматив, а сам процес спілкування з урахуванням можливостей реалізації свого особистісного потенціалу, набуттям творчого досвіду, який виявляється через функції емпатії, рефлексії, креативності, самовдосконалення, художнього відкриття. Багато поколінь педагоги-дослідники визнавали провідну роль музичної освіти в процесі художньо-творчого становлення особистості

(Б.Асаф'єв, Ю.Алієв, Г.Коган, Л.Баренбойм, Д.Кабалевський, С.Шацький та ін..). Відомі психологи (Г.Альтшуллер, Л.Виготський, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн, Б.Теплов) присвятили чимало праць питанням впливу музичної освіти на розвиток творчих здібностей та загальної творчої активності особистості. На думку Л.Арчажнікової, музична освіта – це професійне навчання музиці (творчості, виконавству, музичній науці), а також сукупність знань, отриманих в результаті цього навчання[2,с. 47]. Особливістю в музичній освіті є одночасне існування і розвиток двох її основних напрямків – загального і професійного, це пояснюється тим, що з однієї сторони музична освіта охоплює всі важливі ланки виховного процесу, без її участі гармонійно-інтелектуальний і моральний розвиток особистості не можливий, з другої сторони - оволодіння музикою як професією потребує засвоєння значного об'єму теоретичних знань, практичних вмінь та навиків, ранньої спеціалізації. Очевидно, що в такій ситуації не тільки поняття функції музичної освіти набуває пріоритетний сенс і значення для розвитку характерних рис особистості, тут виступає сам процес формування відповідних якостей у майбутніх спеціалістів який в свою чергу потребує нових підходів до його успішної організації та реалізації. Цей підхід полягає у впровадженні в процес музичної освіти нових форм і методів педагогічної роботи, що обумовлюються рядом особливостей, властивих саме процесу музичного навчання у вищій педагогічній школі. Такі можливості, на наш погляд, надає індивідуалізація навчання яка орієнтована на особистість кожного учня з урахуванням його індивідуально-психологічних особливостей, здібностей, обдарувань; створює сприятливі умови для успішного оволодіння значним обсягом навчального матеріалу на різних рівнях музично-виконавських труднощів. Отже, **метою статті** постає завдання, розкрити сутність індивідуалізації навчання, її особливості та перспективи в музичній освіті. Теоретичні основи індивідуалізації навчання закладалися протягом багатьох років науково-дослідницької роботи. Поняття індивідуалізації почало з'являтися у вітчизняній педагогічній літературі 60-х років XX століття і розглядалося з точки зору комплексного поняття навчально-виховного процесу який включав в себе: індивідуальний підхід, індивідуальну роботу, індивідуальний стиль діяльності у їх різноманітності вибору форм, методів та прийомів навчання; у змісті освіти – створення навчальних планів, програм , навчальної літератури; у побудові системи освіти – формування різних типів навчальних закладів, груп, класів. Більш чітке визначення індивідуалізація набуває у працях таких вітчизняних дослідників: Є.Рабунського, М.Данилова, М.Скаткіна, А.Кірсанова, Т.Ільїної, І.Унт, Л.Кондрашової, В.Семенцова, Г.Селевка, В.Лозова , С.Гончаренка та ін.. На матеріалі досвіду індивідуалізації навчання, А.О.Кірсановим розробляється повна система мір індивідуального підходу з точки зору етапів навчального процесу. Великий вклад вніс в розробку психологічного і філософського аспекту вивчення особистості радянський психолог Б.Г.Ананьєв, на його думку індивідуальність – це не «сторона», не «властивість» особистості, а поняття більш широке чим «особистість»[1, с. 9]. Дослідник розглядає індивідуальний підхід в аспекті навчально-виховної роботи як принцип практичної діяльності, де особистісний підхід лежить в основі індивідуального. Значний внесок у дослідженні проблем індивідуалізації особистості належить Є.А.Клімову, який дає повну характеристику у визначенні індивідуального стилю діяльності особистості. Велику увагу приділив проблемі індивідуальності і індивідуалізації навчання П.П.Блонський, який виступав за індивідуалізацію процесу навчання, яка з його точки зору являється психологічно і соціально виправданою. Головний сенс в індуалізаціїї П.П.Блонський вбачав у підвищенні ефекту навчання і виховання, в наданні простору розвитку задатків і здібностей кожної особистості [7, с.65]. Першою і необхідною умовою успішного навчання вважав глибоке вивчення особистості учня, навчання якої повинно бути емоційним, враховуючи особливості розвитку інтелектуальних та загальних інтересів, у створенні груп з додатковим контролем для слаборозвинутих учнів. Крім того індивідуалізацією розуміли як : «організацію пізнавальної діяльності на уроці» (М.О.Данилов, М.М.Скаткін, Т.А.Ільїна), «важливий напрямок удосконалення всього навчального процесу»(М.В.Савін), «розвиток індивідуально-типових особливостей під впливом організованого колективного навчання»(Ю.К.Бабанський, Л.В.Кондрашова, В.К.Буряк, Л.О.Гапоненко), «систему виховних і дидактичних засобів» (А.О.Кірсанов), «урахування в процесі навчання індивідуальних особливостей»(І.Е.Унт), «стратегію процесу навчання»(Г.К.Селевко), самостійну роботу учнів на різному рівні»(Т.Огородник), «принцип навчання» (С.П.Баранов), «особливу організацію навчального процесу»(Є.С.Рабунський, В.В.Семенцов, В.І.Лозова, Г.В.Троцко, С.Гончаренко). Пошуки і розробка оптимального направлення індивідуалізації навчання у зарубіжній педагогіці в останні десятиріччя відбувається також неоднозначно. Так, наприклад, німецький вчений педагог В.Коррель вважає одним із засобів реалізації індивідуалізації навчання диференціювання рівня навчальних завдань та розробку індивідуального темпу пізнавального просування[6, с.37]. Послідовники біхевіористських ідей, психологи (Дж.Уотсон, Б.Скіннер, Е.Торндайк,) відстоюють систему шляхом безпосереднього включення учнів у систему навчання, метою якого являється розвиток здібностей та нахилів. Д.Майерс, К.Паттерсон, А.Комбс, Дж.Холт виступають з позиції гуманізації освіти за виявлення пізнавальних потреб та формування індивідуальності. У загально-дидактичному плані розробка процесу індивідуалізації навчання характеризується ними відмовою від основних елементів урочної системи, заміною ролі вчителя функцію організатора-консультанта, розробкою індивідуалізованих технологій навчання. Ретроспективний аналіз питання індивідуалізації в музичній педагогіці показує, що довгий час вона вирішувалася в рамках індивідуальної підготовки музиканта як виконавця. Проблеми індивідуального навчання музиканта-виконавця в класі спеціального інструменту розглядали: Баренбойм Л.А., Гінзбург Г.М., Коган Г.М., Мілич Б.О., Нейгауз Г.Г., Савшинський С.І., Ципін Г.М. та інші, які у своїх працях широко висвітлюють досвід роботи інших відомих музикантів-педагогів. Але разом з тим, тенденція до створення системи масового музичного навчання сприяла більш широкому розкриттю багатьох теоретичних та методичних питань.

Найбільш важливі аспекти індивідуалізації навчання в області музичної освіти зазначені такими: необхідність вивчення і врахування в педагогічному процесі музичних здібностей, нахилів і можливостей кожного учня; створення індивідуальних методик і планів роботи в залежності від індивідуальних відмінностей і особливостей учнів; виховання на умовах індивідуального підходу творчої ініціативи і самостійності в інтерпретації виконуючих ними музичних творів; особливість педагогічного вміння та майстерності в реалізації творчого потенціалу особистості кожного учня. Аналіз різних підходів до розкриття сутності індивідуалізації навчання дає можливість визначити, що чіткого визначення терміна "індивідуалізація навчання" у педагогічній літературі не існує, його зміст залежить від конкретних цілей і засобів зазначеного процесу. У широкому змісті «індивідуалізацію» визначають як комплекс заходів, спрямованих на визначення об'єктивних чинників виховного процесу. Розглядається як ціль у розвитку особистості, як умова її самовизначення, як засіб досягнення найбільш ефективного результату навчання і професійної підготовки творчих кадрів. У вузькому розумінні поняття "індивідуалізація" являє собою сукупність форм і методів навчання, спрямованих на формування гармонійно розвинутої особистості в умовах індивідуального підходу. Враховуючи різницю у трактуванні сутності поняття, індивідуалізацію навчання можна визначити як процес, що торкається фактично всі області музично-педагогічної діяльності, який враховує індивідуальні відмінності і особливості студентів під час музичного підготовки, у всіх його формах і методах; виявлення характерних ознак кожного етапу навчання, з врахуванням специфіки змісту музично-освітнього процесу на цих етапах, та дотримування в них потрібного темпу навчально-пізнавальної та виконавсько-творчої діяльності студентів на основі їх рівня розвитку музичних здібностей, можливостей та обдарованості. Успішне вирішення цього складного завдання, в основі якого лежить оптимальне поєднання індивідуально-практичних, групових і фронтальних форм навчання, потребує комплексної досконалості всіх сторін музично-педагогічної діяльності: методичної, організаторської, комунікативної, гностичної, репродуктивної, коригуючої, творчої, виконавської. Індивідуалізація навчання пронизує всю сферу музично-пізнавальної діяльності студентів, сприяє у розвитку їх самостійно-творчого досвіду, розвиває всю гаму індивідуальних інтересів та здібностей кожної особистості, відкриває перспективу для вирішень складних художньо-виконавських завдань і проблем мистецтва сьогодення. Подальші пошуки і розробка проблеми індивідуалізації навчання в музичній освіті буде сприяти не тільки практичному підвищенню якості успішності, але й більшому поглибленню в сутність процесу музичного навчання і його основних закономірностей.

Література:

1. Ананьев Б.Г. К психофизиологии студенческого возраста / Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. —3-25с.
2. Арчажникова Л.Г. Професия – учитель музики / Л.Г.Арчажникова. —М.:Просвещение, 1984. —110с.
3. Баренбойм Л.А. Музыкальная педагогика и исполнительство / Л.А. Баренбойм. — Л.: Музыка, 1974. — 336с.
4. Бударный А.А. Индивидуальный подход к учащимся в процессе обучения / Советская педагогика №7, 1965. —38-47с.
5. Выготский JI.С. Психология искусства / Под ред. М.Г. Ярошевского. — М.: Педагогика, 1987. —344с.
6. Вяткина З.Н. Индивидуальный стиль деятельности в педагогическом мастерстве учителя / З.Н. Вяткина. Учебное пособие. Пермь, 1979. —70с.
7. Кирсанов А.А. Индивидуализация учебной деятельности как педагогическая проблема /А.А. Кирсанов. — Казань: КГУ, 1982. —224с.
8. Климов Е.А. Введение в психологию труда / Е.А. Климов. Издательство МГУ, 1988. — 198с.
9. Коган Г.М. Избранные статьи / Г.М. Коган. Вып.№2, М.: ВИСК, 1972. —265с.
10. Рабунский Е.С. Индивидуальный подход в процессе обучения школьников / Е.С.Рабунский. — М.: Педагогика, 1975. —214с.

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор Гуральник Наталія Павлівна

Михайло Добриця
(Бердянськ, Україна)

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗАВДАНЬ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У 8 – 9 КЛАСАХ

Постановка проблеми. Одним із важливих складових частин бінарного чи міжпредметного уроку є використання завдань, що дають змогу перевірити знання учнів з історії і закріпити вміння та навички з інтегрованого предмету. Готуючи такий урок, вчитель повинен зважити, на якому етапі уроку буде доцільним застосувати міжпредметні завдання, виважити, чи є підстави використати диференціацію таких завдань. Застосування міжпредметних завдань дозволить не тільки перевірити рівень сформованості в учнів історичних компетентностей, а й в певній мірі полегшить виклад матеріалу на уроці. Вдале поєднання пізнавальності завдання та творчості учня при вирішенні таких завдань дозволить досягти поставленої мети уроку та «озброїти» учня глибокими знаннями.

Аналіз досліджень та публікацій дає змогу зробити висновок, що питання використання міжпредметних завдань є недостатньо дослідженим на сьогодні. Зазвичай міжпредметні завдання розглядаються в контексті загальних запитань, їх пізнавальних можливостей.

Мета і завдання статті полягають у висвітленні основних положень методики використання міжпредметних завдань на уроках історії у 8 – 9 класах, особливостей їх застосування та використання, надання алгоритму підготовки та створення таких завдань, а також рекомендації щодо застосування міжпредметних завдань на різних етапах уроку.

Міжпредметні завдання є невід'ємною складовою інтегрованого чи міжпредметного уроку. Їх використання на уроці дає змогу учням глибше і повніше опрацювати тему, пригадати та закріпити вже вивчений матеріал інтегрованої дисципліни або шляхом логічних суджень та умовиводів націлити учнів на подальше оволодіння учбовим матеріалом, що вивчатиметься на наступних уроках інтегрованого предмету.

Важливим етапом в підготовці вчителя до проведення інтегрованого уроку є створення міжпредметного завдання. Слід зазначити, що ця стадія методики використання міжпредметних завдань є досить складною для вчителя. Звичайно, можна скористатися вже готовими завданнями, опублікованими в педагогічній пресі. Однак вважаємо, що для творчого вчителя такий спосіб є небажаним. Адже самостійне складання вчителем подібного завдання реалізовує одну з переваг інтегрованого уроку – збагачення вчителя новими, часто невідомими для нього знаннями з інших предметів [2, с.60]. Розглянемо алгоритм дій вчителя при підготовці та створенні міжпредметного завдання для учнів 8 – 9 класів:

✓ Зіставляємо програми з історії та інтегрованих дисциплін, відшукуємо суміжні теми.

Оптимальний варіант при цьому – складання інтегрованої програми, яка буде використовуватись вчителем історії в майбутньому і обов'язково повинна поповнюватись новими матеріалами.

✓ З'ясовуємо, з яким видом інтеграції маємо справу (спадкоємна, синхронна чи випереджальна).

Точне визначення виду інтеграції дозволить підібрати варіант завдання. Наприклад, при опрацюванні теми «Правобережна та Лівобережна Гетьманщини в 60—80-х рр. XVII ст.» на уроці з історії України у 8 класі можна використати такі міжпредметні зв'язки: спадкоємні – «Смутний час» (всесвітня історія, 8 клас), синхронні – «Росія наприкінці XVII – на початку XVIII ст.» (всесвітня історія, 8 клас) та випереджальні – «Пантелеймон Куліш «Чорна рада»» (українська література, 9 клас). У перших двох випадках міжпредметні завдання можуть мати будь-який ступінь складності, оскільки учні вже знайомі з вивченими темами інтегрованих предметів. У випадку з випереджальним видом інтеграції доцільним буде обмежитися стислим викладом перебігу подій у романі, подати відомості про історичну правду та художній вимисел у творі, показати авторську характеристику головних дійових персонажів – І. Брюховецького, Я. Сомка, П. Тетері. В якості завдання можна використати тільки такі, що містять початковий рівень складності. Наприклад:

- Що таке історичний роман?
- Хто з українських письменників надавав перевагу історичному роману у своїй творчості?
- Чому історичні романи мають важливе значення при вивченні історії?

✓ Ознайомлюємося із теоретичним змістом матеріалу конкретного уроку як в контексті історії, так і інтегрованих тем.

Цей етап є вирішальним у підготовці до створення міжпредметного завдання. При проведенні бінарного уроку вчителі – учасники уроку допомагають один одному. При проведенні міжпредметного уроку вчитель історії розраховує тільки на свої сили і методичні можливості. Від рівня володіння вчителем матеріалом інтегрованих тем залежатиме хід уроку та реалізація поставленої міжпредметної мети.

✓ Залежно від виду інтеграції та ступеня важливості кожної інтегрованої дисципліни складаємо міжпредметне завдання.

На даному етапі вчителю слід розробити диференційовані завдання для забезпечення можливості учням оволодіти доступним та посильним для них рівнем розвитку вмінь[1, с.43]. Ми погоджуємося з Д. Десятовим, що диференціація завдань потрібна для створення ситуації «успіху», що вбереже учня від комплексу меншовартості і можливих негативних обставин. Наведемо приклад диференціації при використанні міжпредметного зв'язку з математикою на уроці всесвітньої історії у 9 класі з теми «Велика Французька революція кінця XVIII ст.. Європа в період наполеонівських війн»:

<u>Початковий рівень.</u>

❖ Розв'яжіть вираз і дайте відповідь: яка подія відбулася в отриманий у результаті рік?

250	*10	:4	+148	*3	-520

=

Відповідь: 1799 – рік завершення революції у Франції, встановлення консульства.

<u>Середній рівень</u>

❖ Знайдіть значення дробового виразу і дайте відповідь: яка подія відбулася в отриманий у результаті рік?

$$\frac{\textit{початок революції} + \textit{страта Людовіка XIV} \quad \textit{створення III антифранцузької коаліції}}{2} + 923{,}5 =$$

Відповідь: 1812 – рік нападу армії Наполеона на Росію.

Високий рівень

❖ Розв'яжіть рівняння з одним невідомим та дайте відповідь на запитання: які події відбулися у році Х?

$$\frac{\text{Х + континентальна блокада}}{\text{порядковий номер антифранцузької коаліції 1798 року}} = \text{битва трьох імператорів}$$

Відповідь: 1804 – рік проголошення Бонапарта імператором Франції, прийняття Цивільного кодексу, встановлення Першої імперії у Франції.

Завдання початкового рівня передбачає поетапне виконання елементарних математичних операцій. Середній рівень ускладнений залежністю черговості виконання математичної дії (1. додавання 2. віднімання 3. ділення 4. додавання) та наявністю умов, які вимагають знання історії. У завданні високого рівня зберігається потреба у знаннях певної історичної інформації, а також відбувається ускладнення за рахунок виконання більшої кількості математичних дій, ніж у попередніх випадках за більш ускладненою формулою – розв'язання задачі з одним невідомим.

Особливою та характерною рисою міжпредметних завдань на уроках історії у 8 – 9 класах є їх багатоманітність, що зумовлена надзвичайно широким діапазоном інтегрованих дисциплін. Практично всі предмети шкільного циклу можна в тій чи іншій мірі поєднати з історією. Найбільш розповсюдженими для інтеграції на уроках історії у 8 – 9 класах є такі дисципліни: українська література, світова література, географія, художня культура, музичне мистецтво. До цього списку долучаємо і внутрішньопредметні зв'язки «історія України» – «всесвітня історія». Поширеність інтеграції змісту даних дисциплін з історією зумовлена перш за все наявністю суміжних тем. Наприклад:

- Історична основа сюжету роману «Чорна рада». Показ протистояння сил державотворення і руїнництва (українська література, 9 клас) – Правобережна та Лівобережна Гетьманщини в 60—80-х рр. XVII ст. (історія України, 8 клас);
- Початок Великої Французької революції кінця XVIII ст. (всесвітня історія, 9 клас) – Франція на шляху до єдності (всесвітня історія, 7 клас)

або

- «Хатина дядька Тома» – доля негрів у романі, проблема ліквідації рабства (світова література, 6 клас) – Громадянська війна в США 1861 – 1865 років (всесвітня історія, 9 клас)

У наведених прикладах фактичний зміст матеріалів інтегруючих дисциплін подібний і це дозволяє вчителю застосовувати міжпредметні завдання практично на всіх етапах уроку історії. Таку інтеграцію називаємо повною. Вона дозволяє глибше та повніше опрацювати тему, зумовлюючи бачення тієї чи іншої історичної проблеми під кутом зору різних дисциплін. Дещо частіше вчитель історії зіштовхується з частковою інтеграцією, яка використовується на певному етапі уроку і є способом активізації розумової діяльності учнів. Прикладом може слугувати урок з всесвітньої історії на тему «Індія», що вивчається у 8 класі. На уроці вчитель може використати такі міжпредметні зв'язки як:

«Давня Індія». Поділ індійського суспільства на касти і варни. (6 клас. Всесвітня історія)

«Індія». Утворення Делійського султанату. (7 клас. Всесвітня історія)

«Відкриття європейців». Відкриття морського шляху до Індії. (8 клас. Всесвітня історія)

«Індія». Географічне положення держави. (10 клас. Географія)

Міжпредметні завдання по наведених зв'язках зі всесвітньою історією та географією вчитель зможе використати лише на одному етапі – актуалізації опорних знань учнів.

Часто вчитель історії має справу з допоміжною інтеграцією, коли на уроці історії інтегрована дисципліна являється засобом досягнення певного результату із засвоєння нових історичних знань і не стільки поглиблює при цьому вже отримані знання, стільки закріплює набуті навички з інтегрованої дисципліни. До таких предметів відносимо інформатику та математику. Прикладом такого завдання може бути пропозиція розв'язати історичне рівняння чи вираз (зв'язок з математикою); скласти чи розв'язати тестові завдання за допомогою комп'ютерних програм або захист власного проекту – презентації (зв'язок з інформатикою).

Аналізуючи методичну літературу, ми дійшли висновку, що типи міжпредметних завдань залежать від інтегрованої дисципліни, від способу розв'язання проблеми, закладеної в змісті завдання, від виду інтеграції. На жаль, часто вчителі історії надають перевагу лекції під час проведення бінарних чи міжпредметних уроків[3, с.18 – 20], театралізованим дійствам[7, с.17 – 22] або ж поділу учнів на групи, кожна з яких представляє окрему дисципліну[4, с.12 – 17]. З одного боку, питання реалізації міжпредметних зв'язків вчителем історії вирішується, з іншого – на подібного роду уроках практично відсутні самостійна пошукова діяльність учнів, логічне та творче мислення, можливість учнів робити висновки, закріплювати вміння та навички, що є неприйнятним з дидактичної точки зору. На нашу думку, така картина спостерігається через недостатнє або ж повністю відсутнє застосування міжпредметних завдань. Вважаємо, що інтеграція на міжпредметному уроці повинна реалізовуватись через вирішення міжпредметних завдань, що певною мірою зумовить ефективне досягнення мети уроку.

Окремо слід розглянути методику використання міжпредметних завдань на рівні «історія» – «кіномистецтво». Згідно з державною навчальною програмою «Художня культура» в 9 – 11 класах

передбачено вивчення вітчизняного та зарубіжного кіномистецтва. На нашу думку, це дає досить широке коло для створення міжпредметних завдань в межах історії та художньої культури. Вагомим критерієм для оцінювання рівня знань та вмінь учнів при розкритті міжпредметних завдань є державна вимога до рівня загальноосвітньої підготовки учнів з курсу «Художня культура» – учень має формулювати власний погляд на твори світового кінематографу[6, с.219]. Художні відеоматеріали відзначаються великим мотиваційним потенціалом, однак як навчальний засіб вони мають ряд недоліків[5, с.86]. Щоб їх усунути, учитель історії має, добираючи художній кінофільм, керуватися наступними критеріями:

- Кінофільм має бути якомога близьким до історичної дійсності;
- Уривки кінофільму, які вчитель може використати на уроці, повинні бути належної якості, не містити ненормативної лексики, не мати еротичного забарвлення;
- Обраний уривок повинен розкривати певний зміст та нести чітку інформативність, адже саме на основі цих чинників буде складатися інтегроване завдання.

Наведемо приклади міжпредметних завдань, що можна використати на основі художнього кінофільму «Патріот» (2000 р., США., реж. Роланд Еммеріх) на уроці всесвітньої історії з теми «Боротьба за незалежність США. Конституція США»:

- виходячи з побаченого, визначте, дана війна – це випадковість чи закономірність?);
- використовуючи карту, спробуйте визначити, чому падіння Чарльзтауну боляче позначилось на боєздатності армії США?);
- що могло спричинити поразку північноамериканських військових сил на початковому етапі війни?);
- як ви вважаєте, чи буде відмінене рабство в США навіть у випадку перемоги південноамериканських колоній? Чому?);
- чи можна стверджувати, що поразка англійців та захоплення Чарлза Корнуоліса в полон наблизило закінчення війни?);
- які ще держави могли надати допомогу США? Чому?).

Реалізуючи зв'язок «історія – кіномистецтво», буде доречним подати певні відомості стосовно самого художнього кінофільму (країна, рік зйомки, режисер, виконавець головної ролі тощо). Такі відомості не тільки розширять інформаційний світогляд учнів, а й допоможуть їм при опануванні теми «Кіномистецтво» у 9 – 11 класах.

Висновки. Застосування міжпредметних завдань на міжпредметних та бінарних уроках історії є необхідною умовою. Використання наведеного алгоритму дій при створенні міжпредметних завдань суттєво полегшує діяльність вчителя історії в даній сфері.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження. Виникає потреба у створенні інтегрованої програми з історії для 8 – 9 класів для ефективного створення і впровадження міжпредметних завдань.

Література:

1. Десятов Д. Л. Методика використання пізнавальних задач у навчанні історії середніх віків/Вступна стаття К. О. Баханова. – Х.: Вид. група «Основа», 2010. – 143с. – (Б-ка журн. «Історія та правознавство». Вип.. 12(84)).
2. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ: БДПУ, 2010. – №4. – 336 с.
3. Климович О. Ю., Воробйова Т. О. Держава з центром у Києві. Перші князі (інтегрований урок з історії та української літератури)//Історія та правознавство. – 2008. – №33. – С. 18 – 20.
4. Мартищенко Т. С. Інтегрований урок «Микола Руденко – поет, політик, борець, громадянин». 11 клас)//Історія та правознавство. – 2009. – №9. – С. 12 – 17.
5. Методика розвитку історичного мислення засобами наочності/Д. Л. Десятов; вступ. стаття К. О. Баханова. – Х.: Вид. група «Основа», 2008. – 141с. – (Б-ка журн. «Історія та правознавство». Вип.. 9(57)).
6. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Художньо – естетичний цикл. 5 – 11 класи. – К., Ірпінь: Перун, 2005. – 240с.
7. Ханас Й. І. «Розстріляне відродження» в Україні. Інтегрований урок. 10 клас//Історія та правознавство. – 2008. – С. 17 – 22.

Науковий керівник: д. п.н. Баханов Костянтин Олексійович

Юлия Дуброва
(Таганрог, Россия)

ПРОБЛЕМНЫЕ СИТУАЦИИ ОБУЧЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Развитие человека, особенно интеллектуальное, осуществляется только в условиях преодоления препятствий, интеллектуальных трудностей, при возникновении потребности в новых знаниях. Эти условия психология связывает с понятием «проблемная ситуация», которое характеризует начало мыслительной деятельности субъекта. Вся жизнь человека постоянно ставит перед ним сложные и неотложные задачи и проблемы. Возникновение таких проблем, трудностей, неожиданностей

означает, что в окружающей нас действительности есть ещё много неизвестного, скрытого. Следовательно, нужно всё более глубокое познание мира, открытие в нём всё более новых и новых процессов, свойств, взаимоотношений людей и вещей. Поэтому, какие бы новые веяния, рождённые требованиями времени, ни проникали в школу, как бы ни менялись программы и учебники, формирование культуры проблемной деятельности учащихся всегда было и остаётся одной из основных общеобразовательных и воспитательных задач.

Проблемное обучение - важнейшая сторона подготовки подрастающего поколения. В 20 столетии идеи проблемного обучения получили интенсивное развитие и распространение в образовательной практике. Значительный вклад в раскрытие проблемного обучения внесли Н.А. Менчинская, П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина, Т.В. Кудрявцев, Ю.К. Бабанский, И.Я. Лернер, М.И. Махмутов, А.М. Матюшкин, И.С. Якиманская и другие.

Проблемное обучение - это не абсолютно новое педагогическое явление. Элементы проблемного обучения можно увидеть в эвристических беседах Сократа, в разработках уроков для Эмиля у Ж.Ж. Руссо. Особенно близко подходил к этой проблеме К.Д. Ушинский. Он, например, писал: «Лучшим способом перевода механических комбинаций в рассудочные мы считаем для всех возрастов, и в особенности для детского, метод, употреблявшийся Сократом и названный по его имени Сократовским» [1].

История собственно проблемного обучения начинается с введения так называемого исследовательского метода, многие правила которого в буржуазной педагогике были разработаны Джоном Дьюи. В XX столетии идеи проблемного обучения получили интенсивное развитие и распространение в образовательной практике. В зарубежной педагогике концепция проблемного обучения развивалась под влиянием идей Дж. Дьюи. В работе «Как мы мыслим» (1909) американский философ, психолог, педагог отвергает традиционное догматическое обучение и противопоставляет ему активную самостоятельную практическую деятельность учащихся по решению проблем. Мышление, утверждает Дж. Дьюи, есть решение проблем.

В отечественной педагогической литературе идеи проблемного обучения актуализируются, начиная со второй половины 50-х гг. XX века. Виднейшие дидакты М.А. Данилов и В.П. Есипов формулируют правила активизации процесса обучения, которые отражают принципы организации проблемного обучения:

- вести учащихся к обобщению, а не давать им готовые определения, понятия;
- эпизодически знакомить учащихся с методами науки;
- развивать самостоятельность их мысли с помощью творческих заданий.

Большое значение для становления теории проблемного обучения имели работы психологов, сделавших вывод в том, что умственное развитие характеризуется не только объёмом и качеством усвоенных знаний, но и структурой мыслительных процессов, системой логических операций и умственных действий, которыми владеет ученик (С.А. Рубинштейн, Н.А. Менчинская, Т.В. Кудрявцев), и раскрывшей роль проблемной ситуации в мышлении и обучении (А.М. Матюшкин) [4].

Проблемная ситуация – центральное звено проблемного обучения, с помощью которой пробуждается мысль, познавательная потребность, активизируется мышление, создаются условия для формирования правильных обобщений. М. И. Махмутов дает такое определение проблемной ситуации: проблемная ситуация – это интеллектуальное затруднение человека, возникающее в случае, когда он не знает, как объяснить возникшее явление, факт, процесс действительности, не может достичь цели известным ему способом действия. Это побуждает человека искать новый способ пояснения или способ действия [4].

Именно проблемная ситуация помогает вызвать познавательную потребность учащегося, дать ему необходимую направленность мысли и самим создать внутренние условия для усвоения нового материала, обеспечить возможность управления со стороны педагога.

В роли одного из главных компонентов проблемной ситуации психологи выделяют неизвестное, раскрываемое в проблемной ситуации. Поэтому, чтобы создать проблемную ситуацию, отмечает А.М.Матюшкин, нужно поставить ребенка перед необходимостью выполнения такого задания, при котором подлежащие усвоению знания будут занимать место неизвестного [2].

В качестве еще одного компонента проблемной ситуации выделяют возможности учащегося в анализе условий поставленного задания и усвоения нового знания.

А.М.Матюшкин отмечает: «Чем большими возможностями обладает учащийся, тем более общие отношения могут быть представлены ему в неизвестном. И соответственно, чем эти возможности меньше, тем менее общие отношения могут быть раскрыты учащимися при поиске неизвестного в проблемной ситуации» [2, с. 180].

Таким образом, в психологическую структуру проблемной ситуации входят следующие три компонента: неизвестное достигаемое значение или способ действия, познавательная потребность, побуждающая человека к интеллектуальной деятельности и интеллектуальные возможности человека, включающие его творческие способности и прошлый опыт.

Психологи установили, что ядром проблемных ситуаций должно быть какое-то значимое для человека рассогласование, противоречие. Противоречие - основное звено проблемных ситуаций.

Цель активизации учащихся посредством проблемных ситуаций обучения состоит в том, чтобы поднять уровень мыслительной деятельности ученика, обучать его не отдельным операциям в случайном, стихийно складывающемся порядке, а в системе умственных действий, которая характерна для решения нестереотипных задач, требующих применения творческой мыслительной деятельности.

Постепенное овладение учащимися системой творческих умственных действий приведет к изменению качества умственной деятельности ученика, выработает особый тип мышления, который обычно называют научным, критическим, диалектическим мышлением.

М.И. Махмутовым были выделены две группы функций проблемного обучения: общие и специальные.

Общие функции проблемного обучения:

-усвоение учениками системы знаний и способов умственной и практической деятельности;

-развитие интеллекта учащихся, то есть их познавательной самостоятельности и творческих способностей;

-формирование диалектико-материалистического мышления школьников;

-формирование всесторонне и гармонично развитой личности.

Специальные функции проблемного обучения:

-воспитание навыков творческого усвоения знаний (применение системы логических приемов или отдельных способов творческой деятельности);

-воспитание навыков творческого применения знаний и умений решать учебные проблемы;

-формирование и накопление опыта творческой деятельности (овладение методами научного исследования, решения практических проблем и художественного отображения действительности);

-формирование мотивов учения, социальных, нравственных и познавательных потребностей [3, с. 43].

Для успешной организации проблемного обучения необходимы эффективные способы его организации. П.Я. Гальпериным выделены способы организации процесса проблемного обучения:

-метод монологического изложения;

-рассуждающий метод обучения;

-диалогический метод изложения;

-эвристический метод изложения;

-исследовательский метод;

-метол программированных заданий.

Н.М. Мочаловой были выделены три вида проблемного обучения, которые различаются по соответствующим видам творчества.

Первый вид («научное» творчество) - это теоретическое исследование, то есть поиск и открытие ученикам нового правила, закона, теоремы и так далее. В основе этого вида проблемного обучения лежит постановка и решение теоретических учебных проблем.

Второй вид (практическое творчество) - поиск практического решения, то есть поиск способа применения известного знания в новой ситуации, конструирование, изобретение. В основе этого вида проблемного обучения лежит постановка и решение практических учебных проблем.

Третий вид (художественное творчество) - это художественное отображение действительности на основе творческого воображения, включающее в себя литературные сочинения, рисование, написание музыкального произведения, игру и так далее.

Все виды проблемного обучения характеризуются наличием репродуктивной, продуктивной и творческой деятельности ученика, наличие поиска и решения проблемы. Они могут осуществляться при различных формах организации педагогического процесса. Однако первый вид чаще всего встречается на уроке, где наблюдается индивидуальное, групповое и фронтальное решение проблем. Второй - на лабораторных, практических занятиях. Третий вид - на уроке и на внеурочных занятиях [5].

Применение проблемных ситуаций обучения у детей повышает интерес к учебе, новым знаниям, улучшает эмоциональное отношение к учению, способствуют исчезновению страха перед преодолением трудностей, усиливают желание самостоятельного поиска разных подходов к выполнению проблемных заданий. Воздействие на эмоционально-чувственную сферу учащихся создаёт условия, благоприятствующие активной мыслительной деятельности. А эмоциональность и способы её создания являются неотъемлемым элементом проблемных ситуаций обучения. Использование проблемных ситуаций обучения создает условия для целенаправленного формирования учебно-познавательных мотивов.

Литература:

1. Кудрявцев Т.В. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. - М.:Знание, 1991.
2. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении.- М.: Педагогика, 1991.
3. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителей.- М.: Просвещение, 1998.
4. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории.- М.: Педагогика, 1993.
5. Мочалова Н.М. Методы проблемного обучения и границы их применения.- Казань, 1990.

Научный руководитель:
кандидат педагогических наук, доцент, Пуйлова Марина Алексеевна.

А.Е.Жумабаева, Т.К.Оспанов,
А.Б.Акпаева, Л.А.Лебедева
(Алматы, Казахстан)

К ПРОБЛЕМЕ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ОФИЦИАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ ПО ПЕДАГОГИЧЕСКИМ СПЕЦИАЛЬНОСТЯМ

Общеизвестно, что в настояшее время в педагогическую деятельность системы образования внедряются новые педагогические идеи и технологии, создающие предпосылки и условий для осуществления сотрудничества Республики Казахстан со странами бдижнего и дальнего зарубежья в области образования. Об этом свидельствует также практическая реализация стандартизации и технологизации педагогического процесса на всех уровнях системы образования как в развитых странах, участие в Балонском процессе и международных проектах TIMS, PISE и др., стремление к соблюдению основных положении Балонской конвенции и др.

Стандартизация образования активно разрабатывалсь и внедрялась на всех уровнях образования в странах СНГ с конца XX столетия. В педагогической науке и практике она хотя сравнительно новое явление, однако полу-чила нормативно – правовое обоснование в статье 30 (Раздел II Человек и гражданин) Конституции Республики Казахстан и в «Законе об образова-нии» в статье 6 (Государственные общеобязательные стандарты образова-ния).

Стандартизация образования – это установление, применение и реализация образовательных стандартов, положения и требования которых осуществляются в педагогическом процессе на всех уровнях системы образования, в том числе неотъемлемой ее части, в высшем педагогическом образовании. Действительно в настоящее время функционирют разработанные в 2010г. государственные общеобязательные образовательные стандарты (ГОСО) по педагогическим специальностям и созданные на их основе типо-вые учебные планы и программы, которые регулируют и регламентируют весь процесс поготовки педагогических кадров.

Однако в быстро меняющемся современном мире социальный заказ общества на данном этапе его развития обуславливает необходимость не только коорректировать, совершенствовать, обновлять, но и создавать новые варианты нормативно-правовых официальных документов по педагогичес-ким специальностям адекватно изменившимся ситуациям. Причем, как нам представляется, концепция проектирования их новых вариантов, должна учитывать:

- необходимость повышения качества высшего педагогического образования и требований к уровню подготовленности будущих учителей для выполнения профессиональных и социальных функции, адекватно изменившемуся социальному заказу общества – формирование конкурентноспособной и компетентной личности;
- тенденцию глобализации и итеграции высшего педагогического образования, которая ориентировано на компетентностный подход, мировые и европейские нормы подготовки будущих учителей, индивидуализацию обучения, вхождению в мировое образовательное пространство и сотрудничес-тву с развитыми странами в области образования;
- изменение парадигмы подготовки педагогических кадров в соответ-ствии с современной системой взглядов, способов понимания цели, задач, результатов и организации образовательной деятельности, а также отечественные, европейские и мировые тенденции реформирования, развития высшего образования, совершенствования его качества;
- участие Казахстана в Болонском процессе, который обязует выполнять положения и требования Балонской конвенции, предусматривающее создание единого европейского образовательного пространства;
- внедрение кредитной системы и технологии в практическую деятельность организации высшего образования;
- предполагаемые структурные и содержательные изменения на всех уровнях образования, от ожидаемого перехода к 12 летней системе общего среднего образования;
- внедрение в практику современных иновационных образовательных технологий, опирающиеся на перспективные идеи и теоретические положения современной педагогической науки и передовой мировой практики и способствующей реализацию требований Балонской конвенции, кредитной системы и технологии;
- компетентностный подход (ориентация на результаты обучения, выраженные в форме компетенций), модульного построения, исчисления объема учебной нагрузки в кредитах ECTS, которые являются существенными признаками «Болонских» образовательных программ;
- накопившися опыт в Европейских странах и в России, а также вероятность проектирования и внедрения типовых образовательных программ (ТОП) по специальностям взамен ГОСО;
- доминирование мнения о необходимости замены ГОСО каким-то вариантом образовательных программ, что и становится почти тенденцией.

Проектирование и внедрение нормативно-правовых официальных документов по педагогическим специальностям всегда связано с постановкой и решением ряда проблем. Прежде всего это касается определению иерархии и пониманию смысла, статуса, назначении, функции различных нормативно-правовых официальных документов, в числе которых: государственные общеобязательные стандарты образования, образовательные (основные, типовые, примерные) программы, типовые программы дисциплин по педагоги-ческим специальностям.

Результаты сравнительного анализа материалов по этой проблеме позволяет нам сделать вывод о том, что отсутствует единый общепринятый подход и приходится выбрать один из следующих вариантов ее решения.

Первый вариант предполагает проектировать сначала государственный общеобязательный стандарт образования (ГОСО) по педагогическим специальностям, затем - типовые образовательные программы (ТОП) и далее основные образовательные программы (ООП), и наконец, типовые программы дисциплин (ТПД) каждого модуля образования. Тогда ГОСО будет представлять собой документ, регламентирующий формирование основных образовательных программ, где получат концентрированное изложение содержания и совокупность требований, обязательных при реализации ТОП в организациях образования; ТОП (не является аналогом ГОСО и не дублирует его) – документ, способствующий созданию единого образовательного пространства для подготовки кадров по конкретной специальности различ-ными организациями образования одного уровня; основная образовательная программа (ООП) - документ, разработанный организацией образования, на основе рекомендуемой ТОП; типовая программа дисциплины (ТПД) – документ, конкретизирующий и детализирующий все компоненты процесса и результата освоения содержания дисциплины.

Второй вариант - разрабатку как в России примерных основных образовательных программ (ПрООП) по педагогическим специальностиям, реали-зующие Федеральные государственные образовательные стандарты (ФГОС) и далее проектирование основных образовательных программ (ООП), и нако-нец, типовых программ дисциплин (ТПД) каждого модуля образования, где сохраняя фундаментальность образования происходит адаптация к мировым процессам и тенденциям реформирования и развития профессионально-педагогического образования. Тогда аналогом ПрООП, станет ТОП.

Третьий вариант - проектирование и внедрение ТОП взамен ГОСО. Тогда следует определить статус, функцию и структуру ТОП опираясь на принятое постановление Правительства или внесенное изменение в статью «Закона об образовании». В этом случае юридическую базу процесса подготовки педагогических кадров составляет ТОП, ООП и ТПД.

Четвертый вариант - сохранить ныне действующий состав норматив-ных документов (ГОСО, ТПД), внеся измение в структуру и содержание с позиции компонентного подхода к профессионально-педагогическому обра-зованию.

В любом из этих вариантов приходится проектировать типовые образовательные программы (ТОП, как в Казахстане) или примерные основные образовательные программы (ПрООП, как в Росии), которые должны слу-жить мостиком соединяющим ГОСО и ООП по педагогическим специальностям. Тем более созданные в России три нормативных документа (ФГОС, ПрООП, ООП) образуют взаимосвязанную совокупность комплексных норм разного уровня иерархии и типа по отношению к определенной специальности, направлению, уровню квалификации и профилю, которые способствуют адаптации к мировым процессам и тенденциям реформирования и развития профессионально-педагогического образования. Полагаем, что этот опыт заслуживает особого внимания. Дело в том, что ФГОС по педагогическим специальностям в России является нормативным документом, содержащим совокупность требований, обязательных при реализации основных образовательных программ определенного уровня в организации образования. ПрООП – это система учебно-методических документов, сформированная на основе ФГОС и рекомендуемая организации образования для использования при разработке ООП. Созданная конкретной организацией образования ООП представляет собой систему учебно-методических документов, регламентирующих все компоненты проектирования образовательного процесса, условия и технологии его реализации, системы деятельности обучающего и обучающихся.

Серьезной проблемой является *установление перечня дисциплин* каждого образовательного модуля, оптимального соотношения и сочетания обязательного и элективного их составляющих в ТОП. Ее решение связано определением номенклатуры и переченя с учетом бюджета времени, харак-тера ожидаемого результата в виде интегральных компетенций, формируемых не только содержанием обязательного компонента каждого образовательного модуля, но и компонента по выбору, которые являются составными элементами и в совокупности образующие общекультурные, профессиональные и предметные компетенций будущего учителя.

Следующая важная проблема - *отбор и структурирование содержания* обязательных и элективных дисциплин в ТОП, которые обеспечивают формирование интегральных компетенций. Для ее решения следует осуществить проектирование и нормирование содержания дисциплин каждого образовательного модуля прежде всего, с учетом бюджета выделенного времени -кредита и далее с учетом особенности специальности, которая заключается в том, что учитель являясь предтавителем социального института, не только обучает, воспитывает и развивает подрастающее поколение, но и является носителем политики и идеологии государства в социуме, образцом культуры и духовных ценностей.

Архиважной проблемой является *достижение конвертируемости* дисциплин (предметов), которые традиционно изучались в наших ВУЗах с дисциплинами в мировой практике подготовки специалистов образования. Положительное ее решение мы видим в сравнительном анализе действующих ГОСО и ТУПов с точки зрения ее компетентностной ориентации и соответствия мировым аналогам и «перенастройке» их под требования «болонских» программ, сохраняя лучшие традиции и положительный собственный опыт, которые обеспечивали высокий уровень фундаментальности профессионального образования.

Немаловажной проблемой является *определение формы представления содержания дисциплин* в ТОП. На наш взгляд оптимальное решение этой проблемы –это формирование знаний по дисциплине в виде содержательных линий, объединенных в крупные блоки, продвинутых по уровню, исключаю-щие дублирование и адекватное статусу, функции, сущности и особенностям будущей профессиональной деятельности учителя.

Выше нами рассмотрены некоторые проблемы связанные с проектированием нормативно-правовых официальных документов по педагогическим специальностям и пути их решения. Причем было акцентировано внимание на ТОП, которая разрабатывается впервые. Сущность, статус, функция ТОП позволяет прдложить следующий модель ее структуры: общие положения (статус, назначение, функций, требования ТОП); цель ТОП (подготовка будущего учителя, способного успешно осуществлять педагогическцую деятельность и обладающего социально-личностными качествами и общекультурными, профессиональными и предметным компетенциями); задачи ТОП (содержательное и процессуальное обеспечение формирования общекультурной, профессиональной и предметной компетенций); характеристика компетенции бакалавра по специальности; модули образовательных дисциплин; обязательные компоненты дисциплин; содержание обязательных компо-нентов дисциплин; пречень приоритетных элективных дисциплин; содержа-ние приоритетных элективных дисциплин; типовой учебный план и рабочий учебный план, график учебного поцесса.

Данные получены в результате работы над проектом по разработке образовательных программ сотрудниками временного научого коллектива КазНПУ им Абая.

Елена Игнатович,
(Петрозаводск, Россия)

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ РОССИЙСКОЙ СИСТЕМЫ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Российская система дополнительного профессионального образования (*далее ДПО*) – динамично развивающийся кластер, признаваемый одним из ключевых элементов отечественной системы непрерывного образования [1]. Исторический контекст развития кластера ДПО можно рассматривать как одну из предпосылок его дальнейшего эффективного развития.

В рамках данной статьи обозначим основным особенности становления системы дополнительного профессионального образования, перспективные направления развития системы ДПО России.

Система дополнительного профессионального образования в России начала складываться в 20-е годы XX века через организацию и развитие учебно-курсовых комбинатов и других форм повышения квалификации работающего населения. До этого периода профессиональное развитие кадров носило несистемный, отраслевой характер, отсутствовала соответствующая инфраструктура [2].

В 70-80-е годы в развитии системы ДПО происходит выход на новый уровень, связанный с созданием и становлением отраслевых институтов повышения квалификации руководящих работников и специалистов народного хозяйства (постановление Правительства 1969 г.). В 1979 г. в составе Министерства высшего и среднего специального образования СССР было организовано Учебно-методическое управление по повышению квалификации руководящих работников и специалистов, введены жесткие единые требования к структуре учебных планов и программ, публикации методических материалов и т.д. [3], что стало серьезным шагом к централизации и унификации системы ДПО. В 80-е годы в отраслевых институтах повышения квалификации специалистов открываются кафедры по специальным дисциплинам, что способствовало интеграции науки и дополнительного профессионального образования, накоплению научных потенциалов в решении задач профессионального развития кадров, обобщению практического опыта на новом научно-методическом уровне. В этот период в отдельных отраслевых институтах стали внедряться инновационные формы, методы и технологии образовательной деятельности, такие как изучение конкретных ситуаций (кейс-метод), имитационные деловые игры, организационно-деятельностные игры (Г.П. Щедровицкий), инновационные игры (В.С. Дудченко), зарубежные стажировки [3] и др., что свидетельствует о поиске внутри системы ДПО современных способов, средств организации образования, становлении и развитии теории и методики дополнительного профессионального образования, инновационном векторе развития системы ДПО. В аналитических обзорах состояния системы ДПО до 1991 года отмечается, что система повышения квалификации и переподготовки специалистов была достаточно эффективной и обеспечивала высокий уровень качества дополнительного профессионального образования; имела широкую сеть учебных заведений, её профессорско-преподавательский состав отвечал высоким профессиональным и квалификационных требованиям, образовательные программы повышения квалификации и переподготовки руководящих работников и специалистов в отраслевых ИПК имели высокий уровень качества [4].

С 1991 года в развитии системы дополнительного профессионального образования начинается новый этап, характеризующийся децентрализацией и структурной диверсификацией учреждений дополнительного профессионального образования, появлением альтернативных негосударственных учреждений повышения квалификации, отсутствием жесткой регламентации процесса повышения квалификации, развитием конкуренции между учреждениями ДПО, гибкостью и оперативностью [2, 3]. В

это сложный социально-экономический период система ДПО получает опыт разработки и реализации программ дополнительного образования под решение оперативных задач подготовки и переподготовки актуальных кадров для «новой экономики», начинают формироваться объективные внешние и внутренние требования к программам, новые механизмы их разработки. В этот же период получают распространение идеи непрерывного образования, в системе которого дополнительному профессиональному образованию отводится ведущая роль. Таким образом, в отечественной системе образования складываются предпосылки для переосмысления сущности, роли, ценностных оснований, методологии дополнительного профессионального образования.

В 1999 году была разработана и принята Концепция развития дополнительного профессионального образования в Российской Федерации на 2000-2005 годы, в соответствии с которой цель системы ДПО заключается в повышении профессиональных знаний специалистов, совершенствованию их деловых качеств, подготовке их к выполнению новых трудовых функций [4]. В цитируемом документе проведён анализ состояния системы ДПО, особенности её функционирования, сформулированы проблемы, стоящие перед системой ДПО в новых организационно-экономических условиях, предложены стратегии развития системы и механизмы её реализации [4].

Анализируя ситуацию в системе дополнительного профессионального образования на момент разработки документа, авторы выделяют широкий спектр социально-экономических условий, повлиявших на развитие системы ДПО после 1991 года: задача массовой переподготовки управленческого корпуса в производственной сфере и сфере управления; широкомасштабное сокращение вооруженных сил, эмиграция русскоязычного населения из стран бывшего СССР; снижение авторитета фундаментального образования, неготовность выпускников вузов, колледжей, техникумов к осуществлению профессиональной деятельности в связи с низким уровнем квалификации и др. [4]. На этом фоне усиливается роль ДПО как важнейшего инструмента преодоления сложившегося противоречия между потребностями рынка труда, требованиями современной экономики и уровнем подготовки специалистов, отсутствием кадров для новых сфер экономики (реформирование производства, маркетинг, оценка собственности, внешнеэкономическая деятельность, биржевое дело, безопасность бизнеса и мн. др.).

Разработанная концепция легла в основу «Программы развития дополнительного профессионального образования в Российской Федерации на 2002-2005 гг.» [5], которая включила в себя основные системообразующие подходы и направления развития системы дополнительного профессионального образования, нацеленные на формирование кадрового потенциала в условиях динамического развития экономики. В указанном документе выделены приоритеты в решении задач совершенствования структуры и управления системой дополнительного профессионального образования, нормативно-правовой базы, научного и учебно-методического обеспечения, разработки механизма взаимодействия образовательных учреждений повышения квалификации и профессиональной переподготовки с реальным сектором экономики для решения конкретных производственных задач, что свидетельствует о системном подходе к направлению профессионального развития кадров в масштабах страны.

В основе программы ключевая идея реорганизации и развития системы ДПО в русле перехода к непрерывному образованию в течение всей жизни, обусловленному темпами развития современной экономики, науки, информационно-коммуникационных технологий; превращения ДПО в один из мощных факторов, позволяющих гражданину быть непрерывно адаптированным к изменениям в технологической и социально-экономической сферах, влияющих на ускорение структурной перестройки производства, формирование мотивации работников к высокопроизводительному и творческому труду, создание эффективного механизма взаимовыгодных отношений производителя и потребителя [5], а следовательно, к созданию кластера дополнительного профессионального образования.

Анализируемая «Программа развития дополнительного профессионального образования в Российской Федерации на 2002-2005 гг.» обозначила общие контуры и приоритеты развития кластера ДПО на ближайшие годы: научное и учебно-методическое обеспечение системы ДПО, совершенствование содержания и повышение качества обучения; информационное обеспечение системы; кадровое обеспечение системы; международное сотрудничество в сфере ДПО; ресурсное и финансовое обеспечение системы; совершенствование сети образовательных учреждений ДПО и др.

В качестве одного из механизмов реорганизации системы ДПО выбрана выработка единых подходов к управлению системой дополнительного профессионального образования: оценка состояния и прогнозирование развития системы ДПО; обеспечение эффективного взаимодействия между образовательными учреждениями ДПО и учреждениями различных уровней образования, субъектами реального сектора экономики и непроизводственной сферы; развитие государственно-общественной системы оценки качества ДПО, формирование критериев оценки по основным направлениям деятельности учреждений ДПО с учетом их видовой специфики, требований законодательства и потребностей народнохозяйственного комплекса; усиление роли научно-педагогической общественности системы образования в процессе управления ДПО; совершенствование показателей оценки деятельности учреждений и структурных подразделений ДПО в процедурах лицензирования, аттестации и государственной аккредитации; формирование на их основе комплексной оценки деятельности учреждений ДПО; обеспечение широкого доступа органов управления и общественности к результатам комплексной оценки деятельности учреждений; консолидация усилий всех уровней власти в управлении системой ДПО.

В «Программе развития дополнительного профессионального образования в Российской

Федерации на 2002-2005 гг.» предусматривалось совершенствование законодательной базы в области ДПО, в частности планировалось принятие проекта федерального закона "О дополнительном образовании", а также других нормативно-правовых актов, определяющих механизм реализации этого законопроекта [5]. Такой подход должен был способствовать серьезному сближению секторов реальной экономики и ресурсов кластера ДПО, став мощным источником развития по целому ряду направлений. К сожалению, законопроект не был принят по целому ряду причин, часть которых связана и с приоритетами в развитии системы непрерывного образования в целом, в иерархии которых совершенствование кластера ДПО имело второстепенное значение.

Отметим уже с позиций 2012 года, что большая часть задач, заявленных в программе, не была в полной мере реализована. По-прежнему актуальными являются проблемы развития государственно-общественной системы оценки качества ДПО, её нормативно-правовое, научно-методическое обеспечение и сопровождение; развитие кадрового потенциала для системы ДПО; ресурсной, нормативно-правовой базы. Эти вопросы актуализируются в связи с введением федеральных государственных требований как обязательного условия аккредитации программ (ноябрь 2010 г.), отсутствием реальной системы менеджмента качества в кластере ДПО, позволяющей регулировать состояние и прогнозировать развитие ДПО на всех уровнях управления (федеральный, региональный, муниципальный, учрежденческий, уровень структурного подразделения).

Актуальной является и заявленная в программе 2002 года задача укрепления связей системы ДПО с реальным сектором экономики [5], который позиционируется как мощный источник развития программ, заказа на современные программы. Заявленные в программе мероприятия в рамках данного направления осуществлены лишь отчасти и по-прежнему остаются востребованными в развитии кластера ДПО.

Достижение лишь промежуточных результатов практически по всем направлениям реализации программы свидетельствует о масштабности запланированных изменений, универсальности общих направлений развития (кадры, финансы, материально-технические ресурсы, информационное обеспечение системы и др.); но также оно свидетельствует и о разобщенности уровней системы образования, обеспечивающих эффективное управление функционированием и развитием кластера ДПО. Серьезным препятствием в интенсивном развитии перспективной модели кластера ДПО выступает и отсутствие целевых программ в области ДПО с 2005 года.

Литература:

1. Проект Государственной программы "Образование и развитие инновационной экономики: внедрение современной модели образования в 2009-2012 годы», 2008 г.
2. Солдунова Л.Ю. Становление и развитие системы дополнительного профессионального образования учителей в России (середина XIX-XX вв.) / автореферат дисс. на соиск. уч. ст. канд. пед. наук. Саратов, 2008 – 23 с.
3. Цлаф В. М. Образование взрослых: что век грядущий нам готовит? [Электронный ресурс] / В.М. Цлаф.- режим доступа к ст.: http://econcentre.samsu.ru/Articles/adult_edu.htm. - Образование взрослых: что век грядущий нам готовит? - 1999 г.
4. Концепция развития дополнительного профессионального образования в Российской Федерации на 2000-2005 годы
5. Программа развития дополнительного профессионального образования в Российской Федерации на 2002-2005 гг. Решение коллегии Минобразования России от 26.06.2002 № 2423
6. Межведомственная целевая программа «Развитие системы повышения квалификации и профессиональной переподготовки специалистов на 1997-2000 гг.»

Ірина Козинець
(Ніжин, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У СТУДЕНТІВ НАПРЯМКУ СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЧДІЕУ

Поступове усвідомлення на державному рівні значущості профілактики, збереження, підтримки та відновлення здоров’я нації передбачає розгортання досліджень шляхів підвищення у молодого покоління усвідомлення цінності здоров’я, здорового способу життя. Формування стійких психолого-педагогічних настанов на здоровий спосіб життя сприяє підвищенню особистісної відповідальності за власне здоров’я, що є природним фундаментом професійної самореалізації, стійких сімейних стосунків, життєвого успіху, суб’єктивного задоволення життям.

За останні десятиліття світова наука долучила проблему здоров’я, у широкому розумінні, до кола глобальних проблем, розв’язання яких обумовлює не тільки кількісні та якісні характеристики майбутнього розвитку людства, але й навіть сам факт його подальшого існування як біологічного виду. Незважаючи на очевидну актуальність проблеми, тематика здорового способу життя не досить пріоритетна у вітчизняних дослідженнях.

Говорити про популярність профілактики здорового способу життя серед більшості нашої молоді було б передчасним. Піклуватися про власне здоров’я, як вважає велика частка молоді, це справа людей похилого віку чи інвалідів. Важливо акцентувати увагу на тому, що особистісна роль

молоді відносно підтримки і зміцнення свого здоров'я практично зведена до мінімуму. Поступово формується зовсім необґрунтована впевненість у тому, що здоров'я гарантовано саме собою молодим віком, що будь-яке навантаження, значні порушення харчування, режиму, відпочинку, небезпечна поведінка й зловживання токсичними речовинами, стреси, гіподинамія, інші фактори ризику молодий організм здатен побороти самостійно [4].

Фізичне здоров'я передбачає хороше самопочуття, бадьорість, наявність енергії, працездатність та відсутність симптомів захворювань. Соціальне здоров'я залежить від особистісного та професійного самовизначення, задоволення сімейним та соціальним статусом, гнучкості життєвих стратегій та їх відповідності соціокультурній ситуації (економічним, соціальним очікуванням).

На особисте здоров'я в першу чергу впливають адаптивні, комунікативні та прогностичні характеристики людини. Йдеться про відкритість новому досвіду, здатність пристосовуватися до умов, що швидко змінюються, про ставлення до інших людей, вміння встановлювати конструктивні стосунки, запобігати конфліктам, а також ставити адекватні життєві цілі та знаходити шляхи їх реалізації [3].

На сьогодні можна вести мову про існування соціальних інституцій у м. Чернігові (Чернігівський обласний центр для сім'ї, дітей та молоді; Чернігівський міський центр для сім'ї, дітей та молоді; Обласний наркологічний диспансер; Центр медико-соціальної реабілітації дітей-інвалідів «Відродження»; Клініка, дружня до молоді; Чернігівський обласний соціальний центр матері та дитини «Батьки й дитина разом»; Студентські соціальні служби Чернігівського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді при Чернігівському державному інституті економіки і управління, Чернігівському національному педагогічному університеті імені Тараса Шевченка, Чернігівському державному технологічному університеті та ін.), які успішно розв'язують ці проблеми (наприклад, Студентською соціальною службою при ЧДІЕУ у жовтні 2010 р. – проведено місяць соціальної реклами; 8.11.10 р. – розміщено виставку робіт на конкурс соціальної реклами, підведено підсумки та визначено переможців).

Ефективність і результативність роботи таких служб, відповідно до статистичних даних, багато в чому визначається чітко налагодженою системою, взаємодією у їх роботі, а також залежить від ключової фігури - професійно підготовленого спеціаліста.

Професійна підготовка соціальних працівників у оптимальних варіантах її проектування і організації дозволяє розв'язати ряд найважливіших проблем та забезпечити майбутніх спеціалістів системою поглядів на здоровий спосіб життя, сформувати у них потребу у визначенні власної позиції щодо здоров'я і здорового способу життя. Відповідно, для того щоб знання у сфері здоров'я були дійсно повноцінно вивчені, тобто сформовані у студента як усвідомлений засіб розв'язання пізнавальних і професійних завдань, вони повинні бути практично застосовані в діяльності студента.

Якісний рівень діяльності залежить від змісту теоретичної і практичної підготовки майбутніх соціальних працівників. У навчальному плані підготовки бакалавра з галузі знань 1301 «Соціальне забезпечення» за напрямом підготовки 6.130102 «Соціальна робота» можна виділити навчальні курси, що безпосередньо або опосередковано зорієнтовані на формування у студентів власної позиції щодо здоров'я і здорового способу життя.

В процесі вивчення таких курсів, як «Технології соціальної роботи», «Соціальна профілактика», реалізується основна мета орієнтована на зміст професійного навчання, в той же час у студентів формуються і нові суб'єктивні якості, серед яких орієнтація на отримання сучасних знань щодо соціальних проблем. Особлива увага акцентується на превентологічних технологіях, щоб майбутні соціальні працівники після вивчення цих навчальних курсів чітко усвідомили свою роль у формуванні здорового способу життя молоді, особливо у попередженні алкоголізму й наркоманії.

Розуміючи складність та багатоаспектність визначеної проблеми, у змісті навчальних курсів виділені ті питання, вивчення і знання яких складе основу теоретичної підготовки майбутніх соціальних працівників. Це - уміння надати найбільш повну та правильну інформацію про гігієнічні, моральні, правові аспекти наркотизації, алкоголізму та ін.; уміння пояснити причини їх виникнення і розкриття сутності цих явищ як захворювань з можливими ускладненнями в психічній та соматичній сферах і, що найголовніше, знання методики виявлення групи ризику, що, у свою чергу, стає основою для своєчасного та ефективного корекційного впливу на молодь.

Проте знання у сфері здоров'я і здорового способу життя не обмежуються вивченням девіацій як соціальних проблеми. Спостерігаючи тісний взаємозв'язок між вживанням психотропних речовин і репродуктивним здоров'ям, у системі підготовки соціальних працівників виділяється ще один напрямок, який сприяє розширенню уявлень про здоровий спосіб життя, - попередження порушень репродуктивного здоров'я. У процесі вивчення ряду навчальних курсів «Безпека життєдіяльності», «Валеологія», «Медико-соціальні основи здоров'я», «Основи реабілітології» студенти набувають знань, які складають основу для професійної діяльності і в той же час ці молоді люди уже є або ще будуть батьками й зможуть використати ці знання для збереження свого репродуктивного здоров'я та у вихованні своїх дітей. А це буде сприяти зменшенню кількості випадків адикцій серед молоді.

Не менш важливою є і практична діяльність студентів, що ґрунтується на фундаментальній теоретичній підготовці. Однією із форм роботи є розробка і презентація соціального проекту, програми щодо профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі. Студентам пропонується орієнтовна тематика проектів та програм. Наприклад, з ініціативи студентів 3 курсу напрямку «Соціальна робота» Чернігівського державного інституту економіки і управління у листопаді-грудні 2011 року було організовано та проведено тренінг на тему: «Настанови молоді на здоровий спосіб життя» (складається з 7 модулів, 14 академічних годин)

Модуль 1. «Профілактика тютюнопаління».

Мета: сприяти формуванню зваженої, відповідальної позиції, щодо тютюну та тютюнопаління.

Завдання: розвіяти міфи про тютюнопаління, дати достовірну інформацію про наслідки тютюнопаління для здоров'я та інших сторін життя людини; звернути увагу молоді на причини тютюнопаління; сприяти визначенню власної позиції щодо тютюну та тютюнової залежності.

Модуль 2. «Що варто знати про алкоголь?».

Мета: сприяти формуванню свідомого та відповідального ставлення до вживання алкоголю.

Завдання: створити умови для визначення та усвідомлення власних уявлень та стереотипів щодо алкоголю; сформувати уявлення про алкогольну культуру як альтернативу алкоголізму; дати достовірну інформацію про алкоголь та наслідки його дії.

Модуль 3. «Профілактика вживання наркотичних речовин».

Мета: попередити вживання наркотичних речовин серед молоді.

Завдання: популяризувати здоровий спосіб життя; надати потрібну інформацію про наркотичні речовини; проаналізувати шкідливість впливу наркотичних речовин на організм; застерегти молодь від вживання наркотичних речовин.

Модуль 4. «Профілактика ВІЛ-інфекції та СНІД».

Мета: надати інформацію про ВІЛ-інфекцію, розповісти про способи уникнення інфекції та безпечні форми поведінки.

Завдання: донести достовірну інформацію про вірус та шляхи його розповсюдження; сформувати розуміння безпечної та небезпечної поведінки щодо можливості інфікуватися ВІЛ; закріпити знання про ВІЛ.

Модуль 5. «Сприяння формуванню безпечної поведінки».

Мета: сприяти формуванню безпечної щодо репродуктивного здоров'я поведінки.

Завдання: розповісти про існування хвороб, що передаються статевим шляхом та про специфіку їх протікання; ознайомити з засобами та способами захисту від хвороб, що передаються статевим шляхом; сформувати уявлення про зважену статеву поведінку та ін.

Проведення тренінгових модулів (блоків) проводилось у підвищеному настрої та із захопленням, що свідчить про явне бажання студентів пропагувати здоровий спосіб життя серед однокурсників. Практична діяльність студентів найбільш повно реалізується у процесі проходження різних видів практик (ознайомчої, технологічної, стажерської), у програму яких включені завдання формування у молоді уявлень про здоровий спосіб життя.

Чому настанови на здоровий спосіб життя виявляються для молоді далеко не такими ефективними, як хотілося б? Передусім тому, що здоров'я найчастіше хоча й сприймається як цінність, але дуже абстрактна, така, що не має відношення до повсякденних звичок молодої особи, стилю її життя.

Типовою причиною формування негативних соціальних настанов молоді, у тому числі й щодо власного здоров'я, є гостре переживання кризових життєвих ситуацій. Якщо все так погано, якщо мене не кохають, якщо я не вступив до ВНЗ, мене не взяли на роботу, то про яке здоров'я йдеться? Такі індивідуальні стратегії нерідко далекі від конструктивних, самозберігаючих.

Настанови молоді на нездоровий спосіб життя є одним із показників загальної життєвої некомпетентності, адже наявність таких установок суттєво знижує ймовірність професійного зростання, швидких кар'єрних пересувань, досягнення життєвого успіху [2, с. 66].

Відповідно до даних Всесвітньої організації охорони здоров'я модель здоров'я людини обумовлюється на 50% способом життя, на 20% - спадковою схильністю до захворювань; на 20% - станом навколишнього середовища і тільки на 10% - рівнем медичної допомоги.

Тобто на 50% фактори, що впливають на стан здоров'я населення, контролюються самою людиною. У зв'язку з цим достатньо гостро постає нагальна потреба у прийнятті конкретних, практичних рішень і дій, які б дали можливість керувати здоров'ям молоді [1, с. 178].

Таким чином, першочерговим за рівнем ефективності впливу на покращення стану здоров'я молоді є створення умов для виховання у них почуття відповідальності за власне здоров'я, формування потреби щодо вибору здорового способу життя, а це здійснюється у ЧДІЕУ у нерозривній єдності змісту та форм роботи (теоретичні знання та застосування студентами напрямку «Соціальна робота» своїх знань, умінь і навичок на практиці).

На нашу думку, формування потреби у визначенні власної позиції щодо здоров'я і здоровий спосіб життя на основі насиченої теоретичної та практичної підготовки було б недостатньо повним без набуття практичних навичок у процесі волонтерської діяльності студентів. Волонтерство є незмінним компонентом якісної і всебічної підготовки професіонала соціальної сфери, з цією метою й створена Лабораторія соціальних технологій кафедри соціальної роботи Чернігівського державного інституту економіки і управління та Студентська соціальна служба.

Література:

1. Завацька Л. М. Формування позитивного ставлення до здорового способу життя у майбутніх соціальних педагогів [Текст] / Л. М. Завацька // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2011. - №5. – С. 177-179
2. Титаренко Т. М. Специфіка настанов молоді на здоровий спосіб життя [Текст] / Т. М. Титаренко// Практична психологія та соціальна робота. 2004. №6. – С 65-68.
3. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи / О. О. Яременко, О. М. Балакірєва, О. В. Вакуленко [та ін.]. – К.: Укр. ін–т соц. досліджень, 2000. – 207 с.

4. Формування навичок здорового способу життя в дітей і підлітків / Н. Ю. Максимова, А. Й. Капська, О. Г. Карпенко [та ін.]. - К.: Ніка – Центр, 2001. – 264 с.

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор Криловець Микола Григорович

Ірина Малашевська, Олен Малишенко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

РОЗВИТОК МУЗИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ВОКАЛОТЕРАПІЇ

Постановка проблеми. Державний стандарт початкової загальної освіти в Україні поставив в ряду інших завдань завдання розвитку особистісно-оцінного ставлення до мистецтва, художньо-творчих здібностей, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреби в духовному самовираженні. Важливу роль у вирішенні цих завдань належить музичному мистецтву. У зв’язку з цим перед музичною педагогікою постає багато проблем, серед яких однією з найактуальніших є проблема формування музичних здібностей учнів. Її наукова розробка природно випливає з тих вимог, які ставляться перед учителем музики, і безпосередньо впливає на теорію та практику музичної освіти.

Аналіз актуальних досліджень. Актуальність і значущість розвитку музичних здібностей обумовлено і тим, що музичний розвиток має ні чим не замінний вплив на загальний розвиток: формується емоційна сфера, пробуджується уяву, воля, фантазія. Загострюється сприйняття, активізуються творчі сили розуму і "енергія мислення" навіть у самих інертних дітей. "Без музичного виховання неможливий повноцінний розумовий розвиток людини", – стверджує відомий педагог Сухомлинський.

Мета статті – полягає у науковому обґрунтуванні можливостей розвитку музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності в учнів початкової школи засобами вокалотерапії.

Виклад основного матеріалу. Галузь музичної психології, до якої і відноситься проблема розвитку музичних здібностей сучасних школярів, ще не достатньо вивчена, хоча спроби філософського осмислення людських здібностей можна знайти ще в працях філософів початку нашої ери. Ці спроби і сьогодні являють собою тему наукових пошуків.

Вважається, що здібності – це індивідуальні особливості особистості, які є суб’єктивними умовами успішного здійснення визначеного роду діяльності, вони не зводяться тільки до накопичення знань, вмінь, навичок, вони виявляються у швидкості, глибині, міцності та тривалості оволодіння засобами і прийомами діяльності.

Здібності до музичної діяльності розвиваються на основі природних задатків, пов’язаних з такими особливостями нервової системи, як чуттєвість аналізаторів, сила, рухомість та урівноваженість нервових процесів. У процесі занять конкретною музичною діяльністю робота аналізаторів удосконалюється, з’являються сенсорні синтези, які дозволяють переводити образи музично-слухових уявлень у рухові реакції.

Критерії музичних здібностей, принаймні в порівнянні з іншими видами здібностей, представляються як музикантам, так і людям з музикою не пов'язаними, найбільш очевидними. У сфері оцінки музичних здібностей з незапам'ятних часів панують три компоненти: *слух, почуття ритму і музична пам'ять.* Справедливість цих критеріїв до останнього часу ні в кого не викликали сумнівів. Але наприклад, ще в античному світі панувала думка про те, що «музика сприймається не стільки слухом, скільки розумом», і ці погляди підтримувалися багатьма мислителями від Піфагора до Плутарха.

Все більше число вчених схиляється до того, що **музичні здібності – це особливого роду духовні здібності, нерозривно пов'язані з музичною культурою.** Вони розвиваються в процесі музичної діяльності, сприйняття музики і власне музичної творчості, і ніякі слухові дані не гарантують видатних творчих досягнень самі по собі.

Музика, здавна застосовувана лікарями як засіб поліпшення загального самопочуття, підвищення працездатності, зниження стомлюваності і отримала назву функціональної, може сприяти створенню особливого "регульованого" корекційно-розвиваючого, комфортного для психіки дитини середовища.

Музикотерапія – це напрям відновної медицини, в основі якого лежить використання різних методів впливу музикою або співом з лікувально-профілактичною метою. Лікувальне застосування музики має багатовікову історію. На сучасному етапі музична терапія далеко просунулася в дослідженні впливу музичного досвіду на розвиток особистості.

Невичерпні можливості музики впливати на внутрішній світ дитини особливо виділяють *методику музикотерапії* з ряду інших терапевтичних методик. До активних методів музикотерапії належать ті, в яких активну участь бере сам пацієнт. У їх числі: *вокалотерапія; музично-педагогічна реабілітація; ігрова вокалотерапія; метод Нордофф - Роббінс; аналітична музикотерапія і психотерапія, музично-педагогічна реабілітація та ігрова вокалотерапія* розроблені в нашій країні. Вони відрізняються оригінальністю, індивідуальним підходом до пацієнтів, багатогранністю лікувально-відновних властивостей і реально високою ефективністю.

Вокалотерапія – метод активної терапії органів і функцій дихання завдяки звуковим вібраціям, діафрагматичного дихання, дозованих співацьких навантажень. Під час співу відбувається процес саморегуляції функцій дихання, що оздоровче впливає на організм в цілому, насичуючи кров киснем, регулюючи енергообмін. Вокалотерапія (автор С.В.Шушарджан) – це метод психосоматичної активації захисної та присто-сувальної реакцій, який базується на оздоровчих властивостях класичного співу і включає в себе вправи по акустичній стимуляції життєво важливих органів і вправи, що підвищують адаптаційні та інтелектуально-естетичні здібності людини. Шушарджан С.В. першим в Росії звернув увагу на проблему вокалотерапії. Він є доктором медичних наук і професіоналом-вокалістом, співав на сцені Великого театру в Москві. Тому він добився у своїх дослідженнях серйозних результатів відразу за двома напрямками музики і медицини.

С.В. Шушарджан створив унікальну методику вокалотерапії. Цей метод використання резервних можливостей людського організму є одним з новітніх досягнень у цьому напрямку. Виконання корекції порушених функцій різних органів і фізіологічних систем цілком можливо виконати за допомогою цієї методики. Особлива система активного вокального тренінгу в поєднанні з музикою лежить в основ і цього методу. Розроблено вокальний тренінг був на принципах класичного співу. Дуже важливо, що біоакустична стимуляція життєво важливих органів здійснюється за допомогою спеціальних вправ, з яких складається цей тренінг [6].

Саме музика та вокал як вид мистецтва впливає на людину завдяки засобам музичної виразності: висоті, гучності, тембру, довжині, темпу, способу звуковидобування, артикуляції. Кожний звук має свою вібрацію, як і кожна клітина організму людини, що має свій гармонійний мелодійний ряд. Застосування вчителем у професійній діяльності мелодій, які несуть гармонізуючі вібрації високих гармонійних рівнів допоможе підвищити творчу активність учнів, сформувати в слухачів певні емоційні стани, відчуття, образи та створювати нові.

Лікувальні можливості музики покладені в основу діяльності Інститутів музичної терапії 15 зарубіжних країнах, у тому числі – Англії, Франції, Німеччини, Австрії, США та ін. Безперечно, XXI століття має дати могутній поштовх і нашій країні для застосування музикотерапії у медицині, психіатрії, і особливо у педагогіці, яка, на жаль, ще не до кінця осягнула та усвідомила значення музики не тільки як естетичної категорії “прекрасного”, що розвиває різнобічні якості особистості, а ще й як засобу, що має великі психотерапевтичні, лікувальні, а головне виховні, формувальні та розвивальні можливості.

На жаль, прийоми музикотерапії не набули широкого застосування у навчально-виховному процесі ні середньої, ні вищої школи. Одна з причин: вчителі і студенти не володіють необхідними знаннями й вміннями та їх до цього, як правило, не готують.

Лише у Запорізькому національному університеті (завдяки співробітництву з університетом соціальних і прикладних наук Магдебург-Стендаль (Німеччина), у 2002 році для студентів факультету “Соціальна педагогіка і психологія” було проведено (через всесвітню мережу Інтернет) дистанційний курс “Введення в групову музикотерапію” доктором Магдебурського університету Томасом Вошем). Цикл лекцій і семінарів (всього 20 годин) був присвячений питанням історичного становлення музикотерапії в Німеччині, змісту поняття “музикотерапія”, її сутнісних сторін і наукових підходів до вирішення проблеми, психологічних механізмів музичного впливу, ролі і значення музикотерапії в організації занять [3].

Голос – це унікальний музичний "інструмент", даний людині самою Природою. Голос людини вібрує завжди, коли він звучить (при розмові, співі, шепоті). І більш досконалого (зокрема – з терапевтичної точки зору) музичного інструменту, відповідного для конкретної людини, просто не існує.

Іспанський письменник і вчений-фольклорист Федеріко Гарсіа Лорка першим у світі зробив цілком об'єктивний і, головне, науково обґрунтований висновок про те, що "пісня передувала мові". Спів служить засобом оздоровлення не тільки слухачів, але й самого співаючого [2].

У статті «Вокалотерапія online» Рюмин В.Г. відзначає ту важливу обставину, що психологічне консультування та психотерапія у форматі online може допомогти в наданні якісної і професійної психологічної допомоги в широкому масштабі. Автор цієї статті є визнаним в Росії арт-музико-вокалотерапевтом, творцем нового методу «вокалотерапія - зцілюючий спів по В.Г. Рюміну» (2000, 2006р.р.) [4].

Висновки. Викладені положення дають підстави сформулювати такі висновки щодо досліджуваної нами проблеми:

1. Музичний розвиток розглядається як якісні зміни психічних процесів, що викликаються внутрішніми закономірностями музичних переживань дитини і зовнішніми обставинами її життя і виявляється у здатності сприймати музику, займатися практичною музичною діяльністю та у сукупності музичних знань, умінь та навичок. Основу музичних здібностей складають ладове почуття, тобто здатність емоційно розрізняти ладові функції звуків мелодії, відчувати емоційну виразність звуковисотного руху.

Ми підтримуємо погляди вчених, погоджуючись з тим, що всі діти від народження мають необхідні для формування здібностей задатки. Успішність їх реалізації залежить від завдань освіти і виховання спрямування учнів до творчої діяльності, як ідеалу гармонійного розвитку особистості.

2. Невичерпні можливості музики впливати на внутрішній світ дитини особливо виділяють методику музикотерапії з ряду інших терапевтичних методик. Саме музика та вокал як вид мистецтва впливає на людину завдяки засобам музичної виразності: висоті, гучності, тембру, довжині темпу, способу звуковидобування, артикуляції.

На сучасному етапі музична терапія далеко просунулася в дослідженні впливу музичного досвіду на розвиток особистості.

3. Вокалотерапія – терапія співом, один із видів активної музикотерапії. Спів є не лише ефективним виховним але й незамінним оздоровчим засобом. Вокалотерапія – це метод психосоматичної активації захисно-пристосувальних реакцій, який базується на оздоровчих властивостях класичного співу і включає в себе вправи по акустичній стимуляції життєво важливих органів і вправи, що підвищують адаптаційні та інтелектуально-естетичні здібності людини.

4. Заняття з вокалотерапії, сприяють розвитку музичних здібностей, підвищенню рівня виконавства, формуванню вмінь самореалізації. Знання щодо акустичних можливостей звуку й застосування в професійній діяльності спеціальних мелодій оздоровлює учнів, допомагає підвищити їх творчу активність, гармонізувати духовні та фізичні процеси.

5. Вочевидь ефективними є такі напрями вокалотерапії як механізми розвивального, виховного і психотерапевтичного впливу:

- емоційне активування учнів в ході уроку;
- музичний катарсис;
- емоційна розрядка або регулювання емоційних станів;
- розвиток музичних та комунікативних здібностей;
- підвищення художньо-естетичних потреб;
- набуття нових засобів емоційної експресії;
- формування установок на позитивне ставлення до себе, до колективу, до світу.

Таким чином, підсумовуючи викладене, ми стверджуємо, що музикотерапія та вокалотерапія як її різновид, є позитивним чинником становлення гармонійної особистості та розвитку музичних здібностей.

Література:

1. Виготський Л.С. Педагогічна психологія / Л.С.Виготський /. – М.: АСТ: Астрель: Люкс, 2005. – 287 с.
2. Лорка Федерико Гарсия. Избранные произведения в двух томах. Том 1. Стихи. Театр. Проза. Канте Хондо. – М., "Художественная литература", 1976. – 245 с.
3. Музыкальная терапия Т.Воша. – http://info.onu.edu.ua/novosti-mira/182/.
4. Рюмин В.Г. «Вокалотерапія online» – http://www.twirpx.com/file/320932/.
5. Теплов Б.М. Избранные психологические труды в двух томах / Психология музыкальных способностей /Теплов Б.М./. – М., 1990. – 283 с.
6. Шушарджан С.В. Музыкотерапия: история и перспективы /Шушарджан С.В./. – М., «Клиническая медицина», 2000. – С. 15-18.
7. Шушарджан С.В., Шушарджан Р.С. Методология и принципы вокалотерапии. Тезисы докл. 1 Межд. конгр. по интегративной медицине "Синтез медицины Восток-Запад и современных технологий – путь в 21-й век". – Кипр, 1997. – С. 164-165.

Ірина Малашевська, Юлія Давидова
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ІНТОНАЦІЙНИХ НАВИЧОК

Постановка проблеми. Розвиток національної системи освіти в Україні як необхідний елемент розбудови самостійної держави вимагає вдосконалення існуючих форм і методів виховного впливу на особистість дитини молодшого шкільного віку. Як визначено в Законі України «Про освіту» виховні та навчальні заклади повинні забезпечити саме з цього віку пріоритетний розвиток високої моральності художньо-естетичних, музичних цінностей та смаків.Виховання різнобічно та гармонійно розвинутої особистості є одним з найважливіших завдань на сучасному етапі розвитку суспільства, в якому збагачення духовного світу людини передбачає як накопичення знань, так і формування творчого потенціалу та внутрішньої культури особистості. Саме тому сьогодні ми надаємо пріоритетне місце мистецтву, завдяки якому світ для людини стає більш зрозумілим і доступнішим.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження народної пісенності мають глибоке вітчизняне коріння, починаючи з праці П.Сокальського "Руська народна музика" (1888 р.), якою було започатковано методику аналізу співацького жанру усної традиції з урахуванням понять психолінгвістичної теорії О.Потебні. Фундаментальні праці О.Потебні стали основою сучасної етнолінгвістики, та визначили напрямок досліджень В.Петра, К.Квітки, Ф.Колесси, С.Людкевича, І.Ляшенка, С.Грици, А.Іваницького, В.Гошовського, які розвинули його ідеї та зробили вагомий внесок у вироблення етнологічних методів теорії музичного мистецтва. Та ніхто ще не застосовував категорій даної наукової галузі до осягання принципів і створення нових напрямків розвитку вокально-педагогічної творчості. У ході етнокультурологічного аналізу історичних витоків традиційного співу посилаємося на фундаментальні праці з цієї проблеми Е.Алексєєва, І.Земцовського, В.Медушевського, Є.Назайкинського та ін.

Біля витоків пісенно-фольклорних традицій –тісний взаємозв’язок слова й співу, сполучених смисловим інтонування. У ході вокального розвитку людства – еволюціонування багатовікових культурницьких плато, на яких визрівали звукомагічні формули й трудові приспівки, ритмоінтонаційні звороти й ладоінтонаційні пласти фольклору.

Існує думка, що мовно-вокальній діяльності людини передувала музично-інструментальна. Про це знаходимо у С.Людкевича, на думку якого, "Вокальна музика в передісторичному, старовинному та середньовічному періоді розвитку до XVIст. спиралася у своїй практиці на інструменти, виробляючи згодом з їх допомогою свою інтонаційну техніку і теоретичні основи" [1]. І.Мацієвський стверджує, що "значно раніше, ніж у співі взагалі, в інструментальній музиці стабілізувалась інтерваліка, тонові зв'язки, елементи темброво-динамічної періодичності, які слугували... розвитку самого співу"; цей автор також розробляє антропологічний (статево-віковий) та соціальний аспекти стратиграфії народних музичних інструментів [2, с. 24-25]. Досліджувані ним феномени традиційної культури полягають в осяганні саме музично-інструментальної минувшини. Є. Назайкинський уживає визначення "інструменталізація голосу" [3, с. 71]. Це відповідає професійним вокальним вимогам *інструментального інтонування у співі,* особливо характерним українським фахівцям, що навчалися в Італії. Чеський етномузиколог Р.Сметана вирізняє три джерела вокального мистецтва: інструментальну музику, мовлення й співи (які не називає повноцінною музикою, а характеризує як мимовільне емоційне звуковиявлення, позамузичну співацьку діяльність). За твердженням О.Сокола, "...у ході розвитку музичного мистецтва виникає інструментарій, здатний відобразити нові форми, типи музичного інтонування та вимови. Поступово інструменти й голоси переймають один від одного ці здібності, взаємно збагачуючись. При цьому відбувається... заміна одних... типів артикулювання іншими – зі збереженням характерності вимови" [6, с. 25].

Мета статті – розгляд проблеми використання музичного фольклору в музичному навчанні та вихованні учнів початкової школи та його вплив на формування вокально-інтонаційних навичок.

Виклад основного матеріалу. З багатьох питань, що постають сьогодні перед педагогікою у зв’язку з використанням народно-пісенної спадщини розглянемо насамперед таке: «Якою мірою нині музичний фольклор може бути джерелом формування вокальних навичок учнів?» Адже склалися нові умови життя, змінилися ладотональна і ритмічна основа сучасної музики, набуло розвитку музичне мислення композиторів. Це, безумовно, не могло не відбитися на такому оцінному ставленні частини дітей до народної пісні, яке не завжди збігається із загально прийнятою оцінкою.

Педагогічну доцільність використання народних пісень у вихованні дітей справедливо обґрунтовують їх красою й художньою довершеністю. Але чи досить цього для визначення провідної ролі народної музики у навчально-виховному процесі? Наскільки ефективним буде засвоєння музичною свідомістю дітей елементів архаїчної музичної культури та її форм? Який відгук знайде народна пісня серед школярів, як вплине на них? Як має поєднуватися у школі народна музика з популярними формами сучасної музики? Відповіді на ці питання далеко не однозначні, але тільки їх врахування дасть змогу вчителю виробити власну позицію у ставленні до народної музики, її використання ним у навчально-виховному процесі.

Слід зазначити, що практика музично – виховної роботи у загальноосвітній школі усе ще відчуває недостатній вплив наукових досліджень, насамперед педагогічних, на процес розвитку музичних здібностей учнів, оскільки багато суто педагогічних аспектів цієї проблеми залишається поза розглядом. Зокрема, актуальними для сучасної педагогічної практики є питання виявлення музичних завдатків і здібностей на початковій стадії навчання в школі, в реальних умовах навчального процесу; природо доцільний музичний розвиток кожної дитини згідно з її здібностями тощо. Зрозуміло, що розвиток музичних здібностей не є самоціллю, а виступає органічною частиною музично – виховного процесу.

Хоча колискові пісні, потішки й забавлянки у первісному розумінні використовуються для немовлят, однак їх використання на уроках музики в початкових класах має велике значення, по-перше, для актуалізації перших дитячих вражень, по-друге, для активізації власної діяльності дітей хоча й на елементарному, але водночас яскравому інтонаційно-образному матеріалі.

Спостереження показують, що для дітей молодшого шкільного віку примарними є звуки *ре – мі* першої октави. Це, напевно, пов’язано з українською фонетикою й особливостями народної манери співу. Цей висновок суперечить твердженню традиційної методики щодо необхідності розпочинати співацьке виховання дітей зі звуків *фа – сі* першої октави, які нібито належать до примарної зони. Ігнорування народних традицій, особливостей дитячого народного репертуару не сприяє розвитку ладового відчуття, співацькому вихованню, розвитку вокально-інтонаційних навичок. Переважна більшість фольклорних дитячих пісень починається із І або ІІІ ступенів. Така звукова організація викристалізувалась впродовж багатьох століть. Напрошується думка, що виховання ладового чуття доцільно починати не зі співу звуків у співвідношенні V–III (як пропонує сучасна методика), а зі співвідношення І – ІІІ, або ІІІ – І ступені мажорного ладу (що характерно для народних дитячих пісень).

Близькі дитячому сприйманню пісні, побудовані на кількох звуках, у цьому розумінні мають велике значення, оскільки дітям не потрібно тримати в пам'яті розгалужену мелодію і складний текст. Вони охоче виконують ці пісні, отримуючи не лише емоційне задоволення – у них виховується почуття метро-ритму.Дитячі пісні, як правило, мають чітку ритмічну організацію. Мелодичне наголошення збігається з мовними наголосами й римуванням вірша. Ритмічна організація визначається як акцентами, так і більшими тривалостями. На перших етапах, працюючи над метро ритмічними вправами, слід орієнтуватися на ритміку слова. І тут на допомогу вчителю прийдуть дитячі заклички, лічилки, дражнили й скоромовки.

Аналіз значної частини дитячого репертуару й дорослого, що виконується для дітей, виявляє, що їх основу складають пісні, побудовані на 2-3-х звуках, що охоплюють інтервал терції чи кварти. Розвинені наспіви, як правило, є наслідком запозичень з дорослого репертуару. Цікаво, що часто

використовуваний у розспівках і дитячих піснях тетрахорд зовсім не характерний для українського дитячого фольклору.

Колискові пісні мають неабияке педагогічне значення. З перших днів дитина слухає мелодію, що сприяє розвитку її музичних здібностей. Під впливом материнського голосу в неї розвиваються естетичні почуття, емоційність: адже вона не лише слухає голос матері (батька чи бабусі), а й бачить її обличчя, посмішку. Колискові пісні приваблюють своєю простотою, безпосередністю, ніжністю, співучістю, на їхній основі можна виховати любов до тварин, птахів, естетичне ставлення до природи, що може вплинути на виховання доброти й чуйності.Розучування колискових пісень корисне і для формування співацьких навичок кантиленного звучання. Крім того, пісні цього жанру, мабуть, більше, ніж інші, можуть бути використані в побуті: дитина проспівує їх, заколисуючи молодшого братика чи сестричку.

Виховне значення мають також і жартівливі пісеньки. Вони допомагають дитині уважніше засвоювати правила хорошої поведінки, бути терплячою, відучитися вередувати.Жартівливі пісні, як й інші жанри дитячого літературно-музичного фольклору, є незамінним засобом розвитку мовлення дітей. Вони допомагають сформувати естетичний смак, виховати любов до української мови, сприяють розвитку дитячої творчості.Більшість жартівливих пісень – забавлянок цікава за змістом, різноманітна за художнім задумом. Події в них відбуваються динамічно, що відповідає психофізіологічним особливостям дітей. Завдяки наведеним особливостям забавлянки сприяють розвитку в дітей відчуття ритму, збадьорюють, спонукають до активних дій.

Великого значення набувають у вихованні підростаючого покоління звичаї, обряди, ритуали, пісні, свята, які, як складові традицій, виконують роль універсального регулятора поведінки людей, проявів їх емоційно-вольової сфери. Вони виконують роль важливих чинників впливу на формування морально-естетичних смаків, органічно поєднують у собі духовний зміст традицій: усну народну творчість, музичні інструменти, народну пісню, національну хореографію, моральні норми, заповіді,

заклинання тощо. Саме завдяки цим складовим традицій найбільш активно сприймається етнічне середовище, національний характер, сім'я, рідна домівка. Особливість їхнього виховного впливу полягає і в тому, що вони підсилюються виробленням відповідних сталих рефлексів, які формують стереотипну педагогічно доцільну поведінку. Усі вони служать засобами збереження і передачі від покоління до покоління національного народного досвіду, зміцнення порядку, певних норм і правил життя, регламентації та контролю поведінки дітей.

Висновки. Аналіз доступної нам філософської, психолого-педагогічної та методичної літератури з теми дослідження дозволив нам визначити рольмузичного фольклору як засобу формування вокально-інтонаційних навичок в учнів 1-4 класів та особливості його використання в загальноосвітніх навчальних закладах. При цьому ми намагались розібратися в тому, чому фольклорна музика має сильний педагогічний потенціал. В процесі дослідження стало зрозуміло, що в умовах моральної переорієнтації суспільства, зміни естетичних цінностей, на зламі епох важко переоцінити значення до витоків національної духовності, до могутніх пластів в історії нашого народу. Саме таким, на нашу думку, основним творчим фактором для розвитку національного менталітету, духовної культури в цілому та загальноїмузичної культури особистості (і як підвиду розвиток вокально-інтонаційних навичок), є звернення до українського музичного фольклору. Музика збагатилася новим світом почуттів, які порівняно з попереднім періодом, втілені значно емоційніше завдяки оновленню інтонаційноїсфери та музичнихзасобів в цілому. В вокальних інтонаціях музики народу простежується чуттєво-синтименталістські риси, почуття. Саме те, що ця музика, завдяки своїй великій художній цінності та довершеності засобів музичної виразності, має неповторний виховний потенціал та виступає могутнім засобом формування духовного світу особистості.

Літеретура:

1. Духовний розвиток особистості засобами мистецтва: Навчально-методичний посібник / Автор і упорядник С.Т.Репетій. – Біла Церква, 2005. – 399 с.
2. Мациевский И.Л. Народная инструментальная музика как феномен традиционной культуры: Автореф. дис. …д-ра искусств 17.00.02./ КДК им. П.И.Чайковского/ И.Л.Мациевский. – К., 1990. – 47с.
3. Назанкийский Е.В. Звуковой мир музики / Е.В.Назанкийский. – М.: Музыка, 1988. – 254с.
4. Рогозіна В.В. Особливості використання творчих форм роботи на уроках музики у початкових класах. / В.В.Рогозіна // Художня освіта і проблеми виховання молоді: Збірник наукових статей. – К.: ІЗМН, 1997 – С. 93-101.
5. Смоляк О.С. Український дитячий музичний фольклор: підручник-хрестоматія для викладачів та учнів. Вип. 1. – Тернопіль: Лілея, 1998. – 80с.
6. Сокол А.В. Теория музыкальной артикуляции: Монография / А.В.Сокол. – Одесса: ОКФА, 1995. – 208с.

Ірина Межуєва
(Маріуполь, Україна)
Коннова Зоя Іванівна
(Тула, Росія)

ЩОДО ПИТАННЯ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦЯ У ХОДІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВІЩОЇ ОСВІТИ

Затребуваність знання іноземних мов у світі величезна, якщо врахувати прагнення цивілізованих країн до конвергенції, відкритості, взаєморозуміння. Основною метою навчання іноземним мовам прийнято вважати формування здатності і готовності до міжкультурної взаємодії. Значно зросла освітня і самоосвітня функції іноземних мов, їхня професійна значущість в школі та вищому навчальному закладі, на ринку праці у цілому, що і спричинило за собою посилення мотивації у вивченні мов міжнародного спілкування.

У теперішній час в ході реформи системи вищої освіти йде процес підготовки фахівців з урахуванням особливостей і традицій української школи [11, с.53]. Чи полягає мета реформи в простому пристосуванні системи освіти до нинішньої економічної ситуації, до умов примітивного ринку, або ж мета полягає в тому, щоб зберегти освіту як неринковий в своїй основі сектор, що дозволяє передавати молодому поколінню високі традиції духовності і тим самим зробити більш цивілізованим існуючі суспільні відносини?

Один із шляхів реформи вищої освіти може відбуватися, на наш погляд, шляхом відродження університетів. Наші наука та університети хоча й виникли пізніше, ніж на Заході, однак за більш ніж двовіковий період існування цілком виявили свої характерні особливості як відображення національного духу в галузі освіти і науки. Саме слово «університет» як не можна краще відповідає нашому духу: адже воно означає сукупність, цілісність, загальність. У застосуванні до навчального закладу університет виступає у якості спонукача волі людства до засвоєння сукупного наукового знання і духовного досвіду, необхідних для формування цілісного світогляду особистості, підпорядкування її усвідомленим загальним законам буття Людини, Суспільства і Природи [6, с. 109]. Разом з тим Університет – це і стимул волі людства до вічного пошуку Істини.

Кожен предмет навчання у вищому навчальному закладі, в тому числі й іноземна мова, відіграє певну роль у вирішенні поставлених перед українськими університетами завдань. Питання про розвиток у студентів потреб у знаннях є одним з найактуальніших для сучасної вищої школи. Підписання Болонської угоди та інтеграції України в єдиний загальноукраїнський освітній простір істотно вплинули на орієнтацію і переорієнтацію українських освітніх стандартів і вимог на європейські мовні освітні документи [9, с. 165].

У лінгвістичній освіті відбулися значні позитивні зміни. Успіх вітчизняної системи мовної освіти – в тісному зв'язку всіх ланок наукових шкіл. Їх відрізняє чітко структурований навчальний матеріал, правильне співвідношення між письмовими та усними видами роботи, навчальна, розвиваюча, практична і виховна спрямованість практичних занять. Мета, зміст і плановані результати мовної освіти представлені в єдиній системі, в діяльнісних термінах з чітко вираженою кореляцією між ними [2, с.92]. Заданий зміст орієнтовано на освіту, виховання і розвиток особистості засобами мови, що вивчається.

Сучасна мовна освіта характеризується прагненням враховувати тенденції світового освітнього простору, визначати основні напрямки загальноєвропейської освітньої політики та стратегії оновлення цілей, завдань і змісту лінгвістичної освіти в європейських країнах [3, с. 144-145]. Нові завдання припускають зміни у вимогах до рівня володіння іноземною мовою, визначення нових підходів до відбору змісту та організації дидактичного матеріалу, використання адекватних форм і видів контролю при різних варіантах його вивчення, тим більше що істотно змінився соціокультурний контекст вивчення іноземної мови в Україні. Професійна значущість освітньої та самоосвітньої функцій іноземних мов помітно зросла у школі та вищому навчальному закладі, на ринку праці у цілому. Це спричинило посилення мотивації у вивченні мов міжнародного спілкування.

Отже, реформа вищої професійної освіти відкриває широкі можливості для застосування ціннісних орієнтацій в бік перспективних тенденцій розвитку пізнавальної діяльності студентів, в тому числі і при вивченні іноземних мов. На жаль, рідкісне використання випускниками немовних спеціальностей іноземної мови у своїй професійній діяльності, все ще низькі результати вивчення мови у багатьох студентів обумовлені не відсутністю потреби в ньому, а відсутністю широкої можливості для реалізації даної потреби.

Аналіз ситуації, що склалася, показує, що необхідно вивчити затребуваність в практиці використання іноземної мови як засобу спілкування і намагатися знаходити вихід в реальну комунікацію навіть при вивченні мови за межами умов природного її побутування. Саме в цьому випадку процес навчання може придбати всі можливі характеристики природного процесу оволодіння мовою в найхарактерніших ситуаціях [1, с. 212]. Вмотивованість у використанні нового мовного коду з кожним роком зростає: особисті контакти, доступ до якісної освіти у себе в країні і за кордоном, доступ до досвіду і знань у світі (Інтернет), міжнародне спілкування, комерція, туризм тощо.

Щоб сформувати у майбутніх фахівців уміння систематизувати, узагальнювати отриману інформацію, професійно і культурно спілкуватися, навчальна діяльність студентів і весь навчальний процес повинні бути організовані з максимальною ефективністю [8, с. 137-138]. Актуальність досліджень в області лінгводидактики обумовлена необхідністю вдосконалення самої концепції навчання студентів

іноземним мовам на нефілологічних факультетах вищих навчальних закладів, створення нової інфраструктури освітнього процесу через зростаючу роль іншомовної культури майбутніх фахівців як невід'ємного елементу їх загальнонаукової компетенції та професійної культури. Саме тому на рівні вищої школи навчання іноземній мові як засобу спілкування між фахівцями різних країн ми розуміємо не як чисто прикладне і вузькоспеціальне завдання навчити економістів мові економічних текстів, юристів – юридичних і т.п. Адже фахівець вищого навчального закладу – це широко освічена людина, що має фундаментальну підготовку. Відповідно, іноземна мова фахівця такого роду – і знаряддя виробництва, і частина культури, і засіб гуманітаризації освіти. Все це передбачає фундаментальну і різнобічну підготовку з мови.

Рівень знання іноземної мови студентом визначається не тільки безпосереднім контактом з його викладачем. Для того щоб навчити іноземній мові як засобу спілкування, потрібно створювати обстановку реального спілкування, налагодити зв'язок викладання іноземних мов з реальним життям, активно використовувати іноземні мови в живих, природних ситуаціях [4, с. 88]. Це можуть бути наукові дискусії на мові з залученням іноземних фахівців, реферування та обговорення іноземної наукової літератури, читання окремих курсів на іноземних мовах, участь студентів у міжнародних конференціях, робота перекладачем, яка як раз і полягає в спілкуванні, контакті, здатності зрозуміти і передати інформацію. Необхідно розвивати позааудиторні форми спілкування: клуби, гуртки, відкриті лекції на іноземних мовах, наукові товариства за інтересами, де можуть збиратися студенти різних спеціальностей.

Головна відповідь на питання про рішення актуального завдання навчання іноземним мовам як засобу комунікації між представниками різних народів і культур полягає в тому, що мови повинні вивчатися в нерозривній єдності зі світом і культурою народів, що говорять цими мовами [5, с. 142]. Навчити людей спілкуватися (усно та письмово), навчитися виробляти, створювати, а не тільки розуміти іноземну мову – це важке завдання, ускладнена ще й тим, що спілкування – не тільки вербальний процес. Його ефективність, крім знання мови, залежить від безлічі факторів: умов і культури спілкування, правил етикету, знання невербальних форм вираження (міміки, жестів), наявності глибоких фонових знань і багато чого іншого [7, с. 74].

Подолання мовного бар'єру недостатньо для забезпечення ефективності спілкування між представниками різних культур. Для цього потрібно подолати цей культурний бар'єр. До компонентів культури, що несе національно-специфічне забарвлення, можна віднести наступні: а) традиції (або стійкі елементи культури), а також звичаї (визначені як традиції в «соціонормативної» сфері культури) та обряди (виконують функцію неусвідомленого прилучення до пануючої в даній системі нормативних вимог); б) побутову культуру, тісно пов'язану з традиціями, внаслідок чого її нерідко називають традиційно-побутової культурою; в) повсякденну поведінку (звички представників певної культури, прийняті в деякому соціумі норми спілкування), а також пов'язані з ним мімічний і пантомімічний (кінесичні) коди, що використовуються носіями певної лінгвокультурної спільності; г) національні картини світу, національні особливості мислення представників тієї чи іншої культури; д) художню культуру, яка відображатиме культурні традиції того чи іншого етносу [10, с. 63].

Специфічними особливостями володіє і сам носій національної мови і культури. У міжкультурному спілкуванні необхідно враховувати особливості національного характеру комунікантів, специфіку їх емоційного складу, національно-специфічні особливості мислення [12, с. 198].

Таким чином, соціальна значущість навчальної дисципліни «іноземна мова», яка стала очевидною в наш час, підтверджується і сучасною концепцією вищої освіти, де в професійній характеристиці фахівця будь-якого профілю одним з її обов'язкових компонентів вказується практичне володіння іноземною мовою. Більше того, оскільки мета освіти вищого навчального закладу в цій концепції позначена не тільки як підготовка висококваліфікованого фахівця у своїй галузі, але і як формування високо освіченої особистості, іноземна мова як навчальний предмет виявляється соціально затребуваною і в цьому плані, будучи в немовному вищому навчальному закладі чи не єдиною навчальною дисципліною, здатною природним шляхом сприяти вирішенню поставленої задачі.

Література:

1. Коннова З.И. Стратегия обновления языкового образования в классическом университете / З.И. Коннова. – Калуга: КГПУ им. К.Э.Циолковского, 2003. – 338 с.
2. Педагогіка і психологія. Вісник НАПН України (науково-теоретичний та інформаційний журнал НАПН України) / Під ред. В.Кременя. – №4 (73). – К.: Вид-во «Педагогічна преса», 2011. – 157 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти // Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, 7-8 жовтня 2001 р. – К., 2001. – С.137-155.
4. Шиянов Е.Н. Котова И.Б. Идея гуманизации образования в контексте отечественных теорий личности / Е.Н. Шиянов, И.Б. Котова. – Ростов-на-Дону: РИО АО «Цветная печать», 1995. – 313 с.
5. Гурье Л. И., Сунцова М.С. Подготовка преподавателей: история и современность / Л. И. Гурье, М.С. Сунцова //Высшее образование в России. – №1. – 1999. – С.142-144.
6. Бондар В.І. Дидактика / В.І. Бондар. – К.: Либідь, 2005. – 264 с.
7. Давыдова М.А. Деятельностная методика обучения иностранным языкам / М.А. Давыдова. – М.: Высшая Школа. 1990. – 176 с.
8. Зимняя И.А., Малахова В.А. Педагогическое общение как процесс решения коммуникативных задач / И.А. Зимняя, В.А. Малахова и др. // Психолого-педагогические проблемы взаимодействия учителя и учащегося. – М., 1980. – 276 с.

9. Вища освіта України і Болонський процес: навчальний посібник / За редакцією В.Г Кременя. – К.: Вища школа, 2007. – 384с.
10. Найдьонов І. Болонський процес: культурологічні парадигми / І. Найдьонов // Освіта і управління. – Т.7. – №2. – 2004. – С.60-66.
11. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003-2004 рр.) / [М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук та ін.]; за ред. В.Г. Кременя. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім.. В. Гнатюка, 2004. – 147 с.
12. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник / [З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк та ін.]; за ред. З.Н. Курлянд. – К.: Знання, 2005. – 399 с.

Юрій Найда
(Хмельницький, Україна)

ХАРАКТЕРИСТИКА СФОРМОВАНОСТІ ВЛАСНОГО СТИЛЮ ВИКЛАДАННЯ МУЗИКИ У СТУДЕНТІВ-МУЗИКАНТІВ

До числа найважливіших проблем музичної педагогіки варто віднести проблему формування власного стилю викладання музики. Наукова сторона даного питання для викладачів найчастіше нагадує “таємницю за сімома печатками”. Тому, насамперед, звернемося до думки науковців. Формування власного стилю викладання музики відбувається на основі злиття природних даних, соціального самовиявлення, власних очікувань та загальних уявлень про майбутню музично-педагогічну діяльність. В науці категорія “стиль” вживається в різному контексті. В дослідженні цього поняття традиційно виділяють такі основні напрямки: індивідуальний стиль діяльності, когнітивний стиль, стиль управління (керування), стиль спілкування та стиль життя.

Ідею стилю, як цілісного утворення підтримують майже всі прихильники напрямку психологічної науки – стильової сфери особистості. Одні фахівці у визначені стилю на передній план ставлять уподобання особистості – стиль людини вони розглядають як усталений цілісний паттерн індивідуальних проявів, що виявляються в уподобанні індивідом форми (способу) взаємодії з фізичним та соціальним середовищем (О. В. Лібін, 1994); а інші – зв’язок його з будь-якою діяльністю – “індивідуальний стиль будь-якої діяльності є те інтегральне ціле, що пов’язує різні детермінанти діяльності, опосередковуючи їхній ізольований вплив” [1, с. 100]. Завдяки цьому, людська діяльність відрізняється від цілеподібної діяльності механічних пристроїв [2, с. 4]. Дослідник специфіки розвитку педагогічної майстерності І. А. Зязюн підкреслює, що найскладніше в процесі прилюдної діяльності лишатись самим собою, що “…кожен талановитий педагог відзначається, як митець, своєю неповторністю…” [3].

Категорія стилю була введена в психологічний контекст в 1927 р. австрійським психологом А. Адлером. У 60-х рр. з’явився новий напрямок – індивідуальний стиль діяльності. За задумом його розробників він розкривав спосіб, типові прийоми, манери виконання певної діяльності, причому малися на увазі ті способи і прийоми, які найбільш зручні і звичні для певної людини. У вітчизняній психологічній літературі є функціональні праці по формуванню індивідуального стилю діяльності [5]. Концепція індивідуального стилю діяльності розроблена в наукових працях В. С. Мерліна, (1986), Є. А. Климова; (1969), Є. П. Ільїна (1979). Особливість підходу в тому, що стиль розглядається не як окремі елементи діяльності, а як певне їх поєднання, як система прийомів і способів діяльності.

Актуальність проблеми та її недостатня розробленість у науковій літературі визначили тему та мету даної статті – висвітлення стану сформованості власного стилю викладання музики у студентів-музикантів. **Метою** даної статті є розкриття змісту програми дослідницько-експериментальної роботи, згідно з якою передбачалось вивчення структури власного стилю викладання музики на емоційно-перцептивному, мотиваційно-вольовому, пізнавально-активному, ціннісно-орієнтаційному та художньо-діяльнісному рівнях; його прояву з урахуванням динаміки змін, що відбуваються в процесі навчальної діяльності.

Відповідно до наукових вимог експериментальна частина дослідження процесу формування власного стилю викладання музики у студентів-музикантів ґрунтувалась не тільки на загально-педагогічних принципах гуманізації та демократизації навчально-виховного процесу, системності, цілісності, добровільності, доступності, практичного спрямування та проектування, безперервності, а й на специфічних принципах. Для формування власного стилю викладання музики у студентів-музикантів характерний принцип комплексності (об’єднання всіх складових власного стилю викладання музики в єдиний комплекс, тобто індивідуально-педагогічний стиль, індивідуально-музичний стиль, власний педагогічний імідж-образ, а також стиль життя, стиль поведінки); індивідуалізації (індивідуальне, особистісно-орієнтоване, та диференційоване навчання). На думку Н. П. Гуральник “суть індивідуалізації пов’язана з тим, що вона уможливлює розкриття унікальних педагогічних здібностей, розвиток професійних умінь і навичок викладача, подальше удосконалення його майстерності і як результат – реалізацію власного стилю самостійної педагогічної діяльності” [6. с. 351].

Особистісний характер формування власного стилю викладання музики зумовив спрямованість експериментального дослідження на виявлення його типових рис та індивідуально-неповторних особливостей. Мета констатувального експерименту полягала у визначені існуючого стану сформованості ВСВМ у студентів-музикантів. Для її досягнення були висунуті наступні завдання: вивчити потенційність формування ВСВМ; визначити структурні компоненти формування ВСВМ; розробити

критерії та показники сформованості ВСВМ; встановити типові ускладнення, що виникають під час формування ВСВМ; виявити доцільність формування ВСВМ у студентів-музикантів;

При визначені особливостей формування ВСВМ у студентів-музикантів ми враховували: сутність формування ВСВМ; ступінь активності та ініціативності студентів-музикантів у формуванні ВСВМ; форми реалізації музичних потреб студентів-музикантів; розвиток музичних, психолого-педагогічних здібностей творчого потенціалу респондентів. У констатувальному експерименті взяли участь студенти та викладачі вищих навчальних педагогічних закладів міст Києва, Хмельницького, Вінниці, Миколаєва, Тернополя. У відповідності з поставленими завданнями, педагогічний експеримент здійснювався в процесі навчально-виховних занять. Були використані групові та індивідуальні форми діяльності.

Констатуюча частина дослідження проводилась на основі комплексного підходу за двома напрямками, а саме: вивчення педагогічного досвіду з формування ВСВМ, з'ясування педагогічних підходів та створення умов для такого формування; виявлення мотивів, інтересів студентів-музикантів до зазначеного формування, та вивчення їх музичних, психолого-педагогічних здібностей і творчого потенціалу. Дослідження проблеми формування власного стилю викладання музики переконує в тому, що значна увага приділялась психологічному обґрунтуванню його параметрів і проявів. Значно менша увага приділена соціальному обумовленню та ролі інших осіб у формуванні і функціонуванні власного стилю діяльності. З огляду на специфіку студентського середовища ми вважаємо, що цей параметр є доволі значимим.

Досить суперечливим є судження щодо зв'язку стилю діяльності і результату роботи, а також взаємозв'язок між стилем керівництва та задоволеністю підлеглих своєю працею та її продуктивністю. Для розв'язання цієї проблеми пропонувалось враховувати не лише взаємини між керівником та виконавцями, а й особливості всієї ситуації керівництва. На цій основі були розроблені ситуаційні моделі керівництва, найбільш відомою серед яких є "імовірна модель ефективності керівництва" Ф. Фідлера. Майстерність керівництва полягає при цьому в тому, щоб відчути "свою" ситуацію, або ж переструктурувати її в таку. Така здатність можлива на основі розвитку рефлексії, що ми розглядаємо важливою умовою вироблення індивідуального стилю учіння в період вузівського навчання. Досить дискусійним в науці є питання класифікації стилів. Від перших спроб К. Левіна розв'язати це завдання в "школі групової динаміки" і до сьогодні виділено чимало критеріїв та самих індивідуальних проявів стилю фахової діяльності. Класичні авторитарний, демократичний та ліберальний стиль на практиці досить рідко зустрічаються в чистому вигляді. Найбільш поширеними є змішані в певній пропорції стилі. А. Л. Журавльов і В. Ф. Рубахін пропонують виділити сім стилів керівництва: директивний, колегіальний, ліберальний, директивно-колегіальний, директивно-ліберальний, колективно-ліберальний і змішаний. Р. Лайкерт виділив чотири стилі поведінки керівника: експлуататорсько-авторитарний, прихильно-авторитарний, консультивно-демократичний і стиль, що базується на участі підлеглих у прийнятті рішень.

В кожному випадку важливі параметри, що покладені в основу виділення стилів. Так, Р. Лайкерт вказує на залежність між продуктивністю праці і стилем керівництва, Д. Мак-Грегор встановив відповідність між стилем керівництва і культурою професійного спілкування, зокрема внутрішньою переконливістю керівника щодо психологічної природи людини. Ф. Фідлер вказував на зорієнтованість, на завдання, на стосунки з підлеглими чи контроль над ситуацією. А. Г. Ісмагілова при визначені стилів спілкування за основу бере операційну структуру цілей діяльності та рівні операцій, які реалізують відповідні цілі. Модель міжособистісної поведінки В. Шутца дозволяє виділити функціональні виміри інтерперсональної поведінки, які проявляються в будь-якому типі соціальних стосунків. Це: включення (контактування, взаємодія, спілкування), контроль (прийняття рішень, керування, наполягання на своєму, спрямування дій інших, демонстрування влади) і відкритість (розкриття перед іншими своїх думок і почуттів, щирість, природність). На емоційному рівні їм відповідають такі потреби, що стосуються внутрішніх переживань людини: значущість, (потреба відчувати себе гідним уваги оточуючих), компетентність (потреба почуватися сильним, ерудованим, здібним) і любов (потреба відчувати себе приємним, привабливим, симпатичним). В. Шутц вважає такі виміри універсальними, необхідними і достатніми для характеристики будь-якого типу стосунків. Акцентування на певному із них суттєво впливатиме на формування стилю діяльності.

На основі аналізу літератури можна стверджувати, що існують універсальні параметри, які в різних варіантах поєднуються, узгоджуються і відображають внутрішню сутність власного стилю діяльності. Це: домінантність–залежність; симпатія–антипатія; формальність–особистісність. Виділені параметри є полярними і відносно автономними. Кожен із них відображає особливий аспект діяльності і може бути використаний як самостійний критерій при класифікації стилів діяльності. Однак, цілісне уявлення про сутність стилю може дати лише комплексна характеристика всіх проявів індивідуально-особистісного змісту.

Для виявлення тенденцій у формуванні власного стилю викладання музики у студентів-музикантів ми використали "Методику діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі" [4, С. 408–418], (інакше її називають "Опитувальник Лірі"). Автори – Т. Лірі, Г. Лефорж, Р. Сазек. Методика дана для дослідження уявлення суб'єкта про самого себе та про ідеального "Я", вивчення взаємовідносин в малих групах. Крім того вона дозволяє нам визначити такі особливості особистості як "домінування–підкорення і дружелюбність–агресивність". "Саме ці фактори визначають загальні враження про людину в процесах міжособистісного сприйняття" [4, с. 408]. Методика Лірі була використана серед студентів Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Сучасний вчитель музики має добре усвідомити потреби студентів, свої здібності, можливості та повноваження, характер та завдання, що стоять перед ним. До того ж він повинен бути готовим до переоцінки своїх уявлень і до відповідних змін стилю викладання. Ознакою високої культури професійного спілкування сучасного вчителя музики є гнучкість, яка проявляється у здатності оперативно змінювати методи та прийоми взаємодії зі студентами, в залежності від конкретної педагогічної ситуації.

Якісний аналіз отриманих результатів доводить, що більша кількість студентів все-таки зорієнтовані на власну думку. Для них характерна тенденція до підвищення вимогливості, самовпевненості, наполегливості. Водночас такі прояви межують із внутрішнім негативізмом, що ніяк не може позитивно впливати на результативність роботи. Психолого-педагогічні дослідження засвідчують, що головними ознаками ефективного стилю викладання музики є гармонійність та гнучкість її структури, відповідність особливостям конкретної ситуації. Тому на етапі формувального експерименту було поставлено завдання гармонізувати дію факторів “домінування” та “підкорення”. Ми виходили з того, що всього можна досягти на основі розвитку рефлексії, емпатії та адекватної самооцінки.

У формуванні власного стилю викладання музики допоможуть наступні правила. *Правило перше.* Виявляйте сильні сторони педагогічної діяльності, органічні лише для вас, спирайтесь в першу чергу лише на них, намагайтесь знайти для них оптимальні форми вираження. *Правило друге.* Спостерігайте за діяльністю колег, запам’ятовуйте, відбирайте ті професійні риси діяльності, що вам сподобались, намагайтесь їх відтворити (примінити на себе). Якщо виходить вдало, закріплюйте їх багаторазовими повтореннями в різних ситуаціях. *Правило третє.* Намагайтесь отримати зворотній зв’язок з приводу стилю своєї діяльності від людей, з якими ви працюєте. При цьому не бійтесь негативних оцінок, намагайтесь використовувати їх для корекції тих чи інших форм вашої поведінки, що викликають в оточуючих відторгнення або ж неприємні емоції [7, с. 187].

Отож, проведене експериментальне дослідження дозволяє нам зробити попередні висновки: студенти спеціальності “Педагогіка і методика середньої освіти. Музика” достатньо зорієнтовані на майбутню фахову діяльність. Більше із них усвідомлюють необхідність у цілеспрямованій роботі по самовдосконаленню, що розглядається нами як готовність до системної роботи з метою формування власного стилю викладання музики. Процес формування власного стилю викладання музики у студентів-музикантів значно активізується, якщо при розробці занять враховувати об’єктивні ускладнення, що характерні певному віку та специфіку налагодження міжособистісних контактів; психокорекційної роботи. Також, з метою формування власного стилю викладання музики, потрібно враховувати схильність студентів-музикантів до рефлексії, емпатії та здатність до поглибленого самоаналізу.

Література

1. Леонтьев Д. А. Индивидуальный стиль и индивидуальные стили – взгляд из 1990-х / Д. А. Леонтьев // Стиль человека: психологический анализ. – М., 1998. – С. 93 – 108.
2. Чернецький Ю. П. Стильова сфера особистості / Ю. П. Чернецький // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 2 – С. 4 – 7.
3. Зязюн І. А. Культура в контексті політики та освіти / І. А. Зязюн // Мистецтво та освіта. – № 2.
4. Лири Т. Методика диагностики межличностных отношений Т. Лири / Т. Лири, Г. Лефорж, Р. Сазек // Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Редактор-составитель – Д. Я. Райгородский. Учебное пособие. – Самара : Издательский Дом “БАХРАХ-М”, 2002. – 672 с., С. 408 – 418.
5. Климов Є. А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы / Є. А. Климов. – Казань : изд-во Казанского ун-та, 1969. – 278 с.
6. Гуральник Н. П. Українська фортепіанна школа ХХ століття в контексті розвитку музичної педагогіки : історико-методологічні та теоретико-технологічні аспекти [монографія] / Н. П. Гуральник. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 460 с.
7. Колесникова И. А. Педагогическая праксеология : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / И. А. Колесникова, Е. В. Титова. – М. : Изд. центр “Академия”, 2005. – 251 с.

С.Ж.Пралиев, А.Е.Жумабаева,
Т.К.Оспанов, А.Б.Акпаева, Л.А.Лебедева
(Алматы, Казахстан)

«ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ: ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ МАЛОКОМПЛЕКТНОЙ ШКОЛЫ»

Сельская школа, в частности малокомплектная школа – одна из самых актуальных социальных проблем. Это обусловлено как социальными предпосылками, так и спецификой организации педагогического процесса в малокомплектной школе. Управлять учебно-познавательной деятельностью учащихся малокомплектных школ - сложная задача, требующая от учителя большого напряжения интеллектуальных и физических сил, высокого педагогического мастерства, профессионализма, гибкости в выборе методов, приемов и средств, обучения и воспитания. Однако слабая материально-техническая оснащенность процесса обучения, отсутствие совершенной учебно-методической литературы не способствуют повышению профессионального уровня учителей малокомплектных школ. Главными причинами такого положения дел являются: отдаленность малокомплектных школ от

культурных центров; на местах почти нет специальных курсов повышения квалификации учителей малокомплектных школ; недостаточность необходимых учебно-методических средств для самообразования учителей; не налажена подготовка специальных кадров для малокомплектных школ, низкие бытовые условия учителей, текучесть кадров; нет возможности обмена опытом между учителями школ.

Существует ряд внутренних противоречий в обучении в условиях МКШ:

- между потребностями общества, личности, государства и реальными результатами образования,
- между возрастающим с огромной скоростью объемом информации и ограниченными возможностями усвоения в традиционно отводимые сроки.

Данные противоречия актуализируют решение следующих задач:

- разработать систему реализации открытого образовательного пространства в МКШ (с использованием возможностей On line).

Сущность открытого образовательного пространства заключается в том, что оно включает в себя совокупность путей, форм, методов, средств, способов приобретения, расширения и углубления знаний, умений, навыков и способов действий, позволяющих реализовать собственные методические планы каждого конкретного учителя и индивидуальные потребности каждого ребенка.

Для реализации открытого образовательного пространства в условиях МКШ необходимо сформировать информационно-образовательную среду, которая позволит ребенку совместно с преподавателем выбрать индивидуальный план-график, а также необходимые для его выполнения формы, методы и средства обучения.

Открытое образовательное пространство строится на принципах:

- демократизации (предоставление обучаемым свободы для самообучения, саморазвития, саморегуляции, самоопределения на всех этапах учебного процесса);
- инновации (использование последних достижений педагогических и информационных технологий);
- индивидуализации (развитие личных способностей обучаемого, осуществление индивидуальной познавательной деятельности обучаемого при минимальном участии преподавателя; предъявление требований к познавательной деятельности обучаемых, соответствующих их возможностям; формирование у обучаемых навыков индивидуальной работы);
- усиления роли самостоятельной работы.

Таким образом, разработка и освоение открытого образовательного пространства интегрирует различные формы классной и внеклассной учебной работы, методы и средства традиционных и инновационных педагогических систем обучения, а также инновационные технологии обучения с учетом специфики МКШ.

В современной МКШ учебный процесс должен осуществить интеграцию методической, психолого-педагогической науки и практики образования.

Один из возможных путей решения этой проблемы взял на себя Казахский национальный педагогический университет имения Абая (КазНПУ). С 2008 года наш коллектив начал работу по развитию информационной образовательной системы в виде портала «Академия малокомплектных школ Республики Казахстан КазНПУ им. Абая».

В рамках этой деятельности в ряде школ Республики Казахстан (им. Дзержинского, им. Лермонтова поселка Кальпе Алматинской области и др.) в режиме On line были проведены видеоконференции с использованием аудиовизуальных средств обучения, информационных образовательных программ, а затем были организованы курсы самообразования и повышения квалификации учителей малокомплектных школ.

В настоящее время составлены договоры по оказанию образовательных услуг в режиме On line с 14 малокомплектным школам в 8 областях Казахстана, установлены связи с ними. Учебный материал на университетском сервере размещен под рубриками: «Теоретические материалы для самообразования учителей малокомплектных школ»; «Информация о малокомплектных школах за рубежом»; «Новаторский поиск в малокомплектных школах». Данные материалы используются при организации педагогической практики в малокомплектных школах, при проектировании и управлении учебно-воспитательным процессом, при планировании и проведении воспитательной работы. Они создают условия для повышения знания учителей.

Интернет-лекции, мастер-классы, проводимые со школьниками, уроки по обмену опытом учителей школ, проводимые по календарному плану, способствуют повышению методического уровня учителей малокомплектных школ, обеспечивает им инновационную подготовку.

Образовательная деятельность профессорско-преподавательского состава КазНПУ им. Абая, работающая в режиме On line, направлена на поиск и реализацию эффективных технологий, совершенствующих профессиональную компетентность учителей малокомплектных школ.

Анализ научной и методической литературы показал, что в настоящее время главными направлениями развития школьного образования в условиях МКШ являются: переход на личностно-ориентированные технологии обучения; повышение качества образования за счет широкой информатизации учебного процесса, использования новых педагогических и инновационных технологий. Современные технические средства обучения позволяют развить системы непрерывного, опережающего и открытого образования.

Личностно-ориентированное образование рассматривает обучаемого как основу всего образовательного процесса. Основной целью личностно-ориентированного образования является создание условий, обеспечивающих: 1) мотивацию к обучению и развитие личности обучаемого, ее интеллектуального и духовного начала; 2) гуманное отношение к обучаемому.

Формирование информационной образовательной среды осуществляется всеми участниками образовательного процесса - и учитель, и ученик направляют свои усилия на использование информационных ресурсов (информационные системы обучения, тренажеры, средства контроля).

Идея интерактивного обучения подразумевает обоюдную ответственность за качество обучения как преподавателя, так и обучающихся. В достижении этой цели важным является поддержка собственного процесса обучения и усвоения знаний, чтобы иметь возможность самостоятельно развивать для себя эффективные стратегии обучения.

Использование мультимедиа, как правило, позволяет предоставить обучающимся больше возможностей для самостоятельной и независимой работы, а также – гибко варьировать учебные графики. Несомненно, появляются новые обучающие методики, новая педагогика, новые инструменты и новые ресурсы, доступные учителю.

У мультимедиа существует множество определений, и почти все они сходятся на том, что мультимедиа включает в себя текстовую, графическую, анимационную, видео- и звуковую информацию в интегрированном представлении, допускающую различные способы структурирования и представления.

Рассматривая мультимедиа как средство обучения**,** мультимедийные продукты и услуги Интернета могут использоваться для улучшения качества образования в отдельных предметных областях и в дисциплинах и находящихся на стыке нескольких предметных областей.

Мультимедийные продукты и услуги Интернета предоставляют широчайшие возможности повышения эффективности процесса обучения:

- одновременное использование нескольких каналов восприятия обучающихся в процессе обучения, за счет чего достигается интеграция информации, доставляемой несколькими различными органами чувств;
- возможность имитации сложных реальных ситуаций и экспериментов;
- визуализация абстрактной информации за счет динамического представления процессов;
- возможность развить когнитивные структуры и интерпретации учащихся, обрамляя изучаемый материал в широкий учебный, общественный, исторический контекст, и связывая учебный материал с интерпретацией учащегося.

В целях реализации открытого образовательного пространства в МКШ на портале КазНПУ имени Абая «Академия малокомплектных школ Казахстана» разработаны материалы для расширения рубрик. Расширение рубрик намечено нами по нескольким направлениям: в помощь учителю МКШ (размещение методических материалов, проведение консультаций и пр.), а также предметные рубрики для учеников с возможностью скачивания учебных материалов, проведения тестирования и пр.).

Мультимедиа является плодотворным средством обучения, однако, следует отметить определенные сложности их внедрения, особенно в условиях сельских школ: сложности с программным и аппаратным обеспечением, сложность создания материалов (создание аудио, видео и графики намного сложнее и дороже, чем написание обычного текста учебника), проблемы скорости доступа в Интернет. Эти сложности требуют дополнительного времени и средств для их решения.

Наш коллектив продолжает работу по внедрению ИКТ в процесс обучения в МКШ, а также использует ИКТ как средство повышения квалификации, обмена опытом и самообразования педагогических кадров малокомплектных школ Республики Казахстан.

Данные получены в результате работы над проектом МОН РК «Разработка инновационных технологий образования и внедрение их в педагогический процесс малокомплектных школ Республики Казахстан в режиме On line» сотрудниками временного научного коллектива КазНПУ им Абая.

Антонина Старушко
(Таганрог, Россия)

ПРОБЛЕМЫ В ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ С ЗПР В МАССОВОЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ И ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТНОГО ПОДХОДА К НИМ

Внимание исследователей и практиков (педагогов, психологов) всегда привлекали дети с наиболее выраженными нарушениями развития, прежде всего, с разнообразными формами замедленного психического развития. Но по мере развития общества, а вместе с ним и науки, в том числе и специальной педагогики, в сферу исследования специалистов вовлекаются дети с выраженными формами интеллектуальной недостаточности, наиболее ярко проявляющимися в учебной деятельности и не всегда поддающимися выявлению на ранних этапах жизни ребенка. В этих случаях основным симптомом, настораживающим родителей и педагогов, обычно является стойкая неуспеваемость ребенка с самого начала систематического обучения, которое является следствием, как правило, замедленного психического развития. Особые трудности возникают в том случае, если ребенок с ЗПР обучается в массовой школе.

Задержка психического развития является одной из наиболее распространенных форм психической патологии детского возраста. Чаще она выявляется с началом обучения ребенка в подготовительной группе детского сада или в школе, особенно в возрасте 7-10 лет, поскольку этот возрастной период обеспечивает большие диагностические возможности. Более тщательному выявлению пограничных состояний интеллектуальной недостаточности способствует рост требований, предъявляемых к личности ребенка (усложнение школьных программ, более ранние сроки начала обучения).

Синькова Н.Л. отмечает, что в условиях массовой школы ребенок с задержкой психического развития впервые начинает отчетливо осознавать свою несостоятельность, которая выражается, прежде всего, в неуспеваемости. Это, с одной стороны, ведет к появлению чувства неполноценности, а с другой стороны – к попыткам личностной компенсации в какой-либо другой сфере. Такие попытки иногда выражаются в различных нарушениях поведения. Под влиянием неудач у ребенка с ЗПР быстро развивается отрицательное отношение к учебной деятельности [3, с. 34].

ЗПР характеризуется замедленным темпом психического развития, личностной незрелостью, негрубыми нарушениями познавательной деятельности. В большинстве случаев задержка психического развития отличается стойкой, хотя и легкой, интеллектуальной недостаточностью и слабо выраженной тенденцией к компенсации и обратимому развитию, возможными только в условиях специального обучения и воспитания.

Вследствие нарушений у детей в продолжение довольно длительного периода наблюдается функциональная незрелость центральной нервной системы, что, в свою очередь, проявляется в слабости процессов торможения и возбуждения. Поскольку большинство психических функций (пространственные представления, мышление, речь и др.) имеют сложное комплексное строение и основаны на взаимодействии нескольких функциональных систем, то и формирование такого рода взаимодействий у детей с задержкой психического развития не только замедлено, но и происходит иначе, чем у нормально развивающихся. Следовательно, соответствующие психические функции складываются не так, как при нормальном развитии.

Для детей этой группы характерна значительная неоднородность нарушенных и сохранных звеньев психической деятельности, а также ярко выраженная неравномерность формирования разных сторон психической деятельности.

Левченко И.Ю. пишет, что поступающим в школу детям с ЗПР присущ ряд специфических особенностей. Они не обнаруживают готовности к школьному обучению. У них нет нужных для усвоения программного материала умений, навыков и знаний. В связи с этим дети оказываются не в состоянии (без специальной помощи) овладеть чтением, письмом, счетом. Дети с ЗПР на первом году обучения могут не овладеть положенным по программе навыком чтения. Они медленно, по слогам читают, не соблюдают пунктуационную интонацию, характерны перестановки, замены, пропуски букв и слогов. Бедность словаря, ограниченный запас знаний и представлений об окружающем мире затрудняют понимание ими отдельных слов и выражений, установление причинно-следственных связей, но у этих детей присутствует выраженное стремление понять смысл прочитанного. Поэтому часто отмечается желание перечитать слова, фразы, чтобы понять, о чем написано.

Дети с задержкой психического развития часто бывают не готовы к овладению письмом. Им доступны лишь элементарные формы звукового анализа; особые трудности представляет для них последовательное выделение гласных звуков из слов. Состоящих из открытых слогов и согласных при их стечении. При письме дети пропускают буквы, а иногда и слоги, вписывают лишние буквы. В работах встречаются многочисленные ошибки, связанные с незнанием правил или неумением их применять. Им доступно понимание числового ряда, порядковый счет до десяти, некоторым детям доступен и обратный счет, но счет от заданного до заданного числа затруднен. Они могут самостоятельно пересчитать предметы, соотнести их с соответствующей цифрой. Счетные операции в пределах десяти дети производят с помощью счетных палочек, иногда пальцев, при этом часто ошибаются.

Дети 1-2 классов могут решать простые задачи на нахождение суммы и остатка. При обучении в массовой школе они испытывают трудности в усвоении программного материала по математике, особенно при решении задач: не умеют произвести анализ условия задачи в целом, а найдя правильное решение, не могут его объяснить. Однако эти затруднения преодолеваются при направляющей и организующей помощи педагога [1, с. 53].

Таким детям трудно соблюдать принятые в школе нормы поведения. Они испытывают затруднения в произвольной организации деятельности. Испытываемые ими трудности усугубляются ослабленным состоянием нервной системы. Дети быстро утомляются, работоспособность их падает, а иногда они просто перестают выполнять начатую работу.

Установлено, что многие из детей с ЗПР испытывают трудности в процессе восприятия (зрительного, слухового, тактильного). Снижена скорость перцептивных операций. В отличие от умственно отсталых детей, дошкольники с ЗПР не испытывают трудностей в практическом различении свойств предметов, однако их сенсорный опыт долго не закрепляется и не обобщается в слове. Особые трудности дети испытывают при овладении представлениями о величине, не выделяют и не обозначают отдельные параметры величины (длина, ширина, высота, толщина). Затруднен процесс анализирующего восприятия: дети не умеют выделить основные структурные элементы предмета, их пространственное соотношение, мелкие детали. Можно говорить о замедленном темпе формирования целостного образа предметов, что находит отражение в проблемах, связанных с изобразительной деятельностью.

Со стороны слухового восприятия нет грубых расстройств. Дети могут испытывать некоторые затруднения при ориентировке в неречевых звучаниях, но главным образом страдают фонематические процессы.

Названные выше недостатки ориентировочно-исследовательской деятельности касаются и тактильно-двигательного восприятия, которое обогащает чувственный опыт ребенка и позволяет ему получить сведения о таких свойствах предмета, как температура, фактура материала, некоторые свойства поверхности, форма, величина. Затруднен процесс узнавания предметов на ощупь. Прежде всего, это проявляется в том, что дети не воспринимают с достаточной полнотой преподносимый им учебный материал. Многое воспринимается ими неправильно.

У всех детей с ЗПР наблюдаются и недостатки памяти, причем эти недостатки касаются всех видов запоминания: непроизвольного и произвольного, кратковременного и долговременного. Они распространяются на запоминание как наглядного, так и (особенно) словесного материала, что не может не сказаться на успеваемости. При правильном подходе к обучению дети способны к усвоению некоторых мнемотехнических приемов, овладению логическими способами запоминания.

Обучение учащихся с ЗПР в массовой начальной школе требует особого подхода. Забрамная С. Д. считает, что при обучении детей с ЗПР весьма существенным представляется подведение их к обобщению не только по материалам всего урока, но и по отдельным его этапам. Необходимость поэтапного обобщения проделанной на уроке работы вызывается тем, что таким детям трудно удерживать в памяти весь материал урока и связывать предыдущее с последующим. В учебной деятельности школьнику с ЗПР значительно чаще, чем нормальному школьнику, дают задания с опорой на образцы: наглядные, описанные словесно, конкретные и в той или иной степени абстрактные. При работе с такими детьми следует учитывать, что чтение ими всего задания сразу не позволяет правильно понять смысл, поэтому желательно давать им доступные инструкции по отдельным звеньям [2].

Как показывает передовой педагогический опыт, общие принципы работы с детьми данной категории следующие:

- осуществлять индивидуальный подход к каждому ребенку, как на уроках общеобразовательного цикла, так и во время специальных занятий;
- предотвращать наступление утомления (чередование умственной и практической деятельности).
- в процессе обучения использовать только те методы, которые могут максимально активизировать познавательную деятельность детей, развивать их речь, формировать необходимые навыки учебной деятельности;
- предусмотреть в системе коррекционных мероприятий проведение подготовительных занятий (пропедевтический период) и обеспечить обогащение детей знаниями об окружающем мире;
- уделять на уроках и во внеурочное время постоянное внимание коррекции всех видов деятельности детей;
- проявлять особый педагогический такт - постоянно подмечать и поощрять малейшие успехи детей, развивать в них веру в собственные силы и возможности.

Дети с ЗПР в массовой начальной школе сталкиваются с рядом трудностей. К каждому такому ребенку необходимо осуществлять индивидуальный подход. Не следует подчеркивать отсутствие успехов в учебной деятельности и критиковать за не вполне адекватное поведение. Педагогу нужно всячески поддерживать имеющееся у ребенка на первых порах положительное отношение к школе и учебной деятельности.

Литература:

1. Психолого-педагогическая диагностика развития лиц ограниченными возможностями здоровья. 6-е издание под ред. И.Ю. Левченко, С.Д. Забрамной. М.-2011.
2. Забрамная С.Д. От диагностики к развитию. - М, 1998.
3. http://nsportal.ru Синькова Н.Л. «Особенности учебной деятельности у детей с ЗПР в начальной классах общеобразовательных школ».

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент, Пуйлова Марина Алексеевна

Марина Труфкіна
(Ізмаїл, Україна)

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ ЯК ЧИННИКА ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розкривається сутність таких понять, як «культура» та «дослідницька культура студента». Наводиться стислий аналіз процесу формування дослідницьких умінь студентів-філологів.

Ключові слова: культура, дослідницька культура, дослідницька діяльність.

В статье раскрывается смысл таких понятий, как «культура» и «исследовательская культура студента». Проводится краткий анализ процесса формирования исследовательских умений студентов-филологов.

Ключевые слова: культура, исследовательская культура, исследовательская деятельность.

This article deals with the problem of culture and research culture of students. It discloses a short analysis of formation of students' research skills.

Key words: culture, research culture, research work.

Актуальність статті. Дослідження сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених та практиків доводять існування безпосереднього зв'язку між культурою, наукою та освітою. Сучасне суспільство ставить високі вимоги перед майбутніми спеціалістами, які включають в себе крім ґрунтовної теоретичної та практичної підготовки, ще й уміння творчо підходити до розв'язання різних проблем, уміння їх аналізувати та вирішувати в нестандартних ситуаціях. Саме тому набуває актуальності проблема формування дослідницької культури студентів, яка є не лише показником загальної культури особистості, а й визначає рівень готовності до професійної діяльності.

Сьогодні освіта ставить перед суспільством нові вимоги до спеціаліста, спрямовані на саморозвиток і самовдосконалення педагога, здатного творчо працювати. У зв'язку з появою нових цілей, виникає необхідність появи нових шляхів їх досягнення, одним з яких і є формування дослідницької культури спеціаліста. Зазначимо, що за сучасних темпів розвитку науки, це є вкрай необхідною складовою особистості педагога.

Дослідницька культура стала об'єктом багатьох наукових праць лише у 90-х роках XX та на початку XXI століття. Різноплановий аналіз цього феномену свідчить про високий інтерес до даної проблеми та її актуальність для сучасної освіти.

Так, у педагогічній теорії проблема залучення студентів до науково-дослідницької роботи вивчається з різних поглядів. Представники професійно-діяльністного підходу (Б.Гершунський, Ю.Лавриков, С.Смірнова, Л.Хейстер) тлумачать її як модель майбутньої самостійної діяльності вчителя.

Ідею про необхідність підготовки студентів до проведення науково-дослідницької, творчо-пошукової роботи знаходимо у працях В.Загвязінського, В.Сластьоніна, В.Сухомлинського, С.Шацького та ін. Концептуальні засади фахової підготовки майбутнього вчителя до творчої діяльності розкрито в дослідженнях І.Зязюна, Н.Кічук, М.Нікандрова, Н.Ничкало, М.Кухарєва, О.Савченко, С.Сисоєвої та ін.

Метою нашої статті є конкретизувати значення поняття «культура» та «дослідницька культура», а також проаналізувати процес розвитку дослідницької культури студентів-філологів вищих навчальних закладів.

Аналіз системи освіти показує, що вищі навчальні заклади готують студентів, перш за все, до практичної діяльності, адже педагог не в змозі за короткий термін навчання передати студенту усі знання, уміння та навички, які є необхідними для виконання майбутніх професійних функцій. Саме тому й постає проблема самоосвіти, а також переходу від репродуктивної системи освіти до продуктивної, креативної, у якій навички дослідницької роботи є показником готовності студента до професійної діяльності.

Зазначимо, для того, щоб розкрити поняття «дослідницька культура» необхідно проаналізувати термін «культура», але лише з позиції, коли його розуміють як-от: освіченість, інтелігентність, делікатність та ін.

Ряд авторів (А.Арнольдов, Н.Злобін, Л.Коган, В.Межуєв та ін.) розглядають культуру як процес творчої діяльності. Діяльність людей розглядається як системо утворюючий компонент культури, але не вся діяльність, а лише та, яка перетворює навколишній світ, тобто творча. Продуктивність такого підходу вбачається в розмежуванні творчої діяльності людини і природного процесу творення, наданні людині статусу суб'єкта культурно-історичного процесу.

З точки зору деяких дослідників (Л.Коган, Є.Маркарян та ін.) основною ознакою, через яку виявляється суть культури, є спосіб людської діяльності. [1, с. 49].

Л. Коган у своїй праці «Культурная деятельность: опыт социологического исследования» підкреслює: «Специфіка культури полягає у тому, що вона розкриває якісну сторону людської діяльності, показує наскільки остання (у будь-якій сфері) виступає реалізацією сутнісних сил, творчих потенцій людини, наскільки ця діяльність відповідає певним вимогам і нормам» [2, с. 55].

Для нашого дослідження важливі такі аспекти феномена «культура»:

- культура характеризує якісний стан діяльності особистості і являє собою нормативні вимоги до реалізації цієї діяльності;
- базовий компонент культури поведінки особистості – це його готовність і здатність до життєвої само детермінації, що відкриває можливості у досягненні гармонії з собою та оточуючим світом;
- це ступінь духовного розвитку особистості, ступінь засвоєння нею прийнятих у суспільстві духовних цінностей;
- культура концентрує в собі соціальний досвід попередніх поколінь людей;
- культура – це сукупність досягнутих у процесі пізнання світу матеріальних та духовних цінностей, які виступають як специфічний об'єкт засвоєння, що формує у людини ціннісні потреби та орієнтири.

Отже, виходячи з цього, у нашому дослідженні феномен «культура» розглядається як соціальний досвід, що закріплений та транслюється у формах суспільного сумління, що поєднує систему цінностей, засоби різних видів діяльності, рівень духовного розвитку суспільства, знання про людину, природу, суспільство та мислення [3, с. 21-22].

Важливо зазначити, що культура особистості є важливою складовою особистісного та професійного становлення студента, одним із компонентів якої і є дослідницька культура, саме тому ми детально розглянули цей феномен.

Сучасна освіта вимагає розширення компонентів, які включає в себе поняття «професіоналізм», а також висуває більш суворі вимоги до особистісних якостей педагога, які включають окрім засвоєння базових професійних знань, умінь та навичок ще й формування ґрунтовних дослідницьких умінь та дослідницької культури.

Зазначимо, що у сумлінні більшості людей дослідження є виключно науковою діяльністю, хоча сьогодні воно втрачає свою приналежність виключно до науки. Ми вважаємо, що вміння і навички дослідницької роботи необхідні кожній людині, тому, на нашу думку, доцільно розглянути процес формування дослідницької культури особистості починаючи зі шкільної освіти.

Перші кроки до формування дослідницької культури особистість робить у школі під час підготовки домашнього завдання та перших спроб реферування. Учні самостійно аналізують інформацію: вчаться виділяти головну думку, намагаються визначити мету своєї роботи, систематизують опрацьовані матеріали, формулюють узагальнення та висновки, роблять спроби критично висловлювати свою думку. Також важливим є процес добору наукової літератури та складання бібліографії: учні стикаються з проблемою пошуку джерел інформації, складанням бібліографічного списку.

На нашу думку, під час процесу навчання у школі не приділяється значної уваги до формування в учнів дослідницьких умінь та навичок, тому більш ґрунтовно цей процес починається зі вступом до вищого навчального закладу, де дослідницька діяльність є невід'ємною частиною процесу освіти.

Багаторічний досвід діяльності вітчизняних вишів дає підстави виокремити такі види науково-дослідницької роботи студентів:

- аналіз наукової літератури;
- систематизація матеріалів, опрацювання літературних джерел;
- добір наукової літератури, складання бібліографій з визначених тем;
- підготовка наукових повідомлень і рефератів;
- наукові доповіді, тези;
- наукові статті;
- курсові;
- дипломні;
- магістерські роботи та ін. [4, с. 392].

Сучасна освіта розробила різні форми організації дослідницької роботи студентів вищих навчальних закладів. Підкреслимо, що цей вид діяльності можливо поділити на аудиторну, яка включає в себе заняття-дослідження, заняття з елементами дослідницької роботи, проблемно-орієнтовані семінарські заняття, та позааудиторну – це спецкурси, факультативи, науково-дослідницька діяльність студентів, участь у конференціях та ін.

Слід зазначити, що будь-яке дослідження починається з підготовчого етапу, що полягає у зборі чи встановленні фактів, їх первинному узагальненні або інтерпретації у плані задуманої роботи. У процесі вивчення літератури виявляються незрозумілі положення або такі, що потребують дискусії та подальшого вивчення, характеризуються основні напрями, концепції, точки зору, течії. При цьому використовують різні види записів: конспектування, тези, цитування, виписка окремих положень. Також записуються і власні думки, помітки про те, де можна використати опрацьований матеріал. В процесі вивчення літератури виявляється певна кількість фактів, які можуть стати базою дослідження, визначаються методи, які будуть використані у процесі дослідження [5, с. 32].

Отже, одним із провідних завдань сучасної освіти є розвиток дослідницьких умінь, а також формування дослідницької культури студентів. Для вирішення цього завдання постає питання створення організаційно-педагогічних умов, які будуть оптимально сприяти досягненню поставлених цілей, мотивуватимуть студентів до занурення у дослідницьку роботу, стимулюватимуть до особистісного розвитку, а головне до продукування нових знань.

Із вищезазначеного можливо зробити наступне узагальнення: дослідницька культура студента – це важлива складова, як загальної культури особистості, так і професійної, що характеризується готовністю студентів до вирішення професійних проблем засобами наукового дослідження.

Перспективи подальшого наукового пошуку ми пов'язуємо з поглибленням наукових уявлень про феномен «дослідницька культура» майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах, а також визначенням рівнів сформованості дослідницької культури студентів-філологів.

Література:

1. Рябушко С.О. Формування культури педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови: Дис. …канд.пед.наук: 13.00.04 / Ізмаїльський державний педагогічний інститут. – Ізмаїл, 1999. – 173 с.
2. Коган Л.Н. Культурная деятельность: опыт социологического исследования. – М.: Наука, 1981. – 238 с.
3. Шихова А.Л. Развитие исследовательской культуры студентов среднего специального учебного заведения: Дис. …канд.пед.наук: 13.00.01 / Вятский социально-экономический институт. – Киров, 2007. – 261 с.

4. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Кондор, 2011. – 628 с.
5. Основи наукових досліджень: навчальний посібник / Укл. Кравець Н.П. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – 77 с.

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент Рябушко Світлана Олексіївна

Анастасия Филимонова
(Таганрог, Россия)

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В РАЗРЕШЕНИИ КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЙ

Профессия педагога - одна из важнейших в современном мире. От его усилий зависит будущее человеческой цивилизации. Профессиональный педагог - это единственный человек, который большую часть своего времени занимается воспитанием и обучением детей. Человек – существо социальное и общение является неотъемлемой частью его существования. В общении складывается важная система воспитательных взаимоотношений, способствующих эффективности воспитания и обучения. В педагогической деятельности общение приобретает функциональный и профессионально значимый характер.

Но, к сожалению, педагогическое общение не всегда корректно. Зачастую именно в педагогическом общении возникают разного рода конфликты, иногда спровоцированные учеником, а иногда сознательно создаваемые учителем для достижения наилучшего результата в обучении и в становлении личности учащегося. Можно сказать, что конфликты не обошли стороной и педагогическое общение, осуществляемое в рамках школы. Поэтому изучение конфликтов – их появление, развитие, причины, разрешение – становится очень востребованным. Не случайно в школах уже не обойтись без помощи психологов, которые могут грамотно разрешить сложившуюся конфликтную ситуацию.

Понятие "Педагогическая культура" давно включено в практику педагогической деятельности, целостное теоретическое изучение которого стало возможным относительно недавно. В связи с анализом особенностей педагогической деятельности, педагогического мастерства учителя данная проблема нашла отражение в работах С. И. Архангельского, А. В. Барабанщикова, Е. В.Бондаревской, З. Ф. Есаревой, Н.В.Кузьминой, Н.Н.Тарасевич, Г.И.Хозяинова и др.

Профессионально-педагогическая культура учителя выступает частью педагогической культуры как общественного явления. Носителями педагогической культуры являются люди, занимающиеся педагогической практикой как на профессиональном, так и непрофессиональном уровнях. Носителями же профессионально-педагогической культуры являются люди, призванные осуществлять педагогический труд, составляющими которого являются педагогическая деятельность, педагогическое общение и личность как субъект деятельности и общения на профессиональном уровне [1].

Для понимания сущности профессионально-педагогической культуры следует иметь в виду следующие положения, описанные В.А. Сластениным, которые раскрывают связь общей и профессиональной культуры, ее специфические особенности:

• профессионально-педагогическая культура - это универсальная характеристика педагогической реальности, проявляющаяся в разных формах существования;

• профессионально-педагогическая культура представляет собой интериоризированную общую культуру и выполняет функцию специфического проектирования общей культуры в сферу педагогической деятельности;

• профессионально-педагогическая культура - это системное образование, включающее в себя ряд структурно-функциональных компонентов, имеющее собственную организацию, избирательно взаимодействующее с окружающей средой и обладающее интегративным свойством целого, не сводимого к свойствам отдельных частей;

• единицей анализа профессионально-педагогической культуры выступает творческая по своей природе педагогическая деятельность;

• особенности реализации и формирования профессионально-педагогической культуры учителя обусловливаются индивидуально-творческими, психофизиологическими и возрастными характеристиками, сложившимся социально-педагогическим опытом личности [3].

В силу того, что в педагогическом общении происходит столкновение интересов учителя (интерес развития) и пока еще сиюминутных, временных интересов ученика, нередки случаи возникновения конфликтов.

В.А. Сластнин конфликт характеризуется как «столкновение противоположно направленных, несовместимых друг с другом тенденций, отдельно взятого эпизода в сознании, в межличностных взаимодействиях или межличностных отношениях индивидов или групп людей, связанное с отрицательными эмоциональными переживаниями» [3, с. 58].

Таким образом, конфликт рассматривается как столкновение разнонаправленных целей, интересов, позиций, мнений или взглядов субъектов взаимодействия, фиксируемых ими в жесткой форме.

В основе любого конфликта лежит противоречие, то есть такое положение, при котором нечто одно исключает другое. Конфликт всегда сопровождается большим психологическим напряжением. Конфликт, как явление действительности, становится конфликтом лично для нас тогда, когда столкнувшиеся в нем противоречия значимы лично для нас. Признаками конфликтов могут быть: субъектность носителей противоречия, личностный смысл предмета противоречия для каждого из субъектов и обстоятельства, выявившие противоречия для каждого из субъектов.

Педагогический конфликт отличается от остальных конфликтов. Соответственно, он имеет ряд особенностей, присущих только ему. Приведем некоторые из них, описанные В.А. Сластениным:

- профессиональная ответственность учителя за педагогически правильное разрешение ситуации: ведь школа – модель общества, где ученики усваивают социальные нормы отношений между людьми;
- участники конфликтов имеют различный социальный статус (учитель – ученик), чем и определяется их разное поведение в конфликте;
- разница возраста и жизненного опыта участников ставит их на разные позиции в конфликте, порождает разную степень ответственности за ошибки при их разрешении;
- различное понимание событий и их причин участниками (конфликт глазами учителя и глазами ученика видится по-разному), поэтому учителю не всегда легко понять глубину переживаний ребенка, а ученику справиться со своими эмоциями, подчинить их разуму;
- присутствие других учеников при конфликте делает их из свидетелей участниками, а конфликт приобретает воспитательный смысл и для них;
- профессиональная позиция учителя в конфликте обязывает его взять на себя инициативу в его разрешении и на первое место суметь поставить интересы ученика как формирующейся личности;
- всякая ошибка учителя при разрешении конфликта порождает новые ситуации и конфликты, в которые включаются другие ученики;
- конфликт в педагогической деятельности легче предупредить, чем успешно разрешить.

Особое место среди конфликтов занимает именно педагогический конфликт. Конфликт в педагогическом общении часто проявляется как стремление учителя утвердить свою позицию и как протест ученика против несправедливого наказания, неправильной оценки его деятельности, поступка. Он существенно отличается от обычного конфликта, так как субъекты конфликта неравны по уровню развития. Педагог – это человек, обладающий большим жизненным опытом, он способен правильно осмысливать ситуацию. Ребенок же имеет небольшой жизненный опыт, его поведение импульсивно, еще слабо развита способность к анализу. Именно поэтому ответственность за конфликт берет на себя педагог. И здесь от педагога зависит очень многое, поскольку он должен суметь разрешить конфликт таким образом, чтобы это позволило ребенку подняться на новый уровень развития.

Правильно реагируя на поведение ребенка, учитель берет ситуацию под собственный контроль и восстанавливает порядок. В то время как поспешность в оценках поступка часто приводит к ошибкам, вызывает возмущение у ученика несправедливостью со стороны учителя, и тогда педагогическое общение может обернуться конфликтом. «Профессиональная хитрость состоит в том, чтобы сначала поднять ученика до уровня «равного», потом скрытым образом указать ему возможный путь выхода из столкновения, далее инициировать его активность и признать его достойный выход из противоречия, а самому остаться незамеченным» [1, с. 63].

Предупредить конфликт, разрешить его на уровне педагогической ситуации – это наиболее оптимальный для обеих сторон вариант выхода из ситуации. Учитель при этом определяет момент возможного перехода ситуации в конфликт, снижает косвенными приемами напряженность и берет ситуацию под контроль.

Многие учителя затрудняются в проведении диалога с учениками разного возраста. Диалог учителя с учениками часто ведется на командно-административном уровне и содержит набор стереотипных выражений, упреков, угроз, недовольства поведением ученика. Такое общение продолжается в течение многих лет обучения в школе, и к старшему школьному возрасту многие из учеников вырабатывают ответный стиль общения с учителями.

За последнее время, как отмечают многие педагоги, значительно снизилась культура общения между учителями и учениками. Причину этого они видят в снижении культуры общения в быту, на производстве, в семье и в итоге в школе.

При разговоре с учеником по поводу его поступка учителю уместно проявить искренний интерес к личности ребенка, а не торопиться дать оценку поступку и выражать свое возмущение, негодование по поводу его поведения, угрожать наказанием, упрекать за непослушание. В этом случае ученик займет оборонительную позицию по отношению к учителю, (закроется) для общения или ответит грубостью, а общение сведется к обмену словесными ударами.

Когда же учитель видит не только ученика, нарушившего дисциплину, совершившего плохой поступок, но и ребенка, попавшего в беду, которому грозят наказание, и проявит сочувствие, желание помочь, выражает огорчение и сожаление о случившемся, то тем самым создается определенный эмоциональный фон, который объединяет разговаривающих общими переживаниями, сближает их позиции в общении.

В общении учителя с учениками большое значение имеет не только содержание речи, но и мимика, тон, интонации речи, и если, как утверждают специалисты, интонация при общении взрослых может нести до 40% информации, то при общении с ребенком воздействие интонации увеличивается. По интонации ребенок точно узнает отношение к нему взрослых. В интонации проявляются те переживания, которые сопровождают речь взрослых, обращенную к ребенку, и он реагирует на них. Крик и монотонная речь учителя лишаются воздействующей силы, потому что сенсорные входы ученика либо забиты, либо он вообще не улавливает эмоционального сопровождения, что порождает безразличие, как бы четко и правильно ни произносились слова и фразы. Такая речь не вызывает переживаний у ученика, и учитель теряет подход к сознанию ученика через его переживания.

Учитель делает грубейшую ошибку, теряет в глазах ученика статус и учителя, и взрослого, если упрекает ученика, за неблагополучие в семье, за поведение родителей, братьев, сестер – этого ученики не прощают учителям. Но, к сожалению, случаи нарушения этого правила не единичны. Зачастую бывает так, что именно об этом учителя говорят особенно зло [4].

Ученики ценят хорошие отношения с теми учителями, которые могут разделить их радости и огорчения. При таких отношениях бывают и конфликты, но разрешать их значительно проще, отношения не доходят до конфронтации. В конфликтах в процессе педагогического общения не бывает до конца «правых» и «виноватых», победителей и побежденных – в каждой педагогической неудаче, трудной судьбе ученика есть и вина несостоявшегося учителя.

При разрешении конфликтов учителя считают наказание одним из основных средств воздействия. Они полагают, что благодаря этому поступок больше не повторится, что это устрашит ученика. Но необходимо подумать о том, какой «след переживаний остается в душе ребенка после его наказания: раскаяние, злоба, страх, агрессия, обида, вина…. В некоторых случаях вместо наказания уместнее найти компромисс между учителем и учеником» [2, с. 113].

В случае если компромисс найти не удается и учитель принимает решение о наказании ученика, учитель должен следовать наставлению А.С. Макаренко, который писал: «Как бы ни строго был наказан воспитанник, наложенное наказание должно всегда разрешать конфликт до конца, без всяких остатков. Уже через час после наложения взыскания нужно быть с воспитанником в нормальных отношениях» [2, с. 114].

В большинстве случаев конфликты можно избежать. Необходимо только правильно научиться анализировать конфликтные ситуации и препятствовать их дальнейшему перерастанию в конфликты. Очень важно, чтобы разрешение конфликта происходило на профессиональном уровне.

Литература:

1. Лукашонок О.Н., Щуркова Н.Е. Конфликтологический этюд для учителя, М.: Изд-во Рос. пед. агентство, 1998, – 79./1/с.
2. Рыбакова, М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе: Кн. для учителя, М.: «Просвещение», 1991. – 227, /1/с. – /психолог. наука – школе.
3. Формирование профессиональной культуры учителя / Под ред. В.А.Сластенина. - М., 1993.
4. Щуркова, Н.Е. Школа и семья: пед. альянс / Н.Е. Щуркова, М.: Пед. Общество России, 2004. – 110.

Научный руководитель:
кандидат педагогических наук, доцент, Пуйлова Марина Алексеевна

Наталья Шульгина
(Курск, Россия)

МАРКЕТИНГОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В УПРАВЛЕНИИ КАЧЕСТВОМ ДОВУЗОВСКОЙ ПОДГОТОВКИ

Социально-экономическая и демографическая ситуация в стране привела к резкому количественному спаду числа выпускников средних общеобразовательных учреждений, к усилению конкуренции в сфере образовательных услуг, предоставляемых вузами. Одним из основных требований, предъявляемых к современному образованию, является его непрерывность и сохранение преемственности между различными его этапами. В свете данной проблемы особую актуальность приобретает довузовская подготовка как связующее звено между школой и вузом. Состояние и результативность довузовского образования, его соответствие потребностям и ожиданиям абитуриентов, формированию гражданских, бытовых и профессиональных компетенций, которыми должен обладать абитуриент, определяется качеством довузовской подготовки.

Отсюда важной задачей управления качеством довузовской подготовки становится поиск «своего» абитуриента, способного легко вписаться в студенческую жизнь и, опираясь на фундамент школьных знаний, стать специалистом высшей категории. Поэтому большое внимание уделяется реализации новых функций довузовской подготовки. К их числу принадлежит маркетинговая, прогностическая, компенсаторная, опережающая, культурологическая, субъектно-личностная и др.

В настоящее время существует противоречие между необходимостью повышения качества довузовской подготовки, направленной на удовлетворение образовательных потребностей абитуриентов, их родителей, потребностей рынка труда и образовательных услуг, и недостаточной

разработанностью системы маркетинговой деятельности в управлении качеством довузовской подготовки, обеспечивающей формирование стратегии и тактики взаимоотношений субъектов рынка труда и образовательных услуг, выполняемых учреждениями высшего профессионального образования на довузовском этапе.

Многие маркетинговые методы: реклама, продвижение товара, анализ покупателей и конкурентов – используются уже достаточно давно. В современной научной литературе встречается несколько определений маркетинга. Причем каждый ученый стремится выделить ту грань, которая наиболее актуальна для его практической и научной деятельности в соответствующий временной период. Мы же будем придерживаться классического определения маркетинга, предложенного одним из крупнейших ученых в этой области Ф. Котлером: «Маркетинг есть социальный и управленческий процесс, направленный на удовлетворение нужд и потребностей как индивидов, так и групп посредством создания, предложения и обмена товаров» [2, с. 5-12].

Весьма распространено мнение, что маркетинг необходим лишь коммерческим организациям, ориентированным на прибыль. Согласно этой точке зрения, в системе образования таковыми могут выступать только образовательные учреждения и их подразделения, осуществляющие платные образовательные услуги.

Традиционными объектами маркетинга являются товары и услуги. В наиболее широком смысле объектом маркетинга становится любой объект, который предлагается на рынке для обмена на определенное количество каких-либо благ. К объектам маркетинга принадлежат также идеи. Маркетинг в сфере образования имеет дело со всеми упомянутыми выше категориями его объектов.

«Субъекты маркетинга - люди и организации – существуют на рынке не сами по себе, а лишь благодаря процессам обмена материальными, энергетическими, информационными и другими ресурсами друг с другом, с внешней по отношению к ним средой, т.е. являются открытыми системами» [5, с. 37].. В последнее время не только зарубежные, но и отечественные исследователи стали обращать на это пристальное внимание.

Опираясь на исследования Панкрухина А.П. в области маркетинга образовательных услуг [3, с. 10-21]., нами были определены основные объекты маркетинговой деятельности в управлении качеством довузовской подготовки:

- характер рынка довузовских образовательных услуг: его сегментов, их емкость, в том числе по количеству потенциальных абитуриентов и с учетом длительности оказания;
- конкурентоспособность довузовских образовательных услуг;
- реальные и потенциальные потребители и конкуренты, действующие на рынке услуг на довузовском этапе обучения;
- возможные стратегии маркетинга, различные варианты решений конкретных маркетинговых проблем.

Маркетинговая деятельность включает следующие основные этапы:

1. Выявление проблем и формулирование целей довузовской подготовки, помогающих определить и конкретизировать проблему, выработать гипотезу или варианты её решения; рассмотреть отдельные маркетинговые факторы, провести проверку гипотез, предложенных вариантов решения проблемы качества довузовской подготовки.
2. Отбор источников информации с указанием способов получения и субъектов сбора информации, учитывая опыт практической деятельности аналогичных структур других образовательных учреждений.
3. Сбор информации из определенных ранее источников, включая проведение социологических, лабораторных и рыночных экспериментов.
4. Анализ собранной информации.
5. Представление полученных результатов в виде аналитических обзоров, таблиц, графиков, прогнозов, моделей принятия управленческих решений, рекомендаций и т.п.

Традиционное понимание таких функций маркетинга, как посредничество, сбыт товаров и услуг, сбор и анализ информации о конъюнктуре рынка образовательных услуг, то есть о структуре, соотношении и динамике спроса и предложения товаров и услуг, применительно к довузовскому образованию приобретает свой смысл.

Маркетинг в довузовской подготовке функционирует, начиная с исследования рынка образовательных услуг, планирования и воплощения моделей довузовской подготовки, через их продвижение на вышеназванный рынок и до фактического удовлетворения таких групп потребителей, как старшеклассники общеобразовательных школ, их родители, учителя и администрация школ, ссузы и вузы.

Характеристику содержания маркетинговой деятельности в условиях довузовской подготовки целесообразно начать с обсуждения следующих вопросов: Кого учить? Для чего учить? Чему учить? Где учить? Как учить? Кто должен учить? При каких условиях довузовская подготовка будет успешной? Каковы критерии и показатели качества довузовской подготовки? Как обеспечить качество довузовской подготовки?

Довузовская подготовка связана с человеческим потенциалом субъекта, который сам призван выступать активным участником маркетинговых отношений, сам осуществляет выбор своей жизненной позиции. Формированию субъектности абитуриента способствует формирование целей, определение содержания, технологий и методик образовательного процесса, поиск оптимального соотношения

между общеобразовательной и довузовской подготовкой, то есть между освоением базовых учебных предметов и углубленным освоением профильных учебных предметов, элективных курсов.

Осуществляться довузовская подготовка может как в общеобразовательных учреждениях, учреждениях дополнительного образования детей, так и непосредственно в вузах на факультете довузовской подготовки в форме подготовительных курсов (краткосрочные, среднесрочные, продолжительные). Обучение на факультете довузовской подготовки строится исходя из личных склонностей, потребностей обучающихся и ориентировано на его подготовку к последующему профессиональному образованию.

Необходимо отметить, что современные изменения в системе образования диктуют необходимость участия маркетинговой службы в определении методов и технологий довузовской подготовки. Возникает потребность в маркетинговых исследованиях в целях определения форм обучения (индивидуальных, групповых, коллективных и др.) и технологий обучения (личностно-ориентированной, модульной и др.), разработки системы контроля и оценки качества довузовской подготовки.

Для маркетинга образовательных услуг вопрос отбора персонала для осуществления деятельности на этапе довузовской подготовки приобретает особую значимость. В связи с чем возникает необходимость в подготовке нового типа преподавателя для работы в системе довузовской подготовки, способного выполнять новые виды деятельности:

- осуществлять диагностику образовательных возможностей обучающихся; оказывать помощь старшеклассникам в рефлексии их интересов, способностей, склонностей, социального, профессионального и культурного самоопределения; проводить диагностические опросы, отслеживание результатов обучения;

- участвовать в разработке модели субъекта довузовской подготовки; определять конечные результаты его деятельности;

- оказывать помощь субъектам довузовского образования в проектировании их индивидуальных образовательных программ;

- осуществлять обоснованное программно-методическое обеспечение образовательного процесса довузовской подготовки;

- разрабатывать и использовать различные критерии изучения образовательных и личностных достижений обучающихся, их успехов в довузовской подготовке.

Обучение на этапе довузовской подготовки строится с использованием современных учебно-методических средств, в том числе – компьютерных средств обучения: мультимедийных, дистанционных и др.

В контексте ведущей цели довузовской подготовки – развития индивидуальных способностей обучающихся, формирования на этой основе профессионально и социально компетентной, мобильной личности, умеющей делать профессиональный и социальный выбор, нести за него ответственность – чрезвычайную важность приобретает наличие у преподавателей индивидуального опыта профориентационной деятельности.

В функции маркетинга довузовской подготовки входит исследование и прогнозирование конъюнктуры рынка довузовских образовательных услуг, выявление перспективных из них, необходимости обновления, определение оптимальных значений объема, качества, ассортимента и сервиса услуг на довузовском этапе, ценообразование, коммуникационная деятельность, продвижение довузовских услуг, а также их сопровождение в процессе потребления.

В довузовской подготовке решающую и фактически определяющую роль играют субъекты учения, которые не только участвуют в выборе довузовских услуг, технологий и условий их оказания, но и в самом процессе оказания образовательных услуг. Значимым субъектом - заказчиком довузовских услуг выступают не только сами обучающие, но и их родители.

Образовательные учреждения как субъекты, формирующие и осуществляющие предложение довузовских услуг на рынок, играют решающую роль в становлении маркетинга в сфере довузовской подготовки. Они выполняют ключевые с маркетинговой точки зрения функции, среди которых: оказание обучающимся образовательных услуг в области профессионального самоопределения; передача желаемых и необходимых знаний, умений и навыков (как по содержанию и объему, так и по ассортименту и качеству), необходимых для продолжения образования; производство и оказание сопутствующих довузовских услуг; оказание информационно-посреднических услуг потенциальным и реальным абитуриентам и др.

В современных условиях образовательные учреждения активно используют широкий спектр инструментов маркетинга, каждый из которых тесно взаимосвязан с другими: маркетинговые исследования, товарная политика, сбытовая политика, ценовая политика, коммуникационная политика, реклама, паблик рилейшнз, разработка и реализация конкурентных стратегий и т.д.

Таким образом, в распоряжении образовательного учреждения имеются самые разные инструменты маркетинга, каждый из которых достаточно ресурсоемкий, поэтому необходимо подобрать наиболее подходящий вариант и комбинацию этих инструментов для реализации маркетингового плана,

что поможет решить ряд проблем и наилучшим образом удовлетворить потребности потребителей услуг в системе довузовской подготовки.

Литература:

1. Ванькина И.В., Егоршин А.П., Кучеренко В.И. Маркетинг образования: учебное пособие. — М.: Университетская книга. Логос. — 2007.— 336 с.
2. Котлер Ф. Маркетинг. Менеджмент. СПб.: Питер Ком, 1999. Кириллина Ю. Маркетинг образовательных услуг // Высшее образование в России. 2000. № 5. С. 5-12.
3. Панкрухин А.П. Маркетинг образовательных услуг //Маркетинг в России и за рубежом.- 1997. - №2. - с. 10-21.
4. Панкрухин А.П. Маркетинг образовательных услуг в высшем и дополнительном образовании. Учебное пособие. М.: Интерпракс, 1995.— 240 с.
5. Современный маркетинг / В.Е.Хруцкий, И.В.Корнеева, Е.Э.Автухова. Под ред. В.Е. Хруцкого. М., 1991. С.37.

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

Мария Витченко
(Таганрог, Россия)

ИЗБИРАТЕЛЬНЫЙ РИТУАЛИЗИРОВАННЫЙ ПРОЦЕСС

Политике, как особой сфере общества, имеющей отношение к власти, и как сфере, регламентированной, присущи мифологическое и ритуальное оформление. Ни одно государство не может существовать без мифологического обоснования и ритуализированного выражения.

Ритуальность – естественное свойство политики. Политические ритуалы выполняют важные функции. С их помощью можно оправдать и легитимировать узурпирование власти, создать у народа ощущение своей значимости, причастности к осуществлению политической жизни страны, нивелировать социальные конфликты, недовольство властью. Кроме того, политические ритуалы незаменимы при сотрудничестве разных государств на международном уровне. Политика, власть – явления, не укладывающиеся в рамки рациональных построений, так как опираются, черпают свою силу из эмоций, воспитания, жизненного опыта людей. Изучение политических ритуалов позволяет увидеть политические и властные явления с точки зрения эмоций, символов, их влияния.

В современном мире политика имеет огромное значение для рядовых членов общества. Благодаря СМИ, которые неустанно подогревают этот интерес постоянно подавая зрителям практически любую информацию о политической жизни страны, о тех, кто у власти, о тех, кто к власти стремится, как складывается политическая жизнь во всем мире. Политические события, акции, выступления – предмет перманентного интереса.

Настоящая буря информации поднимается в СМИ в период выборов. Один из интереснейших феноменов политической жизни, подвергаемый многочисленным исследованиям и не менее многочисленным дискуссиям, есть избирательный процесс.

В самом общем виде избирательный процесс можно обозначить как деятельность по подготовке и проведению выборов. Расширяя это определение, можно так же отметить, что избирательный процесс – это урегулированная законом и другими социальными нормами деятельность индивидов, направленная на осуществление волеизъявления населения. Деятельность эта состоит из стадий, их очередность и способы осуществления четко урегулированы законом, однако, остается одна из стадий, урегулированная чисто внешне, формально, однако, на деле, не поддающаяся четкому формулированию, логике, а, следовательно, нормированию. Это – этап предвыборной агитации. Данная стадия вызывает наибольший интерес и полемику среди исследователей (профессионалов), и обывателей. Это связано с тем, что большое значение для современной политики имеет доверие избирателей.

Выборы предполагают активное участие избирателей. Это тот случай, когда люди могут повлиять на политическую жизнь своей страны, когда каждый избиратель (почти по теории общественного договора) делегирует свой объем власти другим лицам. Те же, в свою очередь, представляют и защищают интересы избирателя на внутренней и международной политической арене. Но это в теории.

На самом деле реалии показывают, что все осуществляется несколько иначе. Судя по действиям представителей власти, мысль представлять и защищать интересы своих избирателей просто не приходит им в голову. Даже, если иногда подобная идея возникает, они отмахиваются от нее как от досадной помехи, отвлекающей от достижения собственных целей (власть, деньги и прочих).

Одним из наиболее действенных способов привлечь избирателей на свою сторону на стадии агитационной кампании, можно назвать политические ритуалы.

На первый взгляд, термин ритуал звучит, как пережиток прошлого, и его применение к современным выборным технологиям может показаться странным. Однако более детальное изучение данного вопроса открывает перед нами картину избирательного процесса под другим, иррационально-эмоциональным углом.

Политические ритуалы представляют собой синтез, можно сказать гремучую смесь из политических традиций, культурных норм, различных (зачастую не совпадающих) интересов влиятельных лиц, символов, кроме того, они, как социальное явление, не могут существовать без реципиентов – тех, на кого направлено действие ритуала.

Политические ритуалы – важная часть политической жизни. Их использование не афишируется, их влияние зачастую не осознается, но их существование отрицать нельзя. Ритуальные политические действия не воспринимаются как манипулятивные действия власть имущих. Особенность политических ритуалов состоит в том, что люди, не вовлеченные в политическую деятельность, в создание политического ритуала, воспринимают ритуалы как обычную, «нормальную», повседневную политическую жизнь, как то, что «принято».

Как уже упоминалось выше, политический ритуал опирается на символы, а символы – в свою очередь – это мельчайшая единица информации. Они дают ключ к пониманию власти политического ритуала, его эффективности при массовом применении. На основе символов ритуал создает видимость общественного согласия, стабильности, опирающейся на некие глубинные сакральные порядки.

Власть ритуалов основана на том, что их база, символы, формируются в человеческом сознании с раннего детства (и продолжают накапливаться на протяжении жизни) под влиянием

множества внешних факторов (как то: родительское воспитание, окружающая обстановка, религия, нормы поведения и многое другое). В социальном контексте символ – это то, что может быть воспринято как сигнал к определенному поведению в конкретной ситуации. Огромные возможности в сфере формирования и внедрения символов в сознание широких слоев населения открылись с развитием средств массовой коммуникации.

Задача политика (или его команды), использующего ритуалы в своей избирательной кампании состоит в том, чтобы выявить наиболее значимые символы для той части электората, с которой он планирует работать.

Одно из основных свойств политического ритуала заключается в его способности передавать информацию, так как сообщение, транслируемое в символической, ритуальной форме гораздо эффективнее, чем любые письменные или устные положения. Наиболее эффективная агитация за того или иного кандидата, передача информации, которая проникает, говоря образно, в самое сердце, проходит как раз на уровне символов и ритуалов.

Так, например, большинство кандидатов, эффективно используя силу СМИ, широко тиражируют свои амплуа, разыгрывая роль «человека из толпы», «интеллектуала», «обличителя», «борца», «крепкого хозяина», «профессионала», «героя» и другие. Все эти роли, ритуально разыгрываемые, в ходе предвыборных кампаний, создают у избирателя определенный чувственно-эмоциональный фон, благоприятный для кандидата.

Информация, внедренная в сознание через символы и ритуалы, уже не может быть подвергнута критическому осмыслению. Она воспринимается как базовая истина, на которую уже опирается любая критическая логика избирателя.

Политический ритуал так же символичен, как и религиозный или магический ритуалы. Разница лишь в том, что сила политического ритуала основывается на общедоступных символах; и чем эти символы доступнее, популярнее среди масс, тем ритуал, на них основанный, эффективнее.

По своей сути, политические ритуалы – это то, что «играется» на публику и для публики, иначе говоря – манипуляция. Несмотря на негативный семантический шлейф, манипуляционную функцию политических ритуалов не следует рассматривать только с негативной позиции. Ритуалы – насущная необходимость политических акторов, они играют ряд важнейших функций в политической жизни.

Важнейшей функцией политического ритуала является его способность направлять, контролировать, проводить в законном, стереотипном русле, и таким образом, нивелировать политические конфликты.

Еще одна функция – замещения. Политические ритуалы играют значительную роль при смене власти или изменении курса управления. На смену прежнему правителю (и прежним ритуалам) приходит новый правитель с новыми ритуалами. История знает этому немало примеров.

Наиболее распространенный ритуал, как в политической, так и в социальной жизни, так называемый ритуал инициации. Он выполняет функцию «включения» или вхождения в группу. В ходе ритуала политической инициации, путем определенных манипуляций, имеющих важное (для группы) символическое значение, прежде посторонний человек становится членом организации. Подобный ритуал неофиту говорит о его связи с данной организацией, а окружающим – о том, что он «свой», и с ним следует обращаться соответственно.

Ритуалы наделяют властью и в то же время, с помощью ритуалов власти можно лишить, так как «короля делает свита». Человек становится королем, когда с ним обращаются по-королевски и наоборот, когда с представителем власти перестают обращаться соответственно его статусу, он теряет этот статус в глазах окружающих.

В любом обществе и любом государстве существует властная иерархия; есть те, кто управляет, и те, кто подчиняется. Однако, власть – абстрактное понятие, ее сила, вера людей в то, что кто-то имеет право управлять ими, влиять на их решения, основана исключительно на ритуалах и символах. Поэтому, формальные церемонии так важны. Их роль состоит в том, чтобы выделить индивида из толпы, облечь его властью, показать окружающим, что некий конкретный человек уже не такой, как они, что он «носит» власть. Происходит некоторое смешение: индивида, воспринимают не как того, кто «обличен» властью, а как само воплощение власти.

Выборы – по большей части – ритуализированные действия участников. Роли, ритуально разыгрываемые перед избирателями, создают у них определенное чувственно-эмоциональное восприятие, благоприятный фон. Информация, попавшая в сознание через символы и ритуалы, уже не может быть подвергнута критическому осмыслению. Она воспринимается как истина, на которой уже строится любая критическая логика обыденного сознания.

Таким образом, о том, насколько успешно был подобран образ, помогают судить результаты выборов. Победителем в подобной относительно честной предвыборной гонке будет тот кандидат, у которого в штате будут хорошие профессионалы, умеющие работать с политическими символами, способные грамотно разыграть ритуал; и имеющий достаточно средств, чтобы эти символы и ритуалы многократно и повсеместно транслировать.

Научный руководитель:
доктор философских наук, профессор Шпак Виктор Юрьевич

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Botagoz Bermukhambetova
(Astana, Kazakhstan)

THE IMPORTANCE OF ROME LAW IN THE DEVELOPMENT OF MODERN LAW

Roman law is of great importance for the development of global legal system, since it was Roman law laid the foundation for the formation of other legal systems, and maintain its influence in our day. Many legal institutions have survived in the form in which were developed during the classical period of Roman law. In particular, the doctrine of proprietary rights, the doctrine of commitment and so on.

Roman law has some right to influence the development of law of the Republic of Kazakhstan. At the present time, during the formation of the legal system of Kazakhstan a special place is occupied by problems of legal regulation of private property rights, contracts that were once regulated by the detail of Roman law.

I.B Novitsky correctly noted that the distinctive features of Roman law are accurate wording, structure and clarity of argumentation, deep vitality, concreteness and practicality of law, and at the same time, full compliance with all legal conclusions interests of the ruling class. [1]

Roman law is exceptional for its features and importance of the subject of legal study. Going up in its historical formation to the bygone days of antiquity, the modern legal culture and legal systems in modern Roman law does not directly real, practical value. The attention that deservedly made to pay the Roman law in legal education or general scientific knowledge of law, due not only to the enormous influence of Roman law in its historical time on the formation of national legal cultures across the so-called Roman-Germanic family, but the special qualities of its own internal enduring Roman law , obliged as a centuries-old working on his legal scholars and jurists, practitioners, and particularly the cultural context of its original appearance. According to a prominent modern French lawyer R. David, "The Roman Empire knew a brilliant civilization and the Roman genius has created a legal system that has no precedent in the world."

For the legal systems of the Roman-Germanic type, to which, with reservations, and belongs to the traditional Russian law, Roman law has a particular philosophical, historical and cultural significance. Many features of common law tradition, many legal institutions and dogmatic categories of modern legal systems directly back to the principles and structure of Roman law, or elaborated on its basis, or based on critical perception. Separate interface and dogmatic claims dating back to Roman law, continue to live in modern law - either explicitly or implicitly, in the form of directly borrowed or being refracted through their own national traditions. And this genetic link with the Roman law formed perhaps the main qualitative features of the named type of legal systems, moreover, represents the most advanced - scientifically - type, compared with other well-known world of legal practice.

Compared to the other, historical or contemporary, systems of law, Roman law, the most marked the beginning of individualism, focus on the regulation of free and independent in the economic and civil status of the individual, recognized by society and government for a full-fledged entity. Individual warranty relevant legal principles of the dorm, and the same individual liability for violations of these principles formed the basis of Roman law. Political, legal and cultural value of individualism in the history of human society is, as evidenced by repeated unsuccessful attempts to unify and totalitarian social cohesion, lasting, fruitful only in a social perspective. Internal qualities of Roman law acquired in this classic reference value whenever there is a public and legal requirement in the legal embodiment of freedom of the individual citizen. While all this does not mean that specific legal achievements of Roman law and related legal culture in general are a perfectly finished model. "By the Roman law, but beating him on through it - is the motto in Mercator for me - wrote one of the largest Roman law znatakov all times Iering R., - the significance of Roman law of the new world."

The exclusivity of Roman law and that it continued its legal life even after the collapse and rebirth of the state and the people who gave him his first life. This created almost two thousand years experience of legal culture, legal practice and science. For many centuries the Roman lawyers and not Roman , staying within a single principle, developed and rethink many aspects of the legal society, many legal problems and incidents. Probably, in some areas has been achieved in this way a kind of legal knowledge not problem, and Roman law was like Euclidean geometry be bound by its axioms. Consistency and thoroughness of Roman law tradition - not only her dignity. "That inconsistency Roman jurists and praetors should be considered as one of their greatest strengths, which allowed them to depart from the unjust and abominable institution."

Regardless of the content of legal principles and institutions of Roman law in the majority is due to the modern terminology philosophy of law and legal practice. Many of the concepts and terminology of modern legal culture are direct borrowing: "the Republic", "constitution," "mandate," "vindication," "bond," etc. And although the meaning of these concepts is already considerably distant from its source, the study of historical comparisons is not useless. In this respect, Roman law is part of learning is quite a modern legal practice and legal culture. [2]

Roman law, like Roman republican state, belongs to the eternal cultural, political and legal values, which were born in our common home, about two and a half thousand years ago. Birthplace of Roman law - ancient Italy, or more precisely - Rome, the "eternal city", which remains not only the age-old keeper of the relics, but also one of the largest centers of modern civilization.

Natural and logical step in that direction was to develop a uniform set of laws, nor compulsory for all those citizens of Rome, of which amounted to "the Roman people." This is the famous law of XII tables, compiled by a special panel decemvir and approved by the national assembly in the middle of V century BC

(451-450). Their content (or rather, that came to our days) covers all known at the time of legal regulation: the right to property and possessions, family and inheritance law, the obligations of the contract and of the injury, crime and punishment. [3]

The period of the written law of Rome began when the plebeians after a stubborn struggle with the patricians have records of the rules of customary law applicable in practice. This is how the laws of XII tables.

Demands of the plebeians to write the rules of customary law led to the creation of a commission of three members, which was sent to Greece to study the laws of Solon. On returning to Rome, the commission was abolished consulate and elected ten members to write the laws. Within 451 years, they wrote ten tables, and carried them for approval centurial comitia. But as the table does not represent a complete collection of customary law, the following year carried into the new decemvir approval centurial comitia two tables. This is how the laws of XII tables - a collection of laws, which was a very important codification of Roman law of civilized.

The text of the laws of XII tables are not fully preserved. The original text of Acts was probably written on copper plates and disappeared during the war with the Gauls. But these laws are very popular, they were soon completely reconstructed due to the fact that many times in the history of Rome used, quoted, retold and commented upon.

The laws include the establishment of the various sections of law. [4]

True to its core, the point of view needs to be a lot of important-correction. Losing a step by step the value of existing law that dealt with the forms and ways of regulating these new relationships, which decemvir had not and could not have representation, Laws of XII Tables were a sacred covenant, pointing to the authority of law and justice in general, because the Romans knew that undermine respect for the law easy to restore it the same power and authority is difficult and painful.

Whenever a reference to the ancient law seemed possible and justified, for it readily resorted to, as clearly seen from the writings of Cicero, Guy and other great Roman jurists, who lived in the heyday of the Roman classical law. In the essay "On the orator" Cicero says: "Does anyone on the state science ... he sees that it is entirely enclosed in the XII Tables, since there is painted all of the public good and public institutions."

Original and full text of the Laws of the XII tables is unknown, in the tradition of Roman law, there are several more or less convincing attempts at reconstruction and organize on the basis of quotations from other Roman legal sources of the classical era. The value of authentic recognized for some 140 legal provisions, regimented by category: About subpoena (Table 1), about completion actions (Table 2), about bonded labor (Table 3), On the order mantsipatsii in transactions (Table 4) On Wills and family affairs (Table 5), The use of land (Table 6), about the theft (see Table 7) On a personal affront, insult (Table 8), The criminal penalties (see Table 9), The order of funerals and ceremonies (Table 10), about public affairs in the city (Table 11), about privileges (Table 12). Many of the legal provisions of the ancient laws were poorly understood already in the age of Cicero, but in any case they have covered all major areas of legal practice. According to the same Cicero, "for anyone who is looking for the foundations and sources of law, a small booklet of the laws of the Twelve Tables the weight of his authority and the amount of benefit is truly superior to all the libraries of philosophers."

THE LIST OF THE USED LITERATURE:

1. Ермухаметова С.Р., Коваленко Е.Ю.// Римское частное право, 2006 год
2. Омельченко О.А. .// Римское право: учебник. Издание второе, 2000 год
3. Черниловский З.М. .// Римское частное право/ Москва Новый Юрист 1997 год
4. Иво Пухан, Мирьяна Поленак-Акимовская.// Римское право Под редакцией доктора юридических наук, профессора В.А. Томсинова/ Москва,2000 год

Ботагоз Бермухамбетова
(Астана, Казахстан)

КОРРУПЦИЯ КАК ОДИН ФАКТОРОВ УГРОЖАЮЩЕЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Истории коррупции как сложного, многогранного явления не уступает по древности истории человеческой цивилизации. Ее возникновение относится ко времени формирования первых классовых обществ и государственных образований. Первое упоминание о коррупции в системе государственной службы нашло отражение в архиве Древнего Вавилона XXIV века до н.э. Царь Лагаша Урукагина реформировал государственное управление с целью пресечения злоупотреблений чиновников и судей [1].

Известное древнелатинское изречение гласит: «Do ut facies» - «Даю, чтобы сделал».

Коррупция - социальный феномен, порождение общества и общественных отношений. Возникновение и существование коррупции становится возможным с момента обособления функций управления в общественной и хозяйственной деятельности, поскольку именно в этом случае у должностного лица (управленца) появляется возможность распоряжаться ресурсами и принимать решения не в интересах общества, государства, а исходя из своих личных корыстных побуждений. Таким образом, коррупция выступает как сложное социально-политическое явление, которое зародилось в глубокой древности и существует в настоящее время - при изменении форм проявления коррупции ее объемы не сокращаются.

Коррупция в современном обществе представляет собой социальный институт, элемент системы управления, тесно взаимосвязанным с другими социальными институтами - политическими, экономическими, культурными.

Закон Республики Казахстан «О борьбе с коррупцией» определяет коррупцию как не предусмотренное законом принятие лично или через посредников имущественных благ и преимуществ лицами, выполняющими государственные функции, а также лицами, приравненными к ним, с использованием своих должностных полномочий и связанных с ними возможностей либо иное использование ими своих полномочий для получения имущественной выгоды, а равно подкуп данных лиц путем противоправного предоставления им физическими и юридическими лицами указанных благ и преимуществ [2].

Одной из наиболее лаконичных, но информативно содержательных дефиниций является формулировка, предложенная Девятым конгрессом ООН, определяющая коррупцию как «злоупотребление государственной властью для получения выгоды в личных целях».

Законодательство РК в области национальной безопасности закрепляет следующие национальные интересы:

1. Обеспечение прав и свобод человека и гражданина, то есть РК в соответствии с национальным законодательством и международными договорами обеспечивает безопасность каждого человека и гражданина на своей территории. А гражданам Казахстана, находящимся за пределами РК, государством гарантируется защита и покровительство.

При обеспечение национальной безопасности права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены только законами и лишь в той мере, в какой это необходимо в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свободы человека, здоровья и нравственности населения. При этом граждане и организации в установленном законодательством порядке вправе получать разъяснения от субъектов обеспечения национальной безопасности по поводу ограничения их прав и свобод.

Так же гарантируется государственная поддержка граждан и организаций, оказывающих содействие в обеспечение национальной безопасности, в том числе их правовая защита в соответствии с нашим законодательством.

Сохранение общественного согласия и политической стабильности в стране обеспечивается решениями и действиями государственных органов, организаций, независимо от форм собственности, должностных лиц и граждан, направленными на:

1) укрепление гарантий обеспечения личной безопасности граждан, их прав и свобод;

2) формирование общенациональной психологии, основанной на казахстанском патриотизме и межнациональном согласии;

3) укрепление единства народа Казахстана;

4) поддержку естественного прироста населения и обеспечение принятию своевременных мер по противодействию кризисным демографическим процессам;

5) усиление борьбы с преступностью, в том числе её организованными формами, коррупцией и терроризмом;

6) сдерживание резкого роста безработицы и падения уровня жизни населения, угрожающих политической стабильности;

7) предупреждение наркомании и алкоголизма, а также других социальных факторов, угрожающих здоровью и нравственности населению, генофонду народа Казахстана;

8) воспрепятствование снижению интеллектуального потенциала страны.

Не допускается принятие решений и совершение действий заведомо способных:

1) нарушить единство народа Казахстана и ухудшить состояние межнациональных отношений;

2) нарушить общественное согласие и политическую стабильность в стране;

3) повлечь незаконное вмешательство религии в дела государства и государства в дела религии;

4) привести к росту преступности и правонарушений.

Так же признаётся подрывающими национальную безопасность и влекущие установленную законом ответственность призывы граждан, в том числе представителей политических партий и иных общественных объединений к:

1)свержение или насильственному изменению конституционного строя, в том числе призывы к сепаратизму и иным действиям, посягающим на унитарное устройство РК, целостность, неприкосновенность и неотчуждаемость её территорий;

2) захвату власти;

3) насильственному прекращению полномочий или воспрепятствованию деятельности органов, сформированных, а должностных лиц РК, избранных (назначенных) в соответствии с конституцией и законодательством РК;

4) использованию существующих конфессиональных различий и разных религиозных воззрений в политических целях.

Экономическое развитие на благо всего народа Казахстана обеспечивается решениями и действиями государственных органов, организаций, независимо от форм собственности, должностных лиц и граждан, направленными на:

1)обеспечение экономической независимости Казахстана;

2) недопущение экономической изоляции Казахстана от мировой экономической системы;

3) сохранение и укрепление ресурсно-энергетической основы экономики страны;

4) максимальное уменьшение степени уязвимости экономики государства, связанной с воздействием возможных отрицательных факторов, возникающих в геополитическом окружении Казахстана;

5) обеспечение взаимовыгодного сотрудничества с отечественными и международными институтами, приоритетность направления внутренних, внешних кредитных ресурсов и инвестиционных возможностей на восстановление и развитие отечественной экономики;
6) не превышение предельно допустимого уровня дефицита государственного бюджета и укрепление его доходной части;

7) недопущение не целевого использования бюджетных средств и государственных ресурсов;

8) недопущение увеличения внешнего долга против размеров, установленных законом о республиканском бюджете;

9)недопущения угрожающего дисбаланса в социально-экономическом развитии регионов Казахстана;

10)увеличение доли казахстанских товаропроизводителей в экономике страны при условие поощрения конкуренции и ограничения монополизма;

11)обеспечение экономического роста.

В целях защиты национальных интересов РК, в том числе сохранения и укрепления промышленного потенциала, государства с соблюдением гарантий, предоставляемых иностранным инвесторам, осуществляет контроль за состоянием и использованием объектов экономики Казахстана, находящихся в управление или собственности иностранных организаций с иностранным участием.

Не допускается принятие каких бы то ни было решений и совершение действий, противоречащих интересам формирования и бесперебойного функционирования:

1) рыночного пространства РК, в пределах которого осуществляется свободное перемещение трудовых, финансовых и иных ресурсов;

2) единой и самостоятельной финансовой системы РК, в том числе обращения на всей территории страны национальной валюты – тенге;

3) единых и самостоятельных коммуникационной и энергетической системы РК;

Запрещается и влечёт ответственность за принятие решений и действий:

1) препятствующих притоку инвестиций в экономику Казахстана;

2) провоцирующих резкое падение курса тенге, истощение золотовалютных активов государства, роста внешнего инвестиционного долга, могущего парализовать экономику страны и денежное обращение;

3) способствующих не контролируемому вывозу капитала за пределы страны;

Устойчивой функционирование иностранных инвесторов , укрепление и повышение эффективности их деятельности.

Обеспечение безопасности иностранных инвесторов является важнейшей обязанностью государственных органов и должностных лиц РК, одним из критериев оценки их служебной деятельности.

Требования по обеспечению национальной безопасности в обязательном порядке учитывается при:

1) стратегическом планирование направлений и этапов социально-экономического развития страны;

2) разработке, принятии и исполнении законодательных, управленческих и иных актов государственных органов и должностных органов и должностных лиц.

Не допускается принятие каких бы то ни было решений и совершение действий, противоречащих интересам формирования и бесперебойного функционирования:

1) единой системы государственных органов РК, в том числе её органов, служб безопасности и судов;

2) единой государственной системы РК.

Государство принимает меры, направленные на:

1) повышение авторитета и престижа государственной службы;

2) формирование организационно-исполнительных механизмов, не допускающих поступления на государственную службу ли, не соответствующих установленным требованиям.

Государственные служащие РК в своей деятельности обязаны руководствоваться общегосударственными интересами. Государственным служащим запрещается принимать решения и преступления способные поставить под сомнение авторитет государственной власти. Ведущие к использованию должностного положения в внеслужебных интересах.

Открытый в установленных законодательством пределах и контролируемый характер должны носить процедуры принятия должностными лицами государственных органов решений связанных с :

1) распределение средств республиканского и местного бюджетов, в том числе на государственные закупки и выделяемые кредитные ресурсы;

2) выдачей разрешений и лицензий;

3) предоставлением субъектам хозяйственной деятельности установленных законодательством льгот и преференций;

4) приватизация объектов государственной собственности.

Литература:

1. Основы противодействия коррупции. Учебное пособие // Под ред. И.И. Рогова, К.А. Мами, С.Ф. Бычковой – А., ОФ «Транспаренси Казахстан», 2004
2. Закон РК «О борьбе с коррупцией» от 28.06.1998 г
3. Конституция РК от30.08.1995 с изменениями и дополнениями от 02.02.2011 г

Фарида Ержанова
(Астана, Казахстан)

ПРИМЕНЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ДЛЯ РЕШЕНИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ КАЗАХСТАНА

После приобретения независимости в Республике Казахстан проводилась кардинальная политическая и правовая реформа в сфере охраны окружающей среды, страна начала активно развивать свои внешнеполитические отношения на международной арене. Все эти происходящие процессы обусловили важность изучения зарубежного и мирового юридического опыта. В этих условиях на первый план была поставлена задача – изучение международного опыта в целях оптимального проведения правовых реформ, широкомасштабного обновления законодательства в сфере природопользования.

Основные принципы экологической политики Республики Казахстан нашли свое выражение в существующей правовой системе охраны окружающей среды. В области законодательства руководящим и основополагающим документом, безусловно, является Конституция Республики Казахстан, в статье 31 указано: «Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека» [1, с. 21].

Основой законотворческого процесса в сфере охраны и использования окружающей среды является ряд международных конвенций и договоров универсального, регионального и локального характера по вопросам охраны окружающей среды. Казахстан подписал итоговые документы Конференции ООН по окружающей среде и развитию (Рио-92), присоединился к важнейшим международным конвенциям по изменению климата, борьбе с опустыниванием и сохранению биоразнообразия. Эти документы нашли отражение во внутринациональных законодательных актах РК, таких, как Концепция экологической безопасности РК на 2004-2015 годы, одобренная Указом Президента Республики Казахстан от 3 декабря 2003 года № 1241, Законы «Об особо охраняемых природных территориях», «О радиационной безопасности», «Об охране атмосферного воздуха», Лесной, Водный и Земельный кодексы [2].

В 2007 году был принят Экологический Кодекс Республики Казахстан (Казахстан – единственная страна СНГ, где в настоящее время существует Экологический кодекс), определяющий рамки правового поля в сфере экологии и общественных отношений в сфере охраны окружающей среды. Всего при разработке проекта Экологического кодекса использовано около 20 рекомендательных и руководящих документов различных международных организаций, 14 международных конвенций, около 30 директив Евросоюза и законов других государств, Модельный кодекс СНГ, утвержденный Межпарламентской ассамблеей СНГ, более 200 нормативных правовых актов казахстанского законодательства. В развитие кодекса разработано и принято 46 подзаконных актов [6]. В частности, это акты по обеспечению доступа общественности к экологической информации и правосудию в соответствии с Орхусской конвенцией, правила учета, инвентаризации и нормирования выбросов парниковых газов и озоноразрушающих веществ согласно Монреальского протокола и другие.

Несмотря на довольно обширную правовую базу, регулирующую вопросы охраны и использования окружающей природной среды, как показывает практика, реальную внешнюю угрозу экологической безопасности страны представляют трансграничные экологические проблемы, решение которых, согласно Концепции экологической безопасности РК на 2004-2015 годы, обеспечивается совместными действиями сопредельных государств, в рамках международных договоров.

К трансграничным экологическим проблемам Республики Казахстан относятся вопросы вододеления, загрязнения трансграничных водных объектов, атмосферного воздуха и почвы, перемещения опасных технологий, веществ и отходов, опустынивания территории, разработки приграничных месторождений полезных ископаемых, сохранения уникальных природных комплексов [2].

В Казахстане трансграничными водными объектами являются: реки Сырдарья. Шу, Талас, Или, Иртыш, Тобол, Ишим, Урал. Все крупные реки являются трансграничными. Более 40% ежегодных возобновляемых ресурсов поверхностных вод поступает с территории соседних государств. В настоящее время для Казахстана весьма серьезной проблемой стало загрязнение трансграничных водотоков, и, как правило, наиболее пострадавшей стороной оказываются государства, расположенные в нижнем течении международных рек. Еще одна опасная тенденция состоит в том, что некоторые страны, на территории которых формируется большая часть поверхностного стока трансграничных рек, рассматривают речную воду как свой стратегический ресурс и придерживаются доктрины абсолютного территориального суверенитета, подразумевающей ничем не ограниченную свободу использования международных водных ресурсов в пределах своей территории.

Атмосферный воздух, по мнению казахстанских ученых, «обладая признаками как универсального, так и разделяемого государствами природного ресурса», может нанести вред состоянию окружающей среды как Республике Казахстан, так и сопредельным государствам [4, с. 212].

По материалам Министерства охраны окружающей среды из общей площади Республики (2,7 млн. кв. км.) примерно 3/4 территории, то есть 70% территории, в той или иной степени подвержены процессам опустынивания.

Таким образом, в Республике Казахстан экологическая обстановка, связанная с трансграничными природными объектами не только неблагоприятная, но и катастрофическая, решение которой требует необходимости международного сотрудничества в этой области.

В Экологическом Кодексе Республики Казахстан, принятом в 2007 году, выделена специальная глава 27 Международное сотрудничество Республики Казахстан в области охраны окружающей среды и природопользования. Согласно статье 188 ЭК РК, к числу приоритетов, на которые основывается, Казахстан при участии в международном сотрудничестве в области охраны окружающей среды относятся: предотвращение, снижение и контроль трансграничных загрязнений; применение норм и принципов международного права для решения трансграничных и региональных экологических проблем [3].

Приоритетные задачи международного сотрудничества Республики Казахстан в области охраны окружающей среды и природопользования решаются на глобальной, трансграничной, региональной и двусторонней основе.

На глобальном уровне Республика Казахстан является участником Базельской Конвенций о контроле за трансграничной перевозкой опасных отходов и их удалением (1989 г.), Конвенций по оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте (1991 г.), а также Конвенций по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер (1993 г.).

В начале 2003 года Казахстан присоединился к Базельской конвенции о контроле за трансграничной перевозкой опасных отходов и их удалением, что позволило установить новые таможенные правила по декларированию опасных отходов и предотвратить в последующем их поступление на территорию республики под видом вторичного сырья и продукции.

Казахстан присоединился к Хельсинской конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер, позволяющий сформировать единые правовые подходы к решению проблем рационального использования и охраны трансграничных рек. Однако, остальные страны центрально-азиатского региона не присоединились к данной Конвенции и поэтому не приняли меры по обеспечению использования стока трансграничных водотоков разумным и справедливым образом, предупреждению возможного трансграничного воздействия утечки опасных веществ, выполнению принципа "загрязнитель платит".

Законом Республики Казахстан «О присоединении Республики Казахстан Конвенции об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте» от 21.10.2000 № 86-II Казахстан присоединился к Конвенции об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте. Данная Конвенция имеет большое значение для Республики Казахстан. Присоединение к конвенции повышает ответственность Республики Казахстан за последствия осуществляемой на её территории деятельности.

Эти документы имеют огромное значение в регулирование трансграничных экологических проблем. Однако главные недостатки этих документов в том, что они носят достаточно общий (рекомендательный) характер, затрагивая преимущественно экологические проблемы и их действия, распространяется на государства, их подписавшие (или на государства, присоединившиеся к ним). Как отмечает А.Гончаренко в исследовании «Использование ресурсов трансграничных вод: состояние и перспективы»: в них практически отсутствует механизм разрешения международных споров, довольно слабо проработана законодательная и нормативная база [5, с. 83-91].

В настоящее время исключительное значение в решении вопросов трансграничного характера приобретает межгосударственное сотрудничество по совместному использованию трансграничных рек Центрально-Азиатского региона, бассейнов Аральского и Каспийского морей.

Наличие объективных противоречий национальных интересов среди стран ЦАР является основным фактором, затрудняющим региональной правовой базы водных и экологических взаимоотношений. Например, для Казахстана актуальным является вопрос освоения Китаем водных ресурсов Черного Иртыша или ухудшения состояния экосистем, условия которых отличаются в бассейнах Урала и Балхаша, зон Семиречья и низовьях Сырдарьи. Республику Узбекистан волнует обстановка вокруг озера Денгиз-куль, Сарыкамыш и Судочье. Кыргызстан стремится привлечь внимание и инвестиции к бывшей всесоюзной здравнице – озеру Иссык-Куль, а у Туркменистана проблемы в зоне Копет-Дага, в пустынных оазисах и на побережье Каспия.

Современное сотрудничество государств Центральной Азии базируется на двух важнейших уставных межгосударственных договорах – Ташкентском заявлении глав государств Республики Казахстан, Республики Таджикистан и Республики Узбекистан от 28 декабря 2001 года и Договоре между Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой, Республикой Таджикистан и Республикой Узбекистан об учреждении организации «Центрально-Азиатское сотрудничество» от 28 февраля 2002 года.

Существующие соглашения являются актами рамочного типа, они устанавливают основные направления сотрудничества без нормирования механизма их реализации, конкретных показателей и

охраны вод. В связи с этим, развитие водных отношений между странами ЦАР в части охраны водных ресурсов и рационального использования характеризуются как недостаточно эффективные.

Немаловажное значение в разрешении проблемы охраны и использования трансграничных объектов занимает принятие двусторонних договоров с сопредельными государствами. Принцип экологического межгосударственного регулирования состояния окружающей среды и природопользования лежат в основе Соглашения между Правительством РК и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области охраны окружающей среды от 10 июня 1997 г.; Соглашение между Правительством РК и Правительством Монголии о сотрудничестве в области охраны окружающей среды от 12 марта 1998 г.; Соглашение о сотрудничестве в области охраны окружающей среды и рационального природопользования с Правительством Республики Узбекистан от 2 июня 1997 г.; Соглашение между Правительством РК и Правительством Кыргызской Республики о сотрудничестве в области охраны окружающей среды от 8 апреля 1997 года.

Количество подобных документов, регулирующих общие вопросы охраны окружающей среды, не является ограниченным рассматриваемыми Конвенциями и Соглашениями. В настоящее время Республика Казахстан присоединилась к наиболее важным международным правовым актам и подписала ряд двухсторонних соглашении с сопредельными государствами, что свидетельствует о приверженности Республики Казахстан соблюдать международные стандарты в сфере охраны окружающей среды и нести определённые обязательства перед мировым сообществом, направленные на сохранение природной среды.

Таким образом, автор полагает, что для Казахстана для предупреждения и ликвидации экологических угроз трансграничного характера необходимо:

- провести совместные исследования по экологической оценке приграничных районов Казахстана и сопредельных государств;
- способствовать разработке единой для стран ЦАР нормативно-законодательной базы;
- совершенствовать способы планирование и управление водными ресурсами;
- совершенствовать правовые механизмы практической реализации существующих межгосударственных соглашений;
- решить трансграничные водные проблемы путем продвижения инициатив Казахстана по присоединению центрально-азиатских государств к Хельсинской конвенции;

Как показывает международно-правовой опыт, при решении трансграничных экологических проблем каждая страна не должна действовать изолировано, не учитывая интересы других стран, страны должны действовать сообща, добиваясь взаимоприемлемого решения.

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. - Алматы: Раритет, 2010. - С. 21.
2. Экологический кодекс РК от 9.01.2007 // Казахстанская правда. – 2007. – 23 янв. - № 12 (25257).
3. Указ Президента Республики Казахстан от 3 декабря 2003 года № 1241 «О Концепции экологической безопасности Республики Казахстан на 2004-2015 годы».
4. Мухитдинов Н.Б., Рахимбердин К.Х., Карабулова Р.К. Проблемы теории правовой охраны атмосферного воздуха. - Алматы, 2002. - С.212.
5. Гончаренко А. Использование ресурсов трансграничных вод: состояние и перспективы // Мировая экономика и международные отношения. 2002. - №5. С. 83-91.
6. http // www.lawtek.ru/analysis/interview/ 09.04.2012

Научный руководитель: д.ю.н, профессор Абайдельдинов Ербол Мусинович.

Іван Федоренко
(Харків, Україна)

ЩОДО ДЕЯКИХ ПИТАНЬ ОБОРОТУ МАЙНОВИХ ПРАВ

В умовах сучасного соціально-економічного розвитку одним з найбільш цікавих та неоднозначних питань є питання юридичної природи та правового регулювання обороту майнових прав. Питання оборотоздатності майнових прав неодноразово висвітлювалось у наукові літературі, але й досі як і питання юридичної природи майнових прав, викликає дебати в наукових колах.

Історично ще за дореволюційних часів, пануючою була думка про те, що продавати чи будь яким іншим чином передавати можна лише речі, та не права (В.І. Сінайський, Г.Ф. Шершеневич [1, с. 373; 2, с.414]). Саме тому у вітчизняному законодавстві відсутнє законодавче закріплення нематеріальної речі, чи якось іншого визначення майнових прав як об’єкту обороту.

Прийнята 15.12.2005 частина друга статті 190 Цивільного кодексу України (далі ЦК) так визначає майнові права: «Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами». Навряд чи таке положення є слушним адже, наприклад, право вимоги є майновим правом, та не є неспоживною річчю. Доповнення статті 190 ЦК частиною другою не видається розумним рішенням, не можливо не погодитись що в своєму попередньому вигляді стаття мала більш завершений та розумний вигляд. В той же час частина 3 статі 3 Закону України "Про оцінку майна, майнових прав та

професійну оціночну діяльність в Україні" визначає майнові права так: «майновими правами, які можуть оцінюватися, визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги». Таке визначення майнових прав вказує на те, що з однієї сторони відсутнє єдине розуміння щодо такого об'єкту, а з іншої єдиний підхід щодо його регулювання.

Речові права це право власності, право володіння, право користування, розпорядження. Тобто право особи на річ – право користуватися річчю будь яким чином вирішувати її подальшу долю і т. ін., майнове право – це таке право яке відмінне від права власності, але здатне задовольнити майнові інтереси свого володільця, і спільними у цих прав (речових та майнових) є саме така здатність.

Зміст частини другої статті 190 ЦК прирівнює майнові права до речових, і таке їх визначення свідчить про те, що законодавець зіткнувшись з необхідністю врегулювання такого об'єкту як майнові права, саме в сучасному розумінні майнових прав, замість того щоб встановлювати якийсь окремий режим, чи якимось іншим чином намагатись врегулювати оборотоздатність майнових прав, пішов по найбільш простому та прийнятному в такій ситуації шляху – підвів норму дефініцію під найбільш схожий об'єкт, а саме під речові права, і тим самим позбавив себе труднощів з подальшою розробкою та виокремлення майнових прав як специфічного об'єкта. Таким чином законодавець прирівнюючи майнові права до речей, створює певного роду юридичну фікцію, за допомогою якої і вводить майнові права в оборот. Обґрунтуванням такої фікції виступає той факт що сучасні механізми правового регулювання орієнтовані на оборот предметів матеріального світу, а не майнових прав. З однієї сторони це здається розумним адже таким чином спрощується система норм, їх дубляж та інші перепони чіткості правового регулювання, через що власне в кодексі і використана така система. При вивченні обгрунтувальної записки до законопроекту №3201-IV від 15.12.2005, чітких пояснень від законодавця стосовно доповнення статті 190 ЦК частиною другою, та причин які б прямо вказували на мотиви законодавця знайти складно. Складається враження, що основною метою таких змін було узгодження законів та життєвих реалій, але спроба не була зовсім вдалою. При цьому поєднання положень Закону України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні", та вказаного вище Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» №3201-IV від 15.12.2005 р. хоч фактично і не дають можливість говорити про істотні зміни в концепції об'єктів правовідносин, та в правому режимі обороноздатних майнових прав, але викликають питання про більш досконале вивчення як природи майнових прав, так і питання про більш чітке законодавче регулювання їх обороту. При цьому варто було б звернути увагу на досвід таких країн як Німеччина, Франція, Швейцарія. В цивільному законодавстві цих країн майнові права є об'єктом який знаходиться в обороті без будь яких фікцій чи прирівнювань. В цивільному законодавстві України майнові вказані в якості предметів договорів купівлі-продажу, найму та дарування. Деякі вчені вказують на теоретичну можливість використання майнових прав в якості предмету договору міни (О.С. Яворська). Такі погляди вчених вказують на необхідність перегляду положень стосовно оборотоздатності майнових прав. Розвиток суспільних відносин вимагає від вчених більш поглибленого вивчення цього питання, та внесення відповідних змін до законодавства. Однозначно можна стверджувати, що майнові права не слід прирівнювати до прав речових, та на цьому не зупиняється дискусія стосовно місця таких специфічних майнових прав в системі об'єктів цивільного права.

Все це свідчить про актуальність цієї теми на сьогоднішній день, та про необхідність подальшого вивчення майнових прав, з тим щоб на науковому рівні визначити чітке поняття майнових прав як самостійного об'єкта цивільного обороту, та визначити їх юридичну природу.

Література:

1. Цивільний кодекс України / http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15
2. Синайский В. И. Русское гражданское право / В. И. Синайский. – М. : Статут, 2002 – 638с.
3. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – Тула : Автограф , 2001 – 720с.
4. Закону України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні" від 09.12.2011 / http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2658-14

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, доцент Соловйов Олексій Миколайович.

Марія Фоміна
(Київ, Україна)

ДО ПИТАННЯ ФОРМИ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ

Договір є універсальною правовою конструкцією, яка розглядається в межах конкретних галузей права і, насамперед, цивільного. Все більше відносин регулюються договорами, а тому зростає необхідність детального роз'яснення питань, що виникають при їх укладенні, в тому числі й питання щодо форми.

Проблеми договірного права досліджувались такими видатними цивілістами як С.С.Алексєєв, Т.В.Боднар, С.Н.Братусь, О.В. Дзера, І.В.Спасибо-Фатеєва, Я.М.Шевченко та ін.

Чинний ЦК України став результатом тривалої натхненної праці своїх розробників. Кодекс передбачає значну кількість новітніх договірних конструкцій. Ним проголошена свобода договору (ст. 3 ЦК України), можливість вибору виду договору, укладення змішаного договору (ч. 2 ст. 628 ЦК України). Закріплено положення про елементи договору, в тому числі, й форму договору.

У ст. 203 ЦК України містяться загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину. Умовами чинності правочинів є, зокрема, дотримання вимог щодо їх форми. При укладенні правочину обов'язкове дотримання передбаченої законом форми. Порушення вимог щодо форми правочину тягне за собою визнання його недійсним або настання інших наслідків (ст. ст. 218-220 ЦК України) [6; с. 137].

Форма правочину – це спосіб вираження волі осіб, які беруть участь у ньому. Чинним законодавством України (ст. 205 ЦК України) передбачається волевиявлення сторін правочину як в усній, так і в письмовій формі (простій, нотаріально посвідченій). Частина 3 ст. 205 ЦК України допускає можливість вираження волі сторін в правочині шляхом мовчання.

За загальним правилом, встановленим у ч. 1 ст. 206 ЦК України, усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент вчинення. Зазвичай, в науковій літературі вказується, що характерною рисою таких правочинів є збіг у часі двох стадій їх розвитку – виникнення і припинення шляхом виконання. У таких випадках ідеться про правочини, які укладаються на невелику суму, або з приводу яких рідко виникають спори. Це правочини між фізичними особами на суму, що не перевищує двадцятикратний розмір неоподаткованого мінімуму доходу громадян [6; с. 139].

Відповідно до вимог ст. 205 ЦК України правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобі зв'язку.

Проста письмова форма правочину потребує від сторін фіксації його змісту в одному або кількох документах, листах, телеграмах, якими сторони обмінялися за допомогою телетайпних, електронних або інших технічних засобів зв'язку. Щодо вчинення дво- чи багатосторонніх правочинів (договорів), то фіксація їх змісту може відбуватися як шляхом складання одного документа, підписаного всіма сторонами правочину (договору), так і шляхом обміну документами між сторонами.

Зазначений обмін може бути здійснено безпосередньо або за допомогою пошти, телеграфу, телетайпних, електронних або інших засобів зв'язку. Документ, яким оформлений договір, може бути складений в одному або кількох примірниках, кожний з яких є оригіналом та має рівну юридичну силу. Різновидом письмової форми договору є договори, вчинені сторонами шляхом обміну документами за допомогою електронних засобів зв'язку [7; с. 293].

Одночасно, в науковій літературі зустрічаються позиції щодо необхідності ґрунтовного теоретико-практичного аналізу визначення такого поняття як «електронний правочин» та класифікації електронних правочинів, із застереженням, що поняття «електронний правочин» - це лише вказівка, яка визначає спосіб його вчинення [1; с. 32].

Тобто, електронним правочином є такий, що вчинений за допомогою електронних засобів комунікації, суть якого полягає в обміні сторонами за допомогою цього засобу електронними волевиявленнями. Основною відмінністю електронного правочину від традиційного, як випливає із зазначеного, є спосіб його вчинення. Отже, якщо для вчинення певного волевиявлення сторони використовують електронні засоби комунікації, то під таким правочином розуміється саме електронний правочин [1; с. 33]. При цьому, вказується, що використання поняття «електронний правочин» є більш доцільним, адже поняття «правочин, вчинений в електронній формі» виключає зі сфери аналізу правочини, вчинення яких відбувається в традиційний спосіб, натомість виконання – в електронній формі [1; с. 33].

Критично оцінюючи дану точку зору, слід відзначити її внутрішню суперечливість. Недостатньо обґрунтованими є ствердження автора про необхідність виділення електронного правочину як окремого виду правочину, оскільки із наведеного тлумачення понять «електронний правочин» та «правочин, вчинений в електронній формі» вбачається, що їх зміст фактично ототожнюється. А отже, не заперечується, що з урахування посилення значення інформатизації сучасних цивільно-правових відносин, електронний правочин може бути лише одним із видів письмової форми правочину.

Зокрема, у ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» зазначається, що електронним є документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа, склад та порядок розміщення яких визначається законодавством. Цей документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму, під якою розуміється відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприймання його людиною [2].

Згідно положень ст. 205 ЦК України сторони мають право обирати форму правочину (договору), якщо інше не встановлено законом.

Однак, наприклад, з вимог ст. 1055 ЦК України вбачається, що кредитний договір обов'язково повинен бути укладений у письмовій формі. Це положення повною мірою відповідає правилам ст. 208 ЦК України, згідно з якою вимагається вчинення виключно в письмовій формі, зокрема, правочинів між фізичними та юридичними особами, за винятком зазначених частиною першою статті 206 ЦК України, тобто тих, що можуть бути повністю виконані сторонами у момент їх вчинення.

На відміну від загального правила, передбаченого статтею 215 ЦК України, згідно з яким недодержання встановленої законом письмової форми правочину має наслідком його недійсність, недодержання письмової форми кредитного договору має наслідком його нікчемність [6; с. 691].

Визнання нікчемного правочину судом недійсним, законом не вимагається, тобто сторони такого правочину мають право не виконувати його, оскільки він не тягне правових наслідків, крім наслідків його недійсності [7; с. 304].

Не зважаючи на викладене, у деяких українських банках склалась практика укладення кредитних договорів у формі, що не суперечить, але і не відповідає вимогам ст. ст. 205, 1055 ЦК України.

Зокрема, відбувається ототожнення укладення кредитного договору в письмовій формі із заявою на оформлення кредитної картки разом з Пам'яткою клієнта, Умовами та правилами надання банківських послуг та тарифами [4].

Як правило, вказаними документами чітко не визначається, які саме обов'язки приймає на себе позичальник. Зокрема, не регламентовані строки погашення кредиту, розмір платежів, порядок нарахування фінансових санкцій за несвоєчасне виконання прийнятих на себе зобов'язань, договір як такий позичальником не підписується, оскільки підпис проставляється лише на заяві.

Такі випадки мають місце, зокрема, у разі надання банком кредиту шляхом відкриття відновлювальної кредитної лінії і перерахування кредитних коштів на платіжну картку.

Але, відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» платіжна картка - спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунку платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором (ст. 1.27).

Згідно ст. 15 цього ж Закону операції з платіжними картками здійснюються з урахуванням вимог встановлених законами України та нормативно-правовими актами Національного Банку України [3].

Отже, пластикова картка є лише спеціальним технічним засобом для здійснення розрахунків, передбачених відповідним договором і використання цього технічного засобу можливе лише при укладанні відповідного договору, в якому сторони домовилися про розрахування за цим договором за допомогою такої картки, яка, до того ж, не є грошовими коштами.

Таким чином, у випадку виникнення спору, позивач (банк) буде змушений у встановленому законом порядку доводити у суді факт отримання позичальником та користування ним кредитними коштами, надавати відповідні докази в разі невизнання цих фактів.

Підсумовуючи вкладене, варто вказати, що обрання зазначеного вище виду надання кредитних послуг, вимагає від банківських установ особливої уваги та прискіпливості у викладенні положень кредитних договорів у кожному окремому випадку у вигляді окремого документа, з усіма необхідними реквізитами. Важливо уникати формалізації, оскільки це може спричинити ризик втрати кредитних коштів, наданих в користування позичальнику в разі настання негативних наслідків у вигляді відмови в задоволенні позову банку про стягнення кредитної заборгованості.

Література:

1. Блажківська Н.Є. Електронний правочин: поняття та класифікація // Вісник Верховного Суду України. - 2007. - №11 (87). – С. 32-36.
2. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 року // ВВРУ. – 2003. - №36. – Ст. 275.
3. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05 квітня 2001 року // ВВРУ. – 2001. - №29. – Ст. 137.
4. Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Херсонської області від 15.03.2012 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/21924871.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.// ВВР України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
6. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. Є.О. Харитонова, О.М.Калітенко. – Х.: ТОВ «Одіссейй», 2003. – 856 с.
7. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / За заг. ред. Я.М.Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 704с.

Оксана Шмагун
(Ірпінь, Україна)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ КРИМІНАЛІСТИКИ НА ПОЧАТКУ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ У КРАЇНАХ СНД

Актуальність даної теми полягає в тому, що невпинний розвиток науково-технічного прогресу, інноваційних інформаційних технологій сприяють виникненню нових складів та способів вчинення злочинів, реагувати на які повинні правоохоронні органи з метою встановлення істини та притягнення винних до кримінальної відповідальності. Проте більшість методів та засобів розслідування суспільно-небезпечних діянь нині виявляються неефективними та неспроможними при боротьбі з наслідками таких

стрімких змін. Завданням кожної правової та демократичної держави є утвердження і забезпечення прав та свобод людини від незаконних злочинних посягань і тому криміналістика як наука, що уособлює у собі всю методологію, техніку,тактику та рекомендації по розкриттю та розслідуванню злочинів повинна постійно вдосконалюватися, швидко реагувати на зміни у суспільстві і виробляти «антитіла» до нових «вірусів» [1, ст.1].

Співдружність Незалежних Держав як організація, що об'єднує у своєму складі 8 країн-повноправних членів, та 2 держави-спостерігачі повинна постійно підтримувати міжнародне співробітництво між ними, аналізувати судову практику по окремим категоріям справ з метою покращення якості їх розслідування, виробляти та впроваджувати нові проекти та програми по боротьбі зі злочинністю. Слід також врахувати і особливості умов життя, менталітету, психологічні та культурні відмінності населення аби підібрати найефективніші засоби впливу на порушників, що сприяли би їх перевихованню, формуванню правової свідомості та недопущенню рецидивів.

Дослідженнями у сфері проблем розвитку криміналістики займаються такі вчені як: В.Ю.Шепітько, А.Ю.Лісова, М.В Капустіна, М.Ю.Будзієвський, Р.Л.Степанюк, В.О. Коновалова, К.В.Калюга, В.А. Журавель, П.В. Цимбал, О.І. Мотлях, В.П.Бахін, Р.С.Бєлкін, *О.И.* Бажанов, С.М.Чурілов, М.П. Яблоков, В.В. Тіщенко та багато інших. Проаналізувати практичні проблеми науки криміналістики на початку третього тисячоліття спробуємо на основі порівняльних даних по декільком країнам СНД.

Російська Федерація

У порівнянні статистичних даних за період з січня по квітень 2012 року у Росії кількість злочинів зареєстрованих органами внутрішніх справ склала 762 тисячі, що на 7,5 % аніж аналогічний проміжок часу минулого року. Рівень вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів рівень знизився з 27,3% у 2011 році до 27,1%. Майже половину суспільно-небезпечних діянь складають злочини пов'язані з незаконним заволодінням майном, здійснених шляхом: крадіжки – 297 тис. (6,4%), грабежу – 36,3 тис. (18,2%), розбою – 6,2 тис. (12,2%) [9, ст.1].

Проблемами при боротьбі зі злочинністю є : 1) зростання загального рівня злочинності. На основі зареєстрованих 3 млн. злочинів у рік розкриваються всього 1,5 млн, тобто не більше ніж 50%; 2) підвищення жорстокості при вчиненні злочинів, все більш поширеними є застосування зброї, вибухових речовин, отрути; 3) неефективність застосування існуючих засобів та методів розслідування злочинів у комп'ютерній сфері; відсутність методичних рекомендацій по аналізу, фіксації «електронних слідів»; 4) загальне зниження віку злочинців; збільшення частоти вчинення злочинів неповнолітніми та малолітніми особами; 5) недостатність кваліфікованих кадрів, переважна більшість яких на прикладі слідчих, за словами доктора юридичних наук Іщенка Є.П. складають молоді жінки (52%); 6) 1/3 працівників Міністерства внутрішніх справ Російської федерації нажаль не мають юридичної освіти; 7) відсутність психологічної стійкості та витривалості у працівників правоохоронних органів до роботи з підвищеним рівнем психологічного навантаження, що призводять до професійної деформації особистості; 8) недостатність об'єктивності, повноти та всебічності при проведенні розслідування по кожній кримінальній справі; 9) допущення фальсифікації документів, що пов'язане з приорітетністю кількісного, а не якісного розкриття справ; 10) низькі заробітні плати, величезне робоче навантаження [6, ст.2].

Республіка Білорусь

За офіційними даними Міністерства внутрішніх справ за 2011 рік було зареєстровано 131,1 тис. злочинів, що на 6,3% менше аніж на аналогічний період 2010 року. Найбільший відсоток вчинених суспільно-небезпечних діянь складають крадіжки – 73 598, що на 0,01% більше аніж минулого року; на другому місці злочини пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин - 4 532, що на 2,6% нижче аніж у 2010 році; на третьому місці є шахрайство - 3 901, що на 15,1% менше аніж минулого року [8, ст.1].

Проблемами при боротьбі зі злочинністю є : 1) загроза збільшення економічних злочинів та шкоди економічній безпеці Республіки Білорусь, що характеризуються такими негативними факторами як: а) низька конкурентно-спроможність національної економіки, б) масове ухилення від сплати податків та відсутність стимулюючих механізмів зниження податкових навантажень; в) низький рівень життя населення, безробіття; г) відсутність іноземних івнестицій; д) відтік кваліфікованих кадрів за кордон і як наслідок знищення інтелектуального потенціалу; є) ріст зовнішнього боргу держави; з) залежність від ринків збуту [7, ст.6]; 2) нестримний ріст кіберзлочинності, злочинів у сфері електронних платежів; 3) виникнення злочинного явища як кардинг (крадіжки за допомогою банківських карток); 4) збільшення питомої ваги злочинів скоєних неповнолітніми; наявність злочинності серед малолітніх осіб; 5) незадовільний стан проектування та прогнозування у сфері злочинності [2, ст. 5].

Республіка Казахстан:

У відповідності до офіційних даних за 2011 рік рівень злочинності зріс у 1,5 рази. На 10 000 тис. осіб у 2011 році він становить 125 злочинів, у той же час як за аналогічний період 2010 року він становив 81. Кількість осіб, що вчинили злочин за аналітичними даними знизився на 1,01% і становить 83703 чоловіки у 2011 році, з них 6362 є неповнолітніми (13,16%). Кожний восьмий з виявлених правоохоронними органами злочинів вчинений жінками (12,4% проти 12,6% в 2010 году), кожний одинадцятий з затриманих – рецидивіст, котрий вже побував за гратами (8,9% – проти 7,6% минулого року) [3,ст.1].

Проблемами при боротьбі зі злочинністю є : 1) проблеми у розкритті та розслідуванні злочинів, вчинених у сфері комп'ютерної інформації; 2) постійні кадрові зміни у слідчих відділеннях МВС, що не дозволяє сформувати там професійне ядро. Для прикладу 20% слідчих працюють менше ніж 3 роки, 44% - менше 10; щорічно 500 осіб ідуть з слідчих підрозділів; 3) відтік досвідчених співробітників, що переходять в інші правоохоронні органи, або у комерційні структури; 4) порушення норм кримінально-

процесуального законодавства, прав та законних інтересів громадян; 5)низький рівень заробітньої плати, невирішеність житлових питань, ненормований робочий день і як наслідок незадоволеність роботою; 6) величезний обсяг роботи з документами з приводу закріплення доказів;7) правова обізнаність дозволяє злочинцям більш витонченно ухилятися від кримінальної відповідальності. Гостро постає питання налагодження контакту не тільки з підозрюваним, але і з свідками,потерпілими. Публічне розголошення справ про «оборотнів у погонах» катастрофічно підірвало репутацію працівників органів внутрішніх справ;8) свідки перестали бути зацікавленими допомогти слідчому, частіше стали ухилятися від запрошень, приховують правду, відмовляються від дачі свідчень;9) недостатнє матеріально-технічне оснащення слідчих підрозділів [7, ст.2].

Україна:

На основі порівняння даних за 2010-2011 роки рівень злочинності зріс на 3%. Частка тяжких та особливо тяжких злочинів складає 182151 у 2011 році, в порівнянні з 178947 у 2010, приріст складає 1,8% . Слід також звернути увагу на те, що найпоширенішими злочинами у 2011 році стали: 1)крадіжка – 277598 злочинів, що на 9,0% більше ніж у минулому році; 2) шахрайство – 24058 злочинів, що на 3,3% менше аніж у 2010 році; 3) грабіж – 22966 злочинів, що на 1,4% менше ніж у минулому році [10, ст.1].

Проблемами при боротьбі зі злочинністю є: 1) застаріла правова база. Зокрема чинний Кримінально-процесуальний кодекс України був прийнятий ще 28.12.1960 року; 2) постійні кадрові зміни; загальна недовіра населення до діяльності правоохоронних органах; 3) вдосконалення потребує процедура судового контролю під час досудового розслідування; 4)невідповідність процесуальної самостійності слідчого умовам його практичної діяльності;5) низький рівень заробітньої плати, великий обсяг роботи з документами; 6) поширені застосування незаконних методів отримання свідчень від осіб з застосуванням погроз, фізичного впливу, що принижують честь та гідність людини [4, ст.3]; 7) недостатнє матеріально-технічне оснащення слідчих підрозділів.

На основі аналізу недоліків та загального стану рівня злочинності декількох країн СНД можемо зробити висновок, що при здійсненні своїх професійних обов’язків працівники правоохоронних органів зіткнулися з одними і тими ж проблемами: низькою заробітною платою, підвищеним психологічним навантаженням, кадровим змінами, недостатньою професійністю та недовірою з боку громадян.

На нашу думку, на основі наведених даних вже можна зробити висновки про напрямки та перспективи розвитку криміналістики у країнах СНД, а саме: 1) відновлення довіри до правоохоронців; підвищення оплати праці, що може вирішити проблеми: а) боротьби з корупцією; б) припинити постійні кадрові зміни; 2) збільшити державні видатки на утримання діяльності правоохоронних органів, що дозволить вирішити питання матеріально-технічного оснащення роботи слідчих; 3) приділити серйозніше ставлення до надання психологічної допомоги даній категорії осіб, надання методичних рекомендацій щодо зняття психологічної напруги аби не допустити значної деформації особистості; 4) підвищення рівня відповідальності працівників правоохоронних органів, недопущення приниження людської честі та гідності, фізичного насильства; 5) для підвищення ефективності проведення допитів та встановлення істини доцільно було би впровадити застосування гіпнозу та поліграфа. Зокрема, гіпноз можна застосовувати в тому випадку, коли сумлінний свідок або потерпілий, з усіх сил намагаючись пригадати певну подію, визнає, що просто не може сконцентруватися, оскільки його переповнюють сторонні думки [5, ст. 4]; 6) залучення до складу слідчо-оперативної групи спеціалістів IT-технологій в тих випадках, де необхідно виявити «електронні сліди» при розслідуванні злочинів у сфері комп’ютерної техніки; 7) відведення більшої уваги розслідуванню злочинів скоєних неповнолітніми, вивчення мотивів та мети такої діяльності, застосування виховних заходів для виправлення неповнолітнього правопорушника; 8)аналіз та впровадження міжнародної практики по розслідуванню злочинів.

Отже, наразі криміналістична наука зіткнулася з низкою недоліків та прогалин, більшість норм законодавства вже показують свою нежиттєздатність, проте усі ці суперечності вирішити можна і потрібно. Третє тисячоліття дало такий потужний розвиток науці і техніці якого не було ніколи раніше. На нашу думку, до вже існуючих комп’ютерних та інформаційних злочинів можуть додатися у майбутньому численні скарги на наслідки злочинів у сфері генетики чи клонування, телепортації, а може прийдуть часи, коли людство навчиться викликати зміни погодних умов чи порушувати власність на інших планетах або в космосі, що ж мабуть і тут криміналістика змушена буде абстрагуватися від обставин і доводити своїм громадянам свою могутність та ефективність.

Література:

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://зак on1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0 %BA/96-%D0%B2%D1%80/page;
2. Grigorij Szumak, Katedra Kryminalastyki Uniwerstytety Bialoskiego, Minsk (Основные направления развития криминалистики в Беларуси на современном этапе) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.law.bsu.by/pub/ 24/Szumak_3.pdf;
3. Агенство Республики Казахстан по статистики Агенство Республики Казахстан по статистики – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stat.kz/digital/pravo/Pages/default.aspx;
5. В.Ю.Шепітько. Реформування органів досудового слідства: за і проти – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/p ortal/Soc_Gum/Tpsek/2010_10/Shepitko.pdf;

6. *Деякі проблемні питання застосування гіпнозу при отриманні вербальної інформації – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.info-library.com.ua/books-text-10115.html;*
7. Евгений Ищенко. "Криминалистика - лекарство от преступности" **–** [Електронний ресурс]. – Режим доступу**:** http://www.vesti.ru/videos?vid=385 055&cid=1000;
8. Министерство внутренних дел Республики Беларусь **–** [Електронний ресурс]. – Режим доступу**:** http://mvd.gov.by/ru/main.aspx?guid=9911;
9. Министерство внутренних дел Республики Казахстан **–** [Електронний ресурс]. – Режим доступу**:** http://mvd.gov.kz/portal/page/portal /mvd/mvd_page/min_activity/mvd_materials/mvd_m_Investigations/%D0%A1%;
10. Министерство внутренних дел Российской федерации **–** [Електронний ресурс]. – Режим доступу**:** http://www.mvd.ru/presscenter/statistics/re ports/show_105633/;
11. Офіційний веб сайт Міністерства внутрішніх справ України **–** [Електронний ресурс]. – Режим доступу**: -** http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/pub lish/article/717134;jsessionid=F26C1A4AD43F4D5AB370CC7709B6411F.

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук Завидняк Володимир Іванович

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Елена Коротеева, Анастасия Кузьмина
(Омск, Россия)

ЛИЧНОСТНЫЕ ТИПЫ ПОДРОСТКОВ С РАЗНЫМ УРОВНЕМ ИНТЕРНЕТ-АДДИКЦИИ

Жизнь современного человека немыслима без различных технических приборов и устройств, прежде всего, компьютеров. С ними связана и трудовая, и коммуникативная, и познавательная деятельность человека. Наряду с растущей технологизацией и компьютеризацией нашего общества, популяризацией интернета увеличивается количество лиц, зависимых от него. В связи с этим изучение феномена интернет-аддикции представляет собой одну из актуальных для психологической науки задач.

Одним из первых определение интеренет-аддикции предложил И. Голдберг, употребивший его в значении «болезненная зависимость от интернета» [1, с. 92–93] и квалифицировавший эту зависимость как психическую. Позднее это определение было расширено и дополнено другими учеными. В контексте нашего исследования под интернет-аддикцией мы понимаем «нехимическую зависимость, связанную с чрезмерным пребыванием в сети интернет, навязчивым желанием подключиться к Интернету и болезненной неспособностью вовремя отключиться от него» [3, с. 106] и считаем, что интернет-аддиктам свойственны определенные личностные особенности, различные негативные психические состояния, специфические проявления отрицательных эмоций и чувств как по отношению к себе, так и другим людям. Знание которых позволит прогнозировать возникновение аддикции у людей со схожими психологическими особенностями.

В теоретическом плане актуальность работы обусловлена рассогласованием между актуальностью и степенью разработанности проблемы интернет-аддикции.

Практическая актуальность состоит в необходимости психологического сопровождения формирования, развития и реализации жизни личности на всех этапах ее становления, особенно в кризисные периоды.

Цель нашего исследования – выявить типы подростков с разным уровнем интенет-аддикции.

Общий объем выборки составил 129 человек в возрасте от 14 до 17 лет. В исследовании приняли участие учащихся 9 – 11 классов школ города Омска.

Основными методами сбора данных являлись: опросник на определение уровня интернет-аддикции А.Ю. Егорова [3, с. 154–158], методика диагностики форм агрессии А. Баса и А. Дарки [5, с. 273–276], методика субъективной оценки межличностных отношений В.С. Духновского [2, с. 47–50], методика ситуативной и личностной тревожности Ч.Д. Спилбергера [4, с. 511–512; 557– 558], авторская анкета.

Для статистической обработки полученных данных использовался кластерный анализ методом К-средних.

В процессе кластеризации было выделено четыре кластера, оптимально описывающие все наблюдаемые случаи выборки, предоставляющие полную информацию о личностных типах подростков с разным уровнем интернет-аддикции.

Наибольшее влияние на формирование кластеров оказали следующие переменные: уровень интернет-аддикции, личностная и ситуативная тревожность, напряженность, отчужденность, конфликтность, агрессивность в отношениях, их гармоничность/дисгармоничность, агрессивность, враждебность ($F=25,50$; $F=48,14$; $F=31,21$; $F=21,60$; $F=12,96$; $F=9,92$; $F=28,53$; $F=27,79$; $F=91,20$; $F=32,62$ при $p\leq0,001$ соответственно), а также виды агрессии: физическая, вербальная, косвенная, негативизм, раздражение, подозрительность, обида, чувство вины и направленность агрессии (конструктивная/деструктивная) ($F=34,89$; $F=24,22$; $F=22,53$; $F=6,41$; $F=17,09$; $F=15,37$; $F=25,19$; $F=5,67$; $F=137,11$ при $p\leq0,001$ соответственно).

Ниже представлено описание выделенных личностных типов подростков с разным уровнем интернет-аддикции.

Первый тип, названный нами «Общительный», составляет 21% всей выборки.

Подростки, вошедшие в этот кластер, отличаются низким уровнем интернет-аддикции, умеренной личностной и ситуативной тревожностью, не агрессивностью, доверчивостью и открытостью для других. Они не обидчивы, не проявляют ненависти или зависти к окружающим, даже если на то есть объективные причины. Имеют большое количество социальных контактов, правда, не обладающих достаточной глубиной и значимостью, носящих преимущественно поверхностный характер, и обычно не слишком задумываются над тем, как складываются их отношения с другими людьми.

В интернете предпочитают ICQ и чаты для общения, часто знакомятся. Для них привлекательной является возможность использования различных интернет-ресурсов (музыка, видео, информация), но при этом необходимость интернета определяют, в первую очередь, решением учебных задач. Считают, что основной опасностью интернета является возможность возникновения зависимости, но при этом полагают, что в нашем обществе это является нормой, поскольку все, так или иначе, сталкиваются с интернетом. Готовы проводить в интернете меньше времени в пользу серьезных отношений (любовь, дружба).

Второй тип, названный нами «Несдержанный», составляет 31% всей выборки.

Подростки данного типа склонны к интернет-аддикции, характеризуются умеренной личностной и ситуативной тревожностью, стремлением устанавливать близкие и доверительные отношения. Вместе с тем несдержанны в эмоциональных проявлениях: склонны к вербальной агрессии, могут применить и физическую силу против другого лица. Часто испытывают недовольство собой и отмечают невозможность расслабиться.

В интернете предпочитают общение, e-mail, ICQ и сетевые игры, реже порносайты и сайты знакомств. Полагают, что интернет необходим, в первую очередь, для решения учебных задач и поиска информации. Опасность интернета видят в распространенности в нем материалов, содержащих сцены жестокости и насилия. Готовы проводить в интернете меньше времени при условии осознания того, что он занимает слишком много места в их жизни.

Третий тип, названный нами «Самообвиняющий», составляет 27% всей выборки.

Типичный представитель имеет склонность к интернет-аддикции, характеризуется высокой личностной тревожностью и низким уровнем агрессии. Стремится устанавливать близкие и доверительные отношения. Его отношения носят стабильный, открытый и естественный характер. Ему свойственно чувство вины, угрызения совести и недовольство собой.

В интернете его привлекает возможность общения с друзьями и перспектива новых знакомств, предпочитает e-mail, ICQ. По его мнению, интернет нужен, в первую очередь, «для учебы» и поиска информации. Опасность интернета видит в распространении сцен жестокости и насилия. Полагает, что люди злоупотребляют интернетом, когда их личная жизнь недостаточно интересна и они хотят ее разнообразить. Готов проводить в интернете меньше времени в пользу серьезных отношений или увлекательной, интересной для него деятельности.

Четвертый тип, названный нами «Агрессивный», составляет 35% всей выборки.

Подростки, вошедшие в этот кластер, отличаются высоким уровнем интернет-аддикции, личностной тревожностью, враждебностью. Склонны проявлять агрессию в отношениях, направляя ее на других в словесной форме или используя физическую силу, допускают резкость и грубость в общении с другими. При этом испытывают чувство вины, угрызения совести. Подозрительны, недоверчивы и осторожны по отношению к окружающим, обидчивы. Испытывают недовольство собой и окружающими, отмечают невозможность расслабиться. У них наблюдается тенденция подчинять себе других и доминировать над ними. Следует отметить, отсутствие единства и согласия с другими людьми у подростков данного типа, ослабление эмоциональных связей.

Они предпочитают виртуальную реальность. В интернете их привлекают online-игры, возможность общения с друзьями, а также перспектива новых знакомств, ICQ, e-mail. Полагают, что в первую очередь, интернет необходим для решения учебных задач и поиска информации, общения и развлечения. Считают, что главной опасностью интернета является возможность возникновения зависимости и утверждают, что люди злоупотребляют пребыванием в интернете, когда их личная жизнь недостаточно интересна и они хотят ее разнообразить. Вместе с тем считают, что чрезмерное пребывание в сети в нашем обществе является нормой, поскольку все, так или иначе, сталкиваются с интернетом. Готовы проводить меньше времени в интернете, если у них появятся серьезные отношения, однако считают это маловероятным.

Резюмируя сказанное, можно сформулировать следующий вывод: эмпирически эксплицированы личностные типы подростков с разным уровнем интернет-аддикции, которые были условно названы: «Общительный», «Несдержанный», «Самообвиняющий», «Агрессивный».

Литература:

1. Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е. Психологические последствия информатизации // Психологический журнал. – 1998. – №1. – С. 89–100.
2. Духновский В.С. Субъективная оценка межличностных отношений. Руководство по применению. – СПб.: Речь, 2006. – 54 с.
3. Егоров А.Ю. Нехимические зависимости. – СПб: Речь, 2007. – 190 с.
4. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
5. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов. – М.: Эксмо. – 416 с.

Наталія Салій
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «СТРАХ», ЙОГО ВИДИ ТА МЕХАНІЗМИ ВИНИКНЕННЯ

В сучасних умовах життєдіяльності людини страх настільки поширене психологічне явище, що воно не потребує пояснень, кожний його знає з власного досвіду. Існування страху зумовлене біологічно, адже страх – це одна з умов існування високоорганізованих тварин. Завдяки страху вони відчувають небезпеку

Одну з найперших спроб раціоналізувати уявлення людини про свій страх зробив древньогрецький філософ Епікур. Подібно Епікуру, Лукрецій вважав, що основним засобом подолання людьми страху є їх мисленнєво-розумова діяльність: «Як би ж думки у них були розумні. Став би їхній розум вільним від великих справ і страхів» [5, с. 857].

Суттєвий внесок у розробку проблеми страху зробив на засадах діалектико-ідеалістичної

позиції древньогрецький філософ Платон. Він вважав, що душа людини в пошуках істини має справу з думками, тобто, «чимось темнішим за знання, але яснішим за незнання». В такому випадку, наприклад, мужність виступає як сила, яка зберігає думку про небезпеку. Платон доводив, що така сила, яка постійно зберігає вірні і законні думки про речі страшні й нестрашні має називатися мужністю [5, с. 510].

«Страх – це емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному чи соціальному існуванню індивідуума і спрямована на джерело дійсної чи уявної небезпеки» [8, с. 543].

У перекладі з латинської мови страх означає «тісно». Деякі вчені (З. Фрейд, К. Юнг) вважають, що процес народження дитини може зумовити виникнення у неї страху. Пізніше, він проявляється в несприятливій для дитини психічно напруженій ситуації, зокрема, з-за недостатнього батьківського тепла, душевної незахищеності. Відсутність людини, що турбується про дитину, навіть у період новонародженості викликає у неї несвідоме почуття страху, так званого, раннього страху. Саме в маленьких дітей можна пов’язати страх з причиною нервових порушень у фізичному і душевному розвитку [8, с. 33].

Ще З. Фрейд за ступенем вираженості прояву страху диференціював такі його види, як «вільний страх», «боязкість», «фобія» та «переляк». «Вільний страх» — це безпричинний страх, який не має об'єкта, що його викликав. Для позначення «вільного страху» З. Фрейд застосував термін «готовність до страху», іноді - «готовність у вигляді страху». Сучасна наука для позначення «вільного страху» використовує термін «тривога», «тривожність». Страх З. Фрейд визначає як афективний стан очікування якоїсь небезпеки. «Боязкістю» називає страх перед будь-яким конкретним об'єктом. «Фобіями», на його думку, є патологічні випадки страху, нав'язливий, неподоланний страх. «Переляк» — афективний стан страху, що виникає в ситуації небезпеки, до якої не було готовності. «Істерія страху» — невроз, основним симптомом якого є різні фобії, що є неусвідомленим конфліктом душевних прагнень. З. Фрейд виділяв дві групи фобій: «житейські фобії» (страхи смерті, інфекції); «спеціальні фобії» (боязнь відкритого простору, конкретних тварин тощо).

У вітчизняній психології вивчення страху в дітей велося в межах концепції неврозів і невротичного розвитку особистості. В цьому випадку вчені не створювали власні цілісні концепції дитячого страху, але в межах своїх завдань вносили ряд істотних зауважень, пов'язаних із специфікою дитячого страху.

Страхів існує так багато, що розібратися в них, так би мовити, «розложити по поличках» дуже непросто. Існує багато способів класифікувати їх за якою-небудь ознакою.

Початком систематичного вивчення фобій прийнято вважати 1871 рік, коли вперше була описана агорафобія; було вказано, що фобії вспливають у свідомості людини в супереч її волі і не можуть бути свавільно «вигнані» із свідомості [5, с. 365].

Термін «фобія» походить від грецького «phobos» – страх, жах. Визначення поняття «фобія» досить різноманітні. Так, М. Кербіков (1968) дає досить коротке визначення: «Фобія є нав’язливий страх». Б. Карвасарський (1990) дає наступне визначення: «Фобія – це нав’язливе переживання страху з чіткою фабулою, яке загострюється в певних ситуаціях при збереженні достатньої критики щодо свого стану». За М. Свядощем (1997), «фобія – це страх, який пов’язаний з певною ситуацією чи групою уявлень і який не виникає за їх відсутності». [2, 3].

Найбільш повну класифікацію за змістом нав’язливих страхів зробив Б. Карвасарський (1990), а саме:

1. Страх простору і переміщення в ньому: агорафобія; клаустрофобія; гіпсофобія; страх глибини; страх подорожей у транспорті;

2. Соціофобії (страхи, пов’язані із знаходженням в товаристві інших людей): петтофобія; страх публічних виступів; страх перед екзаменами; ерейтофобія;страх через неможливість виконати яку-небудь дію в присутності сторонніх (проковтнути їжу); страх відвідування громадського туалету; антропофобія;

3. Нозофобії (страх захворіти яким-небудь захворюванням): кардіофобія; інфарктофобія; страх захворіти сказом та іншими інфекційними хворобами; ліссофобія; сифілофобія; канцерофобія;

4. Страх за здоров’я близьких.

5. Танатофобія (нав’язливий страх смерті)

6. Сексуальні страхи: страх перед неможливістю здійснити статевий акт; страх вагітності; страх болю при статевому контакті;

7. Обсесивно-компульсивні страхи: мізіофобія; страх здійснити самогубство; страх скалічити своїх близьких; айхмофобія, оксимофобія;

8. «Контрастні» нав’язливі стани (страх зробити вчинок, який протирічить морально-етичним установкам особистості): страх голосно сказати нецензурні слова в товаристві ввічливої людини; страх «зробити щось непристойне, у церкві під час богослужіння та інше;

9. Нав’язливий страх тварин і комах (змій, павуків, тарганів, мишей, щурів, собак та ін.).

10. Пантофобія – генералізований нав’язливий страх.

11. Фобофобія (страх повторення нападу нав’язливого страху, «страх страху»).

Класифікація за кількістю об’єктів нав’язливого страху: монофобії (проявляється один об’єкт страху, наприклад, страх темряви); поліфобії (наявність декількох об’єктів страху, наприклад, нав’язливий страх павуків, мишей і страх божевілля) (Б. Карвасарський, А. Сліцький, 1990).

Класифікація за часом виникнення нав’язливих страхів: первинні (наприклад, страх поїздок в автобусах); вторинні (приєднання страху поїздок на тролейбусах, трамваях, машинах, фобофобії) [3].

Класифікація за генезисом нав’язивих страхів: (О. Свядощ, 1959):

– «елементарні фобії» – виникають безпосередньо після дії надсильного подразника, який їх викликав, коли причина їхнього виникнення очевидна, хворі розуміють, що викликало їхнє захворювання. Сюди належать, наприклад, страх поїздки залізничним транспортом, який розвинувся після залізничної катастрофи, боязкість собак у дітей, які були налякані чи укушені собаками, страх гойдатися на гойдалці після падіння з них та ін.

– «криптогенні фобії» (від грецького «kriptos» – прихований) – виникають, здавалося б без ніякого зовнішньої приводу, причина їх виникнення прихованна, неусвідомлювана хворим [6].

Традиційно існує два напрямки, які пояснюють механізм виникнення страхів. Один бере свій початок у психоаналітичній концепції, інший – в теорії умовних рефлексів І.П. Павлова.

Для пояснення механізмів виникнення страху, З. Фрейд писав: «Для перетворення лібідо в страх у дорослої людини, недостатньо того, щоб лібідо у формі туги виявилося невикористаним в даний момент. Доросла людина вже давно навчилася утримувати його вільним і використовувати по іншому. Але якщо лібідо віддноситься до психічних імпульсів, які були витісненими, то виникають такі ж умови, як і у дитини, у якої ще немає чіткого розподілу на свідоме та несвідоме, і завдяки регресії на інфантильну фобію, якби відкривається прохід, по якому легко лібідо перетворюється на страх. Не використане лібідо безперервно перетворюється в страх, що здається нам реальним, і таким чином найменша зовнішння небезпека заміщує потреби лібідо» [7].

Багато авторів (І.М. Сеченов, 1947; І.П. Павлов, 1952, Л.С. Виготський, 1982 та ін.) в якості основної причини розглядали фізіологічні механізми виникнення страху. Так згідно їхньої теорії фізіологічною основою страху є складна рефлекторна реакція організма на внутрішні та зовнішні подразники, які являють собою справжню та вигадану небезпеку. Всі стани: страх, тривога, боязкість – є на думку І.П. Павлова, різними варіантами гальмівного процесу [4].

В рамках соціально-когнітивної теорії О. Бандури (2000) було показано, що багато нових зразків поведінки і емоційних реакцій можуть виникати в результаті наслідування (навчання за допомогою моделей). Людині достатньо бачити, чого бояться оточуючі люди (в першу чергу - батьки), для того щоб почати боятися того ж [1].

Література:

1. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – С. 255-272.
2. Давиденков С.Н. Основы профилактики невроза / С.Н. Давиденков // Клин. медицина. – 1954. – №3. – С. 3-8.
3. Карвасарский Б.Д. Неврозы / Б.Д. Карвасарский. – М., 1980. – 386 с.
4. Ромен В.Г. Поведенческая терапия страхов / В.Г. Ромен // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2002. – №1. – С. 28-48.
5. Роменець В.А. Історія психології древніх віків. Навч. посібник / В.А. Роменець, І.П. Маноха / Вст. ст. В.О. Татенко, Т.М. Титаренко. – Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2003. – 994 с.
6. Свядощ А.М. Женская сексопатология / А.М. Свядощ. – СПб.: Питер, 1998. – С. 54-62.
7. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / З. Фрейд / Пер. с нем. Г.В. Барышников; Под ред. Е.Е. Соколовой и Т.В. Родионовой. – СПб.: Азбука-классика, 2006. – С. 380-414.
8. Щербатых Ю.В. Психология страха: популярная энциклопедия / Ю.В. Щербатых. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 512 с.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Сергей Березняк
(Шахты, Россия)

3D-МОДЕЛИНГ: НОВЫЙ ЭТАП РАЗВИТИЯ WEB-ПРОГРАММИРОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ПЛАГИНА GENUI)

С каждым днем в Web-программировании появляются новые технологии, которые представляют пользователям более новые, удобные, необычные и функциональные возможност. На настоящий момент в Интернете активно используются 3D-моделинг. [1] В данной статье мы подробно рассмотрим характеристики плагина Genui – концептуально новой разработки, в создании которой автор принимает непосредственное участие.

Genui может представлять собой средство отображения 3D-сцен. [2] Продукт состоит из набора JavaScript и PHP скриптов, [3] обеспечивающих встраивание и отображение совместимого 3D-контента. В то же время, подобные скрипты трудно скрыть, так как они в процессе работы предоставляются браузеру клиента (JavaScript, HTML), и могут таким образом быть получены для изучения и последующей обратной инжинерии. Данная разработка сравнима с известным Flash плеером, [4] с помощью которого отображается Flash-контент на страницах: как и при встраивании Flash-объектов, здесь используется HTML тэг, посредством которого производится встраивание, а для встраемого объекта указывается файл-источник и параметры, которые должны быть к нему применены. Основное различие состоит в том, что применение технологии Flash вынуждает клиента устанавливать и периодически обновлять специализированное ПО на собственном компьютере, тогда как WebGL [5] представляет собой стандарт для реализации браузерами поддержки JavaScript интерфейса, отвечающего требованиям спецификации, поэтому для правильной работы данного программного обеспечения (ПО) требуется только современный браузер. Кроме того, скрипты, управляющие логикой работы средства отображения 3D-сцен предоставляются клиенту со стороны сервера (сайта), при входе, поэтому при необходимости обновления, следует лишь обновить эти скрипты на сайте, что должно пройти незаметно для клиентов.

Genui может представлять собой специализированную программу для редактирования сцен. [6] Эта программа позволяет быстро и наглядно расположить объекты на сцене, ввести все необходимые настройки и назначить объектам дополнительные скрипты. Средство будет импортировано на три наиболее популярные платформы: Windows, Linux, MacOS. Для исключения проблем с кроссплатформенностью, было принято решение об использовании фреймворка Qt [7], который позволяет быстро и качественно решать широкий спектр задач, в том числе и вывод 3D графики, и работу с файлами - функции лежащие в основе процесса конструирования сцен. Для написания приложения используется язык C++ [8, с. 264], это позволяет не только получить оптимальную производительность, но и скрыть исходный код, предоставляя только скомпилированный исполняемый файл для работы.

Genui может представлять собой набор утилит различного назначения. [9] Небольшой набор дополнительных программ, используемых для перевода моделей различных форматов в формат «P3D», для сборки шейдеров формата «SHA», и реализации других утилитных функций, которые могут потребоваться при создании уникальных, качественных и проработанных трёхмерных сцен. Утилиты будут предоставляются для различных платформ, как и редакторов, и так же написаны на языке программирования C++ в среде Qt.

Genui может быть использован для разработки информационно новостных порталов. В рамках нового пользовательского интерфейса, стал возможен пересмотр классического отображения информации. Речь в первую очередь идет об отмене скролинга, и самого классического метода пролистывания сайта. Благодаря полноценной браузерной 3D сцене, возможности просмотра не ограниченны рамками диагонали и разрешения монитора. Удобная и плавная интерактивная сцена, приятная для глаза подсветка объектов, динамический туман и множество дизайнерских оформлений, позволят сделать просмотр новостей не только информативным но и релаксирующим, притягивающим, поскольку каждый зарегистрированный пользователь получит доступ к большому набору стилей и оформлений, что позволит ему создать свою среду, в которой ему будет наиболее приятно просматривать новости или читать блоги. При создании портала, отображающего качественную и актуальную информацию, он быстро наберет популярность с большей целевой аудиторией.

Genui может быть использован для разработки Интернет-магазинов. Данный пункт является наиболее интересным в плане коммерциализации проекта, поскольку основной целью разработок является интерактивность, комфорт и информативность. Эти три параметра просто необходимы для Интернет-магазинов.

Genui может быть адаптирован для разработки под различные задачи. В виде библиотеки предоставляющей различные функции программирования трёхмерных браузерных сцен, данный продукт может быть многократно использован для создания различных решений, от Интернет-магазинов до игровых программ. Проблема создания ресурса может в этом случае быть сведена к определению правил и подбору контента.

Genui также обладает рядом концептуальных преимуществ. Одним из которых является универсальность, т.е. вся сцена является единым объектом, который обладает определёнными

свойствами и поведением, при чём внутри он может содержать множество подобъектов, которые ни чем принципиально не отличаются от главного; соответственно, любой объект может быть использован как сцена, и наоборот.

Вторым значимым преимуществом является интерактивность, т.е. для любых объектов могут быть определены различные реакции и возможности для взаимодействия с пользователем, для этого на этапе создания сцены в неё встраиваются дополнительные управляющие скрипты, способные через оговоренный интерфейс взаимодействовать с пользователем, страницей и другими объектами.

Следует, отметить также такой признак, как иерархичность, т.е. уделяется внимание тому, как между собой распределяют контроль за сценой объекты разного уровня иерархии.

Особое внимание уделено законам физики. Возможно определение специфических законов, в соответствие которым будут себя вести и взаимодействовать друг с другом объекты, находящиеся на одном уровне иерархии.

Анимация занимает также важное место при использовании плагина Genui. Доступно применение процедурных анимаций для объектов. Настройка и поведение этих объектов на 3D-сцене обрабатывается с помощью программ утилит GENUI.

Ключевое место при использовании плагина Genui, конечно же занимают непосредственно 3D модели. Предоставляется возможность загрузки качественных моделей из файлов формата «P3D», для их получения можно воспользоваться утилитами конвертирования, которые позволяют подготовить к использованию готовые модели различных форматов, таких как «3DS» и «OBJ».

Доступна параметрическая настройка камеры в процессе работы с плагином Genui, а так же определение специфики её поведения для конкретной сцены или объекта.

При разработке Genui также было уделено внимание эффектам отображения 3D-моделей. Используя возможности графического процессора, могут быть добавлены различные эффекты визуального оформления, такие как освещение, блики, туман, сияние, неровности и т.д.

Исходя, из вышеизложенного можно сделать вывод о том, что плагин Genui – разработка, необходимость которой продиктована реалиями сегодняшнего дня. Все активнее в нашу жизнь внедряются покупка и продажа товаров посредством Интернета. Использование 3D формата при представлении каталога товаров является для компании не только коммерчески выгодным, но и само по себе удобно пользователю. Данный плагин может быть использован и в новостных порталах, и в образовательных целях, как, впрочем, и на любом другом Интернет-ресурсе, придавая картинке целостность и яркость.

Литература:

1. Демонстрационный сайт плагина Genui. // URL: http://nghl.webege.com/1index.php, (дата обращения: 06.05.2011).
2. Электронное Стереокино. Состояние и перспективы. // URL: http://www.stereokino.ru/e_stereo.htm, (дата обращения: 06.05.2011).
3. Взаимодействие PHP и JavaScript // URL: http://on-line-teaching.com/php/phpvsjs.htm, (дата обращения: 06.05.2011).
4. Adobe Flash Player 11 // URL: http://www.adobe.com/ru/products/flashplayer.html, (дата обращения: 06.05.2011).
5. WebGL – open GL ES 2.0 for the Web // URL: http://www.khronos.org/webgl/, (дата обращения: 16.05.2012).
6. Программа для создания, редактирования 3D моделей. // URL: http://3dpraktik.ru/load/1-1-0-49, (дата обращения: 06.05.2011).
7. QT – Cross-platform application and UI framework // URL: http://qt.nokia.com/, (дата обращения: 16.05.2012).
8. Пономарев В. Программирование на C++ / C# в Visual Studio. NET 2003, Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2004. 352 с.
9. Утилита – надежный помощник вашего компьютера. // URL: http://www.technograd.com/atic/1214, (дата обращения: 06.05.2011).

Научный руководитель: Гавлицкий Александр Иванович

Григорий Закревский, Максим Гаврилов
(Оренбург, Россия)

МОБИЛЬНАЯ СИСТЕМА РЕГИСТРАЦИИ И ОБРАБОТКИ БИОМЕТРИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ ВОДИТЕЛЯ АВТОМОБИЛЯ

Ежегодно в мире, по данным ООН, в результате дорожно-транспортных происшествий погибает более 1,2 миллиона человек, от 20 - 50 миллионов получают травмы, а суммарные экономические потери превышают 500 млрд. долларов. Огромный ущерб, который наносит государствам дорожно-транспортный травматизм, позволяет отнести его к основным угрозам современности. Как показывает практика, более 80 процентов всех ДТП происходит по вине самих

водителей [1]. Исследования [1] показывают, что у водителей, которые находятся за рулем без отдыха на протяжении четырех часов, время реакции ухудшается сразу на 50%. А если управлять машиной без перерыва шесть часов, то риск попадания в аварию удваивается. По статистике, основными причинами ДТП на сегодняшний день являются:

- неправильно выбранный скоростной режим движения – 23,1%;
- нарушение правил обгона и выезд на встречную полосу движения –12,4%;
- управление транспортом при не удовлетворительном состоянии здоровья – 11,5%.

Для улучшения ситуации в этой области по распоряжению от 21 августа 2003 г. N 2510/9468-03-32 министерство здравоохранения Российской Федерации, предприятия, имеющие автомобильный транспорт, должны организовать проведение предрейсовый медицинский осмотр водителей автотранспортных средств, в который входят: измерение температуры, артериального давления и частоты сердечных сокращений. Но, как правило, в лучшем случае, из контролируемых параметров у водителей, перед допуском их к работе, измеряют только величину артериального давления, что является недостаточным для полной оценки текущего состояния здоровья водителя. Даже если эти процедуры соблюдены, состояние водителя может ухудшиться во время движения автомобиля, что может привести к возникновению аварийной ситуации. Таким образом, анализ текущей ситуации показал **актуальность** задачи разработки и внедрения мобильной системы регистрации и обработки биометрических параметров водителя автомобиля (БПВА) для автотранспортных средств, не оснащенных данной системой, как для российского, так и для зарубежного производства.

В ходе **анализа** публикаций по данной тематике было выявлено, что в настоящее время в основном используются системы, которые анализируют состояние водителя с помощью встроенных в автомобиль датчиков. В большинстве случаев, это устройства отслеживающие положение головы водителя и, в зависимости от её местонахождения, определяющие степень утомленности водителя, либо измеряющие частоту его пульса и, в зависимости от скорости сердечных сокращений человека, определяющие уровень его физической активности. Однако существующие системы активной безопасности не достаточно полно фиксируют и учитывают БПВА, такие как: артериальное давление, температуру тела, пульс и ряд других параметров состояния здоровья водителя. Кроме того, в перечисленных системах активной безопасности недостатком является то, что оборудование контроля состояния водителя только предупреждает о наступлении события, но не останавливает автомобиль, что остается не решенной проблемой безопасности водителя.

Целью представленной работы является повышение безопасности дорожного движения на основе компьютерной системы контроля БПВА. Для достижения поставленной цели определена организация и архитектура мобильной аппаратно-программной системы для регистрации и обработки данных о БПВА, а также разработан экспериментальный вариант – прототип системы. Структурная схема системы представлена на рисунке 1.

Входными данными для системы являются векторы значений сигналов:

- T_c, от датчика температуры салона от подсистемы измерения температуры Dallas 18B20;
- T_v, от датчика температуры водителя от подсистемы измерения температуры Dallas 18B20;
- P_d, от датчика измерения артериального давления от подсистемы измерения давления MPX4115AP;
- F_p, от датчика измерения пульса от подсистемы, реализованной на инфракрасном светодиоде и фотодиоде с операционными усилителями с большим коэффициентом усиления.

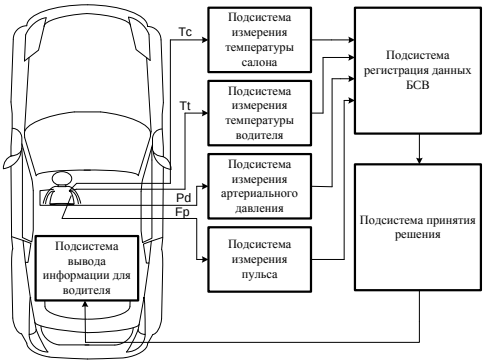

Рисунок 1 – Мобильная система регистрации и обработки биометрических параметров водителя автомобиля

Потоки измерительной информации определяются перечнем датчиков и режимами работы средств регистрации и обработки данных. Оценка БПВА и выбор безопасного скоростного режима осуществляются в автоматизированном режиме на основе соответствующих аналитических выражений и методик, представленных в известных работах [2, 4, 5, 6], и разработанных авторами алгоритмов и аппаратно-программных средств [5, с. 79–92].

Программная часть системы включает: программы сбора, регистрации и обработки информации от первичных измерительных преобразователей, обработки данных от датчиков температуры, давления и пульса, вычисление оценок характеристик БПВА и, определяя состояния

водителя, передает информацию на цифроаналоговый ЖК индикатор. Также есть программно-аппаратная возможность активировать режим выключения бензонасоса и включения аварийной огней автомобиля при определении системой неадекватности состояния водителя, что приведет к остановке автомобиля до восстановления нормального состояния водителя или оказания помощи водителю.

Основные технические характеристики системы:

- количество температурных датчиков - 2;
- диапазон измерения давления от 15 – 115 кПа;
- температурный режим работы датчика от 0 до 85 градусов;
- низкочастотный измеритель пульса.

Разработанные аппаратно-программные средства позволяют реализовать различные конфигурации систем мониторинга состояния БПВА.

Основными достоинствами разработанной системы являются:

- обеспечение водителей оперативной и достоверной информации о БПВА;
- снижение риска аварийной ситуации за счет повышения информативности предоставляемых водителю данных о состоянии БПВА.

Отличительной особенностью представленной системы является использование подсистемы оценки состояния БПВА и выбора рекомендаций водителю для принятия правильного решения, а также устройства автоматического распознавания категории БПВА, что позволит частично повысить безопасность водителя автомобиля.

Литература:

1. «Российская газета» - Федеральный выпуск № 5002 (178**).**
2. Савельева Н. Ю., Жержова А. Ю., Сергейчик О. И., Васильева О. П. Спектральный анализ суточного мониторирования артериального давления Вестник кибернетики. - 2004. - Выпуск 3. - С. 12–26.
3. Брин В. Б., Вартанян И. А., Данияров С. Б. и др. Основы физиологии человека. -1994. - Т. 1. - 567 с.
4. Кей С. М., Марпл С. Л. Современные методы спектрального анализа: Обзор ТИИЭР. - 1981, ноябрь. - Т. 69, № 11. - С. 5–51.
5. Григорян Р. Д., Атоев К. Л., Лиссов П. Н., Томин А. А. Программно-моделирующий комплекс для теоретических исследований взаимодействия физиологических систем человека Проблемы программирования. - 2006. - № 1. - С. 79 - 92.

Віолетта Коленко, Михайло Сафонов
(Херсон, Украина)

ПРОЭКТИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИИ

Существует два аспекта эффективности системы:

Подсистема защиты информации должна надежно противодействовать угрозам информации .

Использование дорогого механизма защиты в подсистеме защиты информации автоматизированной системы (АС) обязательно скажется на производительности автоматизированной системы.

Исходя из этого, формируем основные задачи:

1. Анализ процессов выбора средств защиты информации в АС. Разработка общей модели выбора средств защиты информации.

2. Совершенствование известных способов построения модели информации, которая обрабатывается в АС. Математическое описание процесса формирования списка угроз информации.

3. Обследования факторов, которые влияют на нанесение вреда АС. Разработка модели оценки потерь АС.

4. Построение модели формирования множества средств, которые обеспечивают эффективную защиту информации в АС.

Общими моделями процессов защиты информации в компьютерных системах названы такие, которые позволяют определять (оценивать) общие характеристики указанных систем и процессов. Основное назначение общих моделей состоит в создании предпосылок для объективной оценки общего состояния компьютерной системы с точки зрения меры уязвимости или уровня защищенности информации в ней. Необходимость в таких оценках обычно возникает при анализе общей ситуации с целью выработки стратегических решений при организации защиты информации. Примерами таких ситуаций может быть как разработка, так и модернизация системы защиты информации [1].

Цели защиты информации в системе в самом общем виде могут быть представлены как организация их оптимального функционирования. При этом понятие оптимального функционирования может быть сформулировано в соответствии с постановками оптимизационных задач: при заданных ресурсах обеспечить максимальный результат, или обеспечить требуемый результат при минимальных затратах .

Сформулируем задачи, которые должны быть решены для выбора средств защиты информации системы [3]:

1. Разработать модель функционирования системы и модель использования ее ресурсов. Результатом должна быть технологическая схема функционирования системы и параметры использования ресурсов системы. Указанный этап необходим для адекватной оценки системы, определения функциональных участков системы, классификации обслуживающего персонала, описания правил доступа к информации и т.д.

2. Построить модель вероятного противника (внутреннего и внешнего), оценить его возможности. Результатом построения указанной модели должны стать сведения о категориях противника, его возможностях по реализации атак, а также временем на реализацию атаки, которым обладает атакующая сторона.

3. Разработать модель угроз информации системы. Результатами модели должен стать список угроз информации. При этом для каждой угрозы должна быть учтена частота ее возможного проявления, источник угрозы, компоненты Системы, на которые она направлена, а также описание угрозы.

4. Разработать модель оценки потерь. Указанная модель должна учитывать как возможные потери, вызванные успешными атаками, так и потери от применения средств защиты информации.

5. Исходя из возможностей противника, а также на основании модели угроз, необходимо построить вероятную модель распределения ресурсов на защиту информации. Исходными данными рассматриваемой модели будут: множество угроз информации.

В традиционной теории систем предполагается, что архитектуры систем и процессы их функционирования представлены в строго формальном описании . Многолетняя практика показала, что для технических систем такое представление может быть реализовано средствами классической теории множеств и смежных научных дисциплин. Однако формализация систем организационного типа, то есть таких систем, основу которых составляют люди или коллективы людей, а основу процессов функционирования - их деятельность, наталкиваются на значительные трудности. Попытка преодоления этих трудностей традиционным (с точки зрения теории систем) путем, ведет к потере значимых характеристик системы.

Любая Система может быть описана формально как набор функций, ее образующих. В дальнейшем будем считать, что отдельная функция Системы реализуется участком функционирования . Таким образом, любая система может быть представлена множеством участков функционирования (далее - УФ) и связями между ними.

На рис 1 приведен состав УФ Системы. Рассмотрим состав и краткую характеристику каждого из компонентов УФ.

Основным слагаемым УФ Системы является информация (наличие в составе УФ Системы - обязательное требование). Вызвано это тем обстоятельством, что именно информация является объектом посягательств злоумышленников. Кроме того, как было отмечено в предыдущих главах, защита информации в Системе должна обеспечиваться на всех этапах ее обработки. Для этого необходимо четко представлять, какая информация и в каких форматах находится на УФ. Информацию, находящуюся на УФ Системы можно классифицировать как поступающую для обработки, находящуюся для обработки и поступающую на выход УФ.

Следующим слагаемым УФ является персонал, то есть люди, обеспечивающие функционирования. В главе "Построение модели противника" будут рассмотрены возможные группы обслуживающего персонала и противника.

Следующим компонентом УФ Системы является аппаратное обеспечение. При построении модели функционирования Системы отдельные УФ могут не включать в свой состав указанный компонент. В состав аппаратного обеспечения входят: сервера и рабочие станции пользователей, системы передачи данных, устройства для тиражирования и копирования информации .

Рис. 1. Состав участка функционирования.

Программное обеспечение (далее - ПО). Можно выделить два класса ПО: базовое ПО (операционные системы (далее - ОС), системы управления базами данных (далее - СУБД), офисные пакеты - ПО разработанное внешними разработчиками) прикладное ПО (программные средства, разработанные персоналом).

Следует отметить, что главным принципом классификации ПО является доступность его исходного кода. Таким образом, ОС FreeBSD и СУБД MySQL, которые являются freeware- продуктами, можно рассматривать как прикладное ПО.

Компонентом УФ Системы являются также помещения, в которых расположен УФ. Помещения включают в свой состав системы электропитания, водоснабжения, телефонные линии и т.п. Отдельного внимания заслуживает размещение помещений, тип стройматериалов, используемых при постройке стен, перекрытий, окон, дверей и т. д. [4].

Технология функционирования любого УФ может быть описана с помощью комбинации линейного, ветвления и циклического этапов [2]. При необходимости можно построить более подробную модель функционирования Системы.

Литература:

1. Фатьянов А.А. Тайна и право (Основные системы ограничений на доступ к информации) : Моногр. / А. А. Фатьянов. - М. : Изд-во МИФИ, 2005. - 288с. - ISBN 5-7262-0271-6
2. Хорев, А.А. Способы и средства защиты информации : учеб. пособие / А. А. Хорев. - М. : Изд-во МО РФ, 2008. - 316с.
3. Хорошко В.О., Азаров О.Д., Шелест М.Є, Яремчик Ю.Є. Основи комп'ютерної стеганографії. Навчальний посібник для студентів і аспірантів. – Вінниця: ВДТУ, 2003. – 143с.
4. Мухин, В.И. Информационная безопасность компьютерных систем : учеб. пособие / В. И. Мухин, Ю. А. Щербаков. - М. : Изд-во Воен. акад. РВСН, 1999. - 122с.

Научный руководитель : кандидат технических наук, Нарожный А.В.

Лаззат Дюсембаева
(Астана, Казахстан)

ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ

Элементом клеточной структуры мозга является нервная клетка - *нейрон*. Нейрон в своем строении имеет много общих черт с другими клетками биоткани: тело нейрона окружено плазматической мембраной, внутри которой находится цитоплазма, ядро и другие составляющие клетки. Однако нервная клетка существенно отличается от иных по своему *функциональному назначению*. Нейрон выполняет прием, элементарное преобразование и дальнейшую передачу информации другим нейронам. Информация переносится в виде импульсов нервной активности, имеющих электрохимическую природу. Вот как известно выглядит биологический нейрон

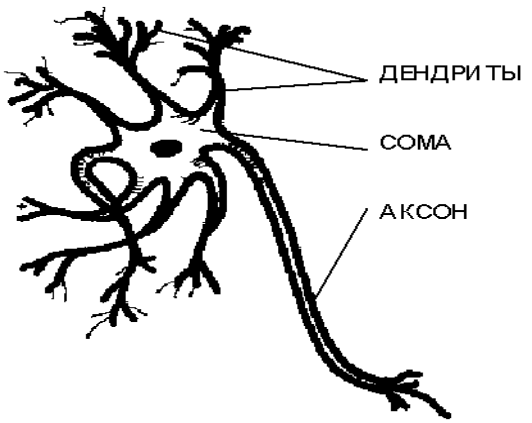

Рис. 1 Общая схема строения биологического нейрона

Взаимодействующие между собой посредством передачи через отростки возбуждений нейроны формируют *нейронные сети*. Переход от рассмотрения отдельного нейрона к изучению нейронных сетей является естественным шагом в нейробиологической иерархии.

Прежде чем перейти к рассмотрению моделей нейронов и искусственных нейронных сетей, сформулируем общие фактологические положения о биологических нейронных сетях. Здесь мы полностью следуем изложенному в книге Ф.Блума, А.Лейзерсона и Л.Хофстедтера.

Основными действующими элементами нервной системы являются отдельные клетки, называемые нейронами. Они имеют ряд общих с клетками других типов черт, при этом сильно

отличаясь от них по своей конфигурации и функциональному назначению. Активность нейронов при передаче и обработке нервных импульсов регулируется свойствами мембраны, которые могут меняться под воздействием синаптических медиаторов. Биологические функции нейрона могут меняться и адаптироваться к условиям функционирования. Нейроны объединяются в нейронные сети, основные типы которых, а также схемы проводящих путей мозга являются генетически запрограммированными. В процессе развития возможно локальное видоизменение нейронных сетей с формированием новых соединений между нейронами. Отметим также, что нервная система содержит помимо нейронов клетки других типов.

Многообразие предлагаемых алгоритмов, характеризующихся различной степенью детальности проработки, возможностями их параллельной реализации, а также наличием аппаратной реализации, приводит к особой актуальности исследования по сравнительным характеристикам различных методик. Идея создания искусственного подобия человеческого разума для решения сложных задач и моделирования мыслительной способности витала в воздухе с древнейших времен. Впервые ее выразил Р.Луллий (ок.1235-ок.1315), который еще в XIV в. пытался создать машину для решения различных задач на основе всеобщей классификации понятий. Развитие искусственного интеллекта как научного направления стало возможным только после создания ЭВМ. Это произошло в 40-х гг. XX в. В это же время Н.Винер (1894 - 1964) создал свои основополагающие работы по новой науке — кибернетике. Термин искусственный интеллект (artificial intelligence) предложен в 1956 г. на семинаре с аналогичным названием в Станфордском университете (США). Семинар был посвящен разработке логических, а не вычислительных задач. Вскоре после признания искусственного интеллекта самостоятельной отраслью науки произошло разделение на два основных направления: нейрокибернетику и кибернетику "черного ящика". И только в настоящее время стали заметны тенденции к объединению этих частей вновь в единое целое. Первые нейросети были созданы в конце 50-х гг. американскими учеными Г.Розен-блаттом и П.Мак-Каллоком.

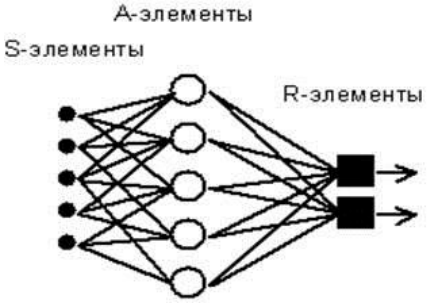

Рис. 2 Элементарный персептрон Розенблатта

Простейший классический персептрон содержит нейрободобные элементы трех типов. S-элементы формируют сетчатку сенсорных клеток, принимающих двоичные сигналы от внешнего мира. Далее сигналы поступают в слой ассоциативных или А-элементов (для упрощения изображения. R-элементы с фиксированными весами формируют сигнал реакции персептрона на входной стимул. В современном мире новых технологии сейчас используются многослойные нейронные сети, с помощью которых производятся распознавание образов сложных систем.

На фондовых рынках системы на основе искусственных нейронных сетей активно используются еще с 90-х годов прошлого века. Системы принятия решений позволяют снизить риски финансовых операций. На валютных биржах используются системы на основе нейронных сетей, отслеживающие подозрительные сделки.

Отдельным направлением использования систем с искусственным интеллектом на основе нейронных сетей является прогнозирование. Это и долгосрочное прогнозирование курсов акций, и краткосрочное предсказание курсов валют, что в настоящее время активно используется на рынке Forex.

Вообразим, что вы - брокер, использующий нейронную сеть для прогноза изменений в своем "портфеле ", и вас интересуют котировки акций нескольких фирм. Интуитивно ясно, что эти котировки зависят от собственных предыдущих значений, от котировок остальных ценных бумаг, от курсов основных валют и индексов инфляции, а также от ряда других факторов - рекламы, грядущих выборов и пр. Эти факторы образуют вектор входных значений для настройки нейронной сети. Теперь соберем данные о биржевой ситуации за достаточно длительный период. Подготовим данные по искомым выходным параметрам (курсам акций нашего портфеля) за тот же период - они будут использоваться для обучения. Затем соберем все данные и запустим нейропакет в режиме обучения, и после обучения вы сможете предъявлять ему реальные данные по биржевой ситуации, а в ответ получать прогноз относительно будущего состояния ваших акций.

Системы принятия решений на основе искусственных нейронных сетей используются, когда правильное решение зависит от большого количества факторов. Экспертные оценки в таких случаях могут быть противоречивы, а большое количество разных факторов приводит к увеличению вероятности принятия ошибочного решения. Экономический эффект от использования таких систем очевиден.

Интерес к искусственным нейронным сетям в мире очень вырос за последние несколько лет. Возможность быстрого обучения и достоверность выводов позволяет рекомендовать нейросетевые экспертные системы как один из обязательных инструментов во многих аспектах современного бизнеса. Нейронные сети обладают огромным преимуществом перед традиционным трудозатратным и более длительным путем обобщения знаний людей-экспертов.

Технологии нейронных сетей применимы практически в любой области, а в таких задачах, как прогнозирование котировок акций и курса валют они стали уже привычным и широко используемым инструментом. Повсеместное проникновение нейросетевых технологий в современный бизнес - только вопрос времени. Внедрение новых наукоемких технологий - это процесс сложный, однако практика показывает, что инвестиции не только окупаются и приносят выгоду, но и дают тем, кто их использует, ощутимые преимущества

Литература:

1. Computing with neural circuits: a model.//Science, 1986. V. 233. p. 625-633.
2. Cross Michael. Brain ware hits Japanese computers.// New Sci. - 1988 - 120, # 1640 - p. 33.
3. Dayhoff J. Neural network architectures.//New-York:Van Nostrand reinhold, 1991.
4. Fogelman Soulie F. Neural networks, state of the art, neural computing.// London: IBC Technical Services, 1991.
5. Стобо Дж. Язык программирования Пролог. М., 1993.
6. Чювенен Э., Сеппянен И. Мир Лиспа. М., 1990.
7. Маурер У. Введение в программирование на языке Лисп. М., 1976.

Адик Муталлапов
(Оренбург, Россия)

МЕТОД КЛАСТЕРИЗАЦИИ В БЕСПРОВОДНОЙ СЕНСОРНОЙ СЕТИ НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ САМООРГАНИЗАЦИИ

Беспроводная сенсорная сеть (БСС) – это распределенная, самоорганизующаяся и устойчивая к отказу сеть большого числа автономных узлов, способных обмениваться сообщениями и ретранслировать их по беспроводному каналу связи.

Существует большое множество различных протоколов маршрутизации БСС. Иерархические протоколы (например, LEACH, PEGASIS, TEEN and APTEEN, SOP) объединяют узлы в кластеры, с определенной иерархией. Они направлены на увеличение энергосбережения сети в сочетании с оптимальной доставкой данных до базовой станции, путем объединения узлов в кластеры (области).

Одной из актуальных задач в области алгоритмов маршрутизации в БСС является разработка эффективных алгоритмов кластеризации.

Известным коммуникационным протоколом беспроводной сенсорной сети является ZigBee. Одним из вариантов топологий сетей ZigBee является топология «Кластерное дерево». При формировании сети координатор посылает всем соседним устройствам широковещательную команду. Затем узлы запрашивают разрешение на присоединение к кластеру. Если сетевой координатор разрешает, то устанавливается связь с узлом, который начинает периодически посылать команды, для присоединения других устройств.

К недостаткам процедуры формирования кластеров в ZigBee можно отнести следующее:

- формирование сети производит узел-координатор. Координатор принимает решение о принятии узла в кластер и назначает узлы главами кластеров. В результате возрастает время образования сети;
- формируемая структура сети может быть не оптимальной.

Рассмотрим семейство энергосберегающих алгоритмов Low-Energy Adaptive Clustering Hierarchy (LEACH).

По алгоритму LEACH часть узлов сети создают вокруг себя кластеры (при этом становятся их головными узлами), остальные узлы сети присоединяются к ближайшему из кластеров. Узел принимает решение на создание кластера с вероятностью, определяемой из требуемого количества кластеров, количества узлов в сети, от запаса энергии узла. [1]

В алгоритме LEACH-C каждый из узлов передает напрямую на базовую станцию информацию о своем расположении, затем на базовой станции выполняется кластеризация узлов. После чего базовая станция рассылает узлам информацию о принадлежности узлов к кластерам. [1]

Преимуществом алгоритмов LEACH является учет уровня питания узлов при формировании кластеров и как следствие увеличение времени жизни сети.

К недостаткам семейства алгоритмов LEACH можно отнести:

- вероятностный характер распределения кластеров, что не всегда может быть оптимальным;
- использование базовой станции для определения конфигурации сети (LEACH-C, LEACH-F), что увеличивает время образования сети при сборе информации об узлах и конфигурировании.

Целью работы является повышения эффективности распределения узлов сети между кластерами в беспроводной сенсорной сети на основе принципов самоорганизации.

Какие принципы самоорганизации можно выделить?

Общая теория самоорганизации получила название – «Синергетика» (synergeia (греч.) – совместное действие, сотрудничество), которое было предложено в начале 70-х годов немецким физиком Г. Хакеном. [2, с. 6]

"Самоорганизующейся является система, способная без специфического воздействия извне формировать пространственную, временную или функциональную структуру, т.е. самостоятельно изменяющая свои структуру и организацию на основе принципа структурно-функционального единства. Специфическим называется воздействие, навязывающее системе ее структуру и функционирование" – Г. Хакен "Синергетика" [3].

Таким образом, можно выделить следующие принципы самоорганизации:

1) Отсутствие навязывающего, диктующего внешнего воздействия на систему;

2) Самостоятельный выбор действий из возможных вариантов элементами системы.

Применение самоорганизации сети позволяет сократить время, действия, энергию, затрачиваемых для сбора информации от узлов и их последующего конфигурирования.

На основе данных принципов разработан алгоритм кластеризации в беспроводной сенсорной сети на основе принципов самоорганизации. Повышение эффективности распределения узлов сети между кластерами достигается благодаря нахождению оптимального головного узла кластера и самостоятельному принятию решения узлами сети по установке связи с наиболее выгодным узлом по определенным критериям (минимального числа переходов до головного узла кластера, минимального расстояния между узлами и т.д.).

Разработанный алгоритм кластеризации БСС состоит из трех этапов:

1) Образование кластера;

2) Выбор оптимального головного узла кластера;

3) Оптимизация кластеров.

Для исследования работы алгоритма кластеризации на модели БСС была разработана прикладная программа «Метод кластеризации в беспроводной сенсорной сети на основе принципов самоорганизации». [4]

Схема алгоритма программы представлена на рисунке 1.

Блоком 1 обозначены действия пользователя по заданию начального состояния сети: размещение узлов, выбор стартовых узлов, выставление радиуса радиосигнала, и других параметров.

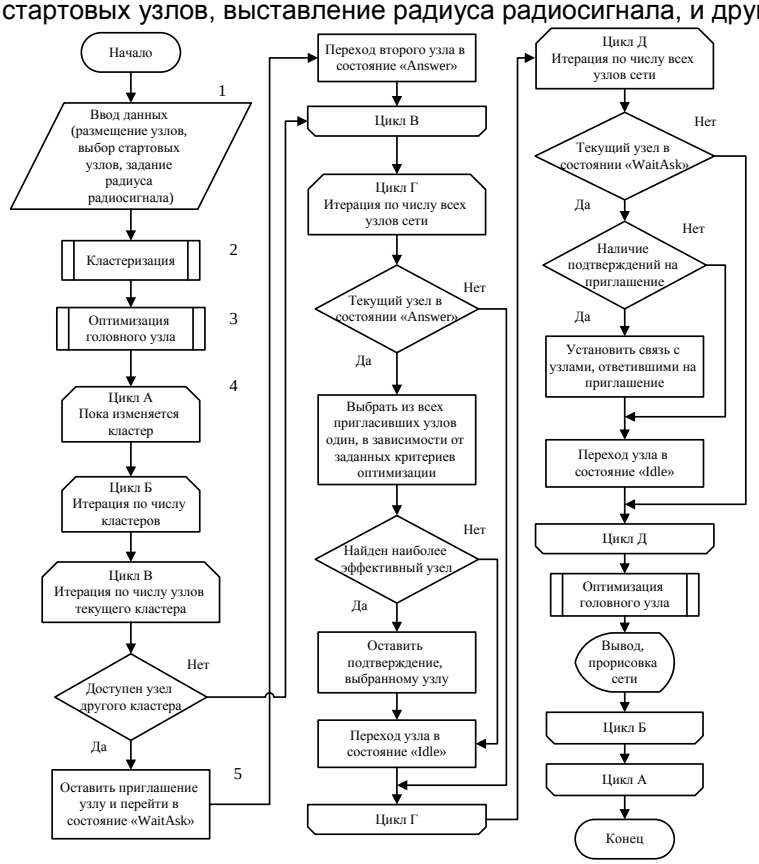

Рисунок 1. Схема алгоритма прикладной программы

В блоках 2, 3 происходит вызов соответственно процедур кластеризации узлов и затем выбора оптимального головного узла кластера.

На месте 4 блока алгоритм заходит в цикл, условием выхода из которого является отсутствие изменений в кластерах.

Блоком 5 обозначено приглашение доступного узла в кластер и переход в состояние ожидания подтверждения – «WaitAsk».

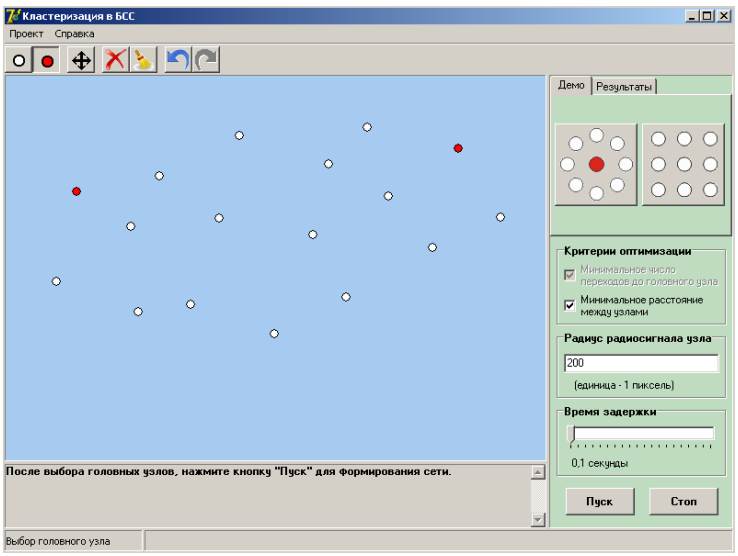

(а) Начальные условия состояния сенсорной сети

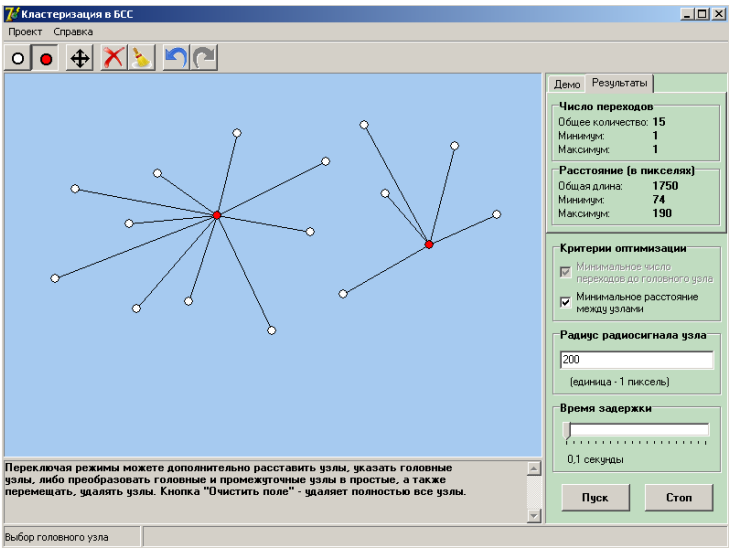

(б) Результат кластеризации

Рисунок 2. Пример работы алгоритма программы

На рисунке 2 показан пример результата кластеризации беспроводной сенсорной сети на основе принципов самоорганизации по критериям минимального числа переходов до головного узла кластера и минимального расстояния между узлами.

Таким образом, применение принципов самоорганизации для кластеризации позволяет уйти от таких недостатков алгоритмов маршрутизации, как неоптимальная структура сети и использование вычислительных ресурсов базовой станции для конфигурирования сети, а также позволяет повысить эффективность распределения узлов сети между кластерами.

Литература:

1. Наградов Е.А. Проблемы применения существующих алгоритмов маршрутизации в сенсорных сетях реального времени / Методы и средства обработки информации. Труды третьей Всерос. научн. конф. – М.: Издательский отдел факультета вычислительной математики и кибернетики МГУ имени М.В. Ломоносова, 2009. – 481 с.
2. Лоскутов А.Ю., Михайлов А.С. Введение в синергетику: Учеб. Руководство. М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит., 1990. – 271 с.
3. Г. Хакен Синергетика. – М.: Мир, 1980. – 406 с.
4. Свид. о рег. прогр. ср-ва № 729 «Метод кластеризации в беспроводной сенсорной сети на основе принципов самоорганизации» / А.А. Муталлапов, Т.З. Аралбаев; заявитель и обладатель Оренбургский государственный университет. – зарег. 26.04.2012. – 696 Кбайт.

Научный руководитель:
д.т.н., зав. каф. ВТ ФГБОУ ВПО «Оренбургский государственный университет», Т.З. Аралбаев.

Каким Сагиндыков, Гульбахыт Менлибекова
(Астана, Казахстан)

АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ АЛГОРИТМОВ ДЛЯ МНОГОПРОЦЕССОРНЫХ СИСТЕМ

Многие практические задачи не имеют полиномиальных решений, то есть носят комбинаторный характер, поэтому комбинаторные алгоритмы, разрабатывающиеся в последние десятилетия, используются во многих областях практической науки, связанных с задачами оптимизации и прогнозирования.

В химии, физике, экономике для описания конфигураций систем наиболее часто используются комбинаторные алгоритмы генерации элементарных комбинаторных объектов: случайных чисел, разбиения чисел, перестановок, различных подмножеств. Анализ этих объектов помогает оптимизировать существующие и создаваемые процессы и системы.

Графы являются другим важным классом комбинаторных объектов. Алгоритм Флойда предназначен для решения одной из важнейших задач на графах - задачи поиска кратчайших путей между всеми вершинами. К этой задаче можно свести решение других важных задач:

- поиск всех вершин, из которых можно достичь вершину ***i***;
- поиск всех вершин, которые можно достичь из вершины ***i***
- поиск максимально связных компонент: вершина входит в компоненту связности, если она достижима из всех вершин и если из нее достижимы все вершины;
- поиск разделительных линий при сегментации изображения. Можно представить лист как граф и кратчайшие пути между некоторыми заданными точками будут образовывать разделительные линии и т.д.

Матроиды, и в частности матричный матроид, являются комбинаторными объектами, тесно связанными с оптимизацией. Сам матроид представляет собой множество элементов и множество его линейно независимых подмножеств. Жадный алгоритм на матричном матроиде определяет для данного матричного матроида, независимое подмножество с определенными свойствами, и может быть применен к решению задачи планирования экспериментов. [6, с.87]

Большинство комбинаторных алгоритмов характеризуются большим объемом производимых вычислений. Например, генерация перестановок множества из 15 элементов занимает более 8 часов на современных компьютерах тина P-IV, генерация подмножеств 40-элементного множества при тех же условиях - более 2 часов. Таким образом, повышение эффективности используемых алгоритмов является важной проблемой, решение которой, не может осуществляться в отрыве от знаний особенностей платформы, на которой данный алгоритм будет выполняться.

Таким образом, целесообразно выбрать платформу для выполнения комбинаторных алгоритмов и определить способы создания их эффективных реализаций для этой платформы.

Эффективность программы определяется эффективностью алгоритма, положенного в основу программы, и эффективностью его реализации. Очевидно, что существует масса последовательных алгоритмов, так как алгоритм но своей природе - последовательность действий. Очевидно и то, что в большинстве программ можно выделить некоторые последовательности действий, которые можно разбить на независимые действия и выполнять их параллельно.

Таким образом, в любой задаче есть строго последовательные части, и части, позволяющие распараллеливание. Соотношение этих частей в программе определяет, насколько может быть увеличена скорость выполнения программы в параллельной архитектуре. Предположим, что в программе доля операций, которые нужно выполнять последовательно, равна f, где 0<=f<=1 (при этом доля понимается не по статическому числу строк кода, а по числу операций в процессе выполнения). Крайние случаи в значениях/соответствуют полностью параллельным (f =0) и полностью последовательным (f =1) программам. Тогда, для того, чтобы оценить ускорение S, которое может быть получено на компьютере из P процессоров при данном значении/ можно воспользоваться законом Амдала [1, с. 124]:

$$S \leq \frac{1}{(\mathrm{f} + (1 - \mathrm{f})/P)}$$

Если 9/10 программы исполняется параллельно, а 1/10 - последовательно, то получить ускорение более, чем в 10 раз невозможно вне зависимости от качества реализации параллельной части кода и числа используемых процессоров (ясно, что 10 получается только в том случае, когда время исполнения параллельной части равно 0) [2, с. 75].

Очевидно, что, если с решением определенной задачи один процессор справляется за определенное время, то совсем не обязательно, что N-процессорная система решит ее быстрее и тем более быстрее в *N* раз. На взаимодействие процессоров в рамках системы и взаимодействие параллельных процессов друг с другом необходимы накладные расходы, которые имеют некоторую временную характеристику. Кроме того, чтобы выполнением задачи могло заниматься несколько процессоров, задача должна обладать следующими свойствами:

- быть потенциально распараллеливаемой;
- быть адекватной по отношению к вычислительной мощности средств, имеющихся для решения задач.

Для эффективного распараллеливания выполнения задачи необходимо тщательное согласование алгоритмов решения этой задачи с особенностями архитектуры параллельных систем. [3].

Если посмотреть на работы, ведущиеся в направлении создания эффективных комбинаторных алгоритмов и их интеграцией с вычислительными комплексами различной архитектуры, то можно выделить следующие тенденции:

1) в области разработки алгоритмов сохраняются попытки: • создать новые алгоритмы на основе новых идей; улучшить существующие алгоритмы.

2) в области создания новых архитектур возрастает количество попыток построить комбинированные архитектуры (кластеры на базе SMP-машин, GRID-системы на базе гетерогенных вычислительных ресурсов)

3) в области создания параллельных алгоритмов наблюдаются усилия отдельных групп университетов и научных институтов. Результатами усилий являются разработанные библиотеки параллельных реализаций некоторых классов алгоритмов [4,5. с. 69]:

- ATLAS (Automatically Tuned Linear Algebra Software) - библиотека, позволяющая автоматически генерировать и оптимизировать численное программное обеспечение для процессоров с многоуровневой организацией памяти и конвейерными функциональными устройствами. Базируется на BLAS 3 уровня (Level 3). ATLAS требует некоторого времени для изучения основных параметров архитектуры целевого компьютера, а затем на основе этих параметров получает "оптимальный" код;
- Aztec - параллельная библиотека итерационных методов для решения систем линейных уравнений. Позволяет описывать части распределенной матрицы с использованием глобальной адресации;
- BlockSolve95 - Параллельная библиотека для решения разреженных систем линейных уравнений;
- DOUG (Domain decomposition On Unstructured Grids) параллельный решатель для finite element - систем, возникающих из дифференциальных уравнений с частными производными эллиптического типа;
- GALOPPS (Genetic ALgorithm Optimized for Portability and Parallelism System) - библиотека "обобщенных" генетических алгоритмов. Доступна многопоточная версия;
- JOSTLE - библиотека для распределения расчетов на сетках (mesh partitioning software);
- NAMD - параллельная объектно-ориентированная библиотека для расчетов в области молекулярной динамики;
- PSPARSLIB (A Portable Library of Parallel Sparse Iterative Solvers) библиотека параллельных итеративных решателей для разреженных линейных систем;
- PARMETIS - параллельная версия библиотеки METIS, включающей ряд алгоритмов над графами (parallel graph partitioning);
- PARPACK (Parallel ARPACK) - параллельная версия библиотеки ARPACK (Amoldi Package) для решения крупноразмерных задач собственных значений на Fortran 77;
- PBLAS - Параллельные версии базовых процедур линейной алгебры (BLAS), уровней 1, 2, 3. Библиотека разработана в рамках проекта ScaLAPACK;
- PETS с - Набор процедур и структур данных для параллельного решения научных задач с моделями, описываемыми в виде дифференциальных уравнений с частными производными;
- PGAPACK (Parallel Genetic Algorithm Library) - библиотека параллельных генетических алгоритмов;
- PLAPACK - Пакет параллельных процедур линейной алгебры Включает параллельные версии процедур решения систем линейных уравнений с помощью LU и QR-разложений, разложения Холецкого;
- Библиотека ScaLAPACK включает подмножество процедур LAPACK, переработанных для использования на MPP- компьютерах, включая: решение систем линейных уравнений, обращение матриц, ортогональные преобразования, поиск собственных значений и др.; SPRNG (Scalable Parallel Random Number Generators) параллельная библиотека генераторов случайных чисел для методов Монте-Карло.

Таким образом, можно заметить, что среди перечисленных библиотек только одна (PARMETIS) связана с параллельными комбинаторными алгоритмами и решает только один тип задач - разбиение графов,- в то же время существуют востребованные комбинаторные алгоритмы, которые можно распараллелить с достаточной эффективностью.

Именно этим обусловливается необходимость создания библиотеки эффективных реализаций комбинаторных алгоритмов для выполнения в современных вычислительных комплексах.

Теперь, когда совершенно четко определена необходимость использования параллельных алгоритмов для создания библиотеки эффективных реализаций комбинаторных алгоритмов, необходимо обратить внимание на аппаратные платформы, на которых могут быть использованы реализации комбинаторных алгоритмов.

Литература:

1. Ортега Дж. Введение в параллельные и векторные методы решения линейных систем. -М.: Мир, 1991

2. Воеводин Вл. В. Курс лекций в Международном Университете г.Дубна
3. Андрей Кузнецов. Параллельные миры ('http://www.ccc.ru/magazine/depot/00 08/)
4. Специализированные параллельные библиотеки http://www.parallel.ru/tech/tech dev/par_ libs.html)
5. Г.И.Шпаковский, Н.В. Серикова. Программирование для многопроцессорных систем в стандарте MPI. Минск, БГУ, 2002, -324с.
6. В. Липский. Комбинаторика для программистов. - М.: Изд-во «Мир», 1988,-200с.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Айдын Дошыбеков, Нургуль Айманбетова
(Алматы, Қазақстан)

ШЕТ ТІЛДЕРІН ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҚТАРЫНДА ҚОЛДАНУ

Өзектілігі. ҚазХҚ мен ӘТУ-ң студенттері түрлі шаралар мен спорттық жарыстарға менеджерлер мен аудармашылар ретінде шақырылады. Тәжірибе барысы көрсеткендей, олар арнайы терминдерді аудару барысында қиындықтарға тап болады, сонымен қатар олардың дене шынықтыру мен спорт саласындағы біліктіліктер мен ұйымдастыру сапаларын меңгермегендігі де байқалады. Сондықтан шет тілдерін дене шынықтыру сабақтарында қолдану және студенттердің бойында қарым-қатынастық пен ұйымдастыру сапаларын дамыту үшін өзінің кәсіби қызметінде одан ары қарай да пайдалану өзекті мәселе болып табылады.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері:

Осы мәселенің маңыздылығы мен қажеттілігін түсіне отырып, ХҚ мен ӘТУ-ң студенттерін кәсіби-қолданбалы даярлау барысында тәжірибелік тұрғыдан іске асыру қажеттілігі туындады. Бұл дегеніміз, дене тәрбиесінің әдістері мен тәсілдерінің түрлерін бағытты түрде пайдалануға арналған педагогикалық үдеріс.

Бұл үдерісті ынталандыру үшін жалпы қолданбалы міндеттерді шешу қажет.

Дене шынықтыру және спорт теориясының жалпы ұғымдарымен танысу;

Дене шынықтыру және спорт саласында дағдылар мен біліктіліктерді дамыту;

Жоғары кәсіптік жұмыс қабілеттілігі деңгейін қамтамасыз ету,

Кәсіби тұрғыдан маңызды психофизикалық сапаларды қалыптастыру;

Денсаулықты сақтау мен нығайту

Студенттің әлеуметтік белсенділігін тәрбиелеу, азаматтық жауапкершілігін, жеке тұлғасын қалыптастыру.

Зерттеу әдістері:

Біз сөз сөйлеу жағдаятын пайдаландық (мысалы, дене тәрбиесі сабақтарына сөзбе-сөз қарым-қатынас жасау үшін шетелдік студенттерді шақыру).

Зерттеу нәтижелері: Шет тілдерін дене тәрбиесі сабақтарында пайдаланудың негізгі міндеттерін шешу үшін кәсіби құзіреттілікке үйрететін әдістер мен тәсілдер көмегі арқылы келесі бағыттарды таңдай білу қажет: дене шынықтыру және спорт саласында қолданылатын түсініктер мен терминдерді іс-тәжірибеде пайдалану мүмкіндігін беру, мәні мен мағынасын түсіндіру, қолданбалы маңызға ие спорттық-бұқаралық шаралардың ережелерімен және ұйымдастырылуымен таныстыру; шет тілдерін қолданудың ұйымдастыру түрлерін жасау мен негіздеу және студенттердің сөйлеген сөздерінің мәні мен өздігінен оқытушының қатысуымен, қатысуынсыз орындаған жұмыстарына сүйене отырып, шет тілінде сөйлеген студенттердің сөйлеу тәжірибесі үдерісін басқару; спорт түрлері, бұқаралық спорт түрлері және тәрбие жұмыстары бойынша қоғамдық нұсқаушылар даярлауды күшейту.

Жасанды жағдайларды қарастырады:

- студентті табиғи жағдайға жақын жағдайға қою;
- өз сөздерін шет тілінде құрастыруға күш сала отырып, (сіз олимпиада ойындарына келдіңіз) қиялын дамыту;
- оқушылардың қызығушылығын дамыту (атақты спортшылар туралы әңгімелеу);
- әңгімелесу формуласының, лексикасының белсенділігін арттыру,тікелей назар аудармау арқылы (сұхбаттасу барысында дене шынықтыру және спортқа қатысты шетелдік сөздерді мүмкіндігі барынша пайдалану);
- дене шынықтыру және спорт саласында жиі қолданылатын сөз картотекасын жасау;
- сөздік қорды толықтыруға ынталандыратын шығармашылықты тапсырмаларды айқындау (ертеңгілік гигиеналық гимнастика жасау);
- студентке жартылай болсада өз ана тілінде сөйлеуге және басқа студенттердің көмегіне жүгінуге мүмкіндік беру;
- рөлдік ойындарды пайдалану (жұптасып, үштікпен, қосақталып, топпен онай отырып, оқу)
- кітаптан немесе Интернеттегі шетелдік сайттардан табуға болатын тапсырмаларды айқындау («көз гимнастикасы жаттығулары», «дене бітіміне арналған жаттығулар», «емдік гимнастика»);
- студентке көпшілік түсінетін қарапайым сөздер мен сөйлемдерді пайдалану қажеттілігін түсіндіру (мысалы, ағылшын тілі негізінен жай сөйлемдерден тұрады);
- студенттердің шығармашылық күш-қуатының даму динамикасын байқау;
- мотивация жасай білу;
- дене шынықтыру және спорт тақырыптары бойынша газет пен журналдардың мақалаларын ұсыныу;
- дене шынықтыру және спорт саласында ең үздік жұмыстарға байқаулар жариялау;

- психологиялық сапаларын қалыптастыру: жігерлілік, белсенділік, бастамашылдық, тапқырлық, қарым-қатынасшылдық.

Студенттер практикадан өту барысында шет тілін пайдалануы мүмкін. Жаттығулар іріктеуге, оларды түсіндіруге, санауға және әдістемелік нұсқаулар беруге, оған қоса түрлі жарыстарды жүргізуге қатысады.

Студент сөйлеу мен аударуға оқыту үдерісінде үйренетін болса, ең күрделі мәселе ауызша қатынас жасау болып табылады, онда барлық тараптар қатысады: бейтаныс жағдай, спорттық терминдердің мәнін түсінбеу, дене шынықтыру және спорт саласында жұмыс тәжірибесінің жоқтығы, сонымен қатар автордың ойы мен сезімдерін аударма мағынасының реңкімен, ассосациациясымен, инвариативтілігімен білдіру қиындықтары. Негізгі себептердің бірі ең алдымен «Acht» - «назар аудару» мен «acht» - «сегіз» сөзінің тіркесі мен кейбір элементтерінің сәйкес келмеуі өзінің морфологиялық құрамынан өзгермеген қалпында басқа сөз табына ауысып отырады, бірақ сөздерді түсіну барысында түрлі қызметтер атқарады және соған сәйкес түрліше аударылады.

«...Тілді сөздердің агрегаттары ретінде қарастыруға болмайды, олардың әрқайсысы белгілі бір жүйе болып табылады, ол арқылы дыбыс оймен бірігеді».

Сондықтан да дене тәрбиесі кафедрасы шет тілін дене тәрбиесі сабақтарында пайдаланудың тексеру әдістемесін жасау арқылы басқа кафедраларды да осы үдеріске жұмылдырып келеді: сөз сөйлеу тәжірибесі, менеджмент және туризм, әскери кафедра.

Шет тілінде жалпы дамыту жаттығуларын (ЖДЖ) жүргізудің әдістемелерінің бірі төрт жыл бойы тексеріліп келеді.

Студенттердің дене тәрбиесі сабақтарында сөйлеу тәжірибесін дамытуға даярлау кезеңдері

I. Таныстыру.

Теориялық даярлық (Әдеби түпнұсқаларды іріктеу, оқытушылардың жаттығуларды түсіндіруі, ана тілінде дене жаттығулары кешенін үйрену, жағдаяттарды модельдеу, ұйымдастыру мәселелері, дене жүктемелерінің дозасын мөлшерлеу тәсілдері).

II. Арнайы.

Шет тілінде ЖДЖ жүргізуге деген өзіндік даярлық (шетелдік сайттарды, арнайы әдебиеттерді қарастыру, кешендер іріктеу).

III. Базалық

Шет тілінде топ, студенттер ағымы алдында жаттығулар жүргізу (2-3 тексеру жаттығулары, әдістемелік нұсқаулар,жаттығулардың анатомиялық, физиологиялық бағыттары, қателіктерді түзеу).

IY. Бейіндік.

Қазақ және орыс тілдерінде жалпы дамыту жаттығуларының кешенін өткізу.

Шет тілінде ЖДЖ өткізу.

Болашақ мамандықтарын ескеру арқылы арнайы жаттығуларды іріктеу мен өткізу.

Аударма факультетінің 1 курс студенттері арасында педагогикалық сауалнама жүргізе отырып, «Сіз даярлықсыз жалпы дамыту жаттығулары кешенін өткізе алар ма едіңіз?» сұрағына «Иә» деп жауап бергендер саны-2%, «Жоқ» дегендер саны - 98%; ұялшақтар - 62%; арнайы терминдерді білмейтіндер саны - 35% (еңкею, бұрылу, айналу), тәжірибесі жоқтар саны - 8% деген жауап алдық. Сауалнама мәліметтері бойынша ҚазХҚ мен ӘТУ-ң студенттеріне коммуникациялы қарым-қатынас, нұсқаушылық жұмыс тәжірибесін игеруі, дене шынықтыру және спорт саласында ары қарай кәсіби қызметпен шұғылдану үшін білімін жетілдіру және де өзбетінше оқуға, өзін жетілдіруге үйрету.

Екі жыл бойы дене тәрбиесі кафедрасы студенттерді өзбетінше даярлауға мүмкіндік беретін, студенттерді спорт түрлерімен, дене тәрбиесі саласындағы проблемалармен таныстыратын, физиология, анатомия саласында білімдер алу бағытында жұмыс жүргізіп келеді. Бұл сабақтар студенттердің білім деңгейлерінің артуын, кәсіби құзіреттілігінің жетілуін елеулі түрде толықтырып тұрады.

Қорытынды:

Қорыта келе келесідей ой түйіндеуге болады: шет тілдерін дене тәрбиесі сабақтарында пайдалану студентті әлеуметтік тұрғыдан жұмылдыруды арттыруда жағымды рөл атқарады, кәсіби қызметті орындау үшін даярлануға ықпал жасайды, шығармашылықты бастаманы, тәртіп пен жалпы мәдениетті дамытуға ыпалдастық танытады.

Әдебиеттер:

1. Физическая культура студента. Оқулық. В.И. Ильиничтің редакциясымен, 2001 ж.
2. Физическая культура. Оқу құралы В.А. Ковальковтың редакциясымен
3. Тіл біліміне кіріспе. Оқулық. А.А. Реформацкий, Москва. 1996 ж.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Баян Абылбаева
(Қарағанды, Қазақстан)

ОТАНШЫЛДЫҚ СЕЗІМ ТІЛДЕН БАСТАЛАДЫ

Отанына, еліне, жеріне деген сүйіспеншілік адамға тілі арқылы бітеді. Ал тілдің құдіретті ана сүтімен бойға сіңіп, тәрбиеден бастау алатыны анық. Сондықтан да болар, Қазақстан халықтары Ассамблеясының XII сессиясында елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Өз Отанының патриоты болу – бұл Қазақстанды өз жүрегіне ұялату. Патриотизммен тығыз байланысты мемлекеттік маңызды мәселе – мемлекеттік тіл мәселесі. Мемелекеттік тіл – бұл Отан бастау алатын ту, елтаңба, әнұран секілді дәл сондай нышан және ол елдің барша азаматтарын біріктіруі тиіс» деп мемлекеттік тілдің мемлекетке деген сүйіспеншілігінің басты факторларының бірі екенін нақтылады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Ұлттық және азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» - деп, сондай-ақ, білім беруді дамыту тұжырымдамасында: «Білім берудің негізгі мақсаты мен міндеті – жылдам өзгеріп отыратын дүние жағдайларында алынған терең білімнің, кәсіби дағдылардың негізінде адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдер қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру, жастарды азаматтылыққа, елжандылыққа, өз Отанын сүюге тәрбиелеу және білім алушылардың еңбек рыногындағы бәсекеге қабілеттілігін қамтамсыз ету үшін кәсіптік дағдылар алуға жағдайлар жасау және осы қойылған міндеттерді іске асыру үшін білім берудің мазмұнын дүниені тұтастай қабылдауды қамтамасыз ететін өнер, технология сияқты білім беру салалары арқылы іске асыру қажет»-деп анық айтылған. Сондықтан жас ұрпақтың бойына білім нәрін құюшы кез келген ұстаздың, әсіресе тіл мамандарының міндеті елімізде қалыптасқан тыныштықты, ел бірлігін, Отаншылдықты сақтай отырып, мемлекеттік тілімізді атына сай мемлекеттік етуге бар күшті жұмылдыру.

Отансүйгіштік сезім - туа бітті пайда болатын қасиет. Сәбидің бойында ең алдымен анасына, өз отбасына, өз үйіне, туған жеріне деген жылы сезімнен бастау алатын, тұлға есейген сайын біртіндеп ұлт, халық, әлеумет, мемлекет деңгейіне көтеріле беретін бұл сезім адамның бүкіл ғұмырына жалғасып жатады. Сондықтан да студенттерге, жас ұрпаққа патриоттық тәрбие беру барлық пәндердің үлесіне жатады деп есептейміз. Соның ішінде әсіресе қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқытуда аса жауапкершілікті сезінеміз. Сондықтан пәнге студенттердің ынта-ықыласын, қызығушылығын арттыру үшін әр түрлі жаңа әдістемелік технологияларды қолданып сабақ өткізу тиімді. Бұл студенттердің жалықпауын, жөнсіз әрекетке бармауын, әр іске назар аударып жауапкершілікпен қарауды, ой елегінен өткізіп ойлануды қалыптастырады, бағдарламалық материалдарды жеңіл, тез меңгеруге септігін тигізеді.

Негізінен кез-келген сабақта үш негізгі - танымдық, тәрбиелік, дамытушылық мақсат алға қойылады десек, мемлекеттік тілді үйретуде сабақтың танымдық жағымен қатар тәрбиелік жағына да баса көңіл бөлінеді, яғни өз Отанының патриоты, елін, жерін сүйген, айналасындағы халқын қадірлеген, өскен ортадағы тыныштық пен ынтымақтастықты нығайтуға тырысатын білімді азаматтарды тәрбиелеу. Сонымен қатар, қазақ халқының бай мұрасын негізге ала отырып, үлкенге құрмет, кішіге ізет, ұят мәселелерін, әдеп ережелерін және т.б. мәселелерді күнделікті сабақ үстінде ескеріп отыру аса қажет. Өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін үйрету тек грамматикамен шектелмей, оның аясының жыл сайын кеңейіп отыратындығы оқытушылардың үнемі жаңашылдығы мен қажырлы ізденушіліктерінің жемісі. Бүгінгі күннің талабы мемлекеттік тілді жан-жақты меңгертуде ақпараттық технолгиялардың мүмкіндігін тиімді қолдана білу, сабақ жүргізудің жаңа оқыту әдістерін әзірлеу, яғни тілдік материалдарға, жалпы оқу бағдарламасына өзгерістер еніп, күрделеніліп, тілді үйретудің әдіс-тәсілдерінің де жетілдіріліп жатқаны да белгі. Сондай-ақ, тіл үйретуге жаңа талаптар қойылып отыр. Ол – инновациялық білім берудің қажеттілігі, түрлі оқыту технологияларының оқу үрдісіне енгізілуі. Сонымен қатар сабақты әдебиетпен, географиямен, тарихпен, саясатпен, мәдениетпен және т.б. ұштастырып өткізу оқытушылар әдісіне айналып отыр. Әсіресе мемлекеттік тілді үйрету барысында халықтың әдебиеті мен мәдениетін оқыту - тәрбие берудің басты құралдарының бірі. Себебі тіл тек оқу пәні емес, сондай-ақ, тәрбие пәні. Халқымыздың сал-дәстүрімен қоса ұлы тұлғалар және олардың шығармаларын оқыту, нақыл сөздер мен мақал-мәтелдерді, ұлттық ойындарды үйрету, тілді меңгерту барысында тілдік қорды байытып қана қоймай, өздері өмір сүріп отырған елдің, жердің, халықтың өмірімен жете танысып, оның ішкі жан дүниесін жете түсінуге ұмтылады.

Жоғары оқу орны студенттері үшін жасалған оқу-әдістемелік кешенде әр кәсіби салаға байланысты арнайы жасалған оқу бағдарламасы бар. Тілді меңгертудің ең қарапайым түрінен бастап (өзім туралы, отбасы, досым, және т.б.) кәсіби сала мәтіндері (педагогика, кәсіптік оқу, заң, экономика, экология, химия, физика, журналистика, тарих және т.б.) алынады. Сонымен қоса тілді меңгерту барысында Қазақстан этномәдениетіне үлкен үлес қосқан қазақтың алғашқы ғалымдарының бірі Ш.Уәлиханов, қазақ мәдениетінің кемелденуіне үлес қосқан Ы.Алтынсарин, қазақтың рухани мәдениетінің негізін салушы, философ-ақын Абай Құнанбаев, білім беру мен педагогикалық ой-пікірдің дамуына үлкен үлес қосқан ақын, ғалым, педагог М.Жұмабаев т.б. қазақтың рухани мәдениеті мен өнерінде өшпес із қалдырған алып тұлғалар, халық қаһармандары, спорт саңлақтары, әнші-жыршылар, қазақ батырлары, би-шешендері сияқты халқымыздың біртуар

ұл-қыздары туралы мәтіндер және грамматикалық тапсырмалар алынып, тек сабақ барысында ғана емес, студенттердің өздік жұмысында қосымша материал ретінде де беріледі. Өйткені патриоттық тәрбие мәселесі адамзат тарихының өн бойындағы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы мақсат болғандықтан, студенттердің бойындағы Отанға деген сүйіспеншілігін, яғни патриоттық сезімін дамытуда кейінгі ұрпаққа үлгі етіп қалдырып кеткен өсиеттерінің және ерлікке толы шығармаларының алатын орны ерекше.

Қарағанды мемелекеттік университетінің, қазақ тілі практикалық курсы кафедрасының оқу бағдарламасында осы университеттің негізін қалаған, өзінің саналы өмірін жоғары білім беру ісін байытуға, білікті мамандар даярлауға, ғылым саласын дамытуға арнаған ғұлама ғалым, университеттің тұңғыш ректоры, ақын, аудармашы Е.А.Бөкетовтің өмір жолымен, творчествосымен таныстыратын мәтін бар.

Евней Арыстанұлы Бөкетов – химия саласындағы жаңа бағыттың – халькогендер мен халькогенидтердің химиясы мен технологиясының негізін салған, мыс-электролиттік шламдардан селен, теллур элементтерін бөліп алудың гидрохимиялық әдістерін жасап, Д.Менделеев жасаған Элементтердің периодтық жүйесіндегі химиялық элементтер аналогтарының жіктеліміне түзетулер енгізген, металлургиялық тотықсыздандырғыштар арқылы көмірді сутектендіру мүмкіндігін дәлелдеген 50 өнертабыстың, 10 патенттің иесі. Мәскеу, Ленинград, Алматы, Новосібір т.б. қалалардың жоғары оқу орындарымен байланыс орнатып, ол басқарған ұжым бес бірдей авторлық куәлікке ие болып, Канада, АҚШ, Австралия, Швецария, Франция, ФРГ, Жапония, Италия елдерінің патенттерін иеленуші. Өзі басқарған зертханаларда молибден, вольфрам, селен, және теллур бойынша зерттеулер жүргізген.

Аты әлемге танылған Е.А.Бөкетов металлургия және химия саласындағы белгілі ғалым ғана емес, сонымен бірге көркем әдебиетке де құштар болған, тарихты да ұнататын, тек оқуға ғана емес, тәрбиеге де баса назар аударған ұстаз, жазушы, әрі аудармашы. Бірнеше эссе, Қ.Сәтбаев, М.Әуезов, Ш.Уәлиханаов, Д.Менделеев туралы естеліктер жазған. «Шесть писем другу», «Человек, родившийся на верблюде», «Грани творчества», т.б. повестерінің авторы. Батыс және орыс классиктерінің «Макбет», У.Шекспирдің «Юлий Цезарь», Дж.Флетчердің «Испанский священник», Д.Маяковскийдің «Клоп» атты еңбектерін, И.Василенконың «Артемка» повесін, Э.Золяның әңгімелері мен мақалаларын аударған. М.Әуезовтың Абай шығармашылығын зерттеудегі еңбектеріне шолу жасады. «Абай жолы» ақынның қасиетін, ойшылдығын, тұлға бітімін жан-жақты аша білген сыр сандық деп бағалады. Ал «Халқымыздың мерейі мен мақтанышы» деген мақаласында М.Әуезовті ұлтымыздың ары мен абыройы деген.

Көптеген қаламгерлерге тән ортақ қасиет табиғат, адам, қоғам бірлігі Бөкетов шығармаларының да негізгі объектісі десек, оқу бағдарламасында алынған өмірбаянымен басталатын мәтін ғылыми еңбектерімен, аударма және өлеңдерімен ұласады. Егіз-қатар екі тілде ой мен өнер адамдары туралы толғаныстары, әдебиет пен театр туындыларын талдаған эстетикалық еңбектері, оқу-білім, ғылым тақырыбындағы ағартушылық көзқарастары, тәлім-тәрбие, парасат жөніндегі келелі ой-пікірлерін қамтитын ғұлама ғалымның публицистикалық шығармаларындағы тіл мен ой тазалығының сақталуының өзіндік құпиясы бар. Ол құпия кілті қаламгердің екі тілде еркін жазып, екі тілде ойлана алуында жатыр. Сабақ барысында «Адам болам десеңіз», «Алғашқы сабақ», «Алтын босағаны аттағандарға» мақалалары, «Досыма алты хат» автобиографиялық повесі, «Шоқанның жарқын істері», «Жас Қаныш» шығармалары, С.Есениннің «Анна Снегина» поэмасы мен өлеңдері, В.Шекспирдің «Макбет» және «Юлий Цезарь» трагедиясы, Э.Золяның әңгімелері, В.Маяковскийдің өлеңдерінен үзінді және т.б. аудармалары, өлеңдері, ғылыми еңбектері аталып, студенттерге өздік жұмыс ретінде қосымша тапсырмалар беріліп, байытылып отырылады. Жастардың оқу-білім, ғылымға деген көзқарас құштарлығын қалыптастыратын тәрбиелік мәні зор мақалалары «Жастарды өмірде тоқсан үйлі тобырды асыраған Қамбар батырдай» болуын немесе «Ақыл жастан, асыл тастан» деген халық даналығын үнемі тілге тиек етіп отыруы өскелең ұрпақты бабалар салған сара жолға шақырғаны, солардан ғибрат ала отырып, өмірлік мақсат-мұратын айқындауға себебін тигізер тағылым екенін еш сәтте естен шығармаймыз.

Солтүстік өңірде туып-өскен, балалық шағынан орыс тәрбиесін, білімін алған Евней Арыстанұлының туған халқының салт-дәстүрін, тілі мен мәдениетін жетік білуі, оның өз ұлтына деген шексіз сүйіспеншілігін аңғартатын кез-келген шығармасында, әрине ұлттық рух, ұлттық болмыс қашанда биік тұрады. Оқу үдерісінде тек өмірбаяны мен шығармаларын оқып, талдаумен ғана шектелмей жыл сайын студенттермен бірге ғұлама ғалымның мұражайына саяхат жасалынады. Осылайша ғалым-ұстаздың халқы үшін төккен тері, өнегелі жолы келешек ұрпақ үшін үлкен тәрбие болмақ.

Студенттерге мемлекеттік тілді меңгертуде алға қойылған міндет – жоғары айтылған барлық талаптарға сай оқыту және өз Отанының патриоты, елін, жерін сүйген, айналасындағы халқын қадірлеген, өскен ортадағы тыныштық пен ынтымақтастықты нығайтуға тырысатын білімді, жоғары мәдениетті азаматтар тәрбиелеу.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Қазақстан Республикасының азаматтарына патриоттық тәрбие берудің 2006-2008 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы». Қ.Р. Президентінің Жарлығы Астана, Ақорда, 2006 ж. №200
2. А.Құсайынов. Білім және Реформа., –Алматы. 2006.

3. Педагогика тағылымы. – Алматы., 2003.
4. «Жалын» журналы. – Алматы.,1972.№ 95.

Яна Грищенко
(Киев, Украина)

СТАНОВЛЕНИЕ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ НАУКИ

Когнитивная лингвистика – активно развивающееся лингвистическое направление, которое является одним из ведущих в современной мировой лингвистической науке.

Лингвистический базис созданный когнитивной лингвистикой основан на стремлении объяснить язык как духовный феномен в рамках науки познания. Ключевые моменты когнитивной лингвистики связаны с общей теорией информации и ее обработкой человеческим разумом [11, с. 83].

Взаимосвязь языка и мышления относится к самым сложным, самым актуальным проблемам не только лингвистики, но и логики, психологии, философии. Эта сложность проблемы обусловлена, прежде всего, сложностью и противоречивостью природы и мышления, и языка.

Становление когнитивной лингвистики связывают с работами Р.Дирвена, Дж.Лакоффа, М.Джонсона, Р.Джакендоффа, Л.Талми, Ч.Филлмора, У.Чейфа, Дж.Хеймана, Т. ван Дейка и других известных зарубежных ученых 80-х годов.

Основой когнитивной лингвистики является теоретический базис когнитивной науки, которая зародилась в США после второй мировой войны. Когнитивная наука ставила перед собой задачу исследования познания (когниции) и связанных с ней процессов и структур. Когнитивная наука – это отрасль, которая изучает системы представления знаний и процессы их получения, обработки и использования информации не только человеком, но и машиной. Следует отметить, что когнитивная лингвистика, в отличии от когнитивной науки, не носит междисциплинарный характер (исследования когниции, познания, разума в философии, математике, психологии, логике и так далее). Когнитивная лингвистика – лингвистическое направление изучения языка, где последний изучается как когнитивный механизм, который играет роль в кодировании и трансформации информации.

В Европе когнитивная лингвистика утвердилась, прежде всего, в Германии и Австрии. Немецкая школа исследует такие важные проблемы, как проблемы понимания и извлечения информации из текста. Одни из наиболее известных современных немецких ученых в этой области – Г.Хельбиг, Р.Хинкель, М.Шварц, Х.Шмидт, К.Бейснер, труды которых будут рассмотрены далее.

Таким образом, цель данной работы состоит в том, чтобы исследовать труды наиболее известных немецких ученых в области когнитивной лингвистики и проанализировать их значение для общей теории лингвистики текста.

Когнитивная лингвистика – новое направление языкознания, возникшее на стыке когнитологии, когнитивной психологии, психолингвистики и лингвистики, и изучающее механизмы знания языка и механизмы представления знаний в языке [9, с. 39].

Возникновение когнитивной лингвистики относят к 1989 году, когда в Дуйсбурге (Германия) на научной конференции, где организатором был Р.Дирвен, объявили о создании ассоциации когнитивной лингвистики, которая, таким образом, стала отдельным лингвистическим направлением. На этой же конференции основано издание журнала «Когнитивная лингвистика». Международная ассоциация когнитивной лингвистики до сегодняшнего дня проводит конференции каждые два года, на которые приглашаются специалисты по когнитивной лингвистике из разных стран [5].

Предметом когнитивной лингвистики как и других когнитивных наук является исследование сознания (когниции).

Задачи когнитивной лингвистики сводятся к исследованию следующих положений [9, с. 47]: 1) роль языка в процессах познания и осмысления мира; 2) языковые знания в процессах получения, переработки и передачи информации о мире; 3) процессы концептуализации и категоризации знаний, описание средств и способов языковой категоризации и концептуализации констант культуры; 4) описание системы универсальных концептов, организующих концептосферу и являющихся основными рубрикаторами ее членения; 5) проблема языковой картины мира.

Сфера интересов когнитивной лингвистики [4, с. 111-112] распространяется на: 1) структурные особенности классификации естественного языка (такие как систематическая многозначность, познавательные модели, умственные образы и метафора); 2) функциональные принципы лингвистической организации (такие как «иконичность» и естественность); 3) концептуальный слой между синтаксисом и семантикой; 4) отношения между языком и мышлением.

Главные вопросы когнитивной лингвистики касаются овладения, организации и сохранения языковых знаний в памяти и их более продуктивное использование, как рецептивного искусства. Языковые выражения рассматриваются принципиально, как признаки лежащие в основе системы знаний с целью создания сильной объясняющей, психологически приемлемой теории языка [11, с. 83].

Центральным акцентом когнитивной лингвистики является то, что все формации знания сохраняются в форме ментальных репрезентаций. Ментальные репрезентации представляют внутрисистемные, т.е., закрепленные в когнитивной системе, не формальные состояния, которые (по большей части) отображают внешнесистемные, т.е., взятые определенным способом из окружающей среды состояния и таким образом являющиеся результатом процессов концептуализации. Такие информационные состояния сохраняются как когнитивные структуры в долговременной памяти и позволяют осуществить специфические духовные возможности, такие как категоризация, понимание языка, решение проблем. Типичным для когнитивной лингвистики является открытие взаимосвязи или, так называемых, областей пересечения, которые касаются интеракции различных систем репрезентации. При этом центральное место занимает в особенности описание и объяснение концептуальной системы и ее роли во всех процессах обработки языка онтогенетическим или актуально-генетическим способом. Методически когнитивная лингвистика направлена на внутридисциплинарную совместную работу и приобщает внешние данные, т.е. эмпирически-экспериментально собранные результаты исследований из области (нормальных и нарушенных) когнитивных процессов обработки при создании теории [11, с. 84].

В целом когнитивную лингвистику можно охарактеризовать как комплексную, ментальную, динамическую, интегративную и внутридисциплинарную теорию языка [10].

Теоретическое и методологическое направление когнитивной лингвистики до сих пор тесно связано с научно-когнитивными предпосылками. Человеческий процесс познания вследствие этого следует толковать как один из физических, культурных и аффективных компонентов, полностью оторванный, независимый феномен [3, с. 18]. В последнее время следует наблюдать за частичной заменой перспектив новыми суждениями, которые касаются влияния социально-прагматических факторов, роли эмоций и учета нейрональных аспектов. Например, Моника Шварц считает, что когнитивная лингвистика уже давно эмансипировала из генеративной языковой теории [Schwarz 2004: 84]. Если в ранних направлениях еще акцентируется неразрывная связь когнитивной лингвистики и генеративной грамматики [1], то сегодня когнитивную лингвистику рассматривают как самостоятельную теорию языка, изучающую общее и различное в обоих направлениях [8].

В «классической» когнитивной науке душа рассматривается как система переработки информации, т.е., по аналогии с компьютером как система переработки символов, в которой операции проходят независимо от аффективных, социально-культурных и биологических воздействий [12, с. 209]. В качестве многообещающего метода для проверки когнитивной модели рассматриваются управляемые компьютером имитации.

В современной когнитивной лингвистике, напротив, эта компьютерная методика едва ли имеет значение. А так же (мотивировано частью методологически, частью теоретически) вынесение за скобки аффективно-эмоциональных, нейрональных и социально-культурных факторов не защищается в более ранних когнитивно-лингвистических работах.

Основное положение когнитивной лингвистики о том, что язык является когнитивным феноменом, ни в коем случае не исключает ее социальной связи. В соответствии с этим может наблюдаться сближение когнитивно- и коммуникативно-теоретических направлений [6]. Когнитивные системы не совсем автономны, на них оказывают влияние культурные вариативные реальности, и конструкция, как и концептуализация когнитивного мира, возникает на основе социально-культурной модели.

Так же связь человеческой языковой способности в мозгу на нейронном уровне становится сильнее. Ментальный уровень репрезентации постулируется почти как одна из психологических основ независимо от описываемого уровня, а биологический базис рассматривается не более чем не имеющий значения для толкования и дедукции когнитивных принципов (тот же случай, что и в ранних когнитивно - научных приложениях). Важная задача когнитивной лингвистики состоит в том, чтобы сильнее сблизить когнитивно- и нейронаучные модели [11, с. 85].

К тому же увеличивается число работ, которые исследуют роль эмоциональных состояний и процессов при когнитивной обработке информации. Давно проложившие путь из науки эмоции уже несколько лет принимаются во внимание как пре- и посткогнитивные феномены [2]. Отношения между когнитивными и эмоциональными процессами в любом случае являются предметом интенсивных дебатов и обширных исследований.

В последние годы когнитивная лингвистика уделяет особое внимание вопросу о том, какие существуют репрезентационные и процедуральные отношения между языковой системой знаний и концептуальной мировой системой знаний, при этом, прежде всего, внимание фокусируется на ее интеракции при понимании языка [7].

Таким образом, исследования в области когнитивной лингвистики являются актуальными и круг ее интересов постоянно расширяется. Развитие современной когнитивной лингвистики во многом определяет направление и методику научных исследований нынешнего столетия.

Литература:

1. Bierwisch K. Linguistic als cognitive wissenshaft – Erläuterungen zu einem Forschungsprogramm// Zeitschrift für Germanistic. – 1987. – №6 – S. 645-667
2. Fries N. Emotionen in der Semantischen Form und in der Konzeptuellen Repräsentation// A. Kertesz Sprache als Kognition – Sprache als Interaction. – Frankfurt a. M., 1995. – S. 139-181
3. Gardner H. Dem Denken auf der Spur. Der Weg der Kognitionwissenshaft. – Stuttgart, 1989. – 456 S.

4. Geeraerts D. Cognitive Linguistics// Handbook of Pragmatics. – Amsterdam: John Benjamins, 1995. – S. 111-116
5. International Cognitive Linguistics Association [ICLA]. – http://www.cogling.org
6. Kertesz A. Sprache als Kognition – Sprache als Interaction. – Frankfurt a. M., 1995. – S. 101-136
7. Lang E. Semantische vs. Konzeptuelle Struktur. Unterscheidung und Überschneidung// M. Schwarz Kognitive Semantik/ Cognitive Semantics. Ergebnisse, Probleme, Perspectiven. – Tübingen (Tübringer Beträge zur Linguistik 395), 1994. – S. 125-40
8. Newmeyer F.J. Bridges between generative and cognitive linguistics// L. de Stadler, C. Eyrich Issues in Cognitive Linguistics. – Berlin, 1999. – S. 3-19
9. Schwarz M. Einführung in die Kognitive Linguistik. – Tübingen (UTB 1636), 1996. – 238 S.
10. Schwarz M. Kognitive Linguistik? Eine Straße in den Geist!// A. Kertesz Metalinguistik im Wandel. – Frankfurt a. M., 1997. – S. 19-29
11. Schwarz-Friesel M. Kognitive Linguistik heute – Metaphernverstehen als Fallbeispiel// Deutsch als Fremdsprache. – 2004. – №41. – S. 83-89
12. Thagard P. Kognitionwissenshaft. Ein Lehrbuch. – Stuttgart, 1999. – S. 209

Яна Грищенко
(Киев, Украина)

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ КАК КОМПЛЕКСНАЯ ОБЛАСТЬ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

Каждый человек принадлежит к определённой национальной культуре, включающей национальные традиции, язык, историю, литературу. Экономические, культурные и научные контакты стран и их народов делают актуальными темы, связанные с исследованием межкультурных коммуникаций, с изучением соотношения языков и культур. Еще Э.Сепир писал: «Язык - это путеводитель, приобретающий всё большую значимость в качестве руководящего начала в научном изучении культуры» [1].

Тенденция к взаимопроникновению различных отраслей научного знания – одна из определяющих характеристик науки XX века. В сфере гуманитарных дисциплин выражением этого стремления к синтезу стала активизация культурологических исследований, т.е. исследований феномена культуры, включающего в себя все многообразие деятельности человека и ее опредмеченных результатов [2, с. 2].

Целью работы является обзор основных подходов к изучению лингвокультурологии как комплексной области научного знания.

Лингвокультурология как автономная область лингвистических исследований сложилась в 70-х гг. по прогнозу Эмиля Бенвениста, «на основе триады – язык, культура, человеческая личность» с целью обеспечения научных основ презентации и активизации данных о стране и культуре изучаемого языка при помощи филологической методики преподавания. Данная область лингвистических исследований представляет лингвокультуру как линзу, через которую исследователь может увидеть материальную и духовную самобытность этноса [3, с. 79]. В своем развитии лингвокультурология прошла путь сначала от общей к собственно лингвистической культурологии, а затем от «нейтральной», «универсальной» к сопоставительной лингвокультурологии, в которой явления и элементы иностранного языка и культуры даются в сопоставлении с родным языком и культурой страны [4].

В настоящее время лингвокультурология является одним из ведущих направлений лингвистических исследований, наблюдается ее стремительное становление и развитие. В.И. Карасик объясняет данное явление несколькими причинами [5, с. 3]:

- Во-первых, это – стремительная глобализация мировых проблем, необходимость учитывать универсальные и специфические характеристики поведения и общения различных народов в решении самых разнообразных вопросов, потребность знать заранее те ситуации, в которых велика вероятность межкультурного непонимания, важность определения и точного обозначения тех культурных ценностей, которые лежат в основе коммуникативной деятельности.
- Во-вторых, это – объективная интегративная тенденция развития гуманитарных наук, необходимость освоения лингвистами результатов, добытых представителями смежных отраслей знания (психология, социология, этнография, культурология, политология и т.д.).
- В-третьих, это – прикладная сторона лингвистического знания, понимание языка как средства концентрированного осмысления коллективного опыта, который закодирован во всем богатстве значений слов, фразеологических единиц, общеизвестных текстов и т.д., а этот опыт составляет суть изучаемого иностранного языка.

В связи с тем, что лингвокультурологические исследования активно проводятся многими отечественными и зарубежными учеными (А. Вежбицкая, R.M. Keesing, В. Маслова, В.И. Карасик, С.Г. Воркачев и другие), существует множество определений данного направления лингвистических исследований.

В. Маслова определяет суть науки таким образом: «Лингвокультурология – наука, которая возникла на пересечении лингвистики и культурологии, и которая исследует проявления культуры народа, отображенные и закрепленные в языке» [6, с. 109]. В. Телия считает, что

лингвокультурология – наука, посвященная изучению и описанию корреспонденции языка и культуры в синхронном их взаимодействии [7, с. 4]. В.В. Воробьев опирается на то, что лингвокультурология изучает национально-культурную семантику языковых единиц с целью понимания их во всей полноте содержания и оттенков, в степени, максимально приближенной к их восприятию носителями данного языка и данной культуры. По его определению лингвокультурология – это аспект языкознания, изучающий проблему отражения национальной культуры в языке [4].

Несмотря на то, что данные определения имеют различные оттенки, их сущность сводится к следующему: лингвокультурология имеет отношение как к науке о культуре, так и к науке о языке. Она представляет собой некую совокупность знаний о национально-культурной специфике народа и ее отражении в языке.

Лингвокультурология является «гуманитарной дисциплиной, изучающей воплощенные в живой национальный язык и проявляющиеся в языковых процессах материальную и духовную культуру» [8, с. 46]. Она позволяет установить и объяснить каким образом осуществляется одна из базовых функций языка – быть орудием создания, развития, хранения и трансляции культуры. Ее цель – изучение способов, которыми язык воплощает в своих единицах, хранит и транслирует культуру.

По мнению В. Телии в задачи лингвокультурологии входит изучение и описание взаимоотношений языка и культуры, языка и этноса, языка и народного менталитета [6, с. 107]. В.Н. Маслова видит задачу лингвокультурологии в том, чтобы эксплицировать культурную значимость языковой единицы (т.е. культурные знания) на основе соотнесения прототипной ситуации фразеологизма или другой языковой единицы, его символьного прочтения с теми кодами культуры, которые известны или могут быть предложены носителю языка лингвистом [8, с. 10 – 11]. В. Шаклеин считает, что задача лингвокультурологии заключается в рассмотрении феноменов языка и культуры, которые друг друга обуславливают, что, прежде всего, предполагает многоаспектность проблематики лингвокультурологии, возможность различных системных подходов к решению лингвистических вопросов [9, с. 138].

Подводя итоги вышеизложенному, необходимо отметить, что обобщенным вариантом задач лингвокультурологии является следующее: изучение и описание языка и культуры в их взаимодействии.

Методы лингвокультурологии – это совокупность аналитических приемов, операций и процедур, используемых при анализе взаимосвязи языка и культуры. Поскольку лингвокультурология – интегративная область знания, вбирающая в себя результаты исследования культурологии и языкознания, этнолингвистики и культурной антропологии, здесь применяется комплекс познавательных методов и установок, группирующихся вокруг смыслового центра «язык и культура». В процессе лингвокультурологического анализа методы культурологии и лингвистики используются выборочно.

В лингвокультурологии можно использовать лингвистические, а также культурологические и социологические методы – фреймовый анализ, нарративный анализ, восходящий к В. Проппу, методы полевой этнографии (описание, классификация и др.), открытые интервью, применяемые в психологии и социологии, метод лингвистической реконструкции культуры, используемый в школе Н.И. Толстого; можно исследовать материал как традиционными методами этнографии, так и приемами экспериментально-когнитивной лингвистики, где важнейшим источником материала выступают носители языка [8, с. 17].

Особая область исследования – лингвокультурологический анализ текстов, которые как раз и являются подлинными хранителями культуры. Здесь применяются самые различные методы и приемы исследования – от интерпретационных до психолингвистических [8, с. 21].

Соглашаясь с мнением В.В. Воробьева отметим, что лингвокультурология как научная дисциплина характеризуется рядом специфических особенностей [4]:

- Это научная дисциплина синтезирующего типа, пограничная между науками, изучающими культуру, и филологией (лингвистикой).
- Основным объектом лингвокультурологии являются взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в процессе его функционирования и изучение интерпретации этого взаимодействия в единой системной целостности.
- Предмет лингвокультурологии – национальные формы бытия общества, воспроизводимые в системе языковой коммуникации и основанные на его культурных ценностях, т.е. всё то, что составляет «языковую картину мира».
- Лингвокультурология ориентируется на новую систему культурных ценностей, выдвинутых новым мышлением, современной жизнью общества, на полную, объективную интерпретацию фактов и явлений и информацию о различных областях культурной жизни страны.
- Объективная, полная и целостная интерпретация культуры народа требует от лингвокультурологии системного представления культуры народа в его языке, в их диалектическом взаимодействии и развитии, а также разработки понятийного ряда, который способствует формированию современного культурологического мышления.

Необходимо обозначить, что в лингвокультурологии к сегодняшнему дню оформилось несколько направлений [8, с. 33]:

▪Лингвокультурология отдельной социальной группы, этноса в какой-то яркий в культурном отношении период, т. е. исследование конкретной лингвокультурной ситуации.

▪Диахроническая лингвокультурология, т. е. изучение изменений лингвокультурного состояния этноса за определенный период времени.

▪Сравнительная лингвокультурология, исследующая лингвокультурные проявления разных, но взаимосвязанных этносов.

▪Сопоставительная лингвокультурология, которая только начинает развиваться. На сегодняшний день она представлена лишь несколькими работами, наиболее интересной из них является работа М.К. Голованивской «Французский менталитет с точки зрения носителя русского языка», в которой особенности французского менталитета изучаются с позиций носителя русского языка и культуры. Материалом для анализа послужили абстрактные существительные в русском и французском языках – судьба, опасность, удача, душа, ум, совесть, мысль, идея и др.

▪Лингвокультурная лексикография, занимающаяся составлением лингвострановедческих словарей.

В заключение следует отметить, что лингвокультурологической отрасли знания необходим собственный понятийно-терминологический аппарат для адекватного обозначения содержательной стороны языкового знака, который снял бы функциональную ограниченность традиционного значения и смысла, и в котором бы органически слились логико-психологические и языковедческие категории. Основой для такого аппарата послужило активно разрабатывающееся в последнее время понятие концепта. Именно исследование основных концептов английских художественных произведений и будет перспективой наших дальнейших исследований.

Литература:

1. Сопоставительные аспекты лингвокультурологии // Лингвокультурология. – www.gramota.ru/book/ritorika/index3.htm
2. Красавский Н.А. Динамика эмоциональных концептов в немецкой и русской лингвокультурах: Автореф. дис. ... д–ра филол. наук. – Волгоград: «Перемена», 2001. – 38 с.
3. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж: «ВГУ», 2002. – С. 79 – 95
4. Воробьев В.В. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация: http://www.csu.ru/Lingvo/part4/lingvo/cadr9.html
5. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности: Сб. науч. тр. – Волгоград: «Перемена», 2001. – С. 3 – 16
6. Левченко О. Лінгвокультурологія та її термінна система // Вісник Нац. ун-ту "Львів.політ." – Львів, 2003. – № 490. – С. 105 – 113
7. Палашевская И.В. Концепт закон в английской и русской лингвокультурах: Автореф. дис. – канд. филол. наук. – Волгоград: «Перемена», 2001. – 23 с.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. Пособие для студ. Высш. Учеб, заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
9. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Пер. с англ. А.Д.Шмелева под ред. Т.В.Булыгиной. – М.: «Языки русской культуры», 1999. – 780 с.

Райхан Досжан
(Шымкент, Қазақстан)

XI-XII ҒАСЫР ЕСКЕРКІШТЕРІНІҢ ТІЛІНДЕГІ ДЕМЕУЛІК ШЫЛАУЛАР

Өз алдында толық лексикалық мағынасы жоқ, белгілі бір сөздердің жетегінде қолданылып, оған әр түрлі грамматикалық мағына үстейтін немесе сөз бен сөзді, сөйлем мен сөйлемді байланыстыру үшін жұмсалатын көмекші сөздердің бірі шылаулар деп аталады. Сөз таптарын бірінен-бірі ажыратып тұратын категориялды мағына көмекші сөздердің ішінде шылауларға тән.

“Мысалы, көмекші сөздерге, соның ішінде септеуліктер мен жалғаулықтарға тән жалпы категорияльды мағына – қатынас мағынасы. Септеуліктер сөздердің арасындағы әр түрлі қатынастарды білдірсе, жалғаулықтар сөз бен сөздің немесе сөйлем мен сөйлемнің арасындағы әр түрлі қатынастарды білдіреді. Көмекші сөздердің бір түрі – демеуліктерге тән жалпы категорияльды мағына – модальдық,” - дейді К. Аханов [1, 179 б.].

Шылаулардың лексикалық мағыналарының дерексіздену дәрежесі мүлде жоғары болғандықтан, олардың сөйлемдегі синтаксистік қызметін ашып көрсетудің мәні зор. Сондай-ақ шылаулардың ішкі лексика-семантикалық мағыналары, грамматикалық қызметтері тарихи тұрғыдан қарастырылу қажет. Шылауларды көне түркі тіліндегі түрлерімен қатар орта түркі тіліндегі түрлерін, қолданылу ерекшеліктерін ашып көрсету әлі де зерттей түсуді қажет етеді.

Шылауларды көмекші сөздер қатарына көмекші есімдер мен көмекші етістіктермен салыстыра қарастыру олардың табиғатын айқындауға мүмкіндік берері рас. Себебі көпшілік еңбектерде ара, ичра, уза, узила сияқты сөздерді шылауға жатқызса, біз бұл сөздерді көмекші есімдердің қатарында қарастырдық. Шылау сөздердің қатарына өтіп, қазіргі қазақ тілінде

қалыптасқан шылаулардың барлығы бірдей тарихи тұрғыдан қолданылған деп айта алмаймыз (XI-XII ғғ. қатысты айтып отырмыз), себебі біршама шылау сөздердің қалыптасуы – кейінгі дәуірлердің жемісі.

Көне түркі руникалық жазу ескерткіштері тіліндегі шылауларға арнайы ғылыми еңбек арнаған К.К. Малгаждаров сол ескерткіштер тілінде 20 шақты шылаудың қолданылғандығын айтады [2, 18 б.]. Біз қарастырып отырған XI-XII ғасыр ескерткіштерінің тіліндегі шылаулардың көпшілігі синтаксистік қызметі, қолданылу ерекшелігі жағынан қазіргі тілдегі қолданыстарына ұқсас келеді. Азын-аулақ шылаулар сол көне дәуірдің тіл ерекшілігін сақтайды.

XI-XII ғ.ғ. шылаулардың үш түрі де кездеседі: жалғаулықтар, септеуліктер, демеуліктер. Олардың жалпы саны – 35-ке жуық.

Бұл мақаламызда шылаудың бір түрі демелік жайы сөз болады.

Демеуліктер – өзі тіркесетін сөздерге әртүрлі грамматикалық мағына, қосымша реңк үстейтін көмекші сөздер. Қазіргі кезде демеуліктердің семантикалық сипаты жағынан дамып, қатары әлдеқайда кеңейген. XI-XII ғасыр ескерткіштерінің тілінде санаулы ғана демеуліктер кездеседі. «Һибат-ул-хақайиқ»-та (ары қарай ҺХ) [3] кездесетін демеуліктер сұрау мәнді, күшейткіш мәнді, нақтылау мәнді болып келеді.

1. Сұраулық демеуліктер. ҺХ-та *му* сұраулық демеулігі 8 рет қолданылған. Мысалы: *Сәна му айуғай сәза бу тилим.* – Саған лайық мақтан айтуға тілім жете ме? (АЙ 3). *Санар му едиз қум ушақ таш саны.* – Түйір құм мен ұсақ тастың саны есептеуге келе ме? (АЙ 60). *Хирадлық му болур тили бош киши.* – Тілін тартпаған кісіні ақылды деуге бола ма? (АЙ 137). *Сиңар му ешиңда муны кәт сақын.* – Досыңда сақтала ма? Мұны жақсылап ойла (АЙ 176) т.б.

Му демеулігі қазақ тіліндегі *ма, ме, па, пе, ба, бе* сұрау есімдігінің мағынасын береді. ҺХ-та тек *му* нұсқасы кездеседі. Берілген мысалдардың бәрінде де сұраулық демеулік өзі қатысты мүшемен бірге сөйлемнің басында келіп отырады. Бұндай қолданыс стильдік мақсатқа байланысты болса керек. Біріншіден, сұрауға ерекше екпін түсіру үшін, ал, екіншіден, өлең жолдарында сөйлем мүшелерінің орындарының ауысып келуі – дәстүрлі құбылыс. Кей кездерде *му* демеулігі негізгі сөз бен көмекші сөздің ортасында қолданылады: *хирадлық му болур*.

Сұраулық демеулігі II жақ жіктік жалғауымен қатар келгенде, түбір мен жіктік жалғаудың арасына кірігіп кетеді. Мысалы*: Есен му сен*. – Есенбісің (МҚ I 107). Дәл осы қалып *му* демеулігінің фонетикалық жағынан *мы/мі, бы/бі*, *пы/пі* түрінде өзгеріске түсуі арқылы сақталған: *барамысың, айтамысың* т.б.

М. Қашқари сөздігінде [4] *му* демеулігімен қатар *мы* нұсқасы кездеседі. Мысалы: *бу ыт-му* (бұл ит пе?) (МҚ III 214); *бардың му?* (МҚ III 2 ы); *ол барда - мы* (МҚ III 214).

Му сұраулық демеулігі есімдерге және етістіктерге жалғанып келіп сұраулық мағына берумен қатар, сабақтас құрмалас сөйлемдерде компоненттерді байланыстыру үшін қызмет етеді. Мысалы: *Киши йигладиму, өлүм қошнысы.* – Кісі ауырды ма, көршісі өлім болар (ҚБ, LV, 131/28). *Кәлүр - му йа кәлмаз ачылмаз сөзүм.* – Келе ме немесе келмес, ол жөнінде ештеңе айта алмаспын (ҚБ, XL, 182/11).

Түркі руникалық жазба ескерткіштерінде де бұл демеулік өте сирек қолданылған. Мысалы: *Қаған му қысайын тідім*. – Қағанды ма қысайын, - дедім (ТБ). *Екі-үч бің сүмүз келтечіміз бар му не?* – Екі-үш мың қолмен келе аламыз ба? Бұл ескерткіштерде *-ғу, -гү* күшейтпелі демеулігі және *күк* (кү~ гү+ өк?) сұраулық шылауы кездеседі.

Берілген *му, ғу/гү* демеуліктерін В.Л. Котвич жалпы алтай тілінен шыққан деп есептейді. Екінші демеуліктен (ғу/гү) ары қарай даму нәтижесінде *кі* сабақтастырғыш шылауының мағынасы мен қызметіне ие болды, – дейді Н.З. Гаджиева [5, 216-223 бб.].

В.Л. Котвич те -ғу мен -му арасында генетикалық байланыстың болуы мүмкін екендігін айтады. Өйткені алтай тілдеріне ғ (г) //м//б дауыссыздарының алмасып келуі жат емес (333). «В.Л. Котвичтің болжамы қызығарлықтай болғанмен, оның дәлелденуі қиын», - дейді А.Н. Кононов. Ол *ғу, гү* демеулігін (усилительно-выделительная частица деп береді) чуваш тіліндегі *қу/қо* '*бұл'*, сондай-ақ ұйғыр тіліндегі *қол / ғол* ($к^0$ + -л) '*сол'* сілтеу есімдіктерімен тікелей байланысты, тағы да құмық (хасавюрт диалектісі) тіліндегі *гөна анда* (вон там) ~ құмық. (хасавюрт.) гөл (< $р^0$ + - л) '*сол'* якут тілінің *кини ол* < ки + ини – эмоционалды-экспрессивті демеулігімен салыстыр дейді. А.Н. Кононов *оқ*, *өк* демеулігі *ғу*, *гү* демеулігімен генетикалық жағынан байланысты деп есептейді [6, с. 207].

ғу/гү күшейткіш демеулігі мен *му*, *күк* сұраулық демеуліктерінің генетикалық жағынан шығу тегі бір деп есептеуге олардың мағыналық жағынан ұқсастықтарының болуы себеп бола алады. *ғу/гү* күшейткіш демеулігі сөйлемге немесе айтылған ойға тек күшейту мәнін ғана үстеп қоймайды, кейде сұраулық та мән береді. Мысалы: *азу бу сабымда ігіт бар -ғу.* – Не бұл сөзімде өтірік бар ма? Ғ. Айдаров ғу, гу-ді сұраулық демеулік деп береді [7, с. 166].

А.Н. Кононов нақтылау мәнді *оқ, өк* демеулігін де генетикалық жағынан *ғу*, *гү*-мен байланысты деп есептейді.

2. *Өк* демеулігі ҺХ-та 3 рет қолданылған. Мысалы: *Бәлак еттим аны шаһымға мән-өг*. Мен де мұны шаһыма тарту еттім (АЙ 79). *Навадир сөз-өг аз болур һазал өкүш*. – Асыл сөз-ақ аз болады, қалжың шексіз (АЙ 461). *Чүз атлас болур қыз үчүзи бөз-өг.* – Зер атлас қымбат болар, арзаны бөз-ақ (АЙ 462). *Өг* демеулігі есім сөздерге тіркесіп келіп, олардың мағынасын күшейту, ой екпінін түсіру үшін қолданылған.

М. Қашқари сөздігінде *өг* демеулігімен қатар *оқ* нұсқасы да берілген. Мысалы: *Барғыл-оқ*. – Бар-ақ қой (МҚ I 37); *емді-оқ айдым*. – Енді ғана айттым (МҚ I 37). Бұл сөйлемдерде етістіктермен тіркесіп келіп, нақтылау мағынасын үстейді. Бұл демеуліктердің мағыналары екінші бір жағынан қазіргі тіліміздегі шектеу демеуліктерінің мағынасына сәйкес келеді. *Оқ*, *өк* демеуліктері қазіргі қазақ тілінде *-ақ* түрінде қалыптасқан. *Байа-оқ келдім*. – Баяғыда-ақ келдім (МҚ I 37).

3. Парсы тілінен енген *не* күшейткіш демеулігі болымсыздықты күшейтіп көрсетеді. *Не* шылауының өзге де қызметтері жөнінде алдыңғы тақырыптарда айтқан болатынбыз. ҺХ-та *не* демеулігіне бір ғана мысал бар: *Аны не халайық севар не халық*. – Ондай адамды халық та, құдай да сүймейді (АЙ 272).

4. Тарихи тұрғыдан демеулік болып есептелетін демеуліктің келесі бір түрі – *айа* сөзі. Бұл демеулік белгілі бір сөздің яки сөз тіркесінің алдынан келіп күшейтпелі мағына береді. ҺХ-да *айа* демеулігі 13 рет қолданылған. Мысалы: *Айа харис идиси харислық нерак*. – Е, ашкөз! Ашкөздік неменеге керек (АЙ 313). *Айа шәк йолында йелигли өтүн*. – Ей, шәк- күман жолында желігуші! Құлшылық ет! (АЙ 11). *Айа тил төрат мадх өтүнгил қаны*. – Уа, тіл, мадақ шығар, жалбарын қане! (АЙ 41). *Айа шаһым ердамларын санаған*. – Ей, шаһымның қадыр-қасиетін санаушы (АЙ 59). *Айа манда кедин килигли муны*. – Уа, менен кейін келген ұрпақтар! Мұны (АЙ 463) т.б. Осы сияқты сөйлемдердің бәрінде де *айа* демеулігі сөйлемнің басында келеді. Қазіргі қазақ тілінде *-ай, -ау* күшейткіш демеуліктері қолданылады. Бұл демеуліктер есім сөздерге, үстеулерге тіркесіп келіп, әртүрлі көңіл-күйді білдіреді.

Айа демеулігі қазіргі кезде қолданылатын *уай, ой* сияқты көңіл-күй одағайларына сәйкес келетін болу керек. Бірақ сол дәуірлерде одағай *-ай*, *-ей* түрінде қолданылған.

Айа демеулігі ҚБ-те сөйлемнің ортасында келеді. Мысалы: *оқығыл аны сен айа көңли түз.* – Оны сен оқы, о тура сөзді (адам) (ҚБ Н 132_{12}).

Күшейтпелі мағына беретін *а* демеулігі күшейтпелі мағынамен қатар өлең жолдарының ұйқасы үшін де қолданылған. Дастанда *а* демеулігі 14 жерде кездеседі. Ылғи да сөйлемдердің соңында келіп отырады. Мысалы: *Сәниң рахматиңдин умармән өң-а.* – Сенің мейірім-рақымыңнан үміт етемін (2). *Жумат жануар учған йүгүрган нәң-а.* – Жанды-жансыз, ұшқан-жүгірген нәрселер (АЙ 6). *Булур бир нәң ичра дәлилләр миң-а.* – Бір заттан мың дәлел табады (АЙ 8). *Кел отдин өзүң йул өлүмдин өң-а.* – Кел, өлмей тұрғанда өзіңді оттан сақта (АЙ 12).

Дастанның басындағы екі бөлімде осы күшейтпелі мағына беретін *а* демеулігі арқылы өлең жолдары ұйқасып келіп отырады.

Кел отдин өзүң йул өлүмдин өң-а
Йаратты уғаным түнүң күндүзүң
Өтүп бири бирга йүрүр өң соң-а
Түнәтүр түнүңни күнүң кетәрип
Күнүң кетәрип баз йарутур таң-а.

Қорыта айтқанда, XI-XII ғасыр ескерткіштерінің тіліне тән көмекші сөздер өз алдына арнайы зерттеуді қажет етеді. Себебі көмекші сөздердің бұл дәуірлерге тән өзіндік ерекшеліктері бар. Орхон-Енисей ескерткіштерінің тіліндегі шылаулармен салыстырғанда, бұл дәуірлерде саны жөнінен біршама көп. Оған себеп болып отырған араб, парсы тілдерінен шылау сөздердің енуі болды. Біз қарастырған 35-ке жуық шылаудың 4-еуі араб сөзі болса, 4-еуі парсы сөзі.

Араб, парсы тілдерінен енген шылаулар Орхон-Енисей ескерткіштерінде қолданылмайды. Бұл шылаулар XI ғасырдан бастап бірден тілімізге енді деп те айта алтаймыз. VIII және XI ғасырлардың аралығында араб, парсы шылаулары түркі тіліне біртіндеп ене бастады.

Араб, парсы тілдерінен енген шылаулардың бәрі бірдей өнімді қызмет атқарды деуге болмайды. Біраз шылаулар тілімізде қазіргі күнге дейін тұрақталып қалса, біразы көнеріп, тіліміздан қолданыстан шығып қалды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Аханов К. Грамматика теориясының негіздері. – Алматы: Санат, 1996. – 240 б.
2. Малгаждаров К.К. Көне түркі тіліндегі шылау сөздердің лексика-грамматикалық сипаты: Филол. ғыл. канд. дис. афтореф.: 10.02.06. – Алматы, 2000 – 28 б.
3. Йүгінеки А. Ақиқат сыйы. – Алматы: Ғылым, 1985.– 152 б.
4. Кашкари М. Девану луғатит турк: В 3-х т. – Ташкент: Фан, 1963. – Т.1-3.
5. Гаджиева Н.З. Пройсхождение союза ки в тюркских языках // Вопросы тюркологии. – 1971. – №Р2. – С. 78-85.
6. Кононов А.Н. Грамматика языка тюркских рунических памятников «VII-IX вв.». – Л.: Наука, 1980. – 255 с.
7. Айдаров Г. Язык памятника Кюль-Тегину. – Алматы: Ғылым, 1993. – 280 с.

Гүлжамал Жұмаділлаева
(Шымкент, Қазақстан)

ҚАЗАҚ АНТРОПОНИМДЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ НЕГІЗІ

Қазақ тіл білімінде социолингвистика ғылымы тілді зерттеудің бір саласы ретінде кейінгі кезде қалыптасқаны белгілі, бірақ бұл бағыттың қазақ тілінде негізі бар екеніне Ахмет Байтұрсынұлының, Қ.Жұбановтың еңбектерінде назар аударылды. Бүгінгі таңда әлеуметтік лингвистика – (социолингвистика) тіл білімі, әлеуметтану (социология), әлеуметтік психология және этнография ғылымдарының қиылысқан жерінде дамитын, тілдің әлеуметтік табиғаты мен қоғамдық қызметін, әлеуметтік фактордың тілге әсер ету тетігін және қоғам өміріндегі тілдің қарым-қатынас құралы ретіндегі коммуникативтік қызметін зерттейтін тіл ғылымының бір саласы ретінде қалыптасты. Осы тұрғыдан А.Байтұрсыновтың осыдан 85 жыл бұрын тілге берген анықтамасы социолингвистикалық сипатты деп бағалауға болады: «Тіл – адамның адамдық белгісінің зоры, жұмсайтын қаруының бірі», – деді [1,141].

Себебі қоғамдағы тілдің мәні мен қызметін күнделікті өмірден өзінің ерекше тілдік, тұлғалық зердесімен байқаған, сезе білген Ахмет Байтұрсынұлының тілдің әлеуметтік қызметін айрықша қабылдауы, түйсінуі – заңды құбылыс. Ал, әлеуметтік лингвистика болса, тіл мен қоғамның өзара байланысын динамикада, қызмет барысында зерттейді.

Сондықтан да әлемдік әлеуметтік лингвистика ғылымы тілдің даму сипатын үш бағытта анықтаса, тілдің таңбалануы (графизация), тілдің жаңаруы (модернизация) және тілдің қалыпқа түсуі, нормалануы (стандартизация) Ахмет Байтұрсынұлы тіл дамытарлық осы үш бағытта бірдей қалам тартты.

Осымен байланысты кез келген тілдің лексикалық қорының мәнді бір қабатын жалқы есімдер құрайды. Оларсыз адамзат қоғамының қарым-қатынас қызметі іске аса алмайды.

Түркі тіл білімінде жан-жақты зерттеліп, ғылыми негізі қаланған ономастиканың күрделі бір саласы – антропонимика. Антропонимика кісі аттары, әке аты – patronim (отчество), тегі (фамилия), лақап аттар (прозвища), бүркеншік аттарды (псевдонимы) зерттейтін ономастиканың бір саласы.

Антропонимдер адамдардың өткендегі тұрмысын, қоғамдық-әлеуметтік құрлысын және материалдық әрі мәдени өмірдің құбылыстарын да көрсете алады. Олардың кейбір топтары қазақ ауылының ертедегі тіршілік, іс-әрекетінен және шаруашылық күйінен мағлұмат береді. Мәселен, төрт түлік малға, шаруашылық, тұрмыстық сөздерге байланысты есімдер. Сонымен қатар, халықтың әдет-ғұрып, тарихи дәстүрлері мен кісі аттарының арасында тозбас желі бар. Кісі аттарына байланысты жиналған мыңдаған мысалдарды және есімдердің морфемасын талдап қарағанымызда, құрылысы, лексикалық материалы, фонетикалық ерекшеліктері жағынан олардың әр кез, әр дәуірге тән екенін бірден байқаймыз. Шындығында бұлай болудың өзіндік сыры бар. Өйткені әрбір кісі аты өзінің шыққан заманы мен дәуіріне, оның тілдік заңына тікелей байланысты. Соған орай олардың шығу себебін дәлелдейтін алуан түрлі тарихи жайлар мен сан қилы оқиғалар бары аян.

Халқымыздың ғасырлар бойы басынан кешірген өмір жолында табиғат пен аңға, құсқа сыйыну, ай мен күнге табыну, хайуандардан ит, қасқыр, бұқа сияқтыларды тотем ету – бәрі кісі аттарының қойылуына әсер еттпей қоймады Мысалы: *Айкүн, Айжарық, Айтолық, Айтолды, Күнай, Күнсұлу, Күнтуар, Бөрі, Барысбек, Арыстан, Бұқа, Түлкібай, Қоянбай, Алтын, Күміс, Қаршыға, Сұңқар* т.б. Осымен қатар, көрші-қоңсы елдермен араласу, шет елдермен байланыс жасау нәтижесінде тілімізге мыңдаған сөздермен қатар, кісі аттарының да еніп отырғаны мәлім. Мысалы, *Бөлтірік* – қасқырдың қарақұлақтанып қалған күшігін осылай атайды. Жалпы, түркі халқы өзін Көк бөріден таратады болғандықтан «Бөлтірік, Арлан, Қасқырбай» есімдері ел ішінде ара-тұра кездесіп қалады. Бұл есімді жаңа туған сәбиге «қасқырдай қайратты, қайсар» болсын деген ниетпен қояды. Аузы дуалы Бөлтірік шешеннің де құрметіне нәрестеге осы есімді беріп жатады. Ел ішінде өте сирек кездесетін төл ныспымыз. *Жамбыл* – моңғол тілінде «қорған» деген мағына береді. Қазақ жаңа туған сәбиге бұл есімді «ертеңгі күні ата-анасының қорғаны, қамқоршысы, қараушысы болсын» деген ниетпен беретін болған. Абыз ақын Жамбыл Жабаевтың құрметіне де нәрестеге осы ныспыны ырымдап қойып жататындар бар. Ел ішінде сирек кездесетін есім. *Ескендір* – өз заманында атағы жер-жаһанды тітіреткен Ескендір Зұлқарнайынның жаужүрек ерлігіне ел ішінде қойылған ескерткіш есім деп бағалауға болады. Араб тілінде «жеңімпаз» деген мағына береді. Бұл ныспы қазақ арасында жиі кездеседі. *Рәбиға* – арабтың «Рабии», яғни «төртінші бала» деген сөзінен шыққан. Алланың сүйген құлдарының бірі, сопы әулие Рабия Балқия (Ауғанстан аумағындағы қазақтар мен түріктер көп шоғырланған Балық қаласы) отбасында туылған төртінші бала болған. Сосын оған осы есімді лайық көрген.

Қазақ халқының құрамына енген бөлек тайпалар мен рулардағы кісі аттарының сіңіп кетуінен болған *субстрат, суперстрат* құбылысы да антропонимдер құрамын едәуір байытқан.

Ұлттық мәдениеттің рухани және материалды салалары мен түрлері жалқы есімдердің этномәдени негізде қалыптасуына ұйытқы болған, сол себепті көптеген қазақ жер-су аттарының, кісі есімдерінің уәжділік танымдары мен түп-төркіні халықтың мәдени және рухани байланысында жатыр. Қазақ тілінің ономастикалық жүйесі қазақ этносының мың ғасырлық тарихымен, мәдениетімен, тұрмыс-тіршілігімен, халықтың дүниетанымымен тығыз байланыста, сабақтастықта болып келеді. Е.Ә. Керімбаевтың пікірінше: “Әр халықтың онимиясында мәдени-тарихи ақпарат

жинақталған, қоғамның мәдени тарихына байланысты жалқы есімнің ерекшеліктерін және типологиялық ұлттық мәдени өзгешеліктерін зерттеу ономастикаға түбегейлі өзгеріс әкелетін бағыт болу керек” [2, 14 б.].

Сонымен қатар қазақ антропонимдері этноспен, этнос болмысымен, яғни халық өмірімен, тіршілігімен, әдет-ғұрып, салт-дәстүрімен, материалдық және рухани мәдениетімен жан-жақты, сан-салалы, тығыз диалектикалық байланыста да екенін ұмытпағанымыз жөн. Осы тұрғыдан келген қазақ антропонимиясының этнолингвистикалық сипатын айқындап зерттеу – қазақ халқының болмысын, басқа ұлттарға еш ұқсамайтын өзіндік келбетін тану болып табылады. Ұлттық болмысты антропонимия саласында таныту – этнолингвистика мен ономастика (антропонимика) ғылымдарының шекарасын кеңейте түседі.

Қазақ халқының кісі есімдері олардың наным-сенімдерімен, әдет-ғұрыптарымен байланысы жөнінде сонау XIX ғасырдың өзінде Шоқан Уалиханов былай деп жазған болатын: “Ырым, яғни әдет-ғұрып деп – алдын-ала бір нәрседен хабар беру тұрғысында орындалатын салтты айтады. Мәселен, ұлды болмай, үнемі қыз көретін ата-ана өзінің соңғы туылған қызына Ұлтуған деген есім береді, мұның өзі кейінгі перзентінің ұл болсын деген үміт-тілегінен туындайды” [3, 163 б.]

Әдет-ғұрыптардың, үлкенге – ізет, кішіге – құрметтің іспетінде қазақ келіндерінің қайын жұртындағы туған-туыс, ата-ене, ата-бабаларының есімдерін атауға тыйым салынуына байланысты, бір әулеттің кісі аттары қайталанбай, ұқсас болса да, көп балалы қазақ әулеттерінде әртүрлі есім беріп отыруы қазақ антропонимдерінің көбеюіне негіз болады.

Қазақ антропонимдерінің ішінде осындай антропонимдердің этнолингвистикалық типтегі әйел кісі аттарына Т. Жанұзақов мынандай сипаттама береді. “Мұндай түрдегі есімдер барлық түркі тілдерінде келесі нұсқаларда кең тараған:”… Қазақша *Тоқтасын, Тұрсын, Тоқтар, Тоқтамыс Ұлтуар,* түрікменше *Турсун, Турды, Иетер* (жетер); өзбекше *Турсын, Тоқта; қум Олмес, Қалсын.* Егер отбасында бірнеше қыз дүниеге келіп, бірде-бір ұл тумаса, ең соңғы қызына ендігіде қыз туылмауы үшін *Қызтумас* деген есім беретін: қум *Қыстаман* – қыз тумау немесе *Улангерек* – ұл керек; қырғызша *Бурулгу* – бұрылшы*, Тоқтбубу* – тоқта бибі [4, 9-10 бб.].

Жалқы есімнің – кісі атының құдыретіне, сөз киелілігіне байланысты туындаған осындай ырым және антропонимдер көптеген түркі халықтарының антропонимиясында бар.

Қазақ антопонимдерінің құрылысы жағынан жетіліп, құрамының байып отырған кезі – Кеңестік дәуір. Қазіргі тіліміздегі антропонимдер құрамында барлық дәуірге тән антрополексемалар бар. Әсіресе бұл дәуірде жасалған антропонимдер жаңа форма, мазмұнға ие болып отыр. Бұл күнде дәстүрлі есімдермен қатар, жарқын дәуірімізге лайықты мыңдаған антропонимдер пайда болды. Мысалы: статистикалық мәліметтер бойынша, қаңтар-тамыз айларында республикада 244 292 бала дүниеге келді.

Оның ішінде ұл нәрестелердің арасында ең көп тараған есімдер:

Ерасыл – 1255 бала, *Диас* – 880, *Нұрасыл* – 837, *Әлихан* – 771, *Мирас* – 737, *Бейбарыс* – 647, *Санжар* – 626, *Нұрислам* – 624, *Азамат* – 608, *Ислам* – 560, *Нұрдәулет* – 505, *Дамир* – 493, *Руслан* – 461, *Әмір* – 443, *Арсен* – 434, *Әділет* – 428, *Бекзат* – 421, *Ернұр* – 419, *Алдияр* – 415, *Бекарыс* – 391, *Тимур* – 388.

Қыздар арасында: *Аружан* – 1709, *Кәусар* – 1098, *Аяулым* – 1087, *Диана* – 905, *Алина* – 816, *Әмина* – 805, *Мәдина* – 762, *Нұрай* – 759, *Айша* – 721, *Айзере* – 667, *Сабина* – 656, *Жансая* – 607, *Жанерке* – 607, *Назерке* – 583, *София* және *Іңкәр* – 573, *Аяжан* – 567, *Айым* – 563, *Арайлым* – 546, *Мерей* – 531, *Анель* – 503, *Айдана* – 495, *Дильназ* – 492, *Ақерке* – 431, *Малика* – 418.

Олардың өскен, өркендеген заманымыздың мәдениеті мен өнерінің, ғылымы мен техникасының негізінде жасалғаны мәлім.

Тіліміздегі кеңінен тараған екі не үш сөздерден құралған күрделі тұлғасы есімдердің көбірек кездесетіндері – құрамында бай, бек, би, хан, сұлтан, төре, шах, ханым компоненттері (сыңарлары) бар есімдер. Тарихи сипаты жағынан бұл сөздер архаизм әрі историзм ретінде келмеске кеткен әлеуметтік терминдер.

Этнолингвистикалық сипаты бар, яғни болмысымен, рухани және материалдық тіршілігімен нағыз байланыстағы антропонимдердің үлес салмағы, саны әр тарихи кезеңде біршама болса да өзгеріп тұрады. Әрине, негізгі этнолингвистикалық антропонимиялық қор ғасырдан ғасырға мирас болып негізінен сақталып отырады, алайда кейбір тарихи кезеңдерде идеологияға тәуелді, немесе сырттан келген “интернационалды”, саяси мәні бар анропонимдердің саны күрт көбейіп кетеді. Солардың “көлеңкесінде” халық өмірінен, дүниетанымынан хабардар ететін этнолингвистикалық мәні, маңызы бар қазақ кісі аттары көрінбей, қалып қояды.

Сайып келгенде, тіліміздегі антропонимдердің шығу, даму негізі халқымыздың өткендегі тіл және азаматтық тарихымен тікелей байланысты болса, олардың типтерінің шығу, пайда болу жолдарын белгілі бір дәуірлерге бөліп қарамайынша, тиісті дәрежеде талдау жасауымыз мүмкін емес.

Қазақ тіл біліміндегі тіл мен мәдениет сабақтастығына негізделген қағидаға сәйкес жүргізіліп жатқан зерттеулерде мәдениеттің өзі метатіл деп анықталып, оның коммуникативтік, кумулативтік, әлеуметтік қызметтерін талдауға қазақ тіл білімінде ерекше назар аударылуда. Осы тұрғыдан қарағанда, мәдениет метатілін этномәдени негізде сипаттайтын өзекті арнаның бірі жалқы есімдердің (антропонимдердің) әлеуметтанымдық жүйесі.

Халық есімдерінің жасалу, пайда болу тарихында маңызды орын алатын мәселенің бірі тарихи-әлеуметтік жағдайлар. Халық тарихындағы бұл елеулі оқиғалар түрлі қоғамдық құрылыстағы

әр түрлі діни ағымға байланысты болса, кейде көрші елдермен жасаған алуан түрлі мәдени қарым-қатынас, достық байланыстармен ұштасып жатады. Әдетте, бұл тарихи-мәдени байланыстардың тіліміздегі есімдер құрамының молая түсуіне, антропонимдердің әлеуметтік мәнінің жетілуіне зор ықпал жасағаны аян.

Тарихи дереккөздердегі, эпостық жырлар мен фольклордағы, прецеденттік жүйедегі тілдік деректердің ұлт санасындағы ізін анықтау мәселесі – қазақ тіл біліміндегі антропонимдердің әлеуметтік бағытындағы зерттеулердің негізгі арқауы. Осымен байланысты ұлт пен тіл, ұлт пен мәдениет сабақтастығын қарастыратын үрдіс тіл табиғатын зерттеуде жаңа сапаға көтерілуде.

Әдебиеттер:

1. Байтұрсынұлы А.. Тіл тағылымы. Алматы: Ана тілі, 1999. 141б.
2. Керімбаев Е.А. Казахская ономастика в этнокультурном, номинативном и функциональном аспектах – Алматы, 1995. – 248 с.
3. Валиханов Ч.Ч. Избранные произведения // Под ред.акад. АН Каз ССР А.Х. Маргулана. – Алма-Ата, 1958. – Т.1. С. 163.
4. Жанузаков Т. Очерк казахской ономастики – Алма-Ата.: Наука., 1982. – 176 с.

Саян Жиренов
(Алматы, Казахстан)

ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ ТІЛТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ

Адамзат баласына тән құндылықтар – олардың ұлттық ерекшелігіне, жеріне, еліне, т.б. қатысты меншіктік сипатқа ие. Ал солардың ішіндегі қандайда бір шегарамен шектелмейтін екі үлкен нәрсе бар. Ол ғылым мен өнер. Екеуі екі жақтап адамға қызмет етері сөзсіз. Алайда екеуінің де ауқымы кең құбылыстар. Және бір-бірімен сабақтас дүниелер. Тіпті екеуін бір-бірімен жапсарлас, бірінен бірін ажыратуға келмейтін құбылыс деп тануға болады. Мәселен адамның интеллектуалды қуатынан туған ғылыми жаңалықты өнер деп танысақ, өнер ол – ғылым. Міне, осы жағынан келгенде ғылым мен өнер бірінен бірін ажыратуға келмейтін құбылыс. Ал екеуінің қай-қайсысы болмасын тілден тысқары емес. Солардың ішіндегі тілге жақыны, сөзге қатыстысы шешендік өнер. Шешендік – әр ұлтқа, халыққа тән бекзат өнер. Бұл жағынан келгенде әр ұлт өзінше шешен. Шешендік өнерді ғылыми тілде «риторика» деп атайды. Риторика ғылымының негізін салушылар мен өкілдері, әрі әлемдік ақыл-ой онтологиясының белді мүшелері Протагор, Сократ, Платон Лиси, Исакрат, Демосфен, Жан Поль Марат, Максимилиа, Робеспер, Аристотель, әл-Фараби, В.И.Ленин, Луначарский, т.б. болып кете береді.

Шешендік өнерді үлкен классикалық өнер деп танысақ, сол өнердің белді бір мүшесі қазақ халқы. Қазақ шешендік өнері туралы «түркологияның атасы» В.В.Радловтан бастап, Бартолъдт секілді алыс-жақын шетелдік ойшылдардың оңды пікір білдіргені көпке мәлім. Шешендік өнер – қазақ ауыз әдебиетінің ерекше бір жанры, қазақ халқының атадан балаға мұра болып келе жатқан рухани құнды мұрасы, асыл қазынасы. Қазақ шешендік сөз өнерінің көшбасына Майқы би мен Аяз билерден басталып, Жиренше шешен, Асан қайғы, Бұқар жырау, Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би, т.б. есімдерін жатқызуға болады. Жалпы шешендік өнер мен қазақ шешендік өнеріне қатысты мәселелер академик Р.Сыздықованың «Шешендік сөз», С.Негимовтың «Шешендік өнер», Г.Қосымованың «Шешендік өнердің негіздері» атты зерттеулерінде жалпы шешендік өнердің тарихы, шешендік өнердің ерекшелігі, шешенге тән шеберліктер, ұлттық шешендік өнердің негіздері, шешен сөздің жанрлық түрлері, шешендік сөздің тектері, шешендік өнердің сан салалы мәселелері жан-жақты қарастырылған. Сондай-ақ қазақ шешендік өнері көбіне көп сөз мәдениетімен сабақтастықта қарастырылады.

Жалпы шешендік өнер риторика ғылымының аясында, әдебиеттің бір жанры, сөз өнері ретінде біршама зерттелген сала. Алайда шешендік өнерді тек аталған бағыт аясында ғана емес, лингвистика ғылымының антропоцентристік парадигма аясымен сабақтастықта зерттеу арқылы жаңа бір тың деректерге қол жеткізуге болады. Антропоцентристік лингвистикада ойлау процесі мен тіл табиғатының бір-бірімен күрделі заңдылықтар арқылы бір нүктеге түйісуі басты назарда болады. Ал шешендік сөз шиырлары тікелей ұтымды ой ұшқыны мен тіл шұрайының жемісі. Яғни, антропоцентристік лингвистикадағы ой мен тіл сабақтастығы адамның жан-жақты табиғатына сәйкес әлеуметтік, логикалық, философиялық, биологиялық, когнитологиялық, т.б. факторларды тұтастай қамтиды.

Шешендік өнерді тілтанымдық тұрғыда зерттеу арқылы шешен сөздің коммуникативтік акт барысындағы берілуін, шешендік ойдық қуаттылығын, шешендік сөздің стилистикалық бояуын, этика-эстетикалық ерекшелігін, шешендіктен туған ой мен сөздің астарындағы танымдық ойдың қатпарларын тануға болады. Шешендік сөз ой тасқынынан табиғи түрде туындайды. Ал шешендікке талпыныс жасағандар әрине жаттайды, жаттығады. Шын мәніндегі шешен адам ой қуаты мен философиялық білім тереңдігі арқылы шешендік сөзді өз жанынан шығарады. Алайда шешен адамда өз білімін жетілдіру арқылыда шешендікке қатысты ойы мен сөзін шымырлап отыруы заңды құбылыс. Бұл жағынан келгенде тарихтағы Цицеронның шешендікке өзін-өзі баулуын айтуымызға болады. Цицерон шешендік өнерді игерудің бес әдісін айқындаған. Оның ең *біріншісі*, айтарыңның

болуы, яғни сөзіңнің мазмұны. *Екіншісі*, сол айтпақ ойыңды салмақтап, жүйеге келтіру. *Үшіншісі*, көркемдеу, яғни әдеби өңдеу. *Төртіншісі*, жадыға сақтау. *Бесіншісі,* келістіріп тұрып жақсылап айтып беру, сөйлеу. Адам бойындағы шешендік туа бітті ме, жоқ әлде жүре бітті ме деген таласты пікірге әйгілі шешен Цицеронның осы бес әдісі жауап бергендей. Цицерон адам табиғатына жаратылыстан берілген табиғи қабілетті (дарынды) мойындай отырып, тек қана соған малданып қалмай, оны үнемі жетілдіру қажет деп санайды. Шешендік өнер адам баласының танымдық әлеуетіне тікелей қатысты. Адам дүниедегі заттар мен құбылыстарды тани келе, оны жарыққа шығарғанда шешендікке тән элементтерді пайдалану арқылы өз өнерін паш етеді. Риторика ғылымында шешендік өнердің өкілдері әркелкі аталады. Мәселен, *би-шешен, ділмар, оратор, лектор*, т.б. титулды атауларды жатқызуға болады. Алайда бұл атаулар ресми тіркелген атаулар емес, халық өзі таныған жанға (тұлғаға) аталған атауларды бейресми түрде теліп отырған. Бұл ерекшелік қай тілде болмасын кездеседі.

Адам баласының қай-қайсысы болмасын шаршы топ алдында немесе қандай да бір ортада өз ойын шебер де шешен жеткізуге тырысады. Алайда ондай мүмкіндік екінің біріне бұйыра бермейтін қасиет. Мәселен біреудің өз ойын жеткізу үшін дайындаған трактофкасын орта қабылдамайды, немесе еріксіз тыңдайды. Яғни, оның жаттанды сөзі сіңімді емес. Ал енді біреудің сөйлеген сөзі еріксіз тыңдарманды өзіне қаратуы ол адамның табиғи болмысына тән қасиет екендігі даусыз. Бұл жерде әрине шешендіктің элементтерін қабілетіңнің бар-жоқтығына байланысты мүлде пайдаланба деген сөз емес. Керісінше пайдалану қажет. Алайда оны әсерлі, ұтымды етіп пайдалану керек. Ал оны оңды-солды қолдану сөздің қадірі мен эстетикалық талғамның тұнығын лайлаумен бірдей.

Шешендік өнерге тән көптеген элементтер сонау Цицерон заманынан бастап күні бүгінге дейін қалыптасу үстінде. Шешен адам үшін сөзге шебер болу жеткіліксіз. Қандайда болмасын шешендік сөз терең ойға, ұтқыр шешімге, бейнелі сөзге, тапқыр логикаға құрылады. Сондай-ақ, табан астында тауып сөйлейтін тапқырлық, топ алдындағы тайсалмайтын батылдық, мүдірмей сөз бастайтын өткірлік, сөз сайысында саспайтын сабырлы болу да қажетті шарттардың бірі.

Жалпы риторика ғылымындағы шешендік сөз өнері жазбаша немесе ауызша айтылып (көбіне көп ауызша айтылған) дүниеге келеді де, одан кейін ауыздан-ауызға тарап, кейінгі ұрпаққа сөз өнерінің өлмес-өшпес мұрасы болып қалып отырған. Шешендік сөз өнері өзге сөз өнеріне (прозалық, поэзиялық туындылар) қарағанда ел мен жерге, ұлт пен нәсілге бөліне бермейтін, жалпы халықтық мәні басым өнер. Оған күнделікті тұрмыстағы коммуикативтік акт барысындағы анау айтыпты, мынау айтыпты деген мысалдарды жатқызуға болады. Шешендік сөздің астары тек тапқырлықтан тұрмайды. Ол ой салу мен ойлантудан, насихат пен даналықтан тұрады. Шешендік сөз айтыла келе бастапқы нұсқасының уақыт талабына сәйкес өзгеріске түсуі табиғилық.

Шешендік сөздің анық көрінер тұсы ақындар айтысы, түрлі сөз тартысына құрылған дискуссия мен дебатта (теледебат), алқалы топ алдында сөз сөйлеуде, әртүрлі даулы істерді шешуде, оңаша ой толғау не сұхбат құруда, әңгіме-дүкен барысында арнау, сәлем, өсиет айтуда анық көрінеді. Шешендік сөздер көбіне көп объектінің болмысына қатысты арыдан айтылған түсінік сөзден басталады. Сол арқылы өткен мен кеткенді таразылап, бүгінгі мен ертеңгінің не боларына көз жүгіртіп баяндаудан тұрады. Шешендік сөз өнері өзге өнер түрлеріне қарағанда жасампаз жанр. Ол үнемі жаңғыру мен жаңарудан тұрады. Өйткені адам баласының қандай қоғамдық формацияда болмасын басты қаруы – тіл. Ал сол тілдің бір саласы шешендік өнердің қоғамдық, әлеуметтік сипаты басым. Сондықтан шешендік өнерде қолданыстан шығып қалу, айналымнан кету құбылысы бола бермейді. Оған дәлел бүгінгі тілдік қолданыстағы ежелгі көне грек, рим дәуіріндегі, қала берді орта ғасырлардағы, ренесанс дәуіріндегі шешендік шиырларының күні бүгінге дейін тілдік айналымда жүргендігін алға тартуға болады. Ал бұл дегеніміз шешендік сөз өнерінің астарындағы таным қатпарларының күні бүгінге дейін сыр шертіп жатуы, шешендік сөз өнерінің концептуалды мүмкіндігінің күшті екендігін көрсетеді.

Риторика, шешендік өнер әлем тарихындағы көне ғылым саласы деп атауға болады. Шешендік өнер – өнер ретінде де ғылым ретінде де қоғам дамуының әртүрлі кезендерін басынан өткізіп келеді. Ежелгі грек-рим мәдениеті қарыштап дамыған дәуірлерден бастап, күні бүгінге дейін шешендік өнердің бірде маңызы артса, енді бірде мәні төмендегенімен, өзінің даму процесін үзбей жалғастырып келеді. Алайда шешендік өнерге деген қызығушылық қай қоғамда да артпаса, ешбір кеміген емес. Шешендік өнер сөз мәдениетіне тікелей қатысты жанр. Тіпті шешендік өнерді сөз мәдениетінің ең жоғарғы көрсеткіші деп тануға болады. Тіл білімінде «сөз мәдениеті» дегенде «тіл мәдениеті» деп атау орын алған. Бұл мәселе жөнінде тілшілердің арасында орныққан тұжырым әлі қалыптаса қойған жоқ. Дегенмен де «тіл мәдениеті» дегенге қарағанда «сөз мәдениеті» деп атасақ, мәдениеттің неге қатыстылығын және «тіл мәдениеті» негізінен «сөз мәдениеті», «сөзді орынды қолдану» деген ұғым-түсінікті білдіреді. Ал, «сөз мәдениеті» дегеннің ғылыми анықтамасына келетін болсақ, бұл мәселені қазақ тіл білімінде арнайы зерттеген ғалымдардың ғылыми пікірлерін басшылыққа алуға болады. М.Балақаевтың тұжырымы бойынша, «Тіл мәдениеті дегеніміз – тілдік тәсілдердің ширау, жетілу дәрежесі. Сонымен қатар, ол тіл жұмсаудағы ізеттілік, сауаттылық қана емес, тілдік тәсілдерді, фонетикалық, орфографиялық, орфоэпиялық, морфологиялық, синтаксистік, стильдік құбылыстарды ұқыпты, дұрыс қолдану дағдысы» [1, 17 б.] десе, Н.Уәли өзінің «Сөз мәдениеті» атты еңбегінде, «Тіл мәдениеті дегеніміз – сөйлеудегі, жазудағы сыпайылық, ізеттілік қана емес, сонымен қатар айқын ойлылық, сөзді дәл айыру шеберлігі, сөйлеу өнеріне шыныққандық» [2, 24 б.], – деп анықтама береді. Ал тілші-ғалым Р. Сыздық: «Тіл мәдениеті дегеніміз

– сөздерді дұрыс орнымен қолдану (лексикалық), дұрыс құрастыру (синтаксистік), дұрыс қиюластыру (морфологиялық), дұрыс дыбыстау (орфоэпиялық), сауатты жазу (орфографиялық), тілді әсерлі етіп жұмсау(лингвостилистикалық) нормаларын ұстану, орнықтыру, жетілдіру», – дегенді айтады [3, 24-25 бб.]. Жоғарыда аталған ғалымдардың тіл мәдениетіне қатысты анықтамаларына көз жүгірте отырып, лингвистикалық нормаларды сақтаған сөзді дұрыс айту мен дұрыс жазуды берік ұстанған, сол арқылы көңілдегі көрікті ойдың айқын, әсерлі жетуі мен екі ұдайы ойдың болмауы шешендікке тән көрсеткіштер екендігін анық байқауға болады.

Шешендік өнер қоғамдық-әлеуметтік құбылыс. Ақиқат өмірдегі түрлі саяси-әлеуметтік, қоғамдық жағдаяттарды ретке келтіруде шынайы шешендік өнер қызмет етеді. Шешендік өнердің қоғамдық қызметіне зер салсақ, шешендік әсіресе қоғамдық мәселелерді шешуде өте-мөте белсенді қызмет атқарды. Жалпы шешендік өнердің өкілдері әр алуан әлеуметтік топ арасынан шығып отырған. Қоғамдық-әлеуметтік жағдайдың заман талабына сай өзгеруіне байланысты, шешендер мен шешендік сөздердің, шаршы топтың сипаты өзгерді. Бүгінгі шешендік сөз бұрынғыдай өлең түрімен емес, таза қара сөзбен айтылуы қоғамдық-әлеуметтік өзгеріс пен сұранысқа қатысты болды.

Шешендік өнердің антропоцентристік парадигмаға негізделуін адресат пен адресент арасындағы қатынасты дамытып, сөз құдыретін тану басты бағыт етіп алынады. Әрбір сөздің сөйлеуші мен тыңдаушының арасындағы қатынасты жоғары сапаға көтеру үшін екі жақтың да білімділікк, адамгершілік, этикалық әлеуетінің теңдей дамытылуы көзделеді. Себебі адам баласы сөйлеуші ретінде де, тыңдаушы ретінде де ол тілдік және танымдық кодтарды меңгеруі қажет. Шешендік өнердің коммуникативтік сапаларының ішіндегі ең маңыздысы сөз қысқалығы. Мәселен тілдік таңба – стимул, тыңдаушы санасындағы білімнің мәні (реакциясы) күшті болса, аталған тілдік код пен когнитивтік код ұштаса келе, сөз субъектілірінің арасында тілтанымдық диалог орнайды. Ал тілтанымдық диалог – адамзат қоғамы өмір сүруінің басты көрсеткіші. Сондықтан шешендік өнер нормаларын меңгеру, сөз сапасына қатысты аялық білімді қатысымдық тұлғалардың өмірлік дағдыларына тірек етіп ұстану – бүгінгі антропоцентристік парадигманың басым бағыты болып табылады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Балақаев М. Қазақ тілінің мәдениетінің мәселелері / М.Балақаев. - Алматы: Қазақстан, 1965. -186 б.
2. Уәлиев Н. Сөз мәдениеті / Н. Уәлиев. -Алматы, 1984.
3. Сыздық Р. Тіл мәдениеті және оның проблемалары / Р. Сыздық // Тілдік норма және оның қалыптасуы. -Астана: Елорда, 2001. - 230 б.

Айзат Ибраева
(Алматы, Казахстан)

СПОСОБЫ ИЗУЧЕНИЯ ГРАНЕЙ МАСТЕРСТВА ПИСАТЕЛЯ

Известно, что рождение каждого художественного произведения – это результат большого труда и длительного поиска писателя. Очевидно, что художественное произведение пишется на основе таких ступеней, как определение темы, в соответствии с ней – сбор материалов из разных источников, затем этот материал подчиняется определенной идее и художественно осваивается.

Закономерно, что в результате таких творческих трудов у каждого писателя формируется собственное направление, опыт, по-своему неповторимый почерк мастерства. Необходимо подробнее остановиться на таких вопросах: какие проблемы можно отнести к граням мастерства писателя, какие способы существуют, чтобы освоить особенности этого мастерства. Следует понимать, что понятие «мастерство» не должно ограничиваться природным даром писателя, мировоззрением, секретами системы мысли и слова, а должно охватывать такие проблемы, как художественное обобщение, специфика повествования. Общая область творчества писателей, поиск сюжета произведения, приемы построения композиции, образцы превращения жизненной правды в художественную правду, поиски в изучении характера персонажа – все эти уровни произведения показывают свойственный писателю художественный почерк.

Психологическое настроение, манера написания, владение писательским ремеслом, уровень требований писателя к себе в процессе написания – всё это можно рассматривать как модель мастерства. Если говорить, как использовать в учебном процессе разносторонние интересные сведения, которые дают возможность глубже погрузиться в секреты художественности и мира прекрасного, то выясняются некоторые проблемы.

В высших учебных заведениях для того, чтобы освоить эту тему, можно посвятить ей занятия спецкурсов и спецсеминаров. Также можно остановиться на проблемах мастерства, когда в ходе изучения курса истории литературы встречаются темы, связанные с определенной эпохой и творчеством отдельных поэтов и писателей. Каждая такая тема создает для студентов не только условия для знакомства с содержанием произведения, но и возможность в совершенстве познать закономерности искусства.

При освоении граней мастерства писателя, естественно, роль спецкурсов и спецсеминаров особенная, т.к. ограниченное время, данное для изучения истории литературы, не дает

возможности охватывать все сведения. Однако, чтобы вызвать интерес студентов при обучении истории литературы, связанной с определенной эпохой, можно давать сведения о творческой лаборатории писателя. А тему спецкурса и спецсеминара целиком можно посвятить творческой лаборатории или творческому опыту определенного писателя. Когда определятся эти темы, перед преподавателем возникают различные задачи. Это связано с такими проблемами, как необходимость практически освоить материал в ходе спецсеминара, определить, в чем его отличие от целей, поставленных в спецкурсе. В ходе решения таких проблем, мы должны принять во внимание требования высшей школы. В частности, спецкурс строится в виде лекций и основан на монологической речи преподавателя, а спецсеминар основывается на самостоятельной подготовке студентов. Но главная из поставленных проблем в том, как систематизировать сведения, связанные с темой учебного курса, чтобы повысить интерес студентов, какими воспользоваться методами и приемами, чтобы довести материал до сведения обучающихся наиболее эффективно и доступно.

В спецкурсе лекции преподавателя начинаются с выяснения своеобразия понятии творческой лаборатории. Если тема спецкурса связана с творчеством отдельных писателей, можно анализировать, сопоставляя с произведениями другого писателя. К примеру, на 3 курсе по дисциплине «Казахская литература» запланированы спецкурс и спецсеминар. На основе решения кафедры в 2009-2010 учебном году эти спецдисциплины посвятили творческой лаборатории Г. Мусрепова. Была поставлена цель – в ходе лекций по изучению особенностей мастерства Г. Мусрепова показать его творчество в сравнении и взаимосвязи со своеобразием позиций и творческого опыта таких писателей, как М. Ауезов, С. Муканов и Г. Мустафин. Чтобы добиться такого результата, мы опирались на труды С. Макпырулы, К. Ергобекова, З. Ахметова, Т. Журтбаева, которые исследовали творчество этих писателей. В ходе обучения привлекались понятия творческой лаборатории, биографические материалы о жизни писателя, планы написания произведений, пути превращения жизненных фактов в художественную правду. Всё это передано через сравнительный анализ. Это, во-первых, способствует усвоению понятия творчества, во-вторых, приводит к ясному пониманию отдельного писательского опыта. Также студенты через полное освоение процесса – от биографических фактов до написания художественного произведения – расширили свои познания в области литературно-теоретических понятий.

В работе спецсеминара освоение этой темы начинается с индивидуального задания студенту. Большая часть этих заданий, прежде всего, связана с полным знакомством с текстом художественного произведения по будущей теме. Если студенты не владеют сюжетом произведения, то им трудно систематизировать композиционную структуру и сведения о прототипах персонажей художественного произведения. Кроме того, прежде, чем говорить об истории написания художественного произведения, студентам поручается заранее ознакомиться со сведениями о жизненном пути писателя, о его приходе в литературу. Важно выявить взаимосвязанность анализируемого произведения с другими произведениями, историю написания других произведений сходной тематики. В результате выполнения специальных заданий в этом направлении студенты наряду с гармонией творчества писателя стараются глубоко освоить и его творческую связь с писателями-современниками. С точки зрения самостоятельного поиска особенность таких работ помогает в формировании личного мнения будущего молодого специалиста. При изучении своеобразного опыта каждого писателя студентам можно давать индивидуальные задания. Например, один из студентов читает доклад об особенностях выбора темы произведения у С. Муканова, другие могут остановиться на опыте сбора материалов в процессе написания романа «Путь Абая» М. Ауезова. А остальные студенты изучают художественное мастерство Г. Мусрепова и анализируют, в чем отличие его стиля от вышеназванных писателей.

В последние годы на факультете проводится специальная дисциплина для магистратуры на тему «Природа творчества», связанная с проблемами творческой лаборатории. Главная её задача в том, чтобы, расширяя понятия, связанные с данной темой, повысить их научную значимость. По сравнению со студентом бакалавриата магистрант подготовлен более профессионально: он может систематизировать источники, связанные с творчеством писателя, способен участвовать в научном обсуждении данной проблематики, заняться изучением ранее не исследованных аспектов темы. Магистрант вполне может продолжить тему дипломной работы в этом направлении.

В целом процесс обучения понятию творческой лаборатории писателя в высших учебных заведениях наряду с изучением граней мастерства писателя ведет к умению обучающихся основательно рассуждать о закономерностях искусства.

Алина Игизова
(Оренбург, Россия)

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КОНДИЦИОНАЛИСА I В КОСВЕННОЙ РЕЧИ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Проблема функционирования кондиционалиса I в косвенной речи была и остается актуальной проблемой немецкого языка, так как в отечественной германистике пока отсутствует

четкое и подробное описание особенностей функционирования конъюнктива в современном разговорном немецком языке.

У конъюнктива в немецком языке есть особая функция – функция выражения косвенной речи. Специфика употребления конъюнктива в косвенной речи заключается в том, что он не имеет в этом случае того модального значения, которое характерно для него в других функциях. Оформляя косвенную речь, конъюнктив не указывает, что то, о чем говорится, не существует в действительности и относится к действительности как возможное. Предложение с косвенной речью, которое содержит конъюнктив, может просто констатировать факт и иметь совершенно реальное значение.

Элементы оформления косвенной речи через Kj, характерные для устно-разговорного варианта немецкого языка, еще до 70-х годов XX века не допускавшиеся в письменный литературный язык, все активнее используются писателями нового и новейшего времени , – прежде всего в качестве средства речевой характеристики персонажей. Благодаря этому обстоятельству неносители немецкого языка, изучающие его профессионально, но не имеющие возможности наблюдать Kj в живой речи, могут, тем не менее, опосредованно, с помощью художественных текстов, проследить специфику устно-разговорной традиции.

Опираясь на тексты новелл современной немецкой писательницы Эльке Хайденрайх «Die schönsten Jahre», «Silbernehochzeit», «Der Welt den Rücken», мы выявили особенности функционирования кондиционалиса в косвенной речи.

Согласно Standarddeutsch, использование Kd I в косвенной речи обусловливается, прежде всего необходимостью заменять нечёткие формы футурума I конъюнктива (Fut I Kj) [1: 172]:

1.*Ich hatte ihr erst am Tag zuvor gekauft und ihm auf die Frage, was ich meiner Mama denn schenken würde*(вм. неоднозначного werde)*, gezeigt*.

2. *Ich hatte ihr gesagt, dass wir meine Kollegin, die aus Amerika kam, abholen würden, wir konnten dann noch ein en Kaffee trinken, und später würden Flora und ich sie dann ins Flugzeug setzen.*

Нетрудно предположить, что замена Fut I Kj на Kd I – из-за совпадающих с индикативом целых четырех его форм из шести – достаточно частое явление как в книжно-письменной, так и в устно-разговорной речи. Но в разговорном немецком языке замена Fut I Kj кондиционалисом I производится также и в тех случаях, где она, с точки зрения грамматической нормы, не требуется, и прежде всего это касается 3-го лица единственного числа [2: 176]. Несколько типичных примеров из новелл:

1. *Aber ich dachte, sie würde*(вм. достаточно чёткой коньюнктивной формы werde) *mich vielleicht brauchen, musste doch in diesem Alter allmählich schwächer, schüsseliger und vergesslicher werden.*

2. *Bei Heinrich hatte sie vorausgesetzt, dass alles perfekt sein würde*(вм. werde).

3. *Es entstand so ein Moment, in dem Franziska wusste: Entweder ging jetzt etwas weiter oder sie würde*(вм. werde) *sofort aufbrechen und in den nächsten Zug nach Stuttgart steigen.*

4. *Sie hatte Angst davor, er würde zu privat von Glück, Dankbarkeit und fünfundzwanzig wundervollen Jahren sprechen*.

Приведенные примеры свидетельствуют о том, что Kd I, выступая в разговорной речи при передаче чужого высказывания в качестве показателя будущего времени, практически равноценен Fut I Kj.

Обозначение будущего – не единственная функция, выполняемая Kd I в немецкой разговорной речи при передаче чужого высказывания. В немецких грамматических справочниках отмечается, а наши наблюдения на материале художественного текста это подтверждают, что Kd I может замещать в разговорном языке не только нечёткие формы Fut I Kj, но и конъюнктивные формы презенса (Präs Kj) и претеритума (Prät Kj), т. е. тогда, когда в косвенном высказывании речь идет о настоящем [1: 112]. При этом замены также распространяются не только на неоднозначные, но и на вполне чёткие формы конъюнктива.

1.Erst vor seiner Haustür- es war ein altes Mietshaus mit vielen Parteien, er wohnte im ersten Stock- war ihr plötzlich mulmig zumute. Er würde natürlich verheiratet sein(вм. sei).*Er würde sie gar nicht mehr erkennen*(вм. erkenne).

По данным немецких грамматических справочников, сегодня замене форм Präs Kj и Prät Kj на Kd I в разговорном немецком языке подвержены несколько групп глаголов[3: 175] , а именно:

1) все слабые глаголы, поскольку в Präs Kj половина их форм (1 л. ед. ч., 1 л. и 2 л. мн. ч.), а в Prät Kj все их формы совпадают с формами индикатива;

2) сильные глаголы с корневой гласной -i- в Prät Ind (blieb, fiel, fing, hing, hielt, riet, stritt и т.п.), отчего их Prät Kj при восприятии на слух звучит недостаточно чётко (bliebe, fiele, finge, hinge, hielte, riete, stritte и т. п.) ;

3) неправильные глаголы с «умлаутом в презенсе» kennen и nennen; в Prät Kj они имеют форму kennte, nennte, которая также недостаточно чётко сигнализирует о конъюнктиве ;

4) большое число сильных глаголов с умлаутом в Prät Kj (beföhle / befähle, bräche, böte, empföhle / empfähle, fröre, genösse, hälfe / hülfe, höbe/hübe, klänge, lüde, mäße, sänne/sönne, schüfe, spränge, schlösse, schräke, tröffe, verdürbe, wüchse u.a.), поскольку эти формы в значительной степени архаизировались и в разговорной речи звучат, как отмечают все немецкие грамматисты (В. Юнг, Г. Вайнрих, Д. Вундерлих, Г. Пауль) слишком изысканно, манерно («gewählt», «gespreizt») ; этот стилевой диссонанс устраняется с помощью Kd I.

В рамках разговорной традиции привлечение кондиционалиса I в качестве более чёткой конъюнктивной формы выглядит логично, хотя для неносителя языка ситуация в семантическом аспекте усложняется. Что касается стилистического аспекта, то уже сама аналитичность, двухчастность структуры кондиционалиса не может не утяжелять стиля. В этой связи нельзя не согласиться с сетованием известного немецкого лингвиста Вальтера Юнга, который писал: «Die Formen des Konjunktivs II (Präteritum), die wir noch besitzen, sind sprachgeschichtlich und klanglich so wertvoll, dass man sie gebrauchen soll, wo sie ihren Zweck erfüllen… Wie farblos klingen dagegen die Umschreibungen mit würde!»[3: 248].

Для тех, кто изучает немецкий язык, этот дискурсивно-аналитический этап в овладении особенностями передачи чужого высказывания с помощью конъюнктива очень важен. Такие аналитические процедуры позволяют осознать логику и механизмы оформления косвенной речи в разговорном немецком языке, адекватно идентифицировать и трактовать аналогичные явления при чтении современной немецкой художественной литературы, осуществлять самоконтроль, т. е. управлять этими механизмами в своей речевой практике [6].

Таким образом, новейшая немецкая литература предоставляет в распоряжение неносителя немецкого языка, изучающего его как будущую специальность, репрезентативные тексты, которые позволяют достаточно детально проследить специфику оформления косвенной речи посредством конъюнктива и, в частности, кондиционалиса I (würde-Form) в разговорном варианте современного немецкого языка.

Проведенные проблемы убеждают в том, что замена Präs Kj, Prät Kj и Fut I Kj этой описательной формой, кажущаяся на первый взгляд хаотичной, на самом деле основывается на определённой логике, которая ориентирована на максимально чёткое и яркое обозначение модуса как формы косвенного цитирования чужого высказывания и на этой основе – на обеспечение чёткости и однозначности в передаче его смысла (а также элементов исходной формы).

Анализ употребления Kd I в заместительной функции в новеллах Эльке Хайденрайх убеждает в том, что замена Präs Kj, Prät Kj и Fut I Kj этой описательной формой, кажущаяся на первый взгляд хаотичной, на самом деле основывается на определённой логике, на обеспечение чёткости и однозначности в передаче смысла .

В стилевом аспекте Kd I производит двоякий эффект: с одной стороны, он способен нейтрализовать стилевые диссонансы, возникающие в связи с архаичностью и связанной с этим «изысканностью» формы Prät Kj многих сильных глаголов, не сочетающейся с демократичностью разговорного языка, но с другой стороны, он – в силу своих структурных и фонетических особенностей – обусловливает некоторое однообразие фактуры текста и утяжеление стиля повествования[6].

Проведённые наблюдения позволяют также сделать вывод лингво-типологического порядка: в разговорном немецком языке при оформлении косвенной речи через Kj и, в первую очередь, через Kd I проявляется действие двух противоположно направленных языковых законов: закона экономии и закона энтропии (избыточности) коммуникативно-прагматических средств. Первый проявляется в тенденции к унификации разнородных моделей косвенного цитирования – посредством единой за-местительной структуры, второй – в синонимии конъюнктивных форм, сложившихся в своеобразную функциональную мини-систему средств репродукции чужой речи.

Литература:

1. Москальская О. И. Теоретическая грамматика современного немецкого языка: Учебник для студ. высш. учеб. заведений.- М.: Издательский центр «Академия», 2004.- 352с.
2. Helbig. G. // Buscha J. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht.- Berlin und München : Längenscheidt KG, 2001.
3. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache.- Leipzig : VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1973.
4. Weinrich. H. Sprache in Texten.- Stuttgart, 1976.
5. Paul. H.: Deutsche Grammatik, Bd.I- II. Halle, 1920.
6. www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vdpu/Movozn/2009_15/.../26.pdf

Научный руководитель:
кандидат филологических наук, ст. Снигирева О. М.

Алмаш Касымбекова
(Шымкент, Казахстан)

КОГНИТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ НОМИНАЦИИ ЛЕКАРСТВЕННЫХ ФОРМ В ТЕРМИНОЛОГИИ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Терминология казахского языка является, на сегодняшний день, предметом пристального внимания языковедов, научных сотрудников, всех интересующихся ее развитием и формированием. Среди множества вопросов актуализирующихся и ждущих своего решения, вопросы терминообразования занимают значительное место.

В медицинской терминологии казахского языка наименования лекарственных форм функционируют как в их принятых опосредованно через русский язык вариантах (аэрозоль, паста, таблетка и т.д.), так и в казахских эквивалентах (*тұндырма*-настойка, *ерітінді*-раствор, *қайнатпа*-отвар и т.д.).

Принятие в казахском языке наименований лекарственных форм в опосредованном или национальном варианте мы связываем с когнитивно-информационной природой термина [1, 89]. Какие знания лежат в основе терминологической номинации лекарственных форм, каковы когнитивные признаки их концептуализации в казахском сознании?

Анализу были подвержены термины с их латино-русско-казахскими вариантами. Само терминосочетание «лекарственные формы» (лат.formae medicamenforum) имеет в терминологическом узусе перевод «*дәрілер түрлері*», что означает дословно «виды лекарств», но что получается, если идет речь о видах лекарственных форм – *дәрілер түрлерінің түрлері*, то есть тавтология «виды видов лекарств», что не корректно и не логично, как нам представляется с любой точки зрения. Дефиниция термина *лекарственная форма* предполагает опорное слово *состояние* (лекарственного средства или сырья), в казахском языке терминосочетание «*дәрілік қалыптар*» исключило бы указанную тавтологию, заменив ее на более корректную «*дәрілік қалыптар түрлері*».

Принятие казахским сознанием термина «форма» (лат.forma внешний вид, разновидность, красота) основывается на наш взгляд, на когнитивном дифференциальном признаке «вид» как разнообразии лекарственных средств, без учета дефинитивного опорного слова «состояние» (при котором достигается необходимый лечебный эффект), которое можно отнести к параметру категоризации, к когнитивному классификационному признаку.

Лекарственные формы по своей консистенции, как известно, делятся на твердые (таблетка, гранула, капсула, порошок, драже), мягкие (мазь, линимент, пластырь, паста, суппозиторий), жидкие (капля, раствор, эмульсия, суспензия, настой, настойка, отвар, экстракт, аэрозоль) формы, которые с точки зрения когнитивистики, тоже следует отнести к дифференциальным признакам. Наше исследование показало, номинирование лекарственных форм национальном языке не зависит от принадлежности к тем или иным по консистенции формам.

В опосредованном через русский язык варианте они присутствуют и в твердых формах: *таблетка* (лат.tabuletta от tabula доска, плитка); *драже* (франц.gragee от греч.слова в значении «лакомство»); и в мягких: *паста* (лат.pasta от греч. paste мучная подливка); *пластырь* (лат.emplastrum – мазь от греч. «замазываю»); и в жидких: *эмульсия* (лат. emulsum от emulgere доить, выдаивать), *суспензия* лат. suspensio от suspendere вешать, подвешивать), *аэрозоль* (лат. aerosolum от греч. aer воздух + лат. solution раствор) и др. В русском языке эти термины адаптировались посредством транскрипции и транслитерации.

Термины, приобретшие в казахском языке национальные варианты, также не зависят от их принадлежности к тем или иным по консистенциям, формам.

Термин *гранула* (лат. granulum зернышко) функционирует с казахским вариантом *«түйіршік»*; *порошок* (лат. pulvis пыль, порошок) имеет эквивалент *«ұнтақ»*, восходящий этимологически к слову *ұн – мука*; *капсула* (лат. capsula от capsa – коробка, вместилище) переведена словом *«қаптама»*, восходящим к *қап – мешок*; *сбор* (лат. species вид, разновидность) - *жинақ, жиынтық,* термин восходящий к *жинау – собирать*. В основе наминации указанных лекарственных форм лежат когнитивные признаки материально-вещественного аспекта, реализованные в терминах путем метафорического переноса.

Названия мягких лекарстенных форм *мазь* (лат. unguentum от unguere мазать) и *линимент* (лат. linimentum от linire мазать) в казахском языке активно употребляются в вариантах *жақпамай, жазылма* и *сүйық жақпамай* соответственно. Во всех трех языках (латинском, русском, казахском) языках взят когнитивный признак «способ употребления» функционального аспекта номинации.

Преобладающая часть наименований жидких лекарственных форм в терминологии казахского языка является производными от глаголов, обозначающих действие, в результате которого образовалась та или иная лекарственная форма: *раствор* (лат. solutio от solvere растворять) – *ерітінді* от глагола *еріту* – растворять; *настой* (лат. infusum от infundere вливать) – *тұрынды* от *тұру* – стоять; *настойка* (лат. tinctura от tingere окрашивать) – *тұнба, тұндырма* от *тұнбалау, тұндырылу* – настаиваться; *отвар* (лат. decoctum от decoquere отваривать) – *қайнатпа* от *қайнату* – варить; *экстракт* (лат. extractum от extrahere вытягивать, извлекать) – *сығынды* от *сығу* – выжимать. Все эти номинации объединены нами когнитивным признаком «результат технологической операции» функционально-деятельного аспекта номинации.

В данной статье мы пытались рассмотреть когнитивные классификационные и когнитивные дифференциальные признаки в номинации казахских терминов, обозначающих лекарственные формы. Классифицирующая роль этих признаков очевидна [2,142].

Литература:

1. Володина М.Н. Когнитивно-инфармационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) – М.:МГУ,2000.
2. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
3. Новый латинско-русский и русско-латинский словарь. – М.: 000 «Дом Славянской книги», 2010. – 928 с.
4. Ахметов М. Медициналық терминдер сөздігі. – Алматы: Дайк-Пресс, 2009. – 800 б.

Акбота Конырова
(Алматы, Казахстан)

О НЕКОТОРЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ ВЛИЯНИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

После распада СССР в Казахстане, ставшем суверенным государством, сложилась, можно сказать, уникальная языковая ситуация: вплоть до настоящего времени русским языком владеет около 85% населения, независимо от национальной принадлежности. Это подтверждают результаты опроса, проведенного Российским фондом «Наследие Евразии» совместно с Институтом сравнительных социальных исследований («Цесси - Казахстан») в ноябре 2007 года: из 1307 респондентов в аулах, больших и малых городах 67% заявили, что свободно говорят и пишут по-русски; 17% говорят свободно, но пишут с ошибками; 12% могут объясняться с говорящими по-русски (т.е. владеют устной речью); 3% абсолютно не знают русского языка («Аргументы и факты Казахстан», № 3, 2009 г.) [1], из чего следует, что русский язык в Казахстане не потерял статуса языка межнационального общения. Особенность языковой ситуации заключается в том, что большинство представителей коренной нации являются двуязычными (билингвами), одинаково владеющими родным (казахским) и русским языками. Так, результаты социолингвистического опроса студентов и магистрантов университетов (г.Алматы) показали, что все респонденты коренной национальности умеют говорить по-русски, причем большинство из них в одинаковой мере используют названные языки в разных сферах общения.

Слово «билингвизм» происходит от двух латинских: bi – «двойной», «двоякий» и слова lingua – «язык». Билингвизм, в сущности, не представляет собой исключительного явления, хотя долгое время было «принято, в том числе и среди лингвистов, рассматривать одноязычие как правило, а многоязычие – как нечто исключительное» [2, с.26]. Сегодня же стал вполне очевидным тот факт, что билингвизм был характерен для многих языковых ситуаций на протяжении веков и, кроме того, является типичным признаком многих нынешних языковых сообществ, имея тенденцию к расширению. Следовательно, для человечества это вполне закономерный факт.

Таким образом, билингвизм – это способность владения двумя языками. Отсюда, билингв – человек, который может разговаривать на двух и более языках. Однако к знанию более двух языков можно отнести и многоязычие, другими словами полилингвизм .«Особенность полилингвизма заключается в том, что оно бывает двух видов – национальное (употребление нескольких языков в определенной социальной общности) и индивидуальное (употребление индивидуумом нескольких языков, каждый из которых предпочитается в соответствии с определенной коммуникативной ситуацией)» [3].

«Естественный билингвизм возникает в соответствующей языковой среде, которая включает в себя радио и телевидение при спонтанной речевой практике. Осознание специфики языковой системы может не происходить. Второй язык при искусственном билингвизме осваивается в учебной обстановке, при этом необходимо использование волевых усилий и специальных методов и приемов» [2].

Билингвизм представителей коренной национальности – один из важнейших факторов взаимодействия казахского и русского языков, в частности, влияния казахского языка на русский на территории Казахстана (при этом следует учитывать территориальный состав разных регионов республики, определяющий в них языковую ситуацию). Складывается мнение, что в Казахстане формируется своеобразный («казахстанский») вариант русского языка (по образцу British English и American English), который отличается от русского языка на территории Российской Федерации, где он имеет статус государственного. Представляется, что пока к этому умозаключению следует отнестись с известной долей осторожности, поскольку видимые изменения затрагивают лишь самый подвижный уровень языковой системы русского языка – лексический, тогда как в вариантах (британском и американском) английского языка различия касаются всех уровней (Маргарет Янг). В отличие от указанных разновидностей английского языка, функционирующих и развивающихся в разных государствах, расположенных на разных континентах, русский и казахский языки функционируют в рамках одного государства и, естественно, испытывают взаимовлияние.

Как отмечалось выше, пока влияние казахского языка на «казахстанский» русский ограничивается различными видами лексических заимствований. При этом для более корректной интерпретации процесса следует учитывать принцип разграничения языка и речи (языковые и речевые заимствования). Заимствованные единицы традиционно называем казахизмами.

Можно наметить несколько векторов влияния казахского языка на русский, каждое проявление которого нуждается в характеристике.

Первую группу составляют казахизмы, которые появились в русском языке в связи с общественно-политическими изменениями в суверенном Казахстане и которые представляют переименования существовавших реалий – имеются в виду переименования административных должностей и органов государственной власти: глава администрации – аким, совет (областной, городской, районный) - маслихат. Данный тип заимствований можно назвать казахизмами–переименованиями. Заимствованное слово аким уже на русской почве образует дериват акимат с суффиксальным формантом -ат по аналогии с производными ректорат, секретариат и т.п. и

становится русским словом (в отличие от казахизма *маслихат*, в котором сегмент -**ат** является частью корня).

В связи с перестройкой политической системы в республике Казахстан (двухпалатный парламент вместо Верховного Совета Казахстана) русским языком через казахский заимствуется слово *мажилис* (наименование нижней палаты парламента), именующее по существу новую реалию. Таким образом, слово мажилис входит во вторую группу заимствований – казахизмов-именований. Сюда же включаем казахские производные с европейским иноязычным компонентом *мажилисмен* и *оралман*, которые русский язык заимствует как непроизводные лексемы. Перечисленные казахизмы (первой и второй группы) заимствуются русским языком со строго определенным узким значением и являются в русском языке моносемичными. Они фонетически и грамматически освоены и вошли в лексическую систему языка.

Следующую группу казахизмов составляют так называемые экзотизмы независимо от их происхождения (общетюркского и собственно казахского) – хорошо описанная в лингвистической литературе группа слов (Е.А. Журавлева) [4], относящихся с позиций этнокультуры к безэквивалентной лексике. Незначительная часть экзотизмов лексически освоена русским языком. Это казахизмы типа *айтыс, акын, аксакал, арак, бешбармак, малахай, той, чапан, джайляу, казы, кумыс, шужук* и др., которые известны практически всем носителям русского языка в Казахстане (и не только в Казахстане). Их распространенность объясняется актуальностью названных ими реалий в повседневной жизни казахстанского общества. Другая часть экзотизмов, не являющихся общеупотребительными, связана с наименованием предметов или явлений казахской этнокультуры. Обычно такие слова используются в художественной, научной литературе и публицистике для воссоздания казахского национального колорита. Подобные казахизмы требуют разъяснения в виде толкования в тексте или сносок. Например, *шашу* – яство из *курта, баурсаков, сладостей и сушенного творога; кыстау – зимнее пастбище, тор – почетное место в жилище, толкан – толокно из злаков* и т.п. Такие слова не затрагивают лексической системы русского языка, а скорее представляют собой трудно квалифицируемое явление с перспективой вхождения в лексический состав русского языка, функционирующего на территории Республики Казахстан (см. например, заголовок «*Иримшик на смену йогурту*» - «Казахстанская правда», № 6, 2009). [5]

Специфическим вектором влияния казахского языка на русский являются все более употребляемые в русском языке казахские онимы-наименования: названия журналов, газет, программ (образовательных, социальных и др.), предприятий и пр., например: программы «Болашак», «Дарын», газета «Дидар», радио «Шалкар», аттестат о среднем образовании «Алтын белгі», магазин «Жастар», санаторий «Коктем», движение «Алаш», партия «Нур Отан». Далеко не последнюю роль в распространении казахских онимов-наименований играют СМИ, в частности пресса. Так, в каждом номере общенациональной ежедневной газеты страны «Казахстанская правда» употребляются подобные названия. Приведем примеры заголовков статей: «Идея молодости нашей – движение «Алаш»» («Казахстанская правда» № 4-5, 09.01.2009) [6], «Болашак – наш «мост» за океан» («Казахстанская правда» № 12, 17.01.2009) [7], «Энергичный черлидинг «Барыса»» («Казахстанская правда» № 4-5, 09.01.2009) [6], и т.п. Подобные единицы нецелесообразно считать русскими заимствованиями вследствие отсутствия мотивации заимствования: для носителя русского языка связь между языковым знаком и реалией отсутствует.

Однако под влиянием фактора регулярности и высокой частоты употребления некоторые онимы-наименования способны терять статус собственных имен, приобретать признаки нарицательного (обобщенного наименования и выступать в качестве заимствованных слов. Так, по нашим наблюдениям, единицы болашак и алтын белгі в связи с актуальностью обозначаемых ими понятий осознаются носителями русского языка как нарицательные имена. Об этом свидетельствует употребление данных единиц в разговорной речи без родового слова, например, во фразах типа: *Еду в Японию по болашаку, Он идет на алтын белги (запись устной речи).* Кроме того, в современном русском языке (разговорной речи) употребляются дериваты со значением носителя качественного признака – *болашаковец* и *алтынбелгиец*, которые становятся собственно русскими словами.

Особый интерес вызывает процесс образования окказиональных слов и проникновения их в русскую разговорную речь, связанный с билингвизмом представителей титульной нации. Окказиональные производные создаются билингвами на базе лексики казахского языка, незаимствованной русским языком, с помощью русских словообразовательных аффиксов, например, *узилиска* (каз. узіліс - перемена, перерыв), *рахатизм* (каз. рахат – благодать), *махаббатизация* (каз. махаббат – любовь), *балапанизация* (каз. балапан – цыпленок), *найманизация* (каз. найман – род), *жулдызнуться* (каз. жулдыз – звезда).

Заметим, что подобного рода окказионализмы создаются представителями образованной части общества с определенной стилистической задачей – созданием положительной или отрицательной эмоционально-экспрессивной окраски. Такие образования используются в устной (разговорной) речи и в письменной (языке СМИ), см. например, случаи употребления: *Даешь махаббатизацию без балапанизации* («Казахстанская правда» 2004) ; *Сабина Саянова: главное не «жулдызнуться»* («Казахстанская правда» 2004); *У вас на кафедре полный рахатизм* (запись устной речи); *У нас сейчас узилиска* (запись устной речи).

Прагматический компонент лексического значения рассмотренных слов делает их привлекательными для носителей русского языка и, возможно, послужит фактором их перехода из окказиональной в узуальную лексику русского языка, функционирующего в Казахстане.

Литература:

1. Аргументы и факты Казахстан №3, 2009
2. Казахстанкая правда №6, 2009
3. Казахстанская правда №4-5, 2009
4. Казахстанская правда №12
5. Белянин М.П. Психолингвистика. – М.: МПСИ,2003. – 232
6. Журавлева Е.А. Семантизация лексики в газетном тексте (на материале казахстанской прессы 1988 – 1998 гг.) дис.... канд. филол, наук. — А.. 1998. — С. 54-55.
7. Блумбилд Л. Язык. Пер.с англ., М., 1968
8. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия. Киев, 1974

Регина Кашапова
(Оренбург, Россия)

ФОНЕТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА И ФОНОЛОГИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ УДАРЕНИЯ В СУПЕРСЕГМЕНТНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ РЕЧИ

Ударение или акцент - это выделение в речи той или иной единицы в последовательности однородных единиц с помощью фонетических средств. В зависимости от того, с какой сегментной единицей функционально соотносится ударение, различают словесное, синтагматическое (тактовое) и фразовое ударение. Согласно О.А.Норк [стр. 49-50], словесное ударение – это выделение одного из слогов слова. Оно может происходить при помощи различных фонетических средств. Если ударный слог отличается от безударных большей силой, возникающей вследствие большей напряжённости мышц речевого аппарата, то ударение называется силовым или динамичным. Если ударный слог отличается от безударных изменением высоты основного тона голоса, то это ударение называют музыкальным. Ударный слог может характеризоваться также увеличением длительности, такое ударение называют квантитативным. В различных языках эти виды ударения, как правило, комбинируются. В русском языке ударный слог отличается от безударного большей силой, большей длительностью и чёткостью. Безударные слоги ослаблены, звуки в них более краткие и имеют нечёткую артикуляцию, гласные подвергаются количественной и качественной редукции, поэтому русское ударение является квантитативно-динамичным.

Немецкое ударение, как отмечают многие лингвисты и фонетисты – О.А.Норк, Л.В.Шишкова, О.Х.Цахер, М.Г.Кравченко, – динамичное, но не квантитативное. Несмотря на то, что немецкий ударный слог характеризуется некоторым увеличением длительности, однако, вследствие того, что длительность гласных в немецком языке является фонематическим признаком, в ударном слоге могут произноситься не только долгие, но и краткие гласные. Тем не менее, те и другие в безударных слогах более краткие. Качество гласных в безударных слогах в немецком языке не меняется. Поэтому качественная редукция гласных в немецком языке отсутствует. Основными внешними характеристиками словесного ударения являются его место и подвижность. Вопрос о месте ударения в слове возникает, когда речь идёт об ударении слов, состоящих из двух и более слогов. Русское словесное ударение является свободным (разноместным) и может падать на любой слог слова и на разные морфемы, например р′адуга, рук′а, розов′атый, передав′ать. Ударение в одних словах может быть неподвижным (при склонении и спряжении ударение в словоформах остается на одном и том же слоге: дрож′у, дрож′ишь, дрож′им; зав′од, зав′ода), в других – подвижным (при склонении и спряжении ударение в его формах оказывается на разных слогах: голов′а, г′оловы).

Немецкое ударение, как отмечает Р.М.Уроева [стр. 29-31], тяготеет к первому слогу, оно преимущественно приходится на начало, тогда как количество безударных префиксов в немецком языке сравнительно невелико. Словесное ударение в немецком языке, как и в русском, является фонетически свободным, то есть может падать на любой слог в слове, например, ′richtig, ver′stehen. Принцип свободного ударения используется в немецком языке (как и в русском и других языках со свободным ударением) для различения слов, например, ′Passiv – pas′siv, ′Aktiv – ak′tiv. Перемещаясь в пределах слова при его изменении, подвижное ударение выступает скорее как морфологическая, но не фонологическая характеристика слова. Немецкое ударение в качественном отношении следует определить как подвижное, но подвижность эта весьма ограничена и отмечается лишь в отдельных случаях. Так, в существительных с суффиксом -or во множественном числе ударение переходит на суффикс: ′Doktor – Dok′toren. Разумеется, даже немногочисленные исключения типа вышеназванных не позволяют говорить об абсолютной фиксированности немецкого ударения. Как и в отношении места ударения, отличие от русского языка является в этом случае количественным. Оно оказывается более существенным, что позволяет характеризовать немецкое ударение как фиксированное. При этом, как отмечает Р.Р.Каспранский [стр. 48], в

немецком языке различают три степени словесного ударения по силе: главное, второстепенное и нулевое. Степень силы ударения зависит от вида морфемы. Главное ударение падает на корень слова, отделяемую приставку, некоторые иноязычные суффиксы и определяющий компонент в сложных словах. Второстепенное ударение имеют немецкие суффиксы с полными гласными, а также определяемый компонент сложных слов. Нулевое ударение имеют неотделяемые приставки, флексии и суффиксы с редуцированным звуком «е».

Простое слово в немецком языке, как и в большинстве других языков, обладающих словесным ударением, произносится с одним ударением: ′decken.

В сложных словах немецкого языка имеется два ударения: один компонент несёт обычно более сильное (главное) ударение, объединяющее всё сложное слово, другой компонент несёт слабое (второстепенное) ударение. В небольшой группе сложных слов отмечают два ударения одинаковой силы. Распределение ударений в сложном слове (сильное – слабое) отличает его от словосочетания из двух знаменательных слов, где имеются два сильных ударения: ′Rot käppchen, ′Rot′Front. В отдельных сложных словах единственным различающим признаком является употребление соответствующего типа ударения. Так, слова ′stein reich (каменистый, богатый камнем) и ′stein′reich (несметно богатый) различаются тем, что в первом слове есть слабое и сильное ударение и компонент «stein-» имеет своё прямое лексическое значение. Во втором слове распределение ударений другое, приближающееся к словосочетанию. Итак, мы видим, что для немецкого языка характерно три вида ударений, а для русского – два (главное и нулевое). Выделенный ударением слог обладает способностью подчинять себе соседние безударные слоги, группируя их вокруг себя и образуя вместе с ними фонетическое единство, называемое фонетическим словом. Эту функцию ударения, согласно К.Г.Крушельницкой, называют организующей [стр. 87]. Вследствие того, что в немецком языке различаются по силе главное и второстепенное ударения, связанные с разными морфемами, к главному ударному слогу присоединяются не только безударные слоги, но и слоги, несущие второстепенное ударение: ′Freund schaft, ′Hand tuch.

Ударение выполняет в языке также семантическую функцию, или, согласно М.Г.Кравченко, словоразличительную [1, стр. 17]. Эта функция словесного ударения состоит в том, что путём постановки ударения на разных слогах слов, одинаковых по их фонемному составу, различаются лексические и грамматические значения и формы. Очень ясно эта функция выступает там, где есть пары слов, в которых ударение является единственным словоразличительным признаком, например, в русском языке ′мука – му′ка, ′орган – ор′ган, а в немецком ′übersetzen – перевозить, über′setzen – переводить. Однако, как отмечает О.А.Норк [стр. 56], таких пар слов в языках, имеющих словесное ударение, очень немного. В то же время в подавляющем большинстве слов изменение места ударения разрушает само слово. Так, невозможен перенос ударения в немецких словах Tage или Käse с первого слога на второй, так как в таком случае слова разрушатся, будут представлять собой бессмысленные сочетания звуков. Таким образом, семантическая функция словесного ударения проявляется прежде всего в том, что для каждого данного слова ударение на определённом слоге является обязательным, оно является неотъемлемой чертой всего облика слова, без него невозможно узнать и понять слово. Поэтому О.А.Норк даже называет эту функцию не семантической, а словоопознавательной.

А.Л.Зеленецкий выделяет также ритмизующую функцию словесного ударения [стр. 60]. Ведь объединение фонологического слова вокруг ударного слога обусловливает необязательность совпадения его со словом как лексической единицей. Как отмечает М.А.Зыкова [стр. 81], фонологическое слово зачастую длиннее словоформы, оно включает в себя так называемые проклитики и энклитики, состав которых при наличии общих черт достаточно специфичен в языках.

В русском языке проклитическими элементами являются прежде всего предлоги, некоторые союзы и частицы «не» и «ни», реже ими оказываются простые числительные и местоимения. Энклитиками выступают частицы, отдельные модальные слова, личные местоимения.

В немецком языке проклитиками являются: артикль, предлоги, союзы, относительные местоимения и наречия, частицы so и zu; как проклитиками, так и энклитиками могут быть вспомогательные, модальные, связочные глаголы, личные и возвратные местоимения, местоимения es и man, модальные частицы, а также послелоги, например: meiner Meinung nach и отрицание nicht. Это позволяет сделать вывод, что немецкое фонологическое слово в среднем длиннее русского, а число ударных слогов в немецкой фразе меньше, чем в русской.

Организуя фонологическое слово, ударение создаёт определённую ритмику речи, обнаруживающуюся в соотношении силы ударных и безударных слогов. Наиболее очевидно ритмизующая функция обнаруживается у так называемого второстепенного ударения. Его особенности различаются в немецком и русском языках в двух основных отношениях.

Во-первых, в немецком языке главное ударение чаще всего бывает первым, а второстепенное – вторым (это относится как к сложным словам типа ′Hals tuch, так и к производным со слабо ударными суффиксами типа Ver′schieden heit). В русском языке второстепенное ударение, как правило, бывает первым, а главное – вторым, например, ′дальневос′точный, ′миролю′бивый.

Во-вторых, за редкими исключениями, наличие второстепенного ударения, как отмечает О.А.Норк [стр. 27], является обязательным в немецком сложном слове. В русском языке многие широкоупотребительные сложные слова (паровоз, пароход) с малопротяжённым первым элементом

второстепенного ударения не имеют.

Теперь очевидна вся важность такого явления в языке как ударение, связанная прежде всего с его функциями: организующей, семантической и ритмизующей. Ударение в языке имеет большое значение. Разноместность является особым признаком слова и помогает отличать одно слово от другого, а подвижностъ ударения служит для различения грамматических форм слова в самых разнообразных его проявлениях.

Литература:

1. Зеленецкий А.Л., Монахов П.Ф. Сравнительная типология немецкого и русских языков: Учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности «Иностранный язык». – М.: Просвещение, 1983. – 240 с.
2. Козьмин О.Г., Сулемова Г.А. Фонетика немецкого языка: Практический курс. Учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности «Иностранный язык». – М.: Просвещение, 1982. – 224 с.
3. Кравченко М.Г. и др. Ударение и интонация в немецком языке. Пособие для студентов педагогических институтов. – Л.: Просвещение, 1973. – 285 с.
4. Крушельницкая К.Г. и др. Очерки по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков. – Изд-во литературы на иностранных языках. – М., 1961. – 265 с.
5. Норк О.А., Адамова Н.Ф. Фонетика современного немецкого языка. Нормативный курс (для институтов и факультетов иностранного языка). Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1976. – 211 с.
6. Уроева Р.М., Кузнецова О.Ф. Справочник по фонетике и грамматике немецкого языка. – 3-е изд., испр. – М.: Высшая школа, 1985. – 159 с.

Научный руководитель: Сокиркина Ольга Петровна

Лилия Маркова
(Оренбург, Россия)

ПРОСОДИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КАК СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ МОДАЛЬНО-ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ КОННОТАЦИИ СПОНТАННОЙ РЕЧИ

Находящийся в постоянно изменяющемся состоянии окружающий мир стимулирует сознание человека активно отражать объекты действительности, которые, трансформируясь и взаимодействуя, способны вызывать у человека те или иные переживания и эмоциональные реакции, от которых непосредственно зависит конечный результат процесса коммуникации.

Предметом данной статьи является рассмотрение зависимости просодического оформления спонтанной речи от модально-эмоциональной коннотации, т.е. информации модально-эмоционального плана.

Термин «эмоция» имеет собирательное значение. Он «объединяет все психические переживания человека – чувства, аффекты, состояния, т.е. все переживательно - мотивационные процессы». (Дж. Мандлер).Исследователи поведения ещё не пришли к единой классификации эмоций, которая была бы одобрена как основополагающая. Одни ученые, такие как А.Р. Лурия, Л. Черняев признают существование базовых эмоций, другие, например Д.А. Леонтьев, предпочитают видеть в эмоциях лишь функцию перцептивно-когнитивных процессов

К. Изард к базовым эмоциям причисляет эмоции интереса, радости, удивления, печали, гнева, отвращения, презрения и страха. Одна из базовых эмоций, а именно интерес, рассматривается более подробно в представленной работе.

Актуальность данного исследования заключается, прежде всего, в проблеме изучения фонетических, а точнее интонационных параметров речи заинтересованного человека.

Этим вопросом занимались такие лингвисты как Е.А. Карпикова, Л.Г. Бабенко, В.И. Шаховский, нейролингвисты Е.Д. Хомская, А.Р. Лурия, психологи К. Изард, Б.И. Додонов, Д.А. Леонтьев, философы И. Кант, И.А. Ильин и многие другие.

Попытка представить суперсегментное своеобразие выражения эмоции интереса в спонтанной речи в качестве целеполагающего момента работы, может быть осуществлена только при поэтапном решении следующие задачи:

1. определить нелингвистические признаки выражения эмоции интереса;
2. рассмотреть устную речь с позиции спонтанности;
3. представить фонетическую картину эмоционально нейтральной устной речи
4. дать представление о сегментном своеобразии неподготовленной речи коммуниканта, проявляющего интерес к поступающей информации;
5. определить основные просодические черты, маркирующие интерес в спонтанной речи.

Рассматривая эмоцию интереса можно выделить несколько определений данной эмоции.

Первое определение принадлежит К. Изарду. Согласно его мнению, интерес — положительное эмоциональное состояние, способствующее развитию навыков и умений, приобретению знаний.

Следующее определение представлено в работах Канта и сводится к тому, что «интерес есть то, благодаря чему разум становится практическим».

Сущность третьего раскрывается в работах советских социологов, которые определяют «интерес» как объективную, общественно детерминированную, осознанную потребность общности, индивида.

Б.И. Додонов называет чувством интереса эмоции, испытываемые человеком в процессе выполнения интересующей его деятельности.

Точка зрения К. Изарда в статье считается наиболее убедительной, так как он предполагает наличие «некой внутренней эмоции интереса, обеспечивающей селективную мотивацию процессов внимания и восприятия и стимулирующей и упорядочивающей познавательную активность человека». Интерес рассматривается учёным как позитивная эмоция, которая переживается человеком чаще всех остальных.

Согласно дифференциальной теории К. Изарда, объектом которой, являются частные эмоции, рассматриваемые отдельно от других как самостоятельный переживательно-мотивационный процесс, влияющий на когнитивную сферу и на поведение человека, интерес является доминирующим мотивационным состоянием в повседневной деятельности нормального человека.

Необходимо различать и долговременное проявление а. Кратковременный интерес по К. Изарду можно было бы назвать реакцией заинтересованности. «Заинтересоваться – значит почувствовать (осознать) интерес к кому- или чему-нибудь» (С.И. Ожегов). Долговременный интерес - это уже интеллектуальное чувство, положительная эмоциональная установка на познание какого-то объекта.

Эмоция интереса выражает себя несколько иначе, чем остальные эмоции. Мимическое выражение эмоции интереса чаще всего кратковременно и длится от 0,5 до 4-5 секунд, тогда как нейронная активность, вызванная интересом, и переживание его длятся дольше. Интерес может проявляться только одним мимическим движением в одной из областей лица или их совокупностью - приподнятыми или слегка сведенными бровями, перемещением взгляда по направлению к объекту, слегка приоткрытым ртом или поджатием губ.

Эмоция интереса характеризуется вполне определенными поведенческими проявлениями. Заинтересованный человек выглядит воодушевленным, его внимание, взгляд и слух, направлены на интересующий объект. Он переживает чувство захваченности, зачарованности, поглощенности.

Предметом дальнейшего моего рассмотрения является выражение эмоций в речи. К просодическим характеристикам, по которым судят об изменении речи, относятся интонационное оформление, четкость дикции, логическое ударение, чистота звучания голоса.

Согласно Карпиковой Е.А., в создании эмоциональной окраски высказывания участвуют языковые средства всех уровней: фонетического, лексического, синтаксического. Сильные эмоции могут привести к частичному или даже полному разрушению синтаксической структуры высказывания.

Проанализировав одну из лекций немецкого физика Геральда Леша, были получены следующие результаты.

К лексическим средствам выражения эмоций относится употребление междометия noch, союза wenn и устойчивого сочетания gibt es, которые, не дифференцируя эмоциональное значение, при определённой интонации способны передать всю силу эмоции.

Другой уровень, единицы которого участвуют в передаче эмоционального значения высказывания – фонетический. Фонетически эмоциональность может проявляться на сегментном и сверхсегментном уровнях. На сегментном уровне под влиянием эмоций наблюдается удлинение длительности гласных и согласных a: ndere и, наоборот, редукция kommeˈn, изменение качества звуков, перенос ударения.

Однако наиболее важную роль в создании эмоциональности фразы и её интерпретации играет интонация. Эмоциональная интонация интереса в примере наслаивается на синтаксически и лексически нейтральную структуру, меняя её характер. Что касается тона и интенсивности, то мы слышим восходящий тон на ударном слоге, повышенную громкость акцентированного слога.

На основе анализа теоретических источников и попытки эмпирического исследования материала можно сделать следующее заключение:

Категория «эмоция интереса» является одной из базовых, характеризующих активное отношение человека к окружающему его миру. При этом эмоция интереса выражает себя несколько иначе, чем остальные эмоции:

1 на невербальном уровне - в видимых мимических движениях;

2 на психологическом уровне - чувством захваченности, зачарованности, любопытства;

3 на просодическом – в изменении интонации, ударения, тона, пауз.

Литература:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Едиториал УРСС, 2004. С. 608

2. Блохина Л.П. Просодия как одно из средств формирования устных текстов// Буряков М.А. К вопросу об эмоциях и средствах их языкового выражения //Вопросы языкознания. 1979. №3. С.47-59. Тезисы докладов научно-методич. конференции «Просодия текста» - М.: МГПИИЯ, 1982. С. 125
3. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. – М.: Изд-во Ак. пед. наук РСФСР, 1956. С. 503
4. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. – Л., 1960. С. 312
5. Изард К. Эмоции человека. - М., 1980. С. 439
6. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. – СПб: Питер, 2001. С. 752
7. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. – М.: Наука, 1969. С. 312
8. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. Изд-во МГУ. 1973. С. 384
9. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 2005. С. 938
10. Фесенко, С.Л. Эмоции как элементы социокультурной реальности / Фесенко С.Л. // Филология и культура: Мат-лы III междунар. науч. конф. – Тамбов, 2001. С. 57-59
11. Фонетика спонтанной речи/ Бондаренко Л.В. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. С. 336
12. Фролов И.Т. Философский энциклопедический словарь. – М., 2001. С. 720
13. Хомская Е.Д. Нейропсихология. - М.: УМК «Психология», 2002. С. 496
10. Экман П., Фризен У. Узнай лжеца по выражению лица. С-Пб.: Питер, 2010. С. 272

Научный руководитель: Сокиркина О.П.

Акрам Муса-Ахунов
(Алматы, Казахстан)

ЛЕКСИКАЛЫҚ ЖҮЙЕДЕГІ ТІЛАРАЛЫҚ АУЫСЫМ

Тіларалық ауысым дегеніміз – көршілес тұратын, экономикалық, саяси қатынаста болатын тілдер арасындағы тілдік элементтердің ауысуы. Қазіргі кездегі тілдердің бір-біріне әсері мейлінше күшті екені белгілі. Ғылым дамымаған заманда бір тілден екінші бір тілге тек тұрмыстық зат атаулары емес, қазіргі кезде кірме лексикалық бірліктердің халық өмірінің барлық салаларына (ғылым, техника, білім беру, дін, күнделікті тұрмыс, өнеркәсіп, т.б.) енуі байқалады.

«Тілдің сөздік құрамының толығып кемелденуі бір ғана өзінің ішкі мүмкіншіліктері арқылы болып қоймайды. Сонымен қатар өзінде жоқ сөзді өзге тілдерден ауысуы арқылы да тіл өзінің сөздік құрамын байытып, жетілдіріп отырады» [1, 16 б.]. Ел мен елдің арасындағы ежелгі достық қарым-қатынастың болғандығы тілдің сөз байлығының құрамынан да айқын байқалады. Бір халық пен екінші халық ертеде тек мал-мүлік пен киім кешек, ыдыс-аяқ сияқты тек заттық мәдениет қана алмасып қоймаған, соған қоса рухани байлық та бір-бірінен молынан ауысып отырған. Әсіресе бұл салада бір тілден екінші тілге көптеген сөздер уақыт талабы, өзара мәдени ықпалдастық арқылы ауысып отырған.

Ғ.Қалиев: «Кірме сөздер дегеніміз тілдің өзіндік сөзжасам тәсілімен емес, басқа тілдердің ықпалымен жасалған немесе олардан енген сөздер. Яғни сөздің дыбыстық тұлғасы да, мағынасы да өзге тілге қатысты сөздер кірме сөздер делінеді. Жер шарында өмір сүріп келе жатқан үлкенді-кішілі халықтардың қай-қайсысында болсын өзге тілдерден ауысып келген кірме сөздер көптеп кездеседі. Мәдениеті кенжелеп дамыған ұсақ халықтарды былай қойғанда, мәдениеті гүлденіп өскен ең озат деген халықтардың сөздік құрамы да таза тума сөздерден құралмайтындығы дәлелденген. Зерттеушілер ағылшын тілінің сөздік құрамының не бары 30% ғана өзінің төл сөздері, ал қалғаны өзге тілдерден ауысып келген дегенді айтады.

Кірме сөздер көбінесе белгілі бір жаңа ұғым-түсініктің атауы болып келетін кірме сөздер «шет тіл сөздері», «интернационал сөздер», «варваризмдер», «калька» сияқты түрлерге сараланып зерттеледі. Кірме сөздердің кейбірінің түр-тұлғасынан, дыбысталуынан қай тілдің еншісіне жататыны белгілі болып тұрса, ал ертеден қолданылып, тілге әбден сіңісіп кеткен кірме сөздің қайсы бірінің түп төркінін айқындау үшін арнайы этимологиялық зерттеулерге жүгінуге тура келеді» [2, 133 б.].

«Белгілі бір тілдің сөздік құрамының толығуы әр түрлі жолдармен жүзеге асады. Ең бастысы, әрине, тілдің өз мүмкіншіліктері. Сөздердің тіларалық ауысымы сөйлеушілердің тікелей қарым-қатынасы арқылы ғана емес, әдебиет, БАҚ – баспа, радио, теледидар арқылы жүзеге асады. Дүнген тіліндегі кірме сөздер Орта Азиядағы барлық басқа тілдердегі сияқты басым көпшілігі араб, парсы, орыс тілдері және орыс тілі арқылы басқа тілдерден енген. Орыс тілінен енген сөздердің тіл дамуындағы орны ерекше. Бұл тілден кірген сөздер қоғамдық-саяси лексика, іс-қағаздар, мамандық атаулары, түрлі ғылым салаларының терминдері, күнделікті тұрмыстағы зат атауларын құрайды» [3, 29 б.].

Х.Бугазов пен А.Калимовтардың зерттеулеріне қарағанда, дүнген тілінде көршілес халықтардан енген кірме элементтер көп кездеседі. Дүнген тілі әсіресе арабизмдерге толы. Профессор Н.А.Баскаков «Араб және парсы сөздері түркі тілдеріне ислам діні арқылы енген. Олар негізінен діни, ғылыми, кәсіби және қоғамдық-саяси терминологияға жатады» деп жазады. Бұл пікір

дүнген тіліне де қатысты. Дүнген халқының шығу тарихының көптеген нұсқаларын санамалай келе, дүнген тіліндегі арабизмдердің орны бөлек. Тілдегі араб, парсы сөздердің көпшілігі дерексіз ұғымды білдіретін зат есімдерді қамтиды. Дүнген халқының кісі аттарының көбісі де араб тілінен енген. Мысалы: Азиз, Абдулла, Хамит, Рамазан, Махмұт, Муса, Ахмет, Исраил, Исмаил, Рахматулла, Мұхаммед, Зайнуддин, Акбар, Али, Малик, Фатима,Насиба, Василя, Алишер, т.б.

Орыс тілі кірме элементтерінің дүнген тіліне сіңісуі түркі тілдерімен бірдей. Жалпылай алғанда, 1870-ші жылдардан кейін дүнген тіліне орыс тілінің әсері Орта Азия аймағындағы басқа да халықтарының тілдеріне ықпалы күшті болғандығы мәлім.

Дүнген тілі мен жоғарыда атап өткен Орта Азия тілдерінен қазақ тілін салыстыратын болсақ, қаза тіліндегі *дүние, аспан, құдай, пайда, хабар, ата баба* сияқты сөздер дүнген тілінде де толық игерілген. Оны кірме сөз деп жүрген қарапайым халық жоқ.

Ғасырлық көршілес халықтармен мәдени, тұрмыстық қарым-қатынастан дүнген халқының тілінде кірме элементтер көптеп кездеседі. Мәселен: *сӯзман – сүзбе, бешбармак-бешбармах, жарма-жярма, чяпан-шапан, бажа-бажя,күйеу-күе, масақ-машақ, той-туәй, мейрам-мэран, бесік той-бэшик туәй, мейлі-мэли, қазір-хазы, ақымақ-ахмах, жайлау-жяйле, сағат-сахат, құдай қаласа-худа халаса,хайронхали – қайран қалдым, бажа – бажа, ұр-айда – урайда, паша – патша, базар – базә, мащаха – машақат, оздан – онсыз да,ахә – ақыры, бикә – бекер, береке, ақсақал, пияз, енді,* т.б. сөздер. Айта кетерлік жай, көптеген кірме сөздердің дүнген тіліндегі өз атаулары бар. Дегенмен кейбір аймақтарда өзге тілдердің әсерінен болса керек, кірме сөздер көбірек қолданылады.

Түркі тілдерінен кірме сөздердің дүнген тіліне енуі біркелкі емес. Қырғыз халқымен көршілес дүнген диалектілеріне қырғыз тілінен, сол сияқты өзбек, қазақ, ұйғыр тілдерінен де енген. Тіл тілден енген ауысымды тек біржақты қарауға болмайды. Дүнген тіліне көптеген түркі тектес тілдерінің лексикалық бірліктері енген. Яғни, қазақ, қырғыз, өзбек, ұйғыр тілдеріне дүнген тілінен аспаздық, егіншілік, бақташылыққа қатысты біршама сөздер бүгінде қолданыста кеңінен тараған.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы. 6 том. - Алматы: Қазақ энциклопедиясының бас редакциясы, 2004.
2. Қалиев Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы : о. құр. / Ғабдолла Қалиев, Әсет Болғанбаев. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2006.
3. Дунгановедение в Кыргызстане. Отдел дунгановедения. - Бишкек: Илим, 2000 г.

Научный руководитель: к.ф.н. Жиренов Саян Аманжолулы

Зоя Овчаренко, Лариса Попова
(Киев, Украина)

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

Языковая картина мира – представление предметов, явлений, фактов ситуаций действительности, ценностных ориентиров, жизненных стратегий и сценариев поведения в языковых знаках, категориях, явлениях речи, которое является семиотическим результатом концептуальной репрезентации действительности в этносознании [2 , с. 365]. Исследования языковой картины мира проводятся в лингвоконцептологии, прототипной семантике, системно-лексикографических исследованиях, лингвокультурологии и т. д.

Целью данной работы является обзор основных направлений исследования языковой картины мира.

Понятие языковой картины мира с одной стороны восходит к идеям В. фон Гумбольдта и неогумбольдтианцев (Вайсгербер и др.) о внутренней форме языка [4]. Речь идет, во-первых, о том, что язык как идеальная, объективно существующая структура подчиняет себе, организует восприятие мира его носителями; а во-вторых, о том, что язык образует собственный мир, как бы наклеенный на мир действительный. С другой стороны понятие языковой картины мира восходит к идеям американской этнолингвистики, в частности так называемой гипотезе лингвистической относительности Сепира – Уорфа (гипотеза о воздействии языка на формирование системы представлений человека о мире, которая легла в основу направления в лингвистике, изучающего взаимодействие языковых, этнокультурных и этнопсихологических факторов в функционировании и эволюции языка – этнолингвистики [3, с. 437]). Б. Уорф утверждал, что наши знания о картине мира формируются относительно нашей языковой картины мира. С нашей точки зрения, здесь необходимо согласиться с мнением В.Н. Манакина, что если в эту формулировку добавить слова «также», то все станет на свои места: наши знания о картине мира формируются также и относительно нашей языковой картины мира. Добавленное «также» охватывает здесь все когнитивные процессы человеческого сознания, включая как индивидуальные особенности познания действительности, так и всеобщие закономерности, ориентированные на познание окружающей среды вербальными и невербальными способами мыслительной деятельности людей [1, с. 47].

Понятие языковой картины мира включает две связанные между собой, но различные идеи: 1) картина мира, предлагаемая языком, отличается от «научной» (в этом смысле употребляется также термин «наивная картина мира») и 2) каждый язык «рисует» свою картину, изображающую действительность несколько иначе, чем это делают другие языки. Реконструкция языковой картины мира составляет одну из важнейших задач современной лингвистической семантики. Исследование языковой картины мира ведется в двух направлениях, в соответствии с названными двумя составляющими этого понятия. С одной стороны, на основании системного семантического анализа лексики определенного языка производится реконструкция цельной системы представлений, отраженной в данном языке, безотносительно к тому, является она специфичной для данного языка или универсальной, отражающей «наивный» взгляд на мир в противоположность «научному». Ю.Д. Апресян языковую картину мира называет наивной в том смысле, что научные определения и языковые толкования не всегда совпадают по объему и даже содержанию (имеются в виду такие слова как атом, свет, тепло, энергия, скорость и т. д.) [1, с. 44]. С другой стороны, исследуются отдельные характерные для данного языка концепты, обладающие двумя свойствами: они являются «ключевыми» для данной культуры (в том смысле, что дают «ключ» к ее пониманию) и одновременно соответствующие слова плохо переводятся на другие языки: переводной эквивалент либо вообще отсутствует (как, например, для русских слов тоска, надрыв, авось, удаль, воля, неприкаянный, задушевность, совестно, обидно, неудобно), либо такой эквивалент в принципе имеется, но он не содержит именно тех компонентов значения, которые являются для данного слова специфичными (таковы, например, русские слова душа, судьба, счастье, справедливость, пошлость, разлука, обида, жалость, утро, собираться, добираться, как бы) [4].

Для полного представления о направлениях исследования языковых картин мира, нельзя не отметить еще одно направление. В последние годы в отечественной семантике развивается направление, интегрирующее оба предыдущих подхода. Его целью является воссоздание русской языковой картины мира на основании комплексного (лингвистического, культурологического, семиотического) анализа лингвоспецифических концептов русского языка в межкультурной перспективе (работы Ю.Д.Апресяна, Н.Д.Арутюновой, А.Вежбицкой, А.Зализняк, И.Б.Левонтиной, Е.В.Рахилиной, Е.В.Урысон, А.Д.Шмелева, Е.С.Яковлевой и др.). Однако данное направление прямого отношения к объекту нашего исследования не имеет.

Понятие картины мира (в том числе и языковой) строится на изучении представлений человека о мире. Окружающий мир человека представлен в трех формах: реальная картина мира, культурная (понятийная) картина мира, языковая картина мира. Реальная картина мира – объективная внечеловеческая данность, мир окружающий человека. Культурная картина мира – отражение реальной картины мира через призму понятий, сформированных на основе представлений человека, полученных с помощью органов чувств и прошедших через его сознание, как коллективное, так и индивидуальное (коллективное сознание – образ жизни, обычаи, традиции; индивидуальное сознание – специфическое восприятие мира свойственное каждому индивиду). Языковая картина мира – материальная, духовная культура этноса, выражающаяся в его языке – отражает реальность через культурную картину мира.

Языковая картина мира не стоит в ряду со специальными картинами мира (химической, физической и др.), она им предшествует и формирует их, потому что человек способен понимать мир и самого себя благодаря языку, в котором закрепляется общественно-исторический опыт – как общечеловеческий, так и национальный. Последний и определяет специфические особенности языка на всех его уровнях. В силу специфики языка в сознании его носителей возникает определенная языковая картина мира, сквозь призму которой человек видит мир.

Одним из распространенных приемов реконструкции языковой картины мира является анализ метафорической сочетаемости слов абстрактной семантики, выявляющий «чувственно воспринимаемый», «конкретный» образ, сопоставляемый в наивной картине мира данному «абстрактному» понятию и обеспечивающий допустимость в языке определенного класса словосочетаний (будем условно называть их «метафорическими»). Так, например, из существования в русском языке сочетания «его гложет тоска», «тоска заела», «тоска напала» можно сделать вывод о том, что тоска в русской языковой картине мира предстает как некий хищный зверь. Этот прием впервые был независимо применен в книге Н.Д. Арутюновой «Предложение и его смысл», в статье В.А. Успенского «О вещных коннотациях абстрактных существительных», а также в известной книге Дж. Лакоффа и М. Джонсона «Метафоры, которыми мы живем» [4].

Как уже говорилось, картины мира, рисуемые разными языками, в чем-то между собой похожи, в чем-то различны. Различия между языковыми картинами обнаруживают себя, в первую очередь, в лингвоспецифичных словах, не переводимых на другие языки и заключающих в себе специфические для данного языка концепты. Исследование лингвоспецифичных слов в их взаимосвязи и в межкультурной перспективе позволяет уже сегодня говорить о восстановлении достаточно существенных фрагментов русской и английской языковых картин мира.

Проблема изучения языковой картины мира тесно связана с проблемой концептуальной картины мира, которая отображает специфику человека и его бытия, взаимоотношения его с миром, условия его существования, языковая картина мира выражает различные картины мира человека и отображает общую картину мира. Концептуальная картина постоянно меняется, отражая

результаты познавательной и социальной деятельности. Отдельные фрагменты языковой картины мира еще долго сохраняют пережиточные, реликтовые представления людей о мироздании. Например, древнее представление людей о том, что земля плоская, мы воспроизводим в таких выражениях, как солнце восходит, заходит, садится, встает, уходит за горизонт. Языческое табу на именование потусторонних сил, совершающих различные действия над человеком и природой, хранят безличные формы глаголов: знобит, морозит, светает, моросит и т.п. [1, с. 44].

Для сопоставительной лингвокультурологии важен вопрос концептуализации мира языком. В свое время Р. Ладо, один из основоположников контрастивной лингвистики, справедливо заметил: «Существует иллюзия, свойственная порой даже образованным людям, будто значения одинаковы во всех языках и различаются только формой выражения этих значений. По сути же, значения, в которых классифицируется наш опыт, культурно детерминированы, так что они существенно варьируются от культуры к культуре» [1, с. 45]. Варьируются не только значения, но и состав лексики, а также многое другое, что с ней связано. Специфика этого варьирования составляет существенную часть специфики языковых картин мира, которые каждая по-своему верифицирует (проверяет) вероятностные модели языкового видения единого мира.

Таким образом, приходим к выводу, что исследование языковой картины мира в рамках вышеприведенных направлений является актуальным и нуждается в дальнейшем рассмотрении.

Перспективой дальнейших исследований считаем компаративный анализ конкретных языковых картин мира в рамках одного из вышеуказанных направлений.

Литература:

1. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К.: «Знання», 2004. – 326с.
2. Селіванова Олена Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716с.
3. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологи / Э. Сепир. – М.: Прогресс, 1993. – 654 с.
4. Языковая картина мира // Энциклопедия Кругосвет. – http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/YAZIKOVAYA_KARTINA_MIRA.html

Екатерина Романова
(Оренбург, Россия)

ОСОБЕННОСТИ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ НА ЛЕКСИЧЕСКОМ, ФОНЕТИЧЕСКОМ, СИНТАКСИЧЕСКОМ И МОРФОЛОГИЧЕСКОМ УРОВНЯХ

Любой литературный язык существует в устной и письменной формах. Каждая из этих форм имеет свою специфику и средства выражения, восприятия. Устная форма , является единственной формой существования для тех языков, которые не имеют письменную форму. В отличие от письменной речи, устная речь звучит, используя как звуковые, так и просодические средства. Что касается частоты употребления этих двух видов речи, то в повседневной жизни устная речь активнее письменной, так как мы больше говорим и слушаем, чем пишем и читаем.

Отечественные лингвисты выделяют два вида устной речи - речь кодифицированную и речь разговорную. Кодифицированная речь чаще всего используется в официальных ситуациях - выступления по телевидению, съезды, собеседования, выступление в суде . Это подготовленная речь. Разговорная речь используется в неофициальной ситуации, в ситуации непринужденного общения между собеседниками. Е.А. Земская под непринужденностью общения понимает отсутствие установки на сообщение, которое имеет официальный характер, неофициальное отношение между собеседниками[2] . Разговорная речь- это неподготовленная речь. Подтверждение чему мы находим в работах ученых-лингвистов, занимающихся исследованием данного явления .

Многие исследователи разговорной речи, такие как К.А. Долинин, О.А. Лаптева, Ю.М. Скребнев, Е.А. Земская, О.Б. Сиротинина и Н.С. Блохина называют следующие условия возникновения разговорной речи: спонтанность и непринужденность, неподготовленность и непосредственность контакта, как следствие ситуативности речевого акта. Помимо этого разговорная речь подчиняется речевой ситуации- ситуации, в процессе которой возникает общение[2].

Разговорная речь, являясь сложным лингвистическим явлением, обладает рядом особенностей на всех языковых уровнях.

Что касается особенностей лексического уровня, то здесь можно отметить широкое употребление как нейтральных слов, так и слов, относящихся к просторечиям и даже жаргонам. На ряду с ними также употребляется книжная лексика и общеупотребительные выражения. В.Д. Девкин выделяет следующие элементы, характерные для разговорной речи:

1.Общеязыковой нейтральный пласт.

2.Разговорно окрашенный, связанный с «бытовой номенклатурой», т.е. неактуальный для официального общения.

3.Разговорные дублеты и синонимы нейтральных номинаций.

4.«Несловарные» лексические средства, привлекаемые в живой беглой речи как замены регулярно применяемых лексем[1].

Для определения особенностей на других языковых уровнях я обратилась к исследованию С.И. Виноградова.

К фонетическим особенностям разговорной речи он относит в первую очередь территориальные особенности произношения, т.к. для каждого региона, территории характерна своя манера говорения. Следующая особенность- это редукция произношения, выпадение звуков. Это связано с быстрым темпом речи.

На синтаксическом уровне , как отмечает С.И. Виноградов, особенности разговорной речи проявляются наиболее ярко. Они проявляются прежде всего в связи слов и частей предложения. В разговорной речи смысловые отношения между словами и предикативными конструкциями могут устанавливаться на основе лексического значения соединяемых компонентов, примером чего является именительный падеж существительного, который может употребляться на месте многих косвенных падежей.

Следующими отличительными от кодифицированной речи особенностями, по словам лингвиста, являются эллиптичность, т.е. пропуск членов предложения, которые можно заменить, незаконченность предложений и использование вводных слов и предложений, уточнений, пояснений.

Основное отличие разговорной речи на морфологическом уровне- это отсутствие некоторых морфологических явлений. Например, отсутствие склонения у сложных и составных числительных, наиболее частое использование глаголов в форме настоящего и прошедшего времени. А также широкое употребление местоимений, частиц и междометий[3].

Актуальность данной темы заключается в том, что для того, чтобы овладеть навыками употребления и отбора языковых средств в процессе общения, носители языка должны владеть речевыми средствами функциональных стилей речи. Помимо этого нужно учитывать условия общения, влияющих на выбор данных речевых средств. Поэтому необходимо изучать язык как в его литературной, так и разговорной формах, в его стиле, фразеологии, грамматике и словообразования.

Список использованных источников:

1. Иванова Ю.В. Паралингвистические элементы художественного текста: диссертация кандидата филологических наук.- Смоленск, 2009. 357 с.
2. Неофициальный сайт факультета ЭиП http://www.feip.ru/main/russ/1154-sistema-funkcionalnyx-stilej-sovremennogo-russkogo-yazyka-i-oficialno-delovoj-stil.html
3. Учебная литература http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-00---001ucheb--00-0-0-0prompt-10---4-------0-1l--1-ru-50---20-help---00031-001-1-0windowsZz-1251-10&cl=CL1&d=HASH01f939411d8fff485b7458f1.2.1&x=1

Научный руководитель: Сокиркина Ольга Петровна

Татьяна Шушпанова
(Оренбург, Россия)

РАЗВИТИЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ ТВОРЧЕСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

В последние годы остро обозначилась потребность общества в воспитании и обучении творчески развитых людей, имеющих нестандартный взгляд на проблемы, способных адекватно и своевременно реагировать на происходящие в мире изменения. Таким образом, одной из важнейших задач современного педагога является поддержание и дальнейшее развитие творческого потенциала школьников. В этой связи на сегодняшний день разработано немало схем проведения уроков, позволяющих стимулировать творческую активность учащихся. Однако все они носят общий характер, и многие просто неприменимы по отношению к дисциплине «Иностранный язык» (в дальнейшем – ИЯ). Поэтому становится актуальным анализ различных форм организации урока, выявление тех из них, которые не просто способствовали бы воспитанию активной и талантливой личности, но и были бы применимы при обучении ИЯ.

В данных условиях целесообразно считать ключевым понятие творческой образовательной среды. Причины такой точки зрения кроются в самой его сущности. Напомним, что рождением понятия «творческая образовательная среда» (в дальнейшем – ТОС) педагоги обязаны своему великому коллеге Я. Корчаку, который кроме того говорил о существовании догматической, карьерной и безмятежной образовательных сред (в дальнейшем ОС). Согласно его тезисам, догматическая ОС способствует развитию пассивности и зависимости ребенка, карьерная – активности, но в то же время зависимости, безмятежная – свободному развитию, но при этом формированию пассивности ребенка. На их фоне ТОС выгодно отличается, так как является «почвой», на которой вырастают добротные «побеги», т.е. ТОС считается такая среда, которая способствует формированию личности, характеризующейся активностью освоения и

преобразования окружающего мира, высокой самооценкой, открытостью и свободой своих суждений и поступков. В этой связи невозможно не согласиться с мнением В.А. Ясвина, о том, что «только такая ОС может функционировать как среда развития одаренной личности» [4, с. 28]. Таким образом, одной из первых наших задач стало выявление условий, воссоздающих атмосферу интересующей нас ОС. Приняв во внимание, что основополагающей ее категорией является творчество, мы решили обратиться к трудам С.Д.Смирнова, в которых большое внимание уделено именно этому понятию. Несколько обобщив и выделив применимые к дисциплине «ИЯ» тезисы автора, позволяющие, по его выражению, «уменьшить творчествоподавляющий эффект» [2, с. 153], мы пришли к выводу, что дидактико-методическими условиями формирования ТОС в условиях лингвистического образования можно считать:

- установление диалогических отношений между всеми участниками образовательного процесса;
- поощрение педагогом таких личностных качеств учащихся, как воображение, стремление к самостоятельному выбору, склонность к риску;
- использование в процессе обучения ИЯ интерактивных форм образовательного взаимодействия.

На следующем этапе исследования перед нами предстала необходимость изучения типологизации уроков с целью анализирования их с точки зрения способности воссоздания ТОС. Иначе говоря, таких уроков, на которых в полной мере реализовывались бы перечисленные выше дидактико-методические условия. На данной стадии мы встретились с понятием «нетрадиционный урок» (в дальнейшем – НУ), название которого говорит само за себя: существуют уроки, отличающиеся отхождением от принятых норм, т.е. характеризующиеся свободой организации и энергичным вовлечением творчества. А там где творчество, всегда есть активность, ведь вряд ли кто-то откажется продемонстрировать виртуозный полет своей фантазии. В итоге мы снова пришли к «столпам», на которых держится ТОС: свобода и активность. Отметим, однако, что в ходе исследования был так же выявлен один небольшой недостаток НУ: специалисты не советуют злоупотреблять такой формой организации учебного процесса и устраивать «праздник творчества» на каждом занятии. Гораздо более целесообразно и логично, по мнению методистов, проводить НУ как заключительный этап изучения той или иной темы. Впрочем, этот недостаток вскоре был воспринят нами как достоинство, ведь такое условие подразумевает, что к моменту организации НУ учащийся пополняет свой словарный запас относящейся к изучаемой теме лексикой, создавая почву для активного участия в процессе.

В дальнейшем нами были переформированы классификации типов НУ, предлагаемых в различных источниках. Во-первых, с целью исключения неприменимых по отношению к дисциплине форм организации учебного процесса. Во-вторых, из соображений удобства проводимого анализа. В итоге образовалось 4 группы НУ, распределенных по принципу деятельности, предполагаемой той или иной разновидностью урока:

- уроки, представляющие собой игровые формы взаимодействия;
- уроки, основанные на принципах полемики или спора;
- уроки состязательного характера;
- уроки, связанные с презентацией знаний или умений.

Рассмотрим подробнее особенности первой группы. Прежде всего, следует отметить, что занятия, организованные в виде игры являются одной из самых популярных форм взаимодействия в рамках любой дисциплины и имеют успех на всех стадиях обучения, что обусловлено многими факторами, которые известны каждому педагогу. Что касается непосредственно типов уроков, относящихся к этой группе, то вариантов тут множество, и ограничиваются они только фантазией учителя. Перечислим некоторые из них:

- суд (распределяются роли судьи, присяжных, адвоката, прокурора, обвиняемого, задается тема обвинения и ведется мероприятие по всеобще известному сценарию);
- аукцион (продается какой-либо предмет, преимущества которого подробно описывается продавцом, а покупатели задают дополнительные вопросы);
- театральная постановка (подбирается сценка в рамках изучаемой темы, причем она может быть как заранее подготовленной, так и импровизированной, в зависимости от возможностей учеников);
- встреча с инопланетянами (возможна в рамках изучения страноведения, предполагает презентацию различных жизненных реалий «гостям»).

К следующей группе относятся уроки-диспуты, пресс-конференции, конгрессы и всевозможные формы организации урока, имеющие характер обсуждения или спора. Такие уроки наилучшим образом создают условия для непринужденного общения на ИЯ. Узко заданная учителем тема из определенной области, которая становится логичным завершением серии посвященных ей занятий, дает возможность использовать не только недавно изученный лексический материал, но и активизировать уже имеющийся словарный запас. Желание высказать свое мнение создает для ученика сильную мотивацию, что непременно вовлекает его в ситуацию общения. Кроме того, уроки полемического характера развивают в учениках умение вести цивилизованный спор, то есть выслушивать оппонента, приводить аргументированные доводы и быть терпеливым по отношению к противоположному мнению, что также имеет немаловажное

значение для приобщения к инородным воззрениям, а как следствие, для успешного участия в диалоге культур.

Уроки состязательного характера могут быть организованы по подобию всевозможных общественно известных игр, таких как «КВН», «Что? Где? Когда?», «Брейн-ринг», либо в виде обычных турниров, эстафет, викторин, конкурсов. Чувство ответственности перед товарищами, рвущимися к победе, побуждает учащихся активизировать знания, заранее готовиться к мероприятиям зачетного характера, повторяя или заучивая необходимый материал. Ученик стремится наилучшим образом выполнить поставленные задачи, при этом варианты их решения активно обсуждаются участниками группы, что создает ситуацию интерактивного общения и способствует успешному формированию коммуникативных навыков. В поддержку данной позиции можно привести доводы А.Н. Щукина: «Обучение в сотрудничестве – это обучение в процессе общения учащихся друг с другом, а целенаправленная работа в сотрудничестве позволяет повысить интерес к занятиям и значительно увеличить время речевой практики каждого ученика на уроке» [3, с. 260].

Наконец, еще одна группа НУ связана с презентацией полученных знаний, которые иногда могут стать либо результатом углубленного изучения отдельного аспекта пройденной темы, либо просто показом усвоенных навыков и умений. Одним из примеров может послужить урок-защита творческих работ или урок-семинар, проводимый с целью повторения или углубления и обобщения материала, систематизации знаний. На смотр и защиту могут представляться проекты, модели, стенды, рисунки, доклады, научные исследования. При подготовке к такому занятию ученик активно работает с литературой на иностранном языке, вникая в суть прочитанного, отбирая необходимый материал, затем излагает, как правило, в письменном виде, выстраивая его в нужной логической последовательности, иногда дополняя собственными рассуждениями. Таким образом, формируются навыки письма и чтения, работы с текстом. Кроме того, ученику предоставляется самостоятельность в построении своего выступления, выбора темы и полная свобода воображения, что касается способа презентации материала. С другой стороны, задание может выполняться группой учеников, что опять же несет в себе определенные преимущества, которые уже были перечислены ранее.

Еще одна разновидность уроков, связанных с презентацией знаний и умений – это уроки-консультации. Смысл их заключается в том, что преуспевающие ученики помогают тем, кто нуждается в какой-либо помощи (в качестве преуспевающих иногда удается призвать и учеников более старших классов, если для учителя представляется возможной организация такого занятия). Это может быть помощь при создании доклада, либо объяснение пропущенной или недопонятой темы, тренировка грамматических конструкций и т.д. Таким образом, уроки-консультации дают учителю возможность поощрять самостоятельность учеников, выражать свое доверие к ним, оптимизируя при этом сам процесс получения и усвоения знаний.

Уроки под названием «Общественный смотр знаний» являются своеобразной презентацией знаний, полученных учащимися при изучении определенного тематического раздела, причем знаний, которые непосредственно связаны с творческой деятельностью. Таковыми, как правило, становятся стихи, песни, сказки на ИЯ. Сюда же можно причислить загадки, кроссворды, конкурс на лучшего синхронного переводчика. Одним из основных преимуществ этой формы организации урока является их способность создавать атмосферу, в которой ученики чувствуют свою успешность и состоятельность благодаря поддержке и похвале со стороны всех участников процесса, что немаловажно для стимулирования интереса к ИЯ. Например, Г.В. Рогова, рассуждая о важности восприятия ситуации на уроке учениками, утверждает: «Они ощущают свой прогресс и испытывают от этого удовлетворение, поэтому высокая мотивация сопровождает весь период их учения, значительно подкрепляя и обогащая его» [1, с. 6].

Таким образом, подводя итог всему вышесказанному, можно сделать вывод в пользу соответствия нестандартных типов уроков идеалам ТОС. Причиной тому служит атмосфера раскрепощенности и доброжелательности, коллективности и возможности выражения личных взглядов учеником без страха быть осужденным или непонятым. Вспомним дидактико-методические условия формирования ТОС и попробуем проследить, как и за счет чего они реализуются в рамках НУ. Установление диалогических отношений достигается за счет учета индивидуальных особенностей каждого ученика, установления доверительного контакта между учителем и учеником, открытости всех участников процесса, ценностно-смыслового и конструктивного взаимодействия между ними. При этом организаторами занятий зачастую становятся сами ученики, что дает им широкую свободу действий и стимулирует самостоятельность, творчество – в этом заключается второе дидактическое условие. Наконец, ТОС не может существовать без интерактивных форм взаимодействия, когда учитель перестает быть центральной фигурой и главным источником информации, и принимает на себя обязанности помощника и создателя общего направления работы, а ученики становятся полноправными участниками учебного процесса, ведут самостоятельный поиск через переживание личного опыта. В итоге явно намечаются две тенденции развития и деятельности ученика, характерные для ТОС – свобода и активность, что способствует успешному развитию не только неординарной личности, но и иноязычной коммуникативной компетенции за счет создания мотиваций к участию в процессе изучения языка и стремления реализоваться как индивидуальность.

Литература:

1. Рогова, Г.В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе: Пособие для учителя / Г.В. Рогова, И.Н. Верещагина. – М. : Просвещение, 1988. – 224 с.
2. Смирнов, С.Д. Психология и педагогика высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / С.Д. Смирнов. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 304 с.
3. Щукин, А.Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика: учеб. пособие для преподавателей и студентов / А.Н. Щукин. – М. : Филоматис, 2004. – 416 с.
4. Ясвин, В.А Экспертиза школьной образовательной среды / В.А. Ясвин. – М. : Сентябрь, 2000. – 128 с.

Научный руководитель:
канд. пед. наук, доцент кафедры НФиМПНЯ Евгеньева Н.А.

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Яна Грищенко
(Київ, Україна)

СТАНОВЛЕННЯ ГЕРМЕНЕВТИКИ ЯК САМОСТІЙНОЇ НАУКИ

У сучасній філософії існує впливова філософська течія, – герменевтика, – яка змінила трактування історичних, суспільних, теоретичних, літературних і художніх явищ і зробила спробу побудувати загально філософську теорію, що відбиває зв'язок історії, світу, людини. Герменевтика являє собою такий напрямок філософської думки, який прагне по-новому підійти до споконвічної проблеми філософії – проблеми буття і його розуміння людиною. В цьому напрямку працювали такі філософи як Ф. Шлейермахер, В. Дільтей, М. Хайдеггер, В. Гумбольдт, Г. Гаддамер та інші. Протягом сторіч змінювався підхід до розуміння герменевтики, її предмету та методів інтерпретації. Навіть сьогодні розуміння герменевтики неоднозначне. Вона має щонайменше два основних значення, що пов'язані між собою: 1) вчення про тлумачення текстів; 2) течія у сучасній філософії. Не слід забувати, що герменевтика виникла як мистецтво тлумачення, переважно, біблійних текстів, і залишалася такою аж до філософської герменевтики Фрідріха Шлейермахера. Також необхідно зазначити, що розрізняють літературну, філософську, теологічну, та, навіть, лінгвістичну герменевтику [1, с. 5].

За предметом дослідження науки поділяються на природничі (науки про природу) та суспільні (науки про суспільство). Вони тісно пов'язані, грані між ними нечіткі, можна навіть казати про взаємопроникнення раніше відокремлених наук. Слід зауважити, що в даній роботі суспільні та гуманітарні науки ототожнюються. Під гуманітарним розуміється суспільне, те, що має відношення до людини та його практичній, науковій діяльності, до її свідомості; на відміну від природного. Виходячи з такого тлумачення зазначимо, що до гуманітарних наук належать: філософія, лінгвістика, психологія, соціологія, політологія та ін.

Герменевтика є методологією гуманітарного пізнання, тож вона є методологією більшості вищезазначених наук. Предметом герменевтики можна назвати систему знаків (символів). Суб'єкт герменевтики (пізнання) – людина (той, хто створює та сприймає знаково–символьну систему). Основними принципами герменевтики є принцип розуміння та пояснення (інтерпретації) тексту. Завдяки герменевтиці стає можливим виявлення справжнього змісту тексту та його точне розуміння.

Таким чином, метою даної роботи є розгляд становлення герменевтики як самостійної науки.

Зазвичай під герменевтикою розуміють мистецтво та теорію тлумачення текстів. В цьому розумінні герменевтика виникла разом з появою писемності і з того часу має право на існування, тому що проблема правильного розуміння та тлумачення писемних джерел завжди була та залишається актуальною [4, с. 11].

Формування практичних методів герменевтики почалося з пошуку емпіричних правил тлумачення та розуміння текстів різного змісту. В залежності від особливостей цього змісту виникали і специфічні правила його тлумачення. Так виникла перш за все філологічна герменевтика, що вивчає особливості, пов'язані в основному з перекладом текстів античної художньої літератури. Філософська герменевтика, яка займається загальнотеоретичними проблемами розуміння й інтерпретації, склалася значно пізніше.

Свій початок герменевтика бере в класичній античності, в діалогах Платона й праці Аристотеля „Про тлумачення" (hermeneias) [1, с. 5]. Платон в діалозі „Іон" каже про те, що тлумачі богів – поети. У самого Платона вчення про тлумачення було тісно пов'язане з його поглядами на пізнання як на спогади. Згідно з античними міфами, одним з „прислужників богів" та вісником їх волі по відношенню до людей був легендарний Гермес. Від імені цього міфологічного „перекладача" безпосередньо недоступних людям ідей богів і походить найменування „герменевтики" як мистецтва тлумачення незрозумілого, пояснення змісту „чужої" мови чи знаку.

Коли виникла писемність, герменевтика стала способом „правильного" тлумачення тексту та його „справжнього" розуміння для тих, хто не володів цим вмінням, але потребував точного пізнання тексту [4, с. 12].

У пізній античності й середньовіччі, а також і в наступні епохи розвиток герменевтики був пов'язаний з інтерпретацією Святого Письма (екзегетика) [1, с. 5]. Виникає монопольна теологічна герменевтика. Видатніші католицькі теологи та філософи тих віків зазвичай були герменевтиками-практиками і в той же час неминуче торкались питань метода тлумачення текстів. Один з найбільш відомих герменевтів – Хома Аквінський. Його вчення стало офіційною філософією католицтва, де було зведено в ранг догми певне тлумачення змісту Біблії.

Нова глава в історії герменевтики з'являється в епоху Відродження. Якщо католицька теорія спирається на традицію інтерпретації Святого Письма, то протестантська теологія заперечує сакральний статут Святого Письма, воно припиняє бути незаперечним каноном тлумачення Біблії. Таким чином задача, що стоїть перед герменевтами розширюється до небачених розмірів [4, с. 14].

Протестантизм перетворює інтерпретацію в проблему. Саме на цій основі і виростає герменевтика як особлива дисципліна, а саме як вчення про методи розуміння. Першим документом такої герменевтики вважається трактат Й. Даннхаузера "Сакральна герменевтика" (1654).

Із „сакральної герменевтики" згодом з'явилася „теологічна герменевтика" (І. Ернесті), трохи пізніше з'явилась „філологічна герменевтика" (Й.М. Хладеніус, Г.Ф.Майер).

В епоху Нового часу традиція „теологічної герменевтики" відходить на другий план, а „філологічна герменевтика" набирає силу. Цей процес завершується на початку XIX сторіччя, коли Ф. Шлейермахер створює власну філософську герменевтику. В середині XIX сторіччя з'являється спеціальне філософське вчення, яке розглядає проблеми тлумачення та розуміння письмових джерел [4, с. 16].

І.С. Нарський, дослідивши передісторію та зародження герменевтики, вважає, що вона пройшла декілька етапів в своєму розвитку. У попередньому вигляді схема послідовності цих етапів виглядає так [3, с. 37]:

1. Передісторія герменевтики уходить своїми коренями в часи античності, а тоді патристики: проблема розуміння та тлумачення висловів „оракулів" та передречень „пророків" переросла в проблему тлумачення писемних джерел, перш за все Біблії та інших „священних книг".

2. Коли з'явилися ренесансний гуманізм та буржуазний варіант християнства, і перш за все німецький протестантизм (Лютер, Меланхтон), починається новий етап в розвитку герменевтики, зв'язаний з перетворенням її проблематики із монополії вузького кола грамотних богословів в питання, що торкається розуміння та тлумачення Біблії і світськими мислителями, підчас далекими від християнського вчення, і широкими верствами віруючих, що вже самостійно читають та осмислюють відповідні тексти. Цей етап був завершений на початку XIX сторіччя, коли нарешті виникла філософська герменевтика (Ф. Шлейермахер).

3. Наприкінці XIX сторіччя герменевтика, перш за все в роботах німецького філософа Вільгельма Дільтея, знаходячись під впливом ідей неокантіанства, об'єднується з „філософією життя": головна задача герменевтики – спроба дискредитування, знецінювання матеріалістичного розуміння історії.

4. На початку XX сторіччя основоположник німецького екзистенціалізму Мартін Хайдеггер в праці „Буття та час" (1927) надав герменевтиці новий акцент: вона повинна була стати онтологічною і дати „нове тлумачення" усім феноменам свідомості, протипоставивши діалектико-матеріалістичному світосприйняттю екзистенціальне „тлумачення" буття людини, часу, історії.

5. Після другої світової війни почався новий етап розвитку герменевтики, пов'язаний з іменами філософів Ганса-Георга Гадамера, Поля Рикера, Енріко Бетті. Зараз вже не тільки письмові джерела, але й усну мову тлумачать як об'єкт розуміння та тлумачення для герменевтів, і вони розглядаються як носії „історичної традиції" (усіх успадкованих від минулого форм суспільної свідомості, поза та без яких немає та не може бути „духовного життя" людини.

Необхідно зазначити, що в наш час під герменевтикою розуміють: мистецтво тлумачення, перекладу переважно стародавніх літературних текстів, що базується на граматичному дослідженні мови, вивченні закономірностей конкретних типів літературних творів та відповідних даному тексту історичних пам'яток, на виявлені підрядкового, замаскованого по тим чи іншим причинам значеннєвого змісту [2, с. 117]. Саме це визначення найбільш розкриває „традиційну" герменевтику (лінгвістичну на відміну від філософської).

Отже, перспективою подальших досліджень стане розгляд теорій найбільш відомих вчених в галузі „традиційної" герменевтики – Ф. Шлейермахера, В. Ділтея, які стали базовими для подальшого розвитку герменевтики як методології гуманітарного пізнання.

Література:

1. Гадамер Г. Герменевтика і поетика. – К.: „Юніверс", 2001. – 288с.
2. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. – М.: Наука, 1975. – 696с.
3. Нарский И.С. Новейшие течения буржуазной философии (Критический анализ). – М.: „Знание", 1982. – 63с.
4. Фогелер Я.Г. История возникновения и этапы эволюции философской герменевтики// Герменевтика: история и современность: (Критич. очерки). – М.: „Мысль", 1985. – С. 11-38

Анастасия Иванисенко
(Курск, Россия)

ЭЛЕМЕНТЫ РЕЛИГИОЗНОЙ АРХИТЕКТУРЫ ИНДИИ. БУДДИСТСКАЯ СТУПА

Индия – высокорелигиозная страна, здесь всё так или иначе связано с религией, поэтому культура Индии формировалась под её влиянием. В стране исповедуется индуизм, буддизм, джайнизм и многие другие религии. Религиозная символика проявляется в каждом произведении

архитектуры. Среди древних памятников архитектуры выделяются "ступы" - круглые по форме мемориальные сооружения, связанные с культом Будды.

Ступа – символ буддийской вселенной и Просветлённого Ума. Первые из ступ содержали мощи великого мудреца Будды, основателя учения, а более поздние - его статуи.

Первоначально ступа представляла собой холм, содержавший останки святого человека или объекты, связанные с его жизнью. В буддизме она стала символом мироздания, схематически выраженного ступенчатой структурой ступы. Архитектура ступы содержит пять основных составляющих ее частей: основание, ступени, купол, шпиль и навершие. Так как ступа является символом вселенной и Просветлённого ума, то частям ступы ставятся в соответствие определённые значения. Например, в соответствии с пятью первоэлементами: основание соотносится с элементом Земля; лестница – с Водой; купол – с Огнём; шпиль – с элементом Воздух; навершие – с Пространством. А в соответствии с Просветлением другое соотношение: основание – омрачения ума; лестница и купол – начало пути к просветлённому состоянию ума; шпиль – состояние бодхисатвы, т.е. пробужденного существа, навершие – состояние Будды.

Ступа является хранилищем реликвий Учителя, достигшего совершенства. Она наполняется символами тела, речи и ума всех Будд, то есть статуэтками, текстами и реликвиями. Раньше в больших ступах были Канджур, поучения самого Будды, и Тенджур, комментарии индийских учителей. Так, например, внутри Ступы Просветления, построенной недавно в Элисте (Рис.1),

тибетскими ламами были заложены: субстанция, выступившая на костях Будды Кашьяпы; кусочек ткани, в которую были завернуты тексты Праджняпарамиты, тексты учений-терма Падмасамбхавы; земля из Лумбини, места рождения Будды Шакьямуни.(Рис.2)

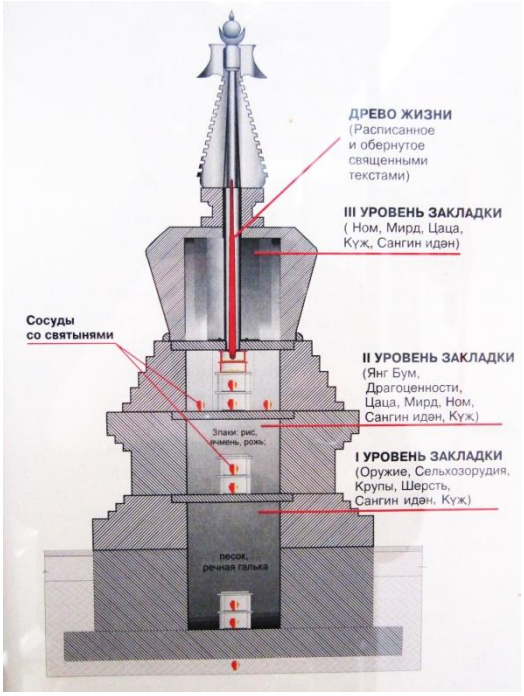

Согласно взглядам буддистов, ступы обладают магической силой добра, и помогают людям, их посещающим, внести гармонию в свою жизнь, и очистить себя от различных пороков и развить в себе добродетели. Одной из религиозных буддийских практик является ритуальный обход ступы по кругу по направлению движения солнца. Эта практика считается возможностью получить более сильное, по сравнению с обычным посещением ступы, магическое воздействие ступы на себя и свою жизнь, и является одним из видов совершения доброй кармы. Наиболее ревностные верующие стремятся обойти святыни 108 раз, что, как считается, гарантирует освобождение и очищение.

Таким образом, ступа – архитектурное сооружение, символизирующее религиозное учение Будды. В совершенной форме ступы выражается чистая природа ума, Просветление. Главное назначение строительства ступы в том, чтобы помогать людям очищаться от негативных впечатлений и вместо этого увеличивать позитивные впечатления. Всё это - предпосылки для достижения высочайшего Просветления. Ступы являются одним из мест паломничества буддистов.

Литература:

1. Ступы: символы Просветления Тартанг Тулку // Буддизм России. −1999. № 31. — СПб
2. Темкин Э. Н., Эрман В. Г. Мифы древней Индии. — М., Наука. 1975. — 240 с.
3. Культурология. История мировой культуры: Учебник для вузов/ Под ред. проф. А.Н. Марковой. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ, 2000. — 600 с

Научный руководитель: к.п.н., доцент Кликунова Е.В.

Елена Кликунова, Галина Часовских
(Курск, Россия)

ДУХОВНАЯ СОДЕРЖАТЕЛЬНОСТЬ РУССКОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ ЭСТЕТИКИ КАК ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Характерной чертой, ментальностью, особенностью русской культуры является духовность, обращенность к нематериальным ценностям. В духовной обращенности нации русский религиозный философ Н.А. Бердяев видел смысл ее существования. Православный мыслитель В.В. Зеньковский видел в стремлении к духовному перерождению особенность русского общества.

Исследователи русского религиозного искусства Е.Н. Трубецкой, Л.А Успенский, П.А. Флоренский, В.В. Бычков сформировали мнение об уникальности сочетания в нем философского и эстетического понимания мира, ученые охарактеризовали православную живопись как «умозрение в красках», «теология в образах», «философствование красками». [1]

В. В. Бычков, рассуждая о ценности национального искусства приходит к заключению, что лучшие образцы русской культуры и сегодня могут служить прекрасным воспитанием чувств гуманизма, патриотизма, интернационализма, миролюбия, высокой нравственности и духовности.[1]

Изучением эстетики православного изобразительного искусства начали заниматься философы и искусствоведы лишь в XIX веке. Исследователи В. В. Бычков, П. М. Милюков, Е.Н. Трубецкой, Л.А. Успенский, П.А Флоренский пришли к выводу, что основополагающим в плане философского осмысления религиозного искусства стало русское средневековье XIV-XVI веков. В

это время на основе христианской теологии сформировалась православная художественно-образная система, повлиявшая на дальнейшее развитие русской культуры в целом.

Иконопись, фрески, музыка, их символические значения стали языком веры (аналогию, как ни странно, можем провести с окнами РОСТА 20-х годов, служившими средством массовой информации Советской России).

В период средневековья на Руси искусство почиталось священнодействием, иконописец - посланником небесных Сил, так как ему дано изображать Дух Святой. Художник, работая над иконой, осмысливая, пропускал образ сквозь свою душу, находил этот образ в своей душе. Для постижения истинны, прежде чем браться за кисть, иконописцу надлежало совершать духовный подвиг в посте и молитве для обретения чистой, истинной, бесстрастной веры. Произведения русских средневековых мастеров иконописцев Ф.Грека, А.Рублева, Дионисия, сохранившееся до наших дней, привлекают внимание духовной глубиной и теологической значимостью в понимании образа.

Если проследить линию развития европейской художественной культуры от эллинизма до раннего христианства, через Византию до Древней Руси, то можно определить ведущую тенденцию этой цепочки как стремление выразить духовные ценности в чувственно воспринимаемых формах была реализована на Руси в предельно совершенном для данной линии развития виде.

Художественная культура Руси явилась духовной вершиной всей восточно-христианской культуры, взявшей начало в поздней античности.[1]

Религиозное искусство обладает мощной силой воздействия на человека благодаря своей духовности, откровенности и беспристрастности, направленности не на «массы» а прямо в душу человеку.

Первое впечатление создает архитектурный образ православного храма, архитектура является и формой и содержанием православной идеи. Маковицы – знак пламени огня, огненных небесных Сил, несущих небесный Престол. Е.Н. Трубецкой писал: «При взгляде на Иван Великий кажется, что мы имеем перед собой как бы гигантскую свечу, горящую к небу над Москвой».[5,с.64]

Термин «глава», «голова» однокоренной со словом «головня», «главня», которое в древнерусском языке означает «факел».[4]

Второе впечатление живопись и музыка, которые наполняют произведение эстетическим содержанием, а литература объединяет в целое. По П.А. Флоренскому живопись иконостаса «костыль духовности» для тех, кто не развил еще в себе способности духовного зрения.[7] Иконопись первоначально была не только составляющей религиозного «священнодейства», и предметом эстетического наслаждения (по Д.С. Лихачеву), что усиливало его эмоциональное и духовное значение.[2] К примеру иконопись монаха А.Рублева - в своих иконах он подчеркивает красоту, облачающую истинную добродетель. «Троица» А. Рублева, ставшая иконографическим каноном, есть символ всеобъемлющей Божественной любви.[2] П.А. Флоренский сформулировал смысл символики «Троицы» Рублева - вся земная жизнь и культура ничтожны перед этим общением неиссякаемой бесконечной любви.. «если есть рублевская «Троица», то есть Бог».[6,с.34] Композиционно икона «Троица» вписана в круг, символ круга космичен так же, как и сюжет: явление Бога в виде трех ангелов. Почитание ветхозаветной троицы, предпрочтение триединства Бога в равнозначимых лицах ангелов есть важный философский аспект именно в православном понимании Бога. В католическом прочтении Троицы более актуально восприятие триединства иерархии: Бога-Отца в виде старца, Бога-Духа в виде голубя, и Бога-Сына-Христа. Эта особенность объясняется все тем же национальным характером Православия.

Осмысление духовности русской религиозной живописи и её образной глубины нельзя замкнуть только на творчестве А. Рублева. Важной фигурой в становлении русской религиозной живописи позже был Дионисий. Рублева и Дионисия разделило почти столетие, он дополнил философско-художественное звучание образов, придал поэтичность, лиричность, в его понимание это олицетворение светлой печали в красках. В композициях его произведений характерны строгая торжественность, светлые краски и музыкальная гармония цвета, пропорции фигур изящно удлинены, головы, руки и ноги святых миниатюрны, а лики неизменно прекрасны. Эта живопись не столько результат духовных поисков сколько эстетизация образов.

Достижения русской философской мысли конца XIX, начала XX в., внесшие идеи духовности, ментальности русского культурного наследия трудно себе представить без прямого или косвенного освоения наследия древнерусского эстетического сознания. А именно, творчества Ф.М. Достоевского, В.С. Соловъева, В.В. Розанова, Д.С. Мережковского, С.Н. Булгакова, Н.А. Бердяева, П.А. Флоренского, М. Нестерова, Н.Н. Рериха, М.А. Врубеля, Н.Н. Ге, В.М. Васнецова и даже М.З. Шагала, К.С. Петрова-Водкина, П.Н. Филонова, М.И. Цветаевой и многих других философов, художников, писателей, поэтов России. При этом мы имеем в виду не поверхностную русскую традиционность, а глубокое понимание русского наследия, не «буквы» а «духа» русского эстетического сознания, восходящего к средневековой православной живописи,

Заряд духовной красоты, высокой нравственности, гуманизма и справедливости, устремленность к высоким духовным идеалам, заложенный в древнерусской художественной культуре, эстетике не утрачивает, а, напротив, постоянно увеличивает свою энергию, которая сейчас как никогда, нужна нашей отечественной культуре, от мудрости, духовной устремленности и силы которой зависят сегодня судьбы страны.

Литература:
1. Бычков В.В. Русская средневековая эстетика XI-XVII веков. -М.: Мысль,1995.
2. Лихачев Д.С. Русское искусство от древности до авангарда. –М.: Искусство,1992.
3. Осипов А.И. Путь разума в поисках истины. Издание 7-е, дополненное. –М.: Даниловский благовестник. 2008.
4. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка.Т. I-III.-СПб, 1893-1903.
5. Трубецкой Е. Три очерка о русской иконе –М.: изд-во ТСЛ ИО, 2011.
6. Флоренский П. Обратная перспектива/ в сб. Философия русского религиозного искусства. Антология./ под. Ред. Гаврюшина Н.К.-М.: Прогресс-Культура,1993.
7. Флоренский П. Иконостас. –М., 1995.

Ксения Михайлова
(Оренбург, Россия)

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НЕМЕЦКОЙ РЕКЛАМНОЙ КУЛЬТУРЫ

У каждой стране в мире есть свои отличительные черты в рекламе, это обусловлено многими факторами – историческими условиями формирования культуры, национальным характером жителей, экономической и социальной развитостью общества. Если знать обо всех этих особенных чертах и некоторое время наблюдать за мировой рекламой, то согласно информационному порталу AdMe.ru, можно сразу же распознать, в какой стране был придуман данный рекламный ролик, попадая в цель в девяти случаях из десяти. Менталитет народа и те условия, в которых он проживает - это и причины, и среда существования именно той рекламы, которая есть в любой отдельно взятой стране в любой отдельно взятый момент. Психологические особенности жителей страны, их манера воспринимать и сообщать информацию находят своё отражение в любой отрасли культуры, в том числе и рекламной. Тайцы шутят как сумасшедшие, бразильцы карнавалят, японцы призывают к высокому, немцы делают потрясающе логичные эмбиенты и директы.

Германия - одна из самых «креативных» стран в Европе, постепенно занимающая лидирующие позиции не только в мире, но и на рекламном рынке. Согласно единому российскому рекламному ресурсу «reklama-region» немецкая реклама заслуженно получает высшие награды в области искусства создания рекламных роликов. Так, прошедший в 2008 году в Берлине фестиваль Mobius Awards признал немецкую рекламу победительницей в пяти номинированных категориях из девяти существующих.

В чем же та неповторимая особенность немецких рекламных видеоклипов?

Немецкая реклама стала одной из самых выдающихся отнюдь не просто так. Ведущие немецкие специалисты в области психологии, такие как Вундт, Фехнер и Эббингауз долгие годы разрабатывали способы воздействия рекламы на волю человека, пытались объяснить основные принципы психического воздействия цветов, музыки и формулировок на потребителя.

Невзирая на то, что порой корыстные и эгоистичные цели рекламной кампании чересчур очевидны, она достигает своих задач, поскольку воздействие на сознание реципиента происходит на бессознательном психологическом уровне. Основной целью, как русской, так и немецкой рекламы является формирование у потенциального покупателя рекламируемых товаров или услуг неудовлетворенность старыми товарами и потребность в новых.

Согласно тому же упомянутому выше сайту «reklama-region», воздействие на волю и желания потребителя, а также склонение их в нужную для производителя сторону в немецкой практике – вполне обычное и нормальное явление, которое не считается ни аморальным, ни преступным. Над тем, как же вызвать у реципиента желание приобрести некий товар, в Германии уже долгое время работали и продолжают величайшие умы страны. В силу психических особенностей человека любая информация, воспринятая мозгом, будь то текстовое сообщение, видеоклип или аудиозапись, откладываются в сознании, и всплывают в определенные моменты, вне зависимости от того, хочет человек этого или нет.

Немецкая культура, как и любая другая, внесла в рекламные ролики свои национальные черты и особенности. Психолог - рекламист К. Веркман, проанализировав психологические апелляции товарных знаков ряда стран, заметил следующее - немецкая реклама обращается к таким ценностям, как исключительность товара, романтические ассоциации, символы грубости. В качестве примера грубого и, в некоторой степени, даже жестокого обращения можно привести рекламу сигарет «Сан Мишель», в которой перед зрителем предстает сцена расстрела двух мужчин, последним желанием которых стало закурить сигарету данной марки.

В отличие от русской, немецкая реклама больше ориентирована на рациональность покупателя. Основные методы воздействия немецких роликов на аудиторию - это факты и логика, призванные представить точные качественные характеристики рекламируемого продукта. Германская реклама с уверенностью опровергает стереотипы, сложившиеся о самой стране. Нет той надуманной чопорности, щепетильности, нет зацикленности на порядке и чистоте, нет ничего из того, что мы обычно думаем об этой стране, кроме безупречной точности и выверенности. Немецкая реклама склонна апеллировать безупречной логикой, проверенным качеством и

неоспоримыми фактами. Но, несмотря на всю присущую ей лаконичность, слушатель всегда получает необходимое количество информации. Все детали, нюансы, цифры и качественные характеристики товара выводятся на первый план. Неотъемлемой чертой немецкой рекламной культуры служит и минимализм, отличающий ее от реклам многих других европейских стран, часто прибегающих к огромному количеству спецэффектов и прочих излишеств, порой отвлекающих от характеристик самого товара, и делающих упор на запоминание образа посредством ярких красок. Ярким примером немецкого минимализма можно назвать рекламу крупнейшей немецкой организации по поставке электричества и газа «E wie einfach Strom & Gas GmbH». Уже название этой организации говорит само за себя – «Е как просто»; это же выражение они сделали и своим лозунгом. Главный принцип этой компании – простота и логичность, здесь нет ничего лишнего, только проблема и ее конкретное решение.

Немецкая культура предпочитает больше придерживаться собственных традиций, нежели чем осваивать новые неизведанные границы. Доказательством этому может служить практически любая реклама пива или колбасных изделий. Однако это не говорит о ее «топорности» и предсказуемости. Напротив, она отличается нестандартным подходом к стандартным проблемам. Так, в рекламе автомобиля Mercedes - Benz, зритель не увидит ни одного его изображения, а только горы, реки, леса, по которым ему предстоит путешествовать. И все это расположено в виде линии, показывающей динамику звука. Еще один нестандартный намек на бесшумность двигателя.

В немецкой рекламе, в одной из немногих, принято использовать надписи, которые рассчитаны не только на жителей Германии, но и на зарубежную аудиторию, размещать слоганы на немецком языке, смешанным с английским, французским и другими. Так, к примеру, такие всемирно известные слоганы как - «Volkswagen. Das Auto», «Opel. Wir leben Autos». Или ещё один наглядный пример – реклама автомобиля Audi Quattro vs Hund, снабженная комментариями параллельно на двух языках – немецком и английском, и заканчивающаяся неизменным слоганом компании – «Vorsprung durch Technik».

Таким образом, воплощая и сохраняя свои лучшие национальные черты, Германия является одной из самых передовых стран на рекламном рынке, используя рекламу не только в целях получения коммерческой прибыли, но и превращая ее в настоящее искусство.

Литература:

1. Геращенко, Л. Л. Психоанализ и реклама / Л. Л. Геращенко. - М.: Дианрамма, 2006. С. 87
2. Кошетарова Л. Н. Эстетические особенности рекламной упаковки / Л. Н. Кошетарова // Известия высших учебных заведений. Пищевая технология. – 2006. – № 2–3. – С. 120.
3. http://www.adme.ru/
4. http://reklama-region.com/
5. Пендикова. И. Г. Архетип и символ в рекламе / И. Г. Пендикова. Л. С. Ракитина. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2008. С. 271
6. Шестаков, В.П. Массовая культура в США: имиджи и стереотипы / В. П. Шестаков // Вопросы философии. - 1981. - № 7. С. 320

Научный руководитель:
доцент, кандидат филологических наук Бурикова Светлана Александровна

Дмитро Скиданчук
(Івано-Франківськ, Україна)

СВІТОВІ ОСВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ НА ТЕРЕНАХ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОСТОРУ

Постановка проблеми та стан її вивчення. Нові темпи розвитку економіки, політики вимагають прискорення реструктуризації та якості освіти, глобалізаційні процеси якої в освіті як на регіональному рівні, так і в світі, регулює ЮНЕСКО. Дана організація здійснює регулювання процесу розвитку світового освітнього простору, розробляє для всіх країн міжнародно-правові акти глобального і регіонального характеру. ЮНЕСКО нині залишається головною установою, яка найбільшою мірою впливає на освіту.

Одним з найважливіших етапів освітнього процесу на сьогоднішній день є стрімка комп’ютеризація. Певна річ, адже сучасна випереджувальна освіта неможлива без широкомасштабного вивчення й глобального використання в навчанні комп'ютерної техніки та комп'ютерних інформаційних мереж. Інформаційна насиченість сучасного суспільства, його функціональність на високому рівні сьогодні допускають такі швидкості руху інформації, які можуть забезпечити тільки комп'ютерні мережі, інтегровані в глобальний інформаційний простір.

Прискорений розвиток телекомунікаційних технологій, зокрема мережі інтернет і мультимедіа, в останні роки не тільки сприяло виникненню підвищеного інтересу до використання комп'ютерів у навчальному процесі, але й зумовило появу системи освіти нового покоління – комп'ютерної дистанційної. Яскравим прикладом цього є застосування інформаційних і комунікаційних технологій в освіті: електронний підручник; система мультимедіа; бази даних; електронна пошта; система автоматизованого

проектування; локальні та розподілені (глобальні) обчислювальні системи; система телеконференцій; електронний бібліотечний каталог; електронна дошка оголошень тощо.

У цих умовах класична форма очного навчання стає лише частиною загального освітнього інструментарію, причому дедалі меншою. Зовні непомітно, але безупинно зростає непряма участь в освітньому процесі електронних засобів масової інформації – в першу чергу, телебачення, а в останні роки і загальнодоступних комп'ютерних мереж [1].

Таким чином, реакція освіти має реалізуватися в зміцненні інтегральності особистості за збереження й розвитку її особливостей і конкурентоспроможності, а також в орієнтації на сучасну економіку, нові кваліфікації і технології за збереження традиційних і створення сучасних національних особливостей.

Ми розуміємо, що даний фундамент є трохи космічний, адже якоїсь абсолютної, принагідної певним народам у певний період системи цінностей немає. Людина бронзового віку ніколи не повернеться до кам'яного, і, в той же час, боятиметься нових технічних проектів, хоч якими би зручними вони не були. До уваги не беремо тих індивідів, які народжуються не у свій час: їхня доля наперед вирішена – трагічна загибель.

Завдяки широкому колу впливу, світові інтеграційні процеси набувають свого максимального розвитку. Кордони між державами набувають більш умовного характеру, створюються єдині ринки живої робочої сили, що, в свою чергу, вимагає стандартизації освіти і загальновизнаних дипломів.

Отож, світові освітні системи, не дивлячись на національні чи регіональні відмінності, в основному діляться на дві основні моделі – департаментська (США) і факультетна (Європа), яким притаманна різна філософія.

Тут і надалі, вважаємо за правильне навести для порівняння зразки світових освітніх систем, посилаючись на освітній портал «Освіта в Україні і за кордоном» [4].

Найбільша зацікавленість вищою освітою спостерігається в Сполучених Штатах Америки. Майже всі американці вважають, що без освіти немає майбутнього і не уявляють себе без елементарного ступеня бакалавра. Чого не скажеш про вітчизняну молодь.

Американській системі вищої освіти властива пізня спеціалізація, індивідуальний підхід, максимальна відповідність покликання людини, прерогатива самоконтролю, самоаналізу, рефлексії, довгі терміни навчання та інші особливості. Освітня система зорієнтована на те, щоб молодий спеціаліст блискавично реагував на зміни в суспільстві і був готовий до будь-яких вимог зі сторони роботодавця.

Що ж до навчання студентів, то вони рідко навчаються близько від дому, прерогатива надається віддаленим навчальним закладам. Та, зрештою, погодьтесь – є з чого вибирати. Повний цикл навчання завершується в основному в 30-32 роки. Університети США мають одну дуже важливу характеристику, уті-путі детальку: жодне управління, зокрема Міністерство освіти не має права втручатися в їхню діяльність, одним словом – повна автономія [4].

Що стосується європейської системи освіти, то тут за минуле століття відбулися досить важливі зміни. Зокрема цьому передував Болонський процес, що перебуває на передових інформаційних шпальтах ось уже другий десяток літ.

Із 1998 року у рамках Болонського процесу відбулося багато різнорівневих зустрічей, робочих нарад, конференцій тощо. Пропозиції, які розглянуто і які виконуються в рамках Болонського процесу, зводяться в основному до шести таких ключових позицій:

1. Введення двоциклового навчання. Введення двох циклів навчання: 1-й - до одержання першого академічного ступеня і 2-й – після його одержання. При цьому тривалість навчання на першому циклі має бути не менше 3-х і не більше 4-х років. Навчання впродовж другого циклу передбачає отримання ступеня магістра (через 1-2 роки навчання після одержання 1-го ступеня) і/або докторського ступеня (за умови загальної тривалості навчання 7-8 років).

2. Запровадження кредитної системи.

3. Контроль якості освіти. Передбачалася організація акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій. Оцінка має ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, що отримали випускники. Одночасно встановлюються стандарти транснаціональної освіти.

4. Розширення мобільності. На основі виконання попередніх пунктів передбачався істотний розвиток мобільності студентів. Окрім того, ставиться питання про розширення мобільності викладацького й іншого персоналу для взаємного збагачення європейським досвідом; зміна національних законодавчих актів у сфері працевлаштування іноземців.

5. Забезпечення працевлаштування випускників. Одним із важливих положень Болонського процесу є орієнтація вищих навчальних закладів на кінцевий результат: знання й уміння випускників повинні бути застосовані і практично використані на користь усієї Європи.

6. Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одним із головних завдань, що має бути вирішене в рамках Болонського процесу, є залучення в Європу більшої кількості студентів з інших регіонів світу. Вважається, що введення загальноєвропейської системи гарантії якості освіти, кредитної нагромаджувальної системи, легко доступних кваліфікацій тощо, сприятиме підвищенню інтересу європейських та інших громадян до вищої освіти [2].

З роками ці постулати доповнюються і змінюються, але взятого на початку напрямку в розвитку масової стандартизації європейської вищої школи не міняють. Проте є ряд країн, які поряд

із болонським процесом все ж таки зберігають свої національні особливості. Скажімо в Німеччині і Франції основним джерелом фінансування університетів й надалі залишається держава. Вона ж і залишає за собою основні функції керування навчальними закладами. Вища освіта (в тому числі і друга вища освіта) залишається безкоштовною для вітчизняних і зарубіжних студентів.

Висновки. Не менш цікавими являються системи освіти й інших країн світу: Китаю, Іспанії; латиноамериканський континент, зокрема Чилі тощо. Та є дещо, що, на наш погляд, викликає занепокоєння. Чому вискорозвинуті країни (ті ж Німеччина та Франція), які брали участь у підписанні болонських декларацій (навіть частково є їх ініціаторами), до впровадження їх принципів на практиці віднеслися з певною пересторогою. Це вияв самозахисту, збереження національної ідентичності, чи можливо супер держави зрозуміли, що неготові до таких стрімких змін? А чом би й ні, хіба не краще поспостерігати з боку? Хай граються зі своєю молоддю їх почуттями, думками такі держави, як Україна та інші. Їх економіка їм це дозволяє… Як би там не було, але розуміємо, що тема є досить суперечлива і потребує більш глибокого вивчення.

Література

1. Бган Т.С. Глобалізація освіти як наукова проблема. Національна бібліотека України. Електронний каталог. http://www.nbuv.gov.ua
2. Болонський процес у фактах і документах: (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / М-во освіти і науки України та ін.; [Упоряд.: М.Ф. Степко та ін.]. - К.; Тернопіль: Вид-во ТДПУ, 2003. – 52 с.
3. Філософія освіти: Навчальний посібник / За аг. ред. В. Андрущенка, І. Передборської. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 329с.
4. www.osvita.org.ua «Освіта за кордоном»

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук Уваркіна Олена Василівна.

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

Абильмажинова Анара Аманжоловна – Казахский Агро технический Университет им.С.Сейфуллина.

Абылбаева Баян Алтынбековна – ст. преподаватель кафедры Практический курс казахского языка, Филологический факультет, Карагандинский Государственный Университет им.Е.А.Букетова.

Айманбетова Нургуль Ахатовна – старший преподаватель спортивной психологии кафедры теории и методики физической культуры. Казахская Академия Спорта и Туризма. г. Алматы.

Акпаева А.Б. – к.п.н.,доцент кафедры теории и методики дошкольного и начального образования КазНПУ им.Абая г.Алматы.

Алтаев Умурзак Алтаевич – к.х.н., доцент кафедры «Технология пищевых производств» Южно-Казахстанский государственный университет им.М.Ауезова.

Березняк Сергей Александрович – студент ФГБОУ ВПО Южно-Российский государственный университет экономики и сервиса.

Березовська Олена Василівна – аспірантка Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова.

Бермухамбетова Ботагоз Булатовна – старший преподаватель кафедры «Экономическая теория и права» КазАТУ им.С.Сейфуллина.

Беруашвили Нана Зауровна – магистрант факультета международного бизнеса, Омский госуниверситет им. Ф.М. Достоевского.

Білоус Ганна Володимиріна – студентка II курсу Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ.

Борисова Ирина Викторовна – аспирант, ст. преподаватель кафедры «Охраны труда и окружающей среды» ФГБОУ ВПО «Госуниверситет – УНПК»

Боровик Петро Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і кредиту Уманського національного університету садівництва.

Верховцева Ірина Геннадіївна – кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет.

Вєтрова Ганна Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Ізмаїльського державного гуманітарного університету (м. Ізмаїл).

Гаврилов Максим Сергеевич – студент 4 курса группы КЗОИ «Вычислительная техника» Оренбургский государственный университет, г. Оренбург.

Гевич Степан Николаевич – засл. работник высшей школы Республика Казахстан, АИУ, институт ОТЫРАР, профессор кафедри «Музыкальное образование».

Горбачук Василь Михайлович – с.н.с. к.ф.-м.н.Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України.

Горленко Олег Александрович – д.т.н., профессор, проректор по качеству и инновационной работе ФГБОУ ВПО «Брянский государственный технический университет» (БГТУ).

Гребенщиков Игорь Александрович – кандидат педагогических наук, профессор кафедры экономики, Российский государственный профессионально-педагогический університет.

Грищенко Яна Сергіївна – викладач англійської мови, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут».

Громова Валентина Степановна – д. б. н., профессор кафедры «Охраны труда и окружающей среды» ФГБОУ ВПО «Госуниверситет – УНПК».

Губайдуллин Утеген – заведующий кафедрой «Музыкальное образование», профессор, засл. работник высшей школы РК., АИУ, институт ОТЫРАР.

Джамиля Болатовна Якупова – преподаватель кафедры химии, химик-аналитик лаборатории биогеохимии и экологии Западно-Казахстанского государственного университета им. М. Утемисова.

Добриця Михайло Вікторович – аспірант Бердянського державного педагогічного університету.

Досжан Райхан Абдуғалиқызы – Қазақстан республикасы, ОҚО, Академиялық инновациялық университет, профессор, филология ғылымдарының докторы, Университет ректоры.

Досмухамбетов Мендыгали Мендыбаевич – преподаватель, магистр экономических наук, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли.

Дошыбеков Айдын Багдатович – магистр физической культуры и спорта, преподаватель кафедры теории и методики физической культуры. Казахская Академия Спорта и Туризма. г. Алматы.

Дубовицкая Дарья Сергеевна – студентка Нижегородского государственного университета им. Н.И. Лобачевского.

Дюсембаева Лаззат Кайратовна –старший преподаватель Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина г Астана.

Ержанова Фарида Нурпаизовна – магистрант 2 курса Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева.

Ерохина Валентина Анатольевна – ассистент каф. «Экономика и менеджмент» БГТУ.

Жиренов Саян Аманжолулы – кандидат филологических наук, и.о. доцент, зам. декана по научный работе и международным связям, и.о. доцент Казахского национального педагогического университета имени Абая (КазНПУ им. Абая).

Жумабаева А.Е. – д.п.н., профессор, зав. Кафедрой теории и методики дошкольного и начального образования КазНПУ им.Абая г.Алматы.

Жұмаділлаева Гүлжамал Нұртазақызы – ғылыми істер жөніндегі проректор Академиялық инновациялық университет «Отырар» институты, Қазақстан республикасы, ОҚО Шымкент қаласы.

Закревский Григорий Викторович – ведущий инженер кафедры «Вычислительная техника Оренбургский государственный университет, г. Оренбург.

Ибраева Айзат – кандидат филологических наук, старший преподователь Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Иванисенко Анастасия Юрьевна – студентка Художественно-графического факультету, Курский Государственный університет.

Игизова Алина Мальковна – студентка факультета филологии Оренбургского Государственного Университета.

Игнатович Елена Владимировна – кандидат педагогических наук, директор Образовательно-инновационного центра ФПК, ФГБОУ ВПО «Петрозаводский государственный университет».

Калиева Назым Сактаевна – магистрант II года обучения Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза.

Караван Юрій Володимирович – кандидат фізико-математичних наук доцент Львівський інститут економіки і туризму.

Касымбекова Алмаш Нысанбековна – старший преподаватель Южно-Казахстанская государственная фармацевтическая академія.

Кедельбаев Бахытжан Шильмирзаевич – д.т.н., профессор кафедры «Биотехнология» Южно-Казахстанский государственный университет им.М.Ауезова.

Кликунова Елена Вячеславовна – к.п.н, доцент. кафедры архитектуры, ГОУ ВПО Курский государственный університет.

Князев Дмитрий Игоревич – младший научный сотрудник Лаборатория физико-химических исследований НИИ ПФМ НижГМА Росздрава.

Князева Ирина Геннадьевна – кандидат экономических наук. доцент, Омский госуниверситет им. Ф.М. Достоевского.

Коленко Віолетта Володимирівна – завідувач лабораторією прогресивних інформаційних технологій Навчальний заклад Херсонський політехнічний коледж Одеського національного політехнічного університету.

Коннова Зоя Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Тульського державного університету.

Конырова Акбота Турагуловна – кандидат филологических наук, ст. Преподаватель Казахского национального педагогического университета имени Абая (КазНПУ им. Абая), Казахстан, г. Алматы.

Коротеева Елена Михайловна – кандидат психологических наук, ассистент кафедры социальной психологи, ФГБОУ ВПО «Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского».

Косенко Евгений Юрьевич – заместитель декана Факультета автоматики и вычислительной техники по научной работе, к.т.н., доцент кафедры Систем Автоматического Управления Технологического института Южного федерального университета в г. Таганроге.

Косенко Олеся Валентиновна – аспирант кафедры Систем Автоматического Управления Технологического института Южного федерального университета в г. Таганроге.

Кузьмина Анастасия Германовна – студентка пятого курса очной формы обучения ФГБОУ ВПО «Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского».

Лапшин Игорь Борисович – аспирант Российского университета дружбы народов, руководитель департамента коммуникаций банка «Открытие».

Лебедева Л.А. – к.п.н., доцент кафедры теории и методики дошкольного и начального образования КазНПУ им.Абая г.Алматы.

Мазакова Баян Мусаевна – старший преподаватель, Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина г Астана.

Мазур Катерина Миколаївна – студентка факультету економіки і підприємництва Уманського національного університету садівництва.

Мамедова Лейла Вагифовна – студентка 4 курса, специальности «Химия» Западно-Казахстанского государственного университета им. М. Утемисова.

Маркова Лилия Константиновна – кафедра немецкой филологии и методики преподавания немецкого языка, факультет филологии Оренбургский Государственный Университет.

Межуєва Ірина Юхимівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу Приазовського державного технічного університету.

Менлибекова Гульбахыт Жолдасбековна – доктор педагогических наук, профессор ВАК, зав. каф. СГД Финансовая академия, Астана, Казахстан.

Михайлова Ксения Михайловна – студент Оренбургского Государственного университета.

Мізюк Богдан Михайлович – доктор економічних наук, проф., декан факультету Менеджменту Львівської комерційної академії.

Можаева Татьяна Петровна – кандидат технических наук, доцент, доцент каф. «Экономика и менеджмент» БГТУ.

Монич Лілія Михайлівна – аспірантка Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мотуз Валерія Костянтинівна – викладач Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького.

Муса-Ахунов Акрам Абдул-Махмудович – студент 3-курса Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Муталлапов Адик Аликович – ведущий программист сектора РиСС ФГБОУ ВПО «Оренбургский государственный университет».

Найда Юрій Михайлович – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методики мистецтв Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Немтинов Дмитрий Евгеньевич – студент РГППУ ИМЭБ.

Номерчук Александр Яковлевич – ассистент кафедры Систем Автоматического Управления Технологического института Южного федерального университета в г. Таганроге.

Овчаренко Зоя Петровна – старший преподаватель, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт».

Оспанов Т.К. – к.п.н., профессор кафедры теории и методики дошкольного и начального образования КазНПУ им. Абая г.Алматы.

Отахонова Бахрихон Ибрагимовна – студент(3-курс) Ферганский Государственный университе Республика Узбекистан, город Фергана.

Пенцак Галина Степанівна – асистент кафедри Львівська комерційна академія програмних засобів інформатики.

Петрук Наталія Володимирівна – студентка магістерської програми, V курс, Факультет економічних наук Чорноморський державний університет імені Петра Могили.

Польова Аліна Володимирівна – студентка Хмельницького національного університету.

Попова Лариса Ивановна – ст. преподаватель Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

Пчеленок Ольга Анатольевна – к. с.-х. н., доцент кафедры «Охраны труда и окружающей среды» ФГБОУ ВПО «Госуниверситет – УНПК».

Різник Юлія Миколаївна – студентка Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Романова Екатерина Сергеевна – студентка Оренбургского Государственного університета.

Романова Елена Борисовна – профессор каф. экологии, доктор биологических наук Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского.

Савельева Елена Александровна – студентка Нижегородского государственного университета им. Н.И. Лобачевского.

Сагиндыков Каким Молдабекович – кандидат технических наук, доцент ВАК, Доцент каф. ЕТД Финансовая академия, Астана, Казахстан.

Сафонов Михайло Сергійович – завідувач лабораторією автоматизації навчального процесу Навчальний заклад Херсонський політехнічний коледж Одеського національного політехнічного університету.

Сдикова Гулия Жумгатиевна – к.х.н., доцент, заведующий лабораторией биогеохимии и экологии Западно-Казахстанского государственного университета им. М. Утемисова.

Скиданчук Дмитро Михайлович – аспірант Національного Педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Стремедловська Юлія Вікторівна – студентка Хмельницького національного університету.

Суденко Олена В'ячеславівна – аспірантка кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету.

Толубко Ігор Євгенович – в. о. директора Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки.

Трофимова Светлана Владимировна – аспирантка ННГУ им. Н.И. Лобачевского.

Труфкіна Марина Владиславівна – аспірантка Ізмаїльський державний гуманітарний університет.

Умирзахова Нургуль Алпысбаевна – Аға оқытушы (Шымкент, Қазақстан).

Фармонов Бехзод Рахмонжонович – студент 2-курса Ферганский филиал ТУИТ Республика Узбекистан, город Фергана.

Федоренко Іван Євгенович – стажист-дослідник кафедри цивільного права №1 Національного Університету «Юридична академія України імені Я. Мудрого».

Фоміна Марія Андріївна – помічник судді Комсомольського районного суду м. Херсона.

Христофор Людмила Сергіївна – студентка Хмельницького національного університету.

Часовских Галина Анатольевна – доцент кафедра архитектуры, ГОУ ВПО Курский государственный університет.

Череватова Нина Константиновна – к.х.н., профессор кафедры химии Западно-Казахстанского государственного университета имени М. Утемисова.

Шиналиева Айнур Жандильдаевна – студент 3 курса кафедры «Технология пищевых производств» Южно-Казахстанский государственный университет им.М.Ауезова.

Шмагун Оксана Сергіївна – Міжрегіональна фінансово-юридична академія.

Шпак Виктор Юрьевич – доктор философских наук, професор, Южный Федеральный Университет (Ростов-на-Дону).

Шульгина Наталья Алексеевна – руководитель центра довузовской подготовки ФГБОУ ВПО «Курский государственный университет».

Шушпанов Александр Георгиевич – аспирант, ст. преподаватель кафедры «Охраны труда и окружающей среды» ФГБОУ ВПО «Госуниверситет – УНПК».

Шушпанова Татьяна Викторовна – студент филологического факультета Оренбургского Государственного Университета.

Яцкова Дарина Миколаївна – студентка Хмельницького національного університету.

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Дмитрий Князев (Нижний Новгород, Россия)
ОКИСЛЕНИЕ ЛИПИДОВ И СОСТАВ МЕМБРАН ХРУСТАЛИКА КРЫС В ПРОЦЕССЕ СТАРЕНИЯ …… 6
Светлана Трофимова (Нижний Новгород, Россия)
ВЛИЯНИЕ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ ИЗЛУЧЕНИЯ ПЛАЗМЫ НА ОКИСЛЕНИЕ
В МОДЕЛЬНЫХ РАСТВОРАХ …… 8

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Юрій Караван (Львів, Україна)
ЕКОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ …….. 11

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Умурзак Алтаев, Бахытжан Кедельбаев,
Айнур Шиналиева, А.Т. Бердембетова (Шымкент, Казахстан)
ПОЛУЧЕНИЕ КСИЛИТА ИЗ ОТХОДОВ ПЕРЕРАБОТКИ ДАРМИНЫ
В ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОМ ПРОИЗВОДСТВЕ …… 13
Валентина Громова, Ольга Пчеленок, Ирина Борисова, Александр Шушпанов (Орел, Россия)
СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАГРЯЗНЕНИЯ АТМОСФЕРЫ
ПРОДУКТАМИ РАСПАДА СРЕДСТВ ХИМИЗАЦИИ …….... 15
Лейла Мамедова, Джамиля Якупова, Гулия Сдикова, Нина Череватова, (Уральск, Казахстан)
ТЯЖЕЛЫЕ МЕТАЛЛЫ В ОБЪЕКТАХ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ
ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ …… 16
Елена Романова, Дарья Дубовицкая, Елена Савельева (Нижний Новгород, Россия)
ИММУНОЦИТОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ КРОВИ ЗЕЛЕНЫХ ЛЯГУШЕК,
ОБИТАЮЩИХ В ОЗЕРАХ УРБАНИЗИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ …… 18

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Ганна Білоус (Вінниця, Україна)
ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ …… 22
Петро Боровик, Катерина Мазур (Умань, Україна)
ПРОБЛЕМИ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ З ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ …… 23
Игорь Гребенщиков (Екатеринбург, Россия)
МАРКЕТИНГ И МЕНЕДЖМЕНТ …… 25
Олег Горленко, Татьяна Можаева, Валентина Ерохина (Брянск, Россия)
УПРАВЛЕНИЕ МОТИВАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ В СИСТЕМЕ МЕНЕДЖМЕНТА КАЧЕСТВА
ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ ДЕНТИФИКАЦИИ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ЦЕННОСТЕЙ …… 27
Мендыгали Досмухамбетов (Астана, Казахстан)
БАНКОВСКИЙ ИНЖИНИРИНГ …….. 30
Назым Калиева (Караганда, Казахстан)
УЧЕТ ИНВЕСТИЦИОННОГО ИМУЩЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН ……... 33
Ирина Князева, Нана Беруашвили (Омск, Россия)
КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ПОНЯТИЯ «ИМИДЖ ТЕРРИТОРИИ» …….. 35
Игорь Лапшин (Москва, Россия)
ЭФФЕКТИВНЫЕ КОММУНИКАЦИИ В ПОСТКРИЗИСНЫЙ ПЕРИОД В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ:
УРОКИ ПРОШЛОГО И ЗАДАЧИ НА БУДУЩЕЕ …… 37
Богдан Мізюк, Галина Пенцак (Львів, Україна)
ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЕФЕКТИВНІСТЬ
УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ …… 40
Лілія Монич (Київ, Україна)
ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ ЖУРНАЛИ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАПРОСТОРІ …… 43
Дмитрий Немтинов (Екатеринбург, Россия)
ОСОБЕННОСТИ МАРКЕТИНГА В ОБЛАСТИ ИНФОРМАТИЗАЦИИ …… 45
Наталія Петрук (Миколаїв, Україна)
МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОПТИМІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА …….. 47
Юлія Стремедловська, Аліна Польова (Хмельницький, Україна)
ПРИНЦИП БЮДЖЕТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА ……... 51
Людмила Христофор (Хмельницький, Україна)
ЗАСТОСУВАННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ … 53
Дарина Яцкова (Хмельницький, Україна)
ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ ТРУДОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ …….. 54

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Ірина Верховцева (Ізмаїл, Україна)
ТЮРКИ У ПОДУНАВ'Ї (ЕТНОСОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ) …….. 57
Ганна Вєтрова (Ізмаїл, Україна)
ПОЛІТИКА РУМУНІЗАЦІЇ НА ЗЕМЛЯХ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ (1918-1940 рр.) ……... 59

Анна Котиченко (Черкаси, Україна)
ПОЛЬСЬКА ШЛЯХТА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.:
ВІД “ПОХОДУ НА СХІД ДО ЕКОНОМІЧНОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ КРАЮ” 62
Валерія Мотуз (Черкаси, Україна)
ВІДОБРАЖЕННЯ ГОЛОДОМОРУ В СВІТОБАЧЕННІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА 63
Ярослав Потапенко (Переяслав–Хмельницький, Україна)
ТІЛО, ВЛАДА І СЕКСУАЛЬНІСТЬ В РОБОТАХ М. ФУКО 65
Юлія Різник (Черкаси, Україна)
ДІЯЛЬНІСТЬ ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНИХ КОНТОР ЧЕРКАСЬКОГО ПОВІТУ: КАДРИ І КЛІЄНТИ 68
Олена Суденко (Черкаси, Україна)
НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ДЕМОБІЛІЗОВАНИМ ВОЇНАМ ТА ІНВАЛІДАМ ВЕЛИКОЇ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ 70

СЕКЦІЯ: МАТИМАТИКА

Анара Абильмажинова (Астана, Казахстан)
ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ПИКАРА ПРИ РЕШЕНИИ ЗАДАЧ КОШИ 72
Василь Горбачук, Ігор Толубко (Київ, Україна)
МОДЕЛЮВАННЯ ПЕРЕДБАЧЕННЯ ВИКИДІВ І АНАЛІЗУ ПОЛІТИКИ 74
Олеся Косенко, Александр Номерчук, Евгений Косенко (Таганрог, Россия)
О ПРИМЕНЕНИИ ТЕОРИИ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПРИ ОПЕРАТИВНОМ
ПЛАНИРОВАНИИ ПРОИЗВОДСТВА 76
Бехзод Фармонов, Бахрихон Отахонова (Фергана, Узбекистан)
ОБ ОДНОЙ ЗАДАЧЕ НА ШАХМАТНОЙ ДОСКЕ 78
Шерзодбек Фармонов (Фергана, Узбекистан)
НЕКОТОРЫЕ КРАЕВЫЕ ЗАДАЧИ ДЛЯ ВЫРОЖДАЮЩЕГОСЯ
ЭЛЛИПТИКО-ГИПЕРБОЛИЧЕСКОГО УРАВНЕНИЯ ВТОРОГО РОДА 81

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Степан Гевич, Утеген Губайдуллин (Шымкент, Казахстан)
ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ ИНТЕРЕС СТУДЕНТОВ КАК МОЩНОЕ СРЕДСТВО
МУЗЫКАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ 86
Нургуль Умирзахова (Шымкент, Қазақстан)
ВОКАЛЬДІК ТЕХНИКА ЖӘНЕ ОНЫҢ ОРЫНДАЛУ ТАПСЫРМАСЫМЕН БАЙЛАНЫСЫ 88

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Людмила Бережна (Переяслав-Хмельницький, Україна)
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
В ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ 92
Олена Березовська (Київ, Україна)
ДО ПРОБЛЕМИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В МУЗИЧНІЙ ОСВІТІ 93
Михайло Добриця (Бердянськ, Україна)
МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗАВДАНЬ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У 8 – 9 КЛАСАХ 95
Юлия Дуброва (Таганрог, Россия)
ПРОБЛЕМНЫЕ СИТУАЦИИ ОБУЧЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ 98
А.Е.Жумабаева, Т.К.Оспанов, А.Б.Акпаева, Л.А.Лебедева (Алматы, Казахстан)
К ПРОБЛЕМЕ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ОФИЦИАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ ПО ПЕДАГОГИЧЕСКИМ
СПЕЦИАЛЬНОСТЯМ 101
Елена Игнатович, (Петрозаводск, Россия)
СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ РОССИЙСКОЙ СИСТЕМЫ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО
ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ 103
Ірина Козинець (Ніжин, Україна)
ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У СТУДЕНТІВ НАПРЯМКУ
СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЧДІЕУ 105
Ірина Малашевська, Олена Малишенко (Переяслав-Хмельницький, Україна)
РОЗВИТОК МУЗИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ВОКАЛОТЕРАПІЇ 108
Ірина Малашевська, Юлія Давидова (Переяслав-Хмельницький, Україна)
ВИКОРИСТАННЯ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ
ВОКАЛЬНО-ІНТОНАЦІЙНИХ НАВИЧОК 110
Ірина Межуєва (Маріуполь, Україна) Коннова Зоя Іванівна (Тула, Росія)
ЩОДО ПИТАННЯ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦЯ У ХОДІ РЕФОРМУВАННЯ
СИСТЕМИ ВІЩОЇ ОСВІТИ 113
Юрій Найда (Хмельницький, Україна)
ХАРАКТЕРИСТИКА СФОРМОВАНОСТІ ВЛАСНОГО СТИЛЮ ВИКЛАДАННЯ МУЗИКИ
У СТУДЕНТІВ-МУЗИКАНТІВ 115
С.Ж.Пралиев, А.Е.Жумабаева, Т.К.Оспанов, А.Б.Акпаева, Л.А.Лебедева (Алматы, Казахстан)
«ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ: ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ
МАЛОКОМПЛЕКТНОЙ ШКОЛЫ» 117

Антонина Старушко (Таганрог, Россия)
ПРОБЛЕМЫ В ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ С ЗПР В МАССОВОЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ И ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТНОГО ПОДХОДА К НИМ 119
Марина Труфкіна (Ізмаїл, Україна)
ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ ЯК ЧИННИКА ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ 121
Анастасия Филимонова (Таганрог, Россия)
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В РАЗРЕШЕНИИ КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЙ 124
Наталья Шульгина (Курск, Россия)
МАРКЕТИНГОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В УПРАВЛЕНИИ КАЧЕСТВОМ ДОВУЗОВСКОЙ ПОДГОТОВКИ 126

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

Мария Витченко (Таганрог, Россия)
ИЗБИРАТЕЛЬНЫЙ РИТУАЛИЗИРОВАННЫЙ ПРОЦЕС 130

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Botagoz Bermukhambetova (Astana, Kazakhstan)
THE IMPORTANCE OF ROME LAW IN THE DEVELOPMENT OF MODERN LAW 132
Ботагоз Бермухамбетова (Астана, Казахстан)
КОРРУПЦИЯ КАК ОДИН ФАКТОРОВ УГРОЖАЮЩЕЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 133
Фарида Ержанова (Астана, Казахстан)
ПРИМЕНЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ДЛЯ РЕШЕНИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ КАЗАХСТАНА 136
Іван Федоренко (Харків, Україна)
ЩОДО ДЕЯКИХ ПИТАНЬ ОБОРОТУ МАЙНОВИХ ПРАВ 138
Марія Фоміна (Київ, Україна)
ДО ПИТАННЯ ФОРМИ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ 139
Оксана Шмагун (Ірпінь, Україна)
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ КРИМІНАЛІСТИКИ НА ПОЧАТКУ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ У КРАЇНАХ СНД 141

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Елена Коротеева, Анастасия Кузьмина (Омск, Россия)
ЛИЧНОСТНЫЕ ТИПЫ ПОДРОСТКОВ С РАЗНЫМ УРОВНЕМ ИНТЕРНЕТ-АДДИКЦИИ 145
Наталія Салій (Переяслав-Хмельницький, Україна)
СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «СТРАХ», ЙОГО ВИДИ ТА МЕХАНІЗМИ ВИНИКНЕННЯ 146

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Сергей Березняк (Шахты, Россия)
3D-МОДЕЛИНГ: НОВЫЙ ЭТАП РАЗВИТИЯ WEB-ПРОГРАММИРОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ПЛАГИНА GENUI) 149
Григорий Закревский, Максим Гаврилов (Оренбург, Россия)
МОБИЛЬНАЯ СИСТЕМА РЕГИСТРАЦИИ И ОБРАБОТКИ БИОМЕТРИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ ВОДИТЕЛЯ АВТОМОБИЛЯ 150
Віолетта Коленко, Михайло Сафонов (Херсон, Украина)
ПРОЭКТИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИИ 152
Лаззат Дюсембаева (Астана, Казахстан)
ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ 154
Адик Муталлапов (Оренбург, Россия)
МЕТОД КЛАСТЕРИЗАЦИИ В БЕСПРОВОДНОЙ СЕНСОРНОЙ СЕТИ НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ САМООРГАНИЗАЦИИ 156
Каким Сагиндыков, Гульбахыт Менлибекова (Астана, Казахстан)
АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ АЛГОРИТМОВ ДЛЯ МНОГОПРОЦЕССОРНЫХ СИСТЕМ 159

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Айдын Дошыбеков, Нургуль Айманбетова (Алматы, Қазақстан)
ШЕТ ТІЛДЕРІН ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҚТАРЫНДА ҚОЛДАНУ 162

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Баян Абылбаева (Қарағанды, Қазақстан)
ОТАНШЫЛДЫҚ СЕЗІМ ТІЛДЕН БАСТАЛАДЫ 164
Яна Грищенко (Киев, Украина)
СТАНОВЛЕНИЕ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ НАУКИ 166
Яна Грищенко (Киев, Украина)
ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ КАК КОМПЛЕКСНАЯ ОБЛАСТЬ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ 168
Райхан Досжан (Шымкент, Қазақстан)
XI-XII ҒАСЫР ЕСКЕРКІШТЕРІНІҢ ТІЛІНДЕГІ ДЕМЕУЛІК ШЫЛАУЛАР 170

Гүлжамал Жұмаділлаева (Шымкент, Қазақстан)
ҚАЗАҚ АНТРОПОНИМДЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ НЕГІЗІ ……... 173
Саян Жиренов (Алматы, Казахстан)
ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ ТІЛТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ ……..… 175
Айзат Ибраева (Алматы, Казахстан)
СПОСОБЫ ИЗУЧЕНИЯ ГРАНЕЙ МАСТЕРСТВА ПИСАТЕЛЯ …… 177
Алина Игизова (Оренбург, Россия)
ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КОНДИЦИОНАЛИСА І В КОСВЕННОЙ РЕЧИ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ …… 178
Алмаш Касымбекова (Шымкент, Казахстан)
КОГНИТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ НОМИНАЦИИ ЛЕКАРСТВЕННЫХ ФОРМ В ТЕРМИНОЛОГИИ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА …….. 180
Акбота Конырова (Алматы, Казахстан)
О НЕКОТОРЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ ВЛИЯНИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ …… 182
Регина Кашапова (Оренбург, Россия)
ФОНЕТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА И ФОНОЛОГИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ УДАРЕНИЯ В СУПЕРСЕГМЕНТНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ РЕЧИ ……... 184
Лилия Маркова (Оренбург, Россия)
ПРОСОДИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КАК СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ МОДАЛЬНО-ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ КОННОТАЦИИ СПОНТАННОЙ РЕЧИ …….. 186
Акрам Муса-Ахунов (Алматы, Казахстан)
ЛЕКСИКАЛЫҚ ЖҮЙЕДЕГІ ТІЛАРАЛЫҚ АУЫСЫМ …… 188
Зоя Овчаренко, Лариса Попова (Киев, Украина)
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА ……. 189
Екатерина Романова (Оренбург, Россия)
ОСОБЕННОСТИ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ НА ЛЕКСИЧЕСКОМ, ФОНЕТИЧЕСКОМ, СИНТАКСИЧЕСКОМ И МОРФОЛОГИЧЕСКОМ УРОВНЯХ …… 191
Татьяна Шушпанова (Оренбург, Россия)
РАЗВИТИЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ ТВОРЧЕСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ …… 192

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Яна Грищенко (Київ, Україна)
СТАНОВЛЕННЯ ГЕРМЕНЕВТИКИ ЯК САМОСТІЙНОЇ НАУКИ …….. 196
Анастасия Иванисенко (Курск, Россия)
ЭЛЕМЕНТЫ РЕЛИГИОЗНОЙ АРХИТЕКТУРЫ ИНДИИ. БУДДИСТСКАЯ СТУПА ……. 197
Елена Кликунова, Галина Часовских (Курск, Россия)
ДУХОВНАЯ СОДЕРЖАТЕЛЬНОСТЬ РУССКОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ ЭСТЕТИКИ КАК ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ……... 199
Ксения Михайлова (Оренбург, Россия)
НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НЕМЕЦКОЙ РЕКЛАМНОЙ КУЛЬТУРЫ …… 201
Дмитро Скиданчукх (Івано-Франківськ, Україна)
СВІТОВІ ОСВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ НА ТЕРЕНАХ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОСТОРУ …….. 202

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ ……. 204

Збірник наукових праць / Сборник научых робот

Українською, російською, казахською та англійською мовами

Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2012 р. – 214 с.

Материалы II Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»** // Сборник научных трудов. - Переяслав-Хмельницкий, 2012 г. - 214 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
В.П. Коцур,
доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, С.М. Кикоть, Ю.С. Табачок.

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав, Ю.С. Табачок.

Проведення **II** Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»
та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці
молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщенні на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді»
за адресою http://conferences.neasmo.org.ua

Адреса оргкомітету конференції:
08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

Підписано до друку 29.05.2012. Формат 60х84 1/8
Збірник наукових праць видрукувано ТОВ «Колібрі 2011»,
м. Переяслав-Хмельницький, Київська область,
www.kolibri.org.ua

ДЛЯ НОТАТОК